

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra
Viborg Amt

1952

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Fra Viborg Amt

udsendes til medlemmerne af Historisk samfund for Viborg amt. Medlemskontingentet er kun 6,00 kr., og indmeldelse sker på et brevkort til sekretæren, adjunkt Henning Paulsen, Overlund, Viborg, til hvem også alle henvendelser angående ekspeditionen bedes sendt.

★

Til medlemmerne

Al indbetaling foregår nemmest og billigst pr. giro til: Historisk Samfund for Viborg Amt, Overlund, Viborg, giro nr. 63805.

Ved henvendelse til denne adresse kan nedennævnte publikationer erhverves for den anførte pris + porto, af medlemmerne til den nedsatte pris, af andre til fuld pris, anført i parentes.

1. Fra Viborg Amt.

1. årgang (1929) er udsolgt. For årene 1932, 1934, 1940 og 1947 udsendes nedennævnte publikationer i stedet for årbog. De øvrige årgange til og med 1951 kan, sålænge beholdning haves, købes for 4 kr. (7 kr.). Alle 18 årgange tilsammen: 60 kr. (100 kr.).

2. Publikationer. Kun til medlemmer.

Viborg Domkirke (1932) er udsolgt. Reesens Atlas (1934): 4 kr. Viborg Købstads Historie I-IV (1940): 8 kr. Viborg Amts Stednavne (1947): 6 kr.

3. Årbog for Lysgård, Hids m. fl. herreder. — Kun til medlemmer.

Der haves endnu enkelte eksemplarer af årgangene: 1922, 1925 og 1926; pr. årgang: 3 kr.

★

ALLE FORTIDSMINDER ER VED LOV FREDET, SELV OM DE IKKE BÆRER FREDNINGSTEN.
VÆRN OM DEM.

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1952

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

F. V. BACKHAUSENS EFTF.
VIBORG

Redaktion:

M. E. Gulddal

J. Hvidtfeldt

H. Paulsen

Billedet s. 9 er velvilligst udlånt af Danmarks Naturfredningsforening.

„I MØRKET“

Af F. Elle Jensen.

»I Mørket« er Navnet paa en af *Johs. V. Jensens* Himmerlandshistorier. Den handler om en Karl, der med sin Kærestes og hendes Moders Bistand dræber sin Svigerfader, en vredagtig og hoven Hustyran, fordi han modsætter sig de unges Forbindelse, og som derefter paa Graabølle Hede maa bøde for sin Forbrydelse under Bøddelens Økse. Denne dystre Fortælling er, som Forfatteren selv oplyser, bygget over en virkelig Tildragelse, der ikke staar meget tilbage for den digtede Gengivelse i Uhygge, og som naturligvis længe vedblev at beskæftige Sindene paa den Egn, hvor den fandt Sted. *Johs. V. Jensen* maa have faaet den fortalt af sin Bedstefader, *Jens Jensen Væver*, der ikke blot var hjemmehørende i det Sogn, *Simsted*, som dannede Rammen om det blodige Drama, men ogsaa tidsmæssigt havde Begivenhederne lige ind paa Livet og derfor rig Lejlighed til at blive kendt med alle de Omstændigheder, der knyttede sig til dem, og som efterhaanden refereredes ens og med de samme Enkeltheder¹).

Nedenfor skal der nu paa Grundlag af Aktstykker i Landsarkivet i Viborg²) gives en Fremstilling af, hvad det egentlig var, der skete.

D. 25. November 1818 viedes i Grynderup Kirke Tjenestekarl *Niels Christensen (Moesbek)*, f. 1789 i Mosbæk.

Giver Sogn, til Tjenestepige Maren Pedersdatter, f. 1793 paa Torup Mark, Simested Sogn, hvor hendes Fader var Gaardmand. De blev kendt, mens hun tjente hos Præsten i Rørbæk, og i denne By fik de deres første Hjem. Siden flyttede de til Simested, hvor hun opholdt sig hos sine Forældre, mens han gik paa Arbejde, og hvor Ægteparrets eneste Barn, Datteren *Ane Katrine*, blev født 1820, men 1821 træffer vi det i Fastrup, Vammen Sogn, idet Niels Moesbek havde faaet Plads som Avlskarl paa Fastruplund. Heller ikke her havde det noget blivende Sted, thi Aaret efter rejste det til Gundestrup ved Aars, hvor Moesbek havde Familie, men kun for allerede 1823 igen at flytte til Simested. Her faldt det endelig til Ro og fik et Boelssted paa Torup Mark, maaske udskilt fra Maren Pedersdatters Hjemgaard³).

Dette omflakkende Liv kan vel i nogen Maade skyldes, at Niels Moesbek har søgt at faa stadig mere vellønnet Arbejde, men hænger maaske ogsaa sammen med, at han vistnok har været et ustabilt Menneske og en urolig Natur. Han skildres som en overordentlig hidsig og opfarende Mand, der, naar det Sind var over ham, tabte al Kontrol med sig selv og da udslyngede de voldsomste Trusler mod dem, han var vred paa, saa man kan formode, at denne Side af hans Karakter har gjort det vanskeligt for ham at finde sig til Rette, hvor han var, og har bidraget til, at han søgte andetsteds hen. I det hele taget synes han at have været en lidet sympatisk Person. Hans Skudsmaal fra Fastrup, som Pastor *Zahrtmann* i Vammen⁴) refererede til Retten i Hobro, lød bl. a. paa, at han var »temmelig letfærdig«, hvilket vel vil sige, at han var sin Hustru utro. Om hende sagde han, at hun var heftig, men der er jo nok ingen Tvivl om, at han ved sin Færd ude og hjemme har gjort sit til, at hun blev det.

1828 købte Niels Moesbek af Søren Simonsen dennes

Gaard paa Torup Mark⁵). Den var paa ca. 2¹/₂ Td. Hartkorn og kostede 200 Rbd. Sedler, altsaa ingen stor Sum, men formodentlig har den været temmelig forfalden og forsømt — Landbrugskrisen var jo endnu ingenlunde overvundet — og Besætning har der sagtens ikke været meget af. Heller ikke, da Moesbek døde, var den stor; ifølge Skifteprotokollen⁶) bestod den kun af 1 Stud, 3 Køer, 1 Kalv, 1 Gris, 6 Faar med og 7 uden Lam - Heste nævnes ikke - saa man kan vel deraf slutte, at han næppe har været nogen driftig Landmand. At han efterlod en Gæld paa c. 400 Rbd., peger i samme Retning. Naar Pastor *Dreier* i Simested⁷) 1839 om Maren Pedersdatter erklærede, at hendes Forhold til hendes Mand altid havde været ulasteligt, maa vel deri ogsaa ligge en Antydning af, at deres Ægteskab ligeledes var det. Men det var det ikke. For Retten beskyldte Maren Pedersdatter i alt Fald Niels Moesbek for i flere Aar at have haft utilladelig Forbindelse med hendes Broderkone, hvilket havde vakt hendes Vrede mod ham, og der kan ikke være nogen Tvivl om, at hans Hidsighed og hendes Trods maa have givet Anledning til uhyggelige Scener i Hjemmet. Undertiden slog han hende, »dog kun med Haanden«. Hvor megen Vægt der skal lægges paa Datterens Udsagn, at hendes Fader ogsaa havde gjort Tilnærmelser til hende, faar staa hen — det kan jo skyldes hendes Ønsker om at forbedre sin Sag ved at diskreditere ham — men saa meget er under alle Omstændigheder klart, at der har bestaaet et dybt og ulægeligt Modsætningsforhold mellem Mand og Kone, og at den ung Pige afgjort har stillet sig paa Moderens Side.

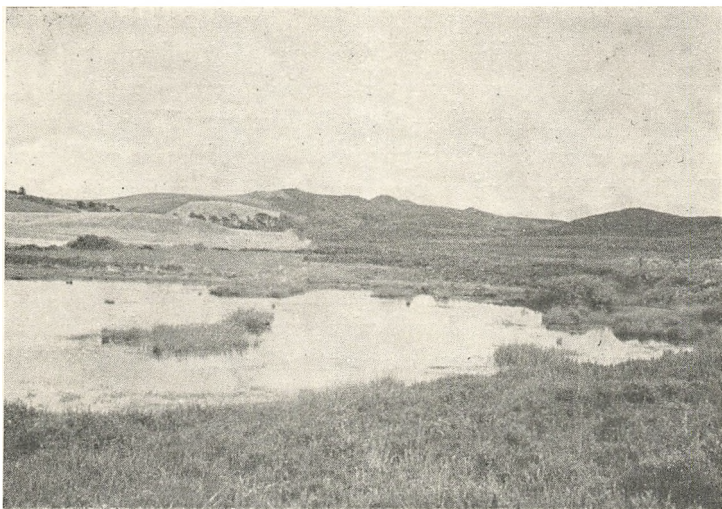
D. 1. Novbr. 1838 fik Niels Moesbek en ny Karl. Det var den 21aarige *Peder Vognsen* fra Hverrestrup, ogsaa i Simested Sogn, der var fæstet til at arbejde paa Gaarden tre Dage om Ugen, mens han de tre andre var optaget andetsteds. Fra tidligere Pladser havde han det bedste

Skudsmaal, et Sted havde han saaledes været i tre Aar, og ogsaa Pastor Dreier gav ham — senere — et godt Vidnesbyrd; kun bemærkede han da, at der dog i hans Karakter syntes at ligge noget pirreligt, en Slags »Autarki« (Selvraadighed). Forøvrigt var han en høj, kraftig Skikkelse, blond og med brune Øjne, og han havde i nogen Tid været Kæreste med Ane Katrine, et Forhold der naturligvis ikke har været uden Indflydelse paa, at han tog Tjeneste paa Torup Mark.

I Begyndelsen gik alt godt, og Niels Moesbek havde intet imod de to unges Forbindelse. Men efter Jul skiftede han Sind overfor Peder Vognsen, paa hvem han nu blev mere og mere forbitret, og det endte med, at han viste ham af sin Tjeneste. Grunden hertil har rimeligvis været, at Peder Vognsen ikke kunde forblive neutral i den uhyggelige Familiestrid, at han, som det var at vente, tog Parti for de to Kvinder, og at han og de to har dannet en fast Blok, som Niels Moesbek frygtede, vilde tage Magten fra ham paa Gaarden.

Men selv om Peder Vognsen var blevet vist af Tjeneste, vedblev han ligefuldt at have sin Gang paa Gaarden, idet Moder og Datter ivrigt opfordrede ham til at komme, naar han vilde. Herover var Niels Moesbek yderst opbragt, det kom til heftige Sammenstød mellem ham og hans Kone i den Anledning, og i Byen kunde han i sit Raseri udtale sig med, at Peder Vognsen skulde skydes. De andre paa deres Side har naturligvis ogsaa drøftet Stillingen og Udsigterne, og der er ingen Tvivl om, at der under disse Samtaler er faldet mange bitre og hadske Ord om den Mand, der forbitrede deres Liv og vilde ødelægge deres Fremtid, og Maren Pedersdatter sagde, at det var bedre, om Niels Moesbek havde været borte, for de tre kunde sagtens enes.

Men alt dette bevirkede, at Peder Vognsen efterhaanden blev fyldt med en dump Vrede mod Niels Moesbek; den

Fra Hverrestrup Bakker

steg til voldsom Forbitrelse og bemægtigede sig ham tilsidst i den Grad, at han — uden at skænke Følgerne nogen Tanke — mente sig berettiget til at foretage et blodigt Op-gør med sin Svigerfader.

Lørdag d. 16. Febr. 1839 om Aftenen kom Peder Vognsen igen ud til Gaarden og blev der om Natten. Fra Vesterstuen, hvor han laa, hørte han Niels Moesbek og Konen skændes, og da han mente, det var om ham, spurgte han om Morgenen sin Kæreste, hvad der var i Vejen. Hun svarede, at Faderen var rent af Lave, og Peder Vognsen sagde da, at den Karl skulde ikke raade, og nu kunde hun vælge, hvem hun vilde beholde, for en af dem skulde ud af Livet. Ane Katrine svarede hertil, at ham, Peder Vognsen, kunde hun ikke undvære, men nævnede ellers ikke sin Fader i den Forbindelse. Hendes Moder kom nu ind, og for hende gentog Peder Vognsen sine Ord, og da de begge bad ham om at komme igen om Aftenen, opfattede han det saadan, at

de billigede hans Forsæt om at dræbe Moesbek, selv om ingen af dem direkte opfordrede ham til at udføre det. Ane Katrine havde dog sagt, at han skulde gøre »det« — hvad hun saa mente dermed — naar de ikke var til Stede.

Peder Vognsen gik derpaa bort i et heftigt indre Oprør. Det hjalp ikke, at han om Formiddagen var i Kirke »for at faa Ro i sit Sind«, og da han i Mørkningen vendte tilbage til Gaarden, var det med den Hensigt at slaa Moesbek ihjel.

Inde i Huset traf han Kvinderne, som han bad om at gaa ud, da han nu agtede »at gøre Besked med Moesbek«, og ingen af dem bad ham om ikke at gøre ham noget; havde de gjort det, sagde han siden, og havde Moesbek talt venligt til ham, havde han opgivet sin Plan, som han, da det kom til Stykket, var mindre opsat paa at udføre. Men de forlod uden Indvendinger Huset og stillede sig ude ved Østgavlen, mens Peder Vognsen fra Vesterstuen traadte ind i Dagligstuen, hvor Niels Moesbek sad for Bordenden.

Da han kom ind, sagde Moesbek: »I Morgen skal Trine ud af Huset«, hvortil Peder Vognsen svarede, at nu havde han nok igen været i Byen og hørt Sladder. Yderst forbitret sprang Moesbek op, og Peder Vognsen vilde da give ham en Lussing, men den parerede han og greb ham i Brystet, hvorefter Peder Vognsen, der var ham overlegen i Kræfter, tog fat paa ham, kastede ham om paa Gulvet, sparkede ham i Hovedet med sine Træsko og gav ham derpaa nogle Slag ligeledes i Hovedet med Bagsiden af en Økse, der stod i Stuen. Moesbek bevægede sig imidlertid endnu, og Peder Vognsen, der ikke kunde faa sig til at slaa mere og heller ikke vilde, »at han skulde ligge og pines«, tog da en Snor fra Væven, der stod derinde, lavede en Løkke af den, lagde den om hans Hals og trak til, indtil han ikke rørte sig mere.

Udenfor havde Kvinderne hørt Tummel i Stuen, og Ane Katrine, der nu blev angst for, hvad der skete med hendes

Fader, vilde ind for at lægge sig imellem, men Moderen holdt hende tilbage og sagde, at det var ikke værd at blande sig i, hvad der foregik. Da Peder Vognsen kom og sagde, at Moesbek var død, vilde de ikke ind, før han havde baaret ham ud paa en Ager ved Gaarden, men derefter fulgte de med. Peder Vognsen vaskede sine Hænder i Køkkenet, mens Konen rensede Gulvet for Blod; den blodige Snor blev brændt. Da det paa Grund af Saarene ikke lod sig gøre at fremstille Mandens Død som foraarsaget ved et Slagtilfælde, »en Daanelse«, som Maren Pedersdatter først foreslog, enedes man om at skaffe Liget af Vejen, og Peder Vognsen iførte sig da Moesbeks gamle Kjole, tog den døde paa Ryggen og bar ham hen til et Kær i Nærheden af Aaen; der kastede han ham ned, idet Maren Pedersdatter havde fraraadet at benytte en lille Sø tæt ved Gaarden. Aftenen sluttede med, at han gik i Seng med Ane Katrine i den samme Stue, hvor Drabet havde fundet Sted.

Selv om Peder Vognsen havde forøvet Drabet, var de to Kvinder ingenlunde skyldfri; thi om end de ikke direkte havde opfordret til det, er der ingen Tvivl om, at de i alt Fald anede, hvad han havde i Sinde, og de foretog sig intet for at holde ham tilbage. Heller ikke viste de lige saa lidt som han bagefter nogen Anger, men følte sig tværtimod lettet over at være blevet Hustyrannen kvit, og i den følgende Tid lagde de med Peder Vognsen Planer om, at han nu skulde overtage Gaarden.

Men først og fremmest gjaldt det om at skjule Moesbeks Dødsmaade. Derfor gik Peder Vognsen den følgende Dag, Mandag, hjem til Hverrestrup og derfra om Aftenen i Tjeneste hos Niels Pedersen, Torup Mark, hos hvem han var de næste to Dage, mens Maren Pedersdatter Tirsdag henvendte sig til sin Broder og bad ham forhøre i Byen, om man havde set noget til hendes Mand, der ikke havde været i sin Seng om Morgen, men var forsvundet, ligesom hun

lod gaa Bud til hans Familie længere Nord paa, om han skulde være der. Hun gav imidlertid ikke Sognefogden, Chr. Hvilsom i Grangaarden, nogen Underretning, saa han først en lille Uge efter gennem Rygtet fik Nys om Sagen, men han satte sig da omgaaende i Forbindelse med Herredsfoged Jansen⁸⁾ i Hobro og meldte ham det passerede. Efter dennes Ordre blev der nu sat en større Eftersøgning af den forsvundne i Gang, men hverken i Aen eller Søen eller paa Marken fandt man den savnede. Ogsaa Peder Vognsen deltog i Eftersøgningen. Senere, da Vejret blev mildere, tog man fat igen; saaledes drog man i April 2 Dage i Træk Vod i Aen fra Torsdalsbæk til Simsted Bro — Gaardmænd den ene Dag og Husmænd den anden — ligesom man med Brandhager og Lægter med Lyngkroge paa søgte at efterforske, hvad der var paa Bunden.

Men d. 28. April fandt nogle Mænd, der gik til Aen for at fiske, den savnede i Kæret, dækket af Mudder og Vand. De underrettede øjeblikkelig Sognefogden, der straks lod den døde bringe hjem til sin Lade og derefter meldte Fundet til Herredsfogden. Den næste Dag kom denne til Torup og optog et foreløbigt Forhør, dog uden at sigte nogen for Drab, da den fra Hobro medfølgende Læge ikke turde afgøre, om der forelaa Vold. Men naturligvis fik de Rygter, der længe havde svirret, nu ny Næring. Der var vel ingen — undtagen Præsten — der ikke kendte det slette Forhold mellem Moesbek og hans Hustru, og der var derfor adskillige, der gisnede om Kvindernes og Peder Vognsens Andel i hans Forsvinden, ja Maren Pedersdatters egen Broder havde endog udtalt, at hans Søster burde sættes et Sted, hvor hverken Sol eller Maane kunde skinne for hende.

D. 1. Maj kom Herredsfogden igen, og en Obduktion, foretaget hjemme i Moesbeks Gaard af to Læger, gav nu til Resultat, at Dødsarsagen var Vold; Højre Tinding og Næsen var knust, og der var ialt 7 Saar i Hoved og Ansigt,

hvoraf alene 3 var dødelige og frembragt ved en Økse. De to Kvinder fik Ordre til at overvære Obduktionen, under hvilken Herredsfogden jævnlige foreholdt dem den Mistanke, der hvilede paa dem, men de fastholdt stadig intet at vide, og at Moesbek var gaaet bort Natten til Tirsdagen. De udviste stor Ligegyldighed under Handlingen, og ingen af dem var ræd for at lægge Haand paa den døde. Det endte med, at Herredsfogden lod dem arrestere, mens Peder Vognsen, hvis Alibi syntes at være i Orden, foreløbig gik fri. Noget senere blev dog ogsaa han sat fast, nærmest paa Grund af nogle Uoverensstemmelser i deres og hans Forklaringer om Tidspunktet for og Grunden til, at han havde flyttet sin Kiste fra Gaarden.

I den følgende Tid blev der nu afholdt en Række Forhør over saavel Folk fra Egnen som de anholdte, der haardnakket nægtede, og Peder Vognsen erklærede, at der intet Uvenskab var mellem ham og Moesbek. At dennes gamle Kjole var vasket, kom vist af, at den havde været i Berøring med en friskslagtet Hud, saa der godt kunde være kommet noget Blod paa den. Konen sagde, at Datteren havde haft den paa i Marken, og at den derved var blevet vaad; hun havde ikke vasket den.

Men tilsidst gav Peder Vognsen op. D. 30. Maj tilstod han, at han Søndag Aften var kommet i Slagsmaal med Moesbek, der havde overfaldet ham og slaet ham med en Økse; den havde han saa taget fra ham og slaet ham med igen, hvorpaa han rendte ham op mod Kakkelovnen, og dér faldt han over og var død. Han havde ikke yderligere brugt Øksen mod ham, men idet han slog til Moesbeks Arm, fløj den op i Ansigtet paa ham og havde maaske saret ham der! Hans Hensigt havde ellers været at tale Moesbek til Fornuft, hvad han plejede at kunne gøre. Kvinderne var bagefter fortvivlede, og naar han havde skaffet den

døde af Vejen, var det, fordi de ikke kunde taale at se ham!

Nogle Dage efter ændrede han dog sin Forklaring, og i et Forhør, han selv begærede afholdt, gav han nu den Fremstilling af det skete, som er lagt til Grund for den Skildring af Drabet, som her er givet. Han angrede, sagde han, sin Gerning, hvis Følger han frygtede, og han bad Gud og Kongen om Naade for sin Handling.

Ogsaa Kvinderne kom nu paa Gled og begyndte at indrømme, men Maren Pedersdatter fastholdt foreløbig »med Frækhed«, at hun intet Ønske havde haft om sin Mands Død, men tværtimod var rød for, at han og Peder Vognsen skulde komme i Klammeri, og da Herredsfogden erklærede dette for usandt, svarede hun » med fræk Latter«, hvad det saa kunde nytte at spørge hende.

Efter dette var Sagen for saa vidt opklaret, og Herredsfogden indberettede Udfaldet af Forhørene til Stiftamtet i Viborg, som derefter d. 21. Juni gav Ordre til at rejse Tiltale mod de tre for Drabet. Til Aktor beskikkedes Prokurator *Holm*⁹⁾, Hobro, til Defensor Overretsprokurator *Bostrup*¹⁰⁾, Viborg, og der afholdtes igen en Del Forhør i Hobro, ligesom den nedsatte Ekstraret, der bestod af Herredsfogden og 4 andre Mænd, henvendte sig forskellige Steder angaaende Oplysninger om de anklagede. Nogle af dem er omtalt i det foregaaende. Pastor Dreier, der ved Moesbeks Begravelse i Kirkebogen indførte, at han »skal være ihjelslagen af onde Mennesker i sin egen Gaard«, gav dem alle et godt Vidnesbyrd, men tilføjede saa: »Gruopvækkende er det, om hun (Konen) skal være delagtig i en *Udaad*, hvorved hvert følende Hjerter maa bløde, og jeg vil tro til Menneskehedens Ære, at den mere er en Frugt af øjeblikkelig Sindsforvirring end egentlig Ondskab eller Forhærdelse, da hendes Karakter aldrig har været mig saaledes bekendt. Men ak, der er Folder i det menneskelige Hjerter, som Gud alene kan gennemskue. Han alene prøve«!

Dommen faldt d. 4. Novbr. Den fæstede sig alene ved den udførte Handling uden Hensyn til de formildende Omstændigheder, der kunde ligge i Moesbeks Karakter, og som Defensor ogsaa dygtigt havde henvist til, og den lød i Overensstemmelse med Lovens strenge Krav paa, at Peder Vognsen skulde miste sin Hals og hans Hoved sættes paa en Stage, medens Maren Pedersdatter og Ane Katrine for deres Medvirken ikendtes livsvarig Tugthusstraf. Appel til Overretten i Viborg gav (d. 20. Jan. 1840) samme Resultat for Peder Vognsens og Maren Pedersdatters Vedkommende, mens Datterens Straf paa Grund af hendes Ungdom, og fordi hun havde haft i Sinde at ile sin Fader til Hjælp, nedsattes til 10 Aars Forbedringshus. Denne Kendelse stadfæstedes d. 19. Marts af Højesteret, og d. 20. Maj underskrev Kongen Dommen, dog med den Ændring, at den halshuggedes Hoved ikke skulde sættes paa Stage.

I Mellemtiden var Moesbeks Gaard blevet solgt. Ved det Skifte, der afholdtes efter hans Begravelse, viste det sig, at Boet ikke kunde klare den paa det hvilende Gæld, og Ejendommen blev derfor sat til Auktion. Højstbydende blev Smedemester Mortensen fra Hobro, der fik den tilslaaet for 613 Rbd. Løsøret indbragte 349 Rbd. Alligevel blev der, da Myndighedernes Fordringer løb op til ikke mindre end 501 Rbd., et Underskud paa 59 Rbd., som det offentlige maatte udrede, nu da baade Moder og Datter var sat ud af Spillet¹¹).

D. 12. Juni blev den endelige Dom og Kongens Stadfæstelse af den forkyndt for Peder Vognsen, der brød fuldstændig sammen og siden var ganske utrøstelig. Kun naar hans Kæreste under Arrestforvarerens Opsyn fik Lov at komme ind til ham og læse for ham, faldt han en Smule til Ro, og Herredsfogden handlede derfor baade rigtigt og human, naar han annmodede Stiftamtet om at opfylde den dødsdømtes sidste Bøn, at hun ikke blev sendt til Tugthuset

i Viborg, før Eksekutionen havde fundet Sted. Dette bevilgedes¹²).

Paa Foranledning af Stiftamtet havde Biskoppen i Aarhus allerede tidligere paalagt Provst *Dahlerup* i Gerlev¹³) at drage Omsorg for, at Fangerne fik Besøg af Præsterne i Onsild Herred, hvorunder Hobro hørte¹⁴), og der blev derefter truffet den Ordning, at Pastor *Vogelius* i Hobro¹⁵) kom to Gange ugentlig til Arresten, mens de andre Præster skiftedes til at komme een Gang om Ugen. Men da nu alt Haab var ude for Peder Vognsen, bad han om, at det maatte blive hans egen Sognepræst, Dreier, der kom til at følge ham paa hans sidste Gang, og efter at Herredsfogden havde indberettet dette til Stiftamtet, anmodede dette den i Biskop Øllgaards Fraværelse fungerende Stiftsprovst *Schjødte*¹⁶) om at paalægge Pastor Dreier at opfylde Delinkventens Ønske.

Pastor Dreier blev yderst ulykkelig over denne Henvendelse og bad mindeligt om at blive fritaget for denne tunge Gang¹⁷). Han kendte, skrev han tilbage, ikke ret meget til Peder Vognsen, skønt han havde konfirmeret ham; desuden var han aldrende og frygtede for de Følger, en saadan Forretning vilde have for hans Helbred og Liv, og da han desuden ikke havde haft med ham at gøre i Fængslet, mente han, at Pastor *Vogelius*, der hidtil havde forberedt ham til Døden, bedst vilde kunne yde ham Trøst i hans sidste Time.

Biskoppen i Aarhus, til hvem *Schjødte* derefter henvendte sig om Sagen, svarede imidlertid (d. 23. Juni), at det ikke kunde paalægges nogen af hans Stifts Præster at fungere; Stiftsprovsten mente ogsaa selv, at det var Pastor Dreiers Pligt at følge den dødsdømte, naar denne havde bedt om det, og heri var Biskop Øllgaard, som i København blev holdt underrettet om det skete, fuldstændig enig.

Men medens disse Forhandlinger stod paa, og inden der

endnu var truffet nogen Afgørelse, var Eksekutionsdagen blevet fastsat til d. 26. Juni. Den skulde egentlig have fundet Sted paa den til Moesbeks Gaard hørende Mark, men dette frabad den nye Ejer sig, og Herredsfogden udpegede derefter en anden Plads paa Torup Hede, ligesom han tilskrev Stiftamtet om at bestille Skarpretteren — der blev hentet fra Fyn — og rekvirere Dragoner fra Randers til at holde Orden, mens en Flok Bønder skulde slaa Kreds om selv Retterstedet. Med Pastor Dreiers Vægring var han meget utilfreds; den kunde, skrev han, føre til, at Eksekutionen maatte opsættes, hvad baade var bekosteligt og grusomt overfor Delinkventen, som man vel ikke nu vilde nægte Medfølelse; han syntes, Præsten kun viste liden Samvittighedsfuldhed, og at det maatte staa ilde til i hans Menighed, om han ikke kendte en af sine egne Konfirmander, hvis Fader oven i Købet boede ikke saa langt fra Præstegaarden. Hvad Pastor Vogelius angik, var han omtrent lige saa gammel, og han kunde ikke nær saa godt taale at overvære Henrettelsen¹⁸).

Først d. 24. Juni fik Stiftsprovsten Meddelelse om, hvad Dag Henrettelsen skulde finde Sted, og Spørgsmaalet om præstelig Medvirken var stadig uløst. Der maatte nu handles hurtigt, og Schjødte sendte derfor øjeblikkelig Ilbud til Dreier om at gøre sin Pligt, hvis han ikke havde faaet nogen til at træde i sit Sted. For dette bøjede Præsten sig, men hans Svar viser tydeligt, hvor knugende han følte den Byrde, der blev lagt paa ham: »Jeg kan da ikke fritages for den tunge Gang med Peder Vognsen! Guds Vilje ske! Han styrke mig med sin Naade!«

D. 30. Juni skrev Schjødte igen til Biskop Øllgaard og fortalte ham om Begivenhedernes Gang. Da Brevet er overordentlig karakteristisk for ham, skal der her bringes et Uddrag af det, selv om ogsaa noget af Indholdet er omtalt ovenfor.

» . . . . . D. 24. kom med Ilbud det Budskab til Amtet, at Henrettelsen var bestemt til Fredagen d. 26. Juni 1840, at Skarpretteren var ankommet, og Forbryderen Vognsen forberedt, og Hillerup¹⁹⁾ forlangte min øjeblikkelige Bestemmelse, ligesom Hr. Byfoged Jansen besværede sig over Hr. Dreiers Vægning og anførte mange undskyldende Grunde, hvilke han forment i ethvert Tilfælde fritog Præsten i Hobro, der var mere svagelig og affældig end Hr. Sognepræst Dreier. — Jeg tog da straks min Bestemmelse. Ved Ilbud blev Hr. Byfoged Jansen gennem Amtet underrettet om følgende, og fra Stiftskontoret blev med Ilbud Hr. Sognepræst Dreier paalagt at opfylde Delinkventens Begæring og ledsage ham til Retterstedet, med mindre han, ude af Stand formedelst Sygdom at foretage denne Embedsgerning, kunde selv formaa nogen af de Præster dertil, som havde i Fængslet forberedt Forbryderen.

Min Beslutning var, at hvis Hr. Sognepræst Dreier havde underrettet mig om, at Sygdom eller andet gjorde det umuligt for ham at møde, da straks at rejse til Hobro, tale med de Præster, der havde forberedt ham, og hvis de undslog sig, da selv ledsage ham, for ikke at Udsættelsen skulde vække Skandale i Aviserne. Men d. 25. modtog jeg Brev fra Hr. Sognepræst Dreier, at han altsaa, saa tungt det end vilde være, maatte bekvemme sig til den tunge Gerning. Siden har jeg hørt — men ikke officielt — at Henrettelsen skete den fastsatte Dag, at Forbryderen var meget nedslagen, at Præsten taledede med ham saa sagte, at de tilstedeværende ikke kunde høre det. Hvorvidt det er sandt eller usandt, ved jeg ikke.

Alt her ved det gamle. Kroningsfesten²⁰⁾ blev højtidelig holdt, og det gik sømmeligt, saa vidt jeg ved. I Klubben var et temmeligt talrigt Selskab, hvoriblandt adskillige udenbys og Præster, og en meget god Stemning . . . . .²¹⁾«

Man kan vist have Lov at sige, at det var godt, det ikke

blev Stiftsprovst Schjødte, der kom til at være hos Peder Vognsen paa det sidste, thi som det klart fremgaar af hans Brev, var Sagen for ham kun et ganske almindeligt Embedsanliggende, som han behandlede koldt og forretningsmæssigt, og hvorved det især for ham kom an paa, at der ikke skulde blive nogen »Skandale i Aviserne«. Nogen Medfølelse med den dødsdømte mærker man intet som helst til. Betegnende er det ogsaa, at han umiddelbart efter at have berettet om Eksekutionen gaar over til at fortælle om Kroningsfesten i Viborg og den gode Stemning, der herskede i Klubben — det har aabenbart interesseret ham ulige mere. —

Maren Pedersdatter og Ane Katrine Nielsdatter var imidlertid blevet overført til Tugthuset i Viborg, den sidste d. 28. Juni. Hendes Tid derinde blev iøvrigt ikke lang, thi hun døde allerede 1844; Dødsaaarsagen var Tæring²²). Hendes Moder fik 1856 paa Grund af god Opførsel sin Tugthusstraf omsat til Forbedringshus, og to Aar efter blev hun benaadet. Ved Løsladelsen fik hun, foruden sine indbragte 20 Rdl. 28 Sk., for Overarbejde udbetalt 20 Rdl. 59 Sk. samt 20 Sk. i Rejsepenge, beregnet til 5 Mil²³) — altsaa 4 Sk. Milen! Det passede til Afstanden til Simsted, hvorhen hun nu begav sig. Hendes Slægt har dog ikke villet tage sig af hende, andre endnu mindre, og hun var derfor henvist til Sognets Forsorg. Hun døde 1864 i Simsted Fattighus²⁴).

En Sammenligning mellem ovenstaaende Fremstilling og Johs. V. Jensens Himmerlandshistorie viser en temmelig nøje Overensstemmelse i Hovedtrækkene, om end naturligvis Forfatteren har behandlet sit Stof med digterisk Frihed. Handlingen er den samme: Den utiltalende og hidsige Gaardmand tyranniserer sit Hjem og modsætter sig de unges Forening, hvorfor Karlen dræber ham i hans egen Stue med Kærestens og Konens Billigelse, men maa saa selv bøde

med Livet for sin Forbrydelse — saa man ser, at Fortællingens Gang ikke afviger meget fra Begivenhedernes. Nogle Forskelle er der dog: Moderen og Datteren var ikke medvirkende ved, kun medvidende om Mordet, og den dræbte var ingenlunde en velstaaende Mand — tværtimod. Ej heller blev nogen arresteret Dagen efter, og Henrettelsen fandt ikke Sted om Vinteren. At den folkelige Fantasi allerede tidligt kan være begyndt paa at omforme det forefaldne, er vel muligt — navnlig laa det utvivlsomt nær for den at gøre Kvinderne direkte delagtige i Drabet — men paa den anden Side maa det erindres, at der paa det Tidspunkt, omkring 1880, da Joh. V. Jensen hørte Beretningen, endnu levede mange, der havde haft Tildragelserne saa nær inde paa Livet, at de næppe vilde godkende en Skildring, der paa afgørende Punkter afveg fra de faktiske Forhold. Man maa da snarest formode, at Uoverensstemmelserne skyldes, at Joh. V. Jensen, da han skrev sin Himmerlandshistorie, nu ikke længere saa nøje huskede alle de Enkeltheder, hans Bedstefader fortalte ham, og derfor selv gjorde sig sine Tanker om Dramaets Forløb.

At Karlen er sønderpaa med en Drift Stude og ved en Oplevelse undervejs tilskyndes til sin Handling, er en fri Opfindelse af Forfatteren; Peder Vognsen har aldrig været borte fra sin Hjemegn. Ligeledes maa Fortællingens sidste Scene, hvor Delinkventens senile og af Alderdom rystende Fader efter Eksekutionen beder om at maatte faa sin Søns Træsko, forekomme højst usandsynlig. Ikke alene vilde det være psykologisk aldeles uforstaaeligt om nogen kunde ønske at overvære sit Barns Halshugning, eller at Familien, hvis Faderen virkelig gik i Barndom og ikke vidste, hvad han gjorde, ikke havde forhindret ham i at møde op ved Retterstedet, men Vogn Larsen var i 1840 aldeles ingen gammel Mand, kun c. 62 Aar — han var lige ved de 90, da han døde 1868. Men muligvis bygger Joh. V. Jensen

paa noget, han har hørt eller læst andetsteds, og har saa tilføjet det her for at frembringe en effektiv Slutning — hvilket jo ogsaa er lykkedes. —

Som Tiden gik, og den ældre Slægt uddøde, udviskedes imidlertid Erindringen om det, der faktisk var sket paa Torup Mark 1839, mere og mere. Eksekutionsstedet paa Heden paavistes vel stadig, men om det, der afgav Baggrunden for den der foretagne Henrettelse, dannede der sig efterhaanden en folkelig Overlevering, som afveg betydeligt fra Kendsgerningerne. Det hed sig nu, at en Kone i Torup »i ældre Tid« var blevet forelsket i en anden Mand end sin egen, og at da han en Aften besøgte hende i Gaarden, var det kommet til et Opgør mellem ham og Ægtemanden, som blev dræbt med et Slag i Hovedet af sin Rival. Bagefter slæbte Konen og Kæresten den døde ud og kastede ham i et Mosehul. Til Straf for sin Ugerning blev Forbryderen halshugget paa Heden mellem Torup og Simested, og paa Stedet, hvor det skete, er der stadig en rund Plet, hvor hverken Lyng eller andet vil gro, ligesom der siges, at der rundt om Pletten gaar en hovedløs Mand, som ikke kan finde Ro i Graven²⁵).

NOTER OG HENVISNINGER

1) Hvis Joh. V. Jensens forøvrigt temmelig svævende Oplysninger om sin Bedstefaders Ungdom var rigtige, har Jens Jensen Væver først engang i 1840'erne eller 50'erne nedsat sig som Haandværker i Guldager, Simested Sogn, og han har da ikke haft Begivenhederne i Torup paa nærmere Hold. Men nu fremgaar det af Kirkebogen, at han allerede 1841, da han d. 13. August holdt Bryllup med Kirstine Marie Jensdatter fra Guldager, baade havde Ophold og drev sin Profession i denne By, og selv om Tilgangslisterne intet beretter om, naar han er tilflyttet, maa man antage, at han har boet paa Stedet i nogen Tid inden sit Giftermaal. Om han har været paa Egnen i 1839 og 1840, kan ganske vist ikke ses, men under alle Omstændigheder har han været der paa det Tidspunkt, da der næppe Mand og Mand imellem taltes om andet end Peder Vognsens Skæbne, — Jens Jensen Væver

døde 1882; Joh. V. Jensen var født 1873. ²⁾ Hovedkilderne er Rinds-Gislum Herreders Justitsprotokol 1839 og Dokumenter til samme for dette Aar. ³⁾ Rørbæk, Simested og Vammen Kirkebøger samt Meddelelse om Niels Moesbeks Lægdsrulleforhold fra Rigsarkivet. ⁴⁾ Joh. Herman Zahrtmann (1828-43). ⁵⁾ Skøde- og Panteprot. f. Rinds-Gisl. Herr. 1826 ff. Pag. 200. ⁶⁾ Skifteprot. f. Rinds Herr. $\frac{3}{5}$ 1839. ⁷⁾ Niels Dreier (1805-44; f. 1768). Hans Eftermæle var, at han var »brav, dygtig, almindelig agtet«, men hvor megen Forbindelse han har haft med sin Menighed, turde være et Spørgsmaal. ⁸⁾ Hans Billeskov Jansen (1820-44). ⁹⁾ Chr. Cæsar Holm, † 1859. ¹⁰⁾ J. Michael Bostrup, † 1844. ¹¹⁾ Skifteprot. f. Rinds Herred $\frac{3}{5}$ 1839 og $\frac{23}{12}$ 1840, Rinds-Gisl. Herr.s Auktionsprot. $\frac{13}{8}$ 1839. ¹²⁾ Rinds-Gisl. Herr: Byfogdens Kopibog $\frac{16}{10}$ 1840. ¹³⁾ Michael Henrich Dahlerup (1839-45, Provst 1839). ¹⁴⁾ N. Hald m. fl. Herr.s Provsti: Kopibog $\frac{5}{7}$ 1839. ¹⁵⁾ Mogens Vogelius (1818-45, f. 1775). ¹⁶⁾ Laur. Schjødte blev 1827 Præst ved Domkirken og var 1828-43 Stiftsprovst, ligeledes var han kongevalgt Medlem af Stænderforsamlingen. Han skal have været meget interesseret i Skole- og Fattigsager og blev rost som et sandt Mønster paa kristelige Dyder, en øm og faderlig Sjælesørger og veltalende Prædikant. Han har aabenbart været en gammeldags, selskabelig Prælattype, der kendte sit eget Værd og ikke gerne taalte Modsigelse. Det sidste synes bekræftet af Stændervisen, hvori det om ham hedder:

Hr. Schjødte er en dygtig Mand,
dog stundom i sin Harme
Forsamlingen udskælder han,
saa Gud sig maa forbarme.

Han omkom ved under et Kurophold i Karlsbad i Vildelse at styrte sig ud af et Vindue. ¹⁷⁾ Viborg Bispearkiv: Breve, Pk. 268. ¹⁸⁾ Rinds-Gisl. Herr: Byfogdens Kopibog $\frac{24}{6}$ 1840. ¹⁹⁾ En Fuldmægtig paa Stiftamtkontoret. ²⁰⁾ I Anledning af Christian VIII.s Kroning $\frac{28}{6}$. ²¹⁾ Vib. Bispeark.: Breve, Pk. 268. ²²⁾ Viborg Tugthus: Hovedprot. over Fangerne, $\frac{28}{6}$ 1840, og Tugthusets Kirkebog $\frac{18}{2}$ 1844. ²³⁾ Vib. Tugthus: Prot. 12, Fol. 30. ²⁴⁾ Simested Kirkebog $\frac{12}{2}$ 1864. ²⁵⁾ Optegnelse af Elev Astrid Andersen paa Frederiksborg Højskole 1918 (Dansk Folkemindesamling, Kbh.).

FRA VORDE KIRKE

Af *N. P. Munk.*

Som bekendt førtes der i Slutningen af forrige Aarhundrede en livlig Diskussion om de danske Landsbykirker, specielt de jydske Granitkirker, Alder. I denne Diskussion vilde den ene Part, repræsenteret bl. a. af O. V. Koch og J. B. Løffler, henføre Hovedmassen af de jydske Granitkirker til det 12. Aarhundrede, medens af den anden Part J. Helms og navnlig F. Uldall var stemt for at henføre dem til det 13. Aarhundrede.¹⁾

Denne Strid er vel siden stilnet af uden noget egentligt Resultat; men de fleste betydende Forskere antager dog nu, at langt den overvejende Del af vore romanske Landsbykirker er opført inden Aar 1200, og at den almindelige Brug af Kvaderhugning af Granitsten ret pludselig hørte op omkring Aar 1250. Spørgsmaalet interesserer dog stadig Historikerne, og nyere Undersøgelser af sjællandske Landsbykirker fra før Granitkvadrenes Tid, altsaa Kirker opført af blødere Natursten som Kridt, Fraadsten o. l., synes at gøre det naturligt at henføre disse til en Tid et Stykke tilbage i 1000-tallet.²⁾

Spørgsmaalet er altsaa stadig aktuelt, og det har derfor betydelig Interesse, naar der indenfor vor nærmeste Omegn pludselig kommer noget frem, der kan bidrage til at kaste Lys over det.

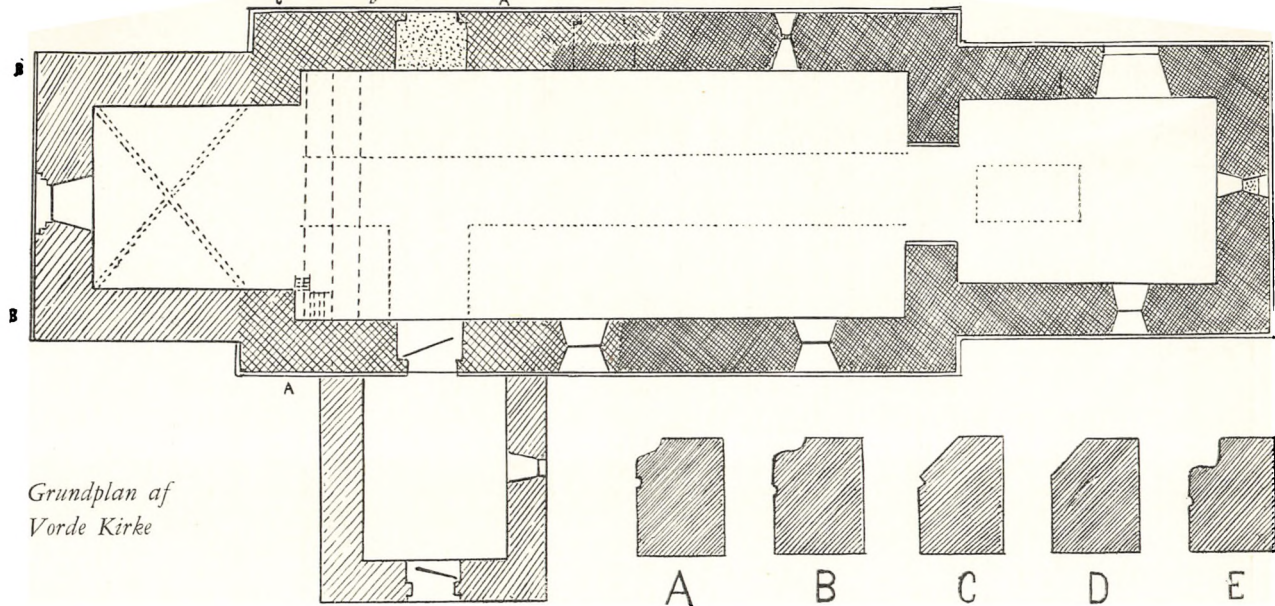
Det var det, der skete under Reparationerne af Vorde Kirke i Sommeren 1938.

Kgl. Bygningsinspektør E. Packness, Aalborg, havde foretaget et Eftersyn af Kirken, der resulterede i et Paalæg om at lade den indvendige Kalkpuds forny, da store Dele af Pudsen var løs og let kunde falde af. Som Følge heraf blev den løse Puds borthugget og fornyet.

Under et saadant Arbejde er der ofte gode Muligheder for at gøre Opdagelser, og det var derfor med en vis Spænding, at Arbejdet blev paabegyndt, da der ved tidligere Lejligheder mentes at være set svage Spor af Kalkmalerier under Hvidtekalken.

Det viste sig ogsaa hurtigt, at den nævnte Antagelse var rigtig. Da man nemlig inden Borthugningen af Pudsen prøvede at skrabe de mange Lag af Hvidtekalk bort, opdagede man, at begge Sidevæggene i Skibet var fuldstændig som overbroderede med Kalkmalerier i rødlige Toner, alle dog i den daarligst tænkelige Bevaringstilstand, ja, saa daarlig endda, at det var ganske umuligt at faa et virkeligt Indtryk af, hvad de skulde forestille; en enkelt Haand eller Fod var næsten alt, hvad man kunde faa ud af det, ud over en forvirret Masse Slyngninger og en atter og atter gentaget Stjerne malet blot med krydsende røde Linier.

Det var et Utal af Lag af Hvidtekalk, der maatte fjernes, inden man naaede ind til Kalkmalerierne, der var malet paa et almindeligt, ret dybtliggende Lag af Hvidtekalk, hvorimod de gamle, virkelig gode Kalkmalerier næsten altid er malet direkte paa en velbehandlet Pudsflade. Men Fjernelsen af Hvidtekalken forraadte mere endnu; det viste sig, at man engang havde haft den mærkelige Ide at male den i Forvejen ret mørke Kirke helt sort. Og over Udgangsdøren kom der Rester frem af store, sorte latinske Bogstaver; men Resterne var saa faa, at der ikke kunde bringes nogen egentlig Sammenhæng ud af det.

Grundplan af
Vorde Kirke

Paa Planen er de ældste Dele angivet med helt mørk Skravering, de yngste med den lyseste Skravering, medens Murværk af helt uvis Alder kun er prikket. I Nordsiden af Koret er med en stiplede Linie angivet Vestsiden af det i Teksten omhandlede formodede Murgemme. I Korgulvet er ved et punkteret Rektangel angivet, hvor det ligeledes i Teksten nævnte Gravrum blev fundet. I Vestenden af Skibet er med stiplede Linier angivet Bjælkerne i og Trappen op til Pulpituret. Ligeledes er angivet begge de tilmurede Norddøre. Bogstaverne angiver, hvor de forskellige Former for Sokkelprofiler findes.

Sokkelprofiler. Bogstaverne angiver, hvor de findes paa Grundplanen. E er den ejendommelige men noget ubehjælpssomme Profil, som findes ved hele den gamle Del af Kirken.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Alen

Billederne som saadanne var saaledes uden videre Interesse. Men Afhugningen af Pudsen gav yderligere Anledning til en meget overraskende Opdagelse. Omtrent midt paa Skibets Nordvæg blottedes Granitindfatningen af en gammel Indgangsdør. Om denne Indfatning havde hidtil ingen haft den mindste Anelse, idet der udvendigt ikke var synlige Spor at opdage. At Kirken var forlænget noget, kunde skønnes af Murværket, men nu blev det altsaa bekræftet paa den mest slaaende Maade, og saa fik man desuden derigennem et værdifuldt Supplement til Kirkens Bygningshistorie og derigennem til Bedømmelsen af de jydskes Granitkirkers Alder. Der kan herefter ved Vorde Kirke skelnes imellem 3 eller eventuelt 4 Byggeperioder: Først er Kor og Skib opført, derefter er Forlængelsen kommet til og endnu senere Taarnet, samtidig med dette, eller muligvis endnu senere, er endvidere Vaabehuset blevet opført. Og der maa sikkert regnes med ret betydelige Tidsmellemlum mellem disse Byggeperioder.

Vorde maa være en gammel Bebyggelse, for Navnet er gammelt, dets ældste kendte Form er Worthege, som maa komme af et oldnordisk Ord, der betyder noget i Retning af Vagthøj. Og der har vel ogsaa været holdt Vagt her; paa den lille Borgbanke ved Vordegaard, der maaske har baaret en lille Træborg, kan Kongens Befalingsmand have haft sin Bolig. Det ser nemlig ud til, at der herude har ligget en Del Krongods, og at dette i meget tidlig katholsk Tid ved Mageskifte eller Gave er kommet til Kirken, og det hørte siden under Domkapitlet i Viborg, som endnu langt ind i den protestantiske Tid havde Gods her. Kapitlets Fæstere herude hørte ikke under Herredet, men under et særligt, gejstligt Birketing.

Det har vel saa været Kapitlets Official, dets Bestyrer og Fuldmægtig, der har sat sig i Bevægelse for at faa Stenkirken rejst, rimeligvis som en Erstatning for en maaske for-

falden Trækirke, og antagelig er dette sket omkring 1120. Godt og vel 150 Aar senere maa det antages, at man har taget fat paa Forlængelsen, og igen et lille hundrede Aar senere, før Pestens Ødelæggelser lagde Landet øde, kan det antages, at man har taget fat paa Taarnbygningen. Samtidig, eller i hvert Fald kun lidt senere, maa Vaabehuset være rejst, og det maa have været mod Slutningen af den katholske Tid, at Kapitlets Repræsentant lod male Billederne i Kirkens Skib.

I Modsætning til denne Antagelse hævder Arkitekt Uldall³⁾, at Vorde Kirke maa være ret sen, og da han tillige aftegner dens Korbue som spids, ledes man til den Antagelse, at han mener Kirken opført mellem ca. 1250 og 1300. Men, naar man saa ser, at Taarnet ifølge sin Arkitektur og hele arbejdsmæssige Udførelse maa høre til de ældre i Rækken og følgelig maa antages at være opført i hvert Fald før Aar 1400, saa skønner man, at Uldalls Mening ikke kan være rigtig. Der bliver ikke rimelig Plads til Byggemellemrummene, og Uldall synes heller ikke at have bemærket Forlængelsen og de bevarede Vinduers tidligromanske Former.

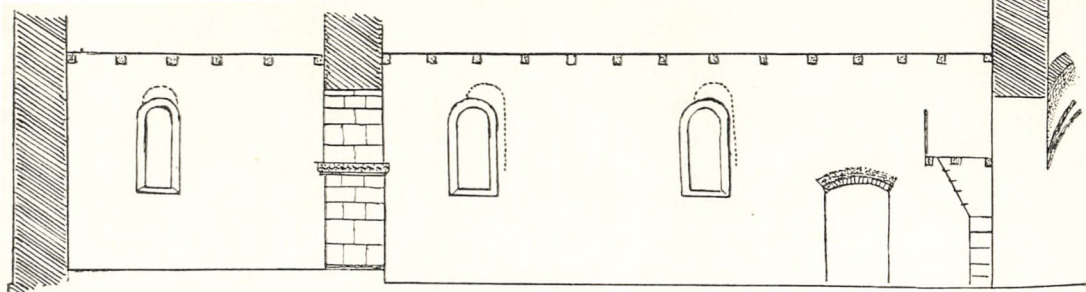
Betragter man Kirkebygningen mere indgaaende, ser man straks, at Koret og den østlige Del af Skibet er opført i een Støbning; det kan ses paa det fortrinlige Kvaderstensarbejde og den omhyggelige Formuring; betydelige Dele af Koret og Skibet staar endnu, saaledes som de blev muret for de mange hundrede Aar siden, smukt og omhyggeligt i Modsætning til de senere Tidens Arbejde. Profilarbejdet ser det derimod ud til, at Stenmesteren ikke ret har kunnet magte. Det er en meget ejendommelig Profil, han har valgt til Sökkelen, og den tekniske Udførelse har det ogsaa knebet med; skønt det er nogenlunde den samme Profil, han har brugt hele den gamle Del af Kirken rundt, er der dog ikke saa lidt Forskel paa de enkelte Sten, navnlig er Hul-

ningen paa nogle af disse hugget saa dyb, at den næsten er blevet til en vandsamlende Rende.

I den til 1140 daterede Kirke i Gjellerup ved Herning er de oprindelige Vinduer meget slanke og smalle; men de eneste to bevarede Vinduer i Vorde er endnu slankere og nærmer sig for Nordvinduet Vedkommende til Begrebet: En Lysspalte. Nordvinduet har endvidere den Mærkværdighed, at Smigene, navnlig indadtil, er ligesom knækkede. Korvinduet er tilmuret og har været det længe; men da Altertavlen i 1937 var taget ned, kom dets slanke tidligromanske Form for Dagen. Ogsaa Nordvinduet er tilmuret i Midten af Murtykkelsen, og det var tillige tilmuret plant med den indvendige Murflugt; denne Tilmuring blev fjernet, saaledes at Vinduet nu ses ogsaa indvendigt; tillige blev der foretaget en flygtig Undersøgelse af Tilmuringen i Vinduslysningen; der blev her fundet Rester af en Træramme og af Glas, som af Nationalmuseet antages at være middelalderligt.

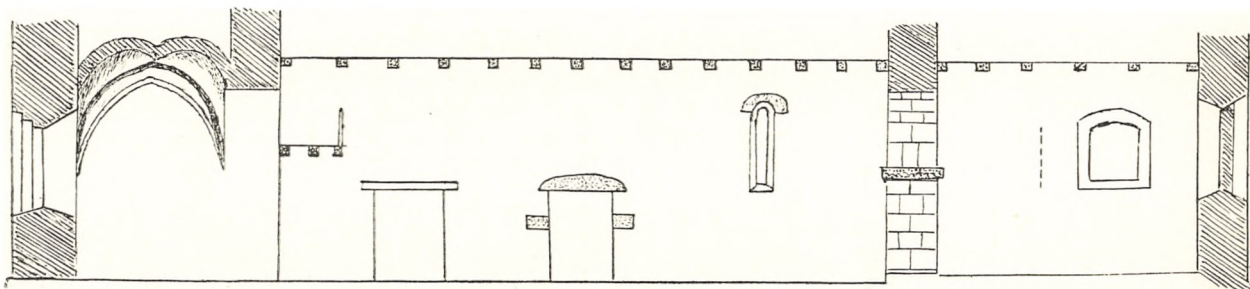
Uldall betegner som anført Korbuen som spids; han maa dog her have taget fejl, thi jeg kan med den bedste Vilje ikke se, at den er spidsbuet; derimod kan jeg nok se, at den ikke danner en regelmæssig Halvcirkel, snarere kan man vist sige, at den er formet efter en Del af en Elipse. Men — jeg har altid syntes, at der er noget eget gaadefuldt over den Korbue — og det er der stadig for mig, selv om jeg nu kan se adskilligt mere end før.

Korbuen selv er et ikke altfor godt Arbejde; øjensynligt har det knebet med at faa Kilestenene til at passe, og det er da ogsaa endt med, at de har forskudt sig, maaske endda saa meget, at det har været nødvendigt helt at nedtage Buen; i hvert Fald fremtræder den nu stærkt repareret. Men det er ikke det eneste mærkværdige ved den. Den har et Par vældige Kragsten med udhuggede Skulpturer, der menes at skulle forestille Lindorme; særlig paa den nordre

Kirkens Sydvæg set indefra

Paa Tegningen er vist Sporene af de ældre Vinduer, søndre Udgangsdør med sin Munkestensindfatning og Pulpituret med dets Bjælkelag og den stejle, stigeagtige Trappe.

Kirkens Nordvæg set indefra

Til venstre ses Pulpituret og derefter de tilmurede Norddøre, hvoraf den vestlige er overdækket med Egebjælker, medens den østlige endnu har sin huggetstens Overligger og Granitkarm. Længere til højre ses det slanke, oprindelige Vindue med sin Granitoverligger. Endelig er i Kormuren vist Vestkanten af det formodede Murgemme samt endvidere det skæmmende »Staldvindue«.

Kragsten ses det tydeligt, at det slyngede Baand er tænkt at skulle forestille et Udyr. Og der er netop ogsaa til Vorde Kirke knyttet et Sagn om en Lindorm, der i tre Aar skal have snoet sin lange Krop omkring Kirken og saaledes have hindret dens Benyttelse. Den var kommet Nord fra, fra Himmerland tværs over Fjorden og op ad Vordebjerg, hvor man endnu viser den bugtede Fure, der betegner dens Vej op ad Bakken. Ved Vorde By gjorde den Jagt paa et Par Mennesker, der i deres Nød søgte Tilflugt i Kirken. Først da Bymændene i tre Aar havde opfedet en Tyr med Sødme, fik den Mod nok til at gaa løs paa Lindormen og dræbe den.

Men een Mærkværdighed ved Korbuen er der endnu: De store Kragsten passer ikke til den; de er for lange. De er af temmelig grovt Arbejde, og skønt de saaledes er ret vanskelige at bedømme, synes det dog rimeligt, at de skyldes en anden Stenmester end Kirkens øvrige Bygningssten. Kvaderstenene er nemlig nok af fortrinligt Arbejde, men det er, som om Stenmesteren ikke ret har kunnet klare sig, naar han ikke har kunnet arbejde efter almindelig Lineal og Vinkel, saaledes at baade Sokkelsten og Kilesten er blevet ret ubehjælpsomt behandlede. Og ser vi endelig paa Døbefonten, kan vi ikke frigøre os for den Tanke, at her møder vi en tredie Stenmester. Den er i hvert Fald fra romansk Tid med ganske simple Bladornamenter, men af et meget finere Arbejde, end man ellers møder i Kirken.

Det vides, at Kvaderstensskalien paa Sydsiden af Koret og Skibet samt Korets Østgavl er omsat i 1885. Ved den Lejlighed er de nuværende rundbuede Vinduer, der er altfor store efter Stilen, indsat i Kor og Skib. Men da Pudsen nu var blevet hugget af indvendigt, saa man tydeligt Sporene af et ældre Sæt, en Smule forskudt for de nuværende. Selv om disse Vinduer nu synes at have været en Smule større end de to bevarede oprindelige Vinduer, saa

er det dog nok de oprindelige, vi her ser Sporene af. Men, hvis de saa har siddet uforstyrrede til 1885, saa skulde dog Overliggerne være til at finde, og det er de ikke. Det sandsynligste er vist derfor, at de engang er blevet ombyttet med lavere og bredere, der saa har beholdt Pladsen indtil Ommuringen af Kvaderstensskallen i 1885.

Ved den østlige Indgang gennem Kirkegaardsdiget er der indsat et Stykke af en Vinduesoverligger, der er prydet med en Perlerække og saaledes noget rigere end de to andre bevarede; den svarer nærmest til Vinduet i Korgavlen og har sikkert haft sin Plads i Sydsiden eller maaske Nord-siden af Koret; paa det sidst nævnte Sted sidder der nu et grimt Støbejernsvindue, nærmest et Staldvindue, der skæmmer ikke saa lidt og ved Lejlighed burde ombyttes.

Saa viste der sig ogsaa Spor af, at der ved Vestgavlen havde været et Pulpitur. Dettets tidligere Tilstedeværelse var jeg ganske vist ikke ubekendt med, idet afdøde Boelsmand Baltser Jensen, Kølsengaarde, havde fortalt om »æ Himmel« og udtalt, at han var glad for, at det blev fjernet, da de, der sad deroppe, kunde spytte ned i Hovedet paa dem nedenunder. Det eneste, jeg har fundet af skriftligt om det, er en Notits i Sognets liber daticus, gaaende ud paa, at det den 30/5 1872 blev udsat at nedtage det. Nu saaes Sporene af Bjælker og Trappe ganske tydeligt; men hvordan det ellers har set ud, ved jeg ikke noget om. Den sidste, der kunde huske noget om det, var afdøde Boelsmand Niels Kristiansen fra Hulager, der havde siddet paa det som Dreng, men egentlig ikke havde andet at nævne om det end et dunkelt Indtryk af nogle Udsavninger. Han var født 1873 og mente Pulpituret nedtaget ca. 1885, altsaa vel samtidig med Omsætningen af Kvaderstensskallen.

Som anført maa der være gaaet en rum Tid fra Opførelsen af Kor og Skib, indtil man besluttede sig til at forlænge Skibet mod Vest. Det har dog rimeligvis endnu været

i romansk eller i hvert Fald i tidliggotisk Tid; men Haandværkerdygtigheden har været slemt i Forfald. Endnu brugte man de hugne Sten, men det er tydeligt, at de ikke er hugget paa Stedet og beregnet til Vorde Kirke; snarere er det Rester, der er samlet fra forskellige Stenhuggerpladser, og som nu brugtes til Forlængelsen af den gamle Kirke. Og Sokkelstenene er om muligt endnu mere sammenbragte end Kvaderstenene, og man gjorde ikke det ringeste Forsøg paa at tildanne dem, saa de kunde komme til at ligne Sokkelstenene fra den ældste Del af Kirken; de blev blot sat ind, som de var. Og ved Afsætningen af Forlængelsen kludrede man saa forsvarligt, at Vestgavlen blev afsat helt skævt. De indvendige Karmsten til Norddøren lod man blive siddende, saaledes som vi ser dem endnu; de yderste derimod brød man ud og stillede dem op igen, men saa kluntet, at den lange Overligger knækkede; indvendig overdækkede man Døren med Egebjælker, der endnu sidder paa samme Sted, hvor de blev sat ind for en seks, syv hundrede Aar siden.

Hvorledes Forholdene har været paa Sydsiden, kan ikke ses nu.

Da man murede den nye Vestgavl, har man enten ikke haft Kvadre nok, eller man har ikke haft Lyst til at bruge dem; Spidsgavlen er derfor blevet beklædt med en munkestensskal, bag hvilken der paa sædvanlig Maade er muret ud med raa Kampsten. Den nye Vestgavl er gennemflikket med Stumper af Tegl og af middelalderlige Tagsten; derimod er Skibets Østgavl kemisk fri for Tegl og maa saaledes i sin Kerne staa helt urørt fra Kirkens første Tid. Efter de mange Stumper af Tagsten i Vestgavlen at dømme, kan det saaledes se ud til, at Kirken en Tid har været tækket med Tegl af den middelalderlige Type, der sædvanlig kaldes Munke og Nonner.

Saaledes har da Kirken staaet en rum Tid igen; saa op-

stod Ønsket om at skaffe Kirken et Taarn, og det er interessant at se, hvorledes man nu har søgt at bøde paa Kludderet paa Vestgavlen ved at modificere Maalene paa Taarnet, saaledes at der bødedes lidt paa Fejlene ved Af-sætningen af Forlængelsen. Kvaderstenschugningen var nu forlængst ophørt, og man huggede derfor ikke nye Kvadre, men nøjedes med at rive dem ud, der fandtes i Vestgavlen, flytte Sökkelen hen til Vestsiden af Taarnet, og saa iøvrigt bruge Kvadrene til Beklædning af Underdelen af dette. Sporene af denne Fremgangsmaade ses ogsaa tydeligt i det Indre, hvor en mægtig Spidsbue fører fra Taarnet ind til Langhuset. Taarnrummet er dækket af en gotisk Hvælving med retkantede Ribber; mod de tre Sider er Hvælvingen begrænset af Ribber i Stedet for Skjoldbuer. Hvælvingen er een Sten tyk, og Kapperne er ret stærkt kuplede. Det store Vestvindue er nyt, men det er muligt, at det er indsat i Stedet for et ældre.

Men endnu mere interessant bliver det, naar vi kommer op over Taarnhvælvingen. Ad en almindelig leddelt Stige kommer vi op til en lav og smal Dør, hvorfra en muret Trappe fører op gennem Taarnmuren og op over Hvælvingen. Vi ser her mod Nord en indvendig fladbuet, udvendig spidsbuet Blinding med to smalle Lysspalter. Mod Vest findes en lignende, der dog udvendigt nærmest er kurvehanksbuet, og hvis Lysspalter er lukkede. Mod Syd findes Resterne af en lignende, der dog er noget forstyrret, og udtil har aabnet sig med en lille Rundbue, der dog er til-muret.

Men hvoraf kan man nu vide, at Taarnet ikke er bygget til samtidig med Forlængelsen? Jo, det kan vi bl. a. se her. Det øverste af den gamle Spidsgavl er vel revet ned, men længere nede læner Taarnets Nordmur sig op mod Vestgavlens Teglstenskal uden at være muret i Forbandt med denne. Om det samme Forhold findes mod Syd, kan ikke

ses nu, da Sammenstødet her er dækket af den for faa Aar siden opførte Skorsten.

Hvor som her, Mure af forskellig Alder støder sammen, plejer man at kunne faa nogen Støtte ved Aldersbestemmelsen ved at undersøge Stenene; men disse findes her i saa mange Størrelser og Kvaliteter, at det egentlig er ganske haabløst at skønne noget ad den Vej; sagtens er de ligesom Kvadrene i højeste Grad sammenbragt Gods. Men den Omstændighed, at Taarnmuren læner sig op imod Gavlen, hvis Murværk ovenikøbet ses at have været udsat for Vejr- ligets Indflydelse, og Forskellen i Murværket, er ogsaa et saa ubedrageligt Tegn paa forskellig Alder, at enhver Fejltagelse maa være udelukket.

Der har oprindeligt ikke været nogen Adgang fra Taarnet til Tagrummet over Langhuset; den nuværende Dør- aabning er først hugget igennem af Frederik Petersen fra Fiskbæk, vistnok i 1930.

Muligvis samtidig med, men i hvert Fald ikke længe efter Taarnbyggeriet er Vaabenhuset blevet rejst. Det er ejendommeligt baade ved det mærkelige Kors over Indgangsdøren, og fordi Sidevæggene er saa lave, at det har været nødvendigt at hæve Loftet op over Murene for at holde den højtliggende søndre Indgangsdør ind til Skibet fri af Bjælkerne.

Under Taarnet har der været en gammel Begravelse, der dog sikkert først er blevet indrettet efter Taarnets Opførelse; den var dækket med et Bræddeloft, der altsaa dannede Gulvet i selve Taarnrummet. Udefra, fra Syd, førte et Lufthul ind til Begravelsen; der stod i sin Tid fem Kister her, men hvem de bisatte var, vides ikke. Nogle af Ligene var velbevarede, medens et enkelt havde Hovedet anbragt mellem Benene, og der ymtedes noget om en Henttelse⁴). Ligene blev nedsat i Kirkegaarden, rimeligvis samtidig med de store Arbejder i 1885. I hvert Fald ind-

sendte Pastor Bruun under 28/3 1890 en Indberetning, hvoraf det fremgik, at der intet vidstes om, hvem de begravede var.

I mange gamle Landsbykirker er Gulvet fuldstændig som oversaaet med Begravelser. Ogsaa i Vorde Kirke har der sandsynligvis været en Del, men der kendes kun et Par Stykker ud over Begravelserne under Taarnet. I 1937 fandtes der i Koret en muret Begravelse, paa Bunden af hvilken der laa nogle Kisterester. Daværende Sognepræst i Vorde, Pastor S. Ilving, udkastede den Tanke, at den Ligsten, der nu ligger i Kordøren, kan have hørt der til og være blevet flyttet, da Gravens Plankedække gik til. Foruden denne Ligsten findes der kun en lille glat, firkantet Sten, der er lagt over Birkefoged Anders Christensen i Lundsgaard, som døde 1661, og over hvem ogsaa det store Epitafium er opsat. Denne Mand og hans Hustru har ogsaa været begravet i Kirken, men hvor vides ikke; muligvis kan det have været i Taarnbegravelsen. Her ud over ved jeg kun om en lille Barnegrav, der blev opdaget sidst i 1930erne ved, at Gulvet under en af Stolene i nordre Side sank sammen.

Taarnets Tømmer og Tag er fornyet kort efter 1900, efter at det var blæst ned under en Storm; saavidt jeg husker, blev det nye Tømmer opsat af Tømrer Laurids Thy fra Hjarbæk. Derimod er Langhusets Tagtømmer ældgammelt. Naar vi nu ser paa Skibets Vestgavl under Taget, kan man godt faa det Indtryk, at Tagrejsningen kan have været noget lavere. Om det er rigtigt, er svært at sige, men i hvert Fald er baade Spærtømmer og Bjælker som af en Støbning og ældgammelt. Fraregnet ganske enkelte Stykker Spærtømmer og Bjælker, der hidrører fra Fornyer, synes alt at være fra samme Tid; kun eet eneste Stykke Tømmer, en underste Hanebjælke, har jeg fundet, som har været benyttet før. Skibets Tømmer kan saaledes maaske være jævn gammelt med Taarnbygningen, og man har da øjen-

synligt med velberaad Hu givet Taget den ranke Rejsning for at faa det til at harmonere med Skibets store Længde. Samtidig kan vi nok formode, at Kirkens Tegltag er blevet ombyttet med Blytag.

Lige Vest for Nordvinduet i Koret fandtes der en Rand af en tilmuret Aabning i Muren, der næppe kan forklares paa anden Maade end som et Relikvieskab. Det blev ikke undersøgt, saa der vides ikke mere om det, men det kunde ønskes, at det ved Lejlighed blev markeret i Muren. Ligeledes vilde jeg finde det ønskeligt, at det søndre Glamhul ved Lejlighed kunde faa sin gamle Skikkelse igen og blive som de andre, og jeg kunde ogsaa ønske, at alle Lysaabningerne over Taarnhvælvingen blev aabnet igen og forsynet med Glas. Ogsaa det gamle Nordvindue i Langhuset burde aabnes igen og forsynes med Glas.

Foran er anført Sagnet om Lindormen. Et andet Sagn fortæller, at man, da Kirken skulde bygges, ikke kunde blive enige om, hvor den skulde ligge; tilsidst enedes man da om at binde en Hest og en Vædder sammen og drive dem ud om Aftenen; hvor man da fandt dem Morgenen efter, skulde Kirken ligge. Da den følgende Dag gryede, fandt man dem paa Bakken oven for Byen, der, hvor nu Kirken ligger⁵). Til Minde herom blev der udhugget en Hestesko og et Vædderhoved i Kirkens Kvadersten⁶). Hesteskoen findes der virkelig, endda i to Eksemplarer; derimod har Vædderhovedet ikke været til at finde, om det nogensinde har været der.

Med sin langstrakte Profil og sin stolte Tagrejsning tegner Vorde Kirke sig smukt i det storliniede, jyske Landskab ved Bavnehøjen og Fjorden. Den ligger og ruger over sine Gaader, thi selv om en Del af dem er blevet løst, er der andre tilbage, som ikke vil blive det. Den er et Slægternes Hus, Sognets og Pastoratets ældste Bygning, og disse

Blade er blevet skrevet for at antyde lidt af det, en saadan gammel Bygning kan fortælle.

NOTER OG HENVISNINGER

¹⁾ Se navnlig herom J. Helms Indledning til »Sallinglands Kirker, Rødding Herred« 1884 og V. Kochs Indledning til »Sallinglands Kirker. Nørre Herred«. 1893. Uldall: De jydskes Granitkirkers Alder (Aarbog for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1896), samt M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 2. Udgave, p. 17, jfr. p. 165. ²⁾ Aarb. f. n. Oldkyndighed og Hist. 1939. — Man kan ganske vist ikke helt parallellisere Sjælland og Jylland paa dette Omraade, da en Del sjællandske Blødstenskirker utvivlsomt er jævngamle med de jydskes Granitkirker. Men stort set er det dog saaledes, at Blødstenskirkerne er ældre end dem, der er opført af Granitkvadre.

Opførelsen af vore Landsbykirker er en national Præstation, der ikke kan andet end vække vor Beundring. Og mellem dem indtager de jydskes Granitkirker med god Grund Førstepladsen; ikke blot er der rigt smykkede Kirkebygninger imellem, men selv over de ganske enkle af dem kan der være en vidunderlig monumental Holdning og Værdighed. Hertil bidrager i ikke ringe Grad det prægtige Materiale, Granitkvadrene; saalænge de staar rene, hør de et vidunderligt Farvespil, og hvor de, som navnlig paa Nordsiden, dækkes af Lav i bløde, graagrønne Farver, kaster det en egen Tone over det barske Murværk. Ikke mindre end 93 % af vore Smaakirker maa henføres til den romanske Stil. ³⁾ I hans store og omhyggelige Afhandling i Aarb. f. n. Oldkyndighed og Hist. 1896. ⁴⁾ Meddelt af Frøken Petrea Jørgensen, Vorde. ⁵⁾ Indtil Udskiftningen laa i hvert Fald en Del af Byen nede i Dalen ved den gamle Præstegaard. ⁶⁾ Meddelt af Murermester C. Nielsen, Navntoft efter afdøde Gaardejer Anders Christensen, ligeledes af Navntoft.

OM GRAABRØDRENES FORDRIVELSE FRA DERES KLOSTER I VIBORG

—
Af Henning Heilesen.

I.

Efter Christiern II's flugt til Nederlandene 1523 fandtes der i Viborg et indflydelsesrigt borgerparti, som holdt med den fordrevne konge. Leder af dette parti var borgmester Peder Stub; han havde ganske vist maattet forlade landet, men han havde slægtninge og venner i byen og havde stadig forbindelse med dem. Det viste sig snart, at partiet ikke blot var i opposition mod landets lovlige regering, men ogsaa mod dets retmæssige kirke, den katolske kirke. Christiern II's Ny Testamente, som udkom 1524 med fortale af Hans Mikkelsen, fik trods det daarlige dansk, oversættelsen var affattet paa, villigt indgang i denne kreds, der hurtigt blev afgjort luthersksindet. Den manglede dog en aandelig leder. En saadan fik den, da Hans Tausen 1525 kom til Viborg. Han havde studeret i Wittenberg og var der blevet overbevist lutheraner. Efter at han var kommet tilbage til Antvorskov, optraadte han skærtorsdag 1525 aabenlyst som luthersk prædikant. Derfor sendte prioren i Antvorskov, mag. Eskil Thomsen, ham i sommeren eller efteraaret 1525 til Sct. Hans kloster i Viborg, hvis prior, mag. Peder Jensen, var en lærd teolog,

som skulle bringe den kætterske munk paa bedre tanker. Sandsynligvis skulle Hans Tausen ogsaa være lærer for munkene. Han vandt snart priorens tillid, og efter nogle maaneders forløb fik han lov til at prædike i klosterkirken om søndagen efter vesper. Han benyttede nu lejligheden til offentligt at fremsætte sine lutherske synspunkter. Der strømmede saa mange mennesker til hans prædikener, at hans foresatte begyndte at blive betænkelig og overveje, hvad han skulle gøre for at standse den besværlige prædikant, før denne naaede at anrette større skade. Hans Tausen mærkede hurtigt, fra hvilken kant vinden blæste, og en dag efter prædikenen meddelte han sine tilhørere, at han var i fare, og at de maatte se at finde et sikrere opholdssted til ham, hvis de havde faaet noget ud af at høre hans prædikener. Der var straks flere, som var villige til at give ham husly, selv med fare for deres liv. Efter at han havde lagt den hvide kors skjorte, han plejede at have over sin ordensdragt paa prædikestolen, valgte han at tage ophold hos den senere borgmester Peder Trane¹⁾. Kort tid efter blev han udstødt af johanniterordenen. Et par aar senere kunde han over for biskop Jens Andersen Beldenak henvise til, at han ikke var nogen forløben munk, men forvist og fordrevet.

Den lutherske bevægelse i Viborg havde nu faaet en leder. Det varede ikke længe, før den ogsaa fik en kirke. Latinskolens rektor, Jacob Skønning, som senere blev den første lutherske biskop i Viborg, og som tillige var sognepræst ved St. Hans kirke, stillede sin kirke til raadighed for Hans Tausen. Da dette var ulovligt, forbød biskop Jørgen Friis Hans Tausen at prædike i nogen af stiftets kirker og borgerne i Viborg at støtte ham. Ingen af dem rettede sig efter forbudet, og biskoppen gjorde intet for at haandhæve det. De viborgensiske revolutionære havde dermed aabenlyst brudt med den katolske kirke. Hvornaar dette er sket, kan

ikke angives med fuld sikkerhed, sandsynligvis engang i sommeren 1526.

Ifølge Poul Helgesen var 1526 det aar, »da lutheriets gift sneg sig gennem hele Jylland«²). Flere steder begyndte lutherske prædikanter at optræde. Den tilslutning, de fik, bidrog til at styrke den lutherske frimenighed i Viborg. Fremgangen tilskyndede Hans Tausen til en dristigere optræden. Han opfordrede borgerne til at fordrive graabrødrene fra deres kloster og indrette en luthersk præsteskole i det. Det værnebrev, han i oktober 1526 fik af kong Frederik I., forøgede hans selvtilid. Ved den tid fik han en hjælper, Jørgen Jensen Sadolin, senere den første lutherske biskop i Odense (Jens Nielsen Block kalder ham Tausens »saare trofaste Achates« efter Æneas' trofaste ven og ledsager i den romerske digter Vergils heltedigt »Æneiden«). Jørgen Sadolin fik i december 1526 kongeligt værnebrev med tilladelse til at oprette en luthersk præsteskole i Viborg. Han fik dog ikke lov til at bruge graabrødreklostret til den.

St. Hans kirke viste sig efterhaanden at være for lille til den nu temmelig anselige lutherske menighed. En tid prædikede Hans Tausen fra taarntrappen, og hans tilhørere stod paa kirkegaarden, som laa, hvor Nytorv nu er. Da dette i længden var utilfredsstillende paa grund af vejrets skiften, bad man graabrødrene om tilladelse til at benytte deres kirke om eftermiddagen. Da det blev afslaaet, prædikede Hans Tausen nogle gange fra benhuset paa kirkegaarden. Imidlertid havde lutheranerne sat sig i hovedet, at de vilde have adgang til graabrødrenes kirke, koste hvad det vilde. Derfor brækkede man kirkedøren op og satte sig i besiddelse af kirken, hvor Hans Tausen en tid prædikede, staaende paa en bänk.

Dette skete antagelig i 1528. En tid brugte begge parter graabrødrekirken, idet munkene holdt gudstjeneste i den

om formiddagen og lutheranerne om eftermiddagen. Biskoppen gjorde et forsøg paa at standse bevægelsen ved at lade sin hovedsmand, Poul Stigsen (Hvide) til Trinderup, arrestere Hans Tausen midt i en gudstjeneste, men den truende holdning, menigheden indtog over for ham og hans folk, bevirkede, at han maatte gaa med uforrettet sag. Det lutherske parti blev stadig dristigere. Allehelgensdag 1528 søgte man at hindre munkene i deres vesper og sjælemesse ved, at Hans Tausen holdt to prædikener om eftermiddagen og lod menigheden synge tre salmer. Viborgs magistrat var nu afgjort luthersksindet og ansøgte kongen om tilladelse til at rive byens 12 sognekirker ned og bruge graabrødrekirken og sortebrødrekirken som sognekirker. Denne tilladelse blev givet ved kongebrev af 23. februar 1529. Allerede 17. marts samme aar var denne vandalisme fuldbyrdet. Hans Tausen blev sognepræst ved Graabrødre kirke og Jørgen Sadolin ved Sortebrødre.

Dermed var Viborg by faldet fra den katolske kirke. Hvordan det gik sortebrødrene, vides ikke. Domkirken og graabrødreklostret var stadig tilholdssteder for den gamle tro. Det varede ikke længe, før de sejrende lutheranere gik til angreb paa domkirken. Inden for domkapitlet fandtes der allerede flere luthersksindede kanniker. Domkirkens præster blev undertiden forstyrret i deres messe af fanatiske lutheranere og frarøvet kalk og disk. Jens Nielsen Block har hørt Morten Hvas fortælle om et af disse optrin, hvor en af præsterne, hr. Claus, kaldt Claus Raaber, blev forulempet af borgeren Christiern Stub. De tilstedeværende borgere tog parti for fredsforstyrren. Blandt dem var raadmanden Morten Hegelund. Imidlertid var Hans Tausen »tilfældigvis« kommet til stede og udlagde fra prædikestolen Johannes' aabenbaring 14,8: Faldet, faldet er Babylon, det store, som har givet alle folkeslagene at drikke af sin utugts harmes vin³).

Domkirken blev luthersk i august 1530. Graabrødrene holdt sig i deres kloster i næsten et aar, efter at deres kirke var taget fra dem. De holdt gudstjeneste i et kapel i omgangen ved klostergaarden. Borgerne i Viborg forsøgte at fordrive munkene ved at indkvartere soldater i klostret, som optraadte paa den mest hensynsløse maade (i krøniken om graabrødrenes fordrivelse er der givet en drastisk skildring af disse chikanerier). Skønt antallet af soldater til sidst steg til 15, blev munkene i klostret. Til sidst rejste guardianen, Niels Tybo, til København for at klage til kongen. Da han kom tilbage, blev munkene fordrevet (ved nytårstid 1530).

Da den katolske kirkes sidste skanser i Viborg faldt, var Hans Tausen ikke mere i byen. I august 1529 rejste han til København for at lede den lutherske bevægelse der. Han blev dog husket i Viborg. Under herredagen i København 1533 skrev borgerne i denne by til raadet i København, at man i givet fald var villig til at vove liv og gods for hans skyld.

Nedenfor meddeles i oversættelse fra latin de to vigtigste kilder til vor viden om reformationen i Viborg, nemlig afsnittet om graabrødreklostret i Viborg i en krønike fra ca. 1533 om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark og et brev fra kannik i Viborg Jens Nielsen Block til rektor, senere biskop i Ribe Peder Jensen Hegelund, dateret 19. juni 1576. Den omtalte krønike er forfattet paa grundlag af mundtlige og skriftlige vidnesbyrd fra de fordrevne graabrødre af provinsialministerens medhjælper Jacob Jensen og den tidligere læsemester i Næstved graabrødrekloster Rasmus Olsen. Sidstnævnte synes at have været krønikens egentlige redaktør, medens Jacob Jensen har været hans medarbejder. Kapitlet om graabrødreklostret i Viborg angives at være nedskrevet af Jacob Jensen. Krøniken blev udgivet første gang af registrator ved Rigsarkivet Hans

Knudsen 1851 i Kirkehistoriske Samlinger, I, s. 325-419. Senere er den blevet udgivet af professor M. Cl. Gertz 1920 i *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi*, II, s. 326-67. Nærværende oversættelse er udarbejdet efter Gertz' udgave. Krøniken har tidligere været oversat af J. F. Fenger i Dansk Kirketidende 1851 og af Wilhelm Karup i Den katolske Kirke i Danmark (1859, tysk oversættelse 1863). Som omtrent samtidig med de begivenheder, den skildrer, er krøniken af meget høj værdi som historisk kilde. Den er stærkt partisk, men stort set paalidelig. Af den kan man se, hvorledes reformationen ikke blot blev udbredt ved »ordet«'s magt, men ogsaa ved anvendelse af voldelige midler⁴).

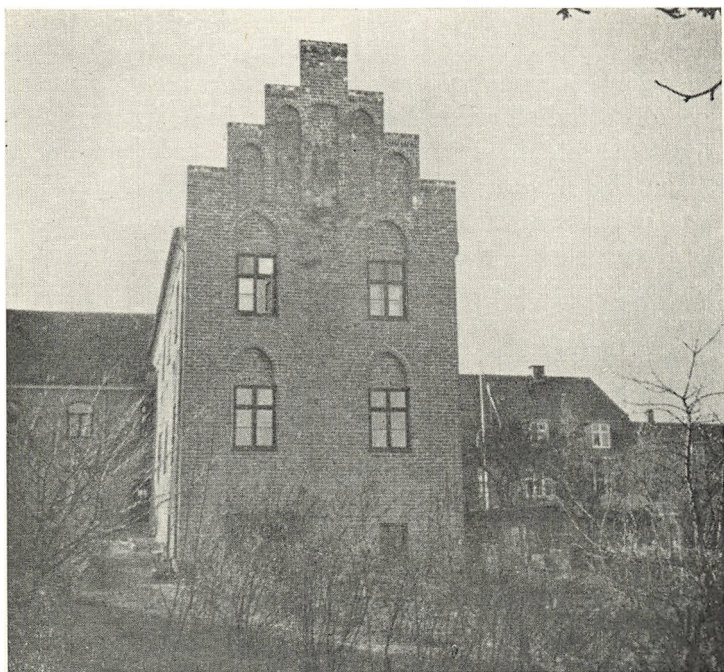
Jens Nielsen Blocks brev til Peder Jensen Hegleund er trykt i Kirkehistoriske Samlinger I s. 372-78. Saavidt vides har det ikke tidligere været oversat. Afsenderen er antagelig født ca. 1540. Hans fader skal have været herredsfoged i Rinds herred. Hans moder var søster til biskop Jens Skjelderup i Bergen. 1559 blev han immatrikuleret ved Københavns universitet, hvor han samme aar blev baccalaureus. Derefter drog han til Wittenberg, hvor han 1561 blev immatrikuleret og senere blev magister. 1563 blev han professor i pædagogik ved Københavns universitet, men allerede 1564 blev han kannik i Viborg, hvor han fik Hornum præbende. Han levede derefter i Viborg til sin død 1580. Paa den tid var der adskillige ældre folk, som kunde huske reformationsrøret i denne by. Jens Nielsen Block foretrak blandt de forskellige hjemmelmænd den gamle sognepræst ved Sortebrødre kirke Morten Hvas, hvis beretning saaledes er blevet bevaret for eftertiden. Han tilhørte en af de mest fremstaaende slægter i Viborg og har utvivlsomt været øjenvidne til det meste af det, han fortæller. Vi faar her et supplement til den temmelig knappe beretning i graabrødrenes krønike, set fra den sejrende lutherdoms syns-

punkt. Forsaavidt som den kan kontrolleres, maa ogsaa denne kilde stort set betegnes som paalidelig. Ogsaa her ses det, at det ikke udelukkende var ved »ordet«'s magt, reformationen sejrede.

II.

a. Beretning i »Kronike eller kort indlæg i sagen om minoriterbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i den danske provins« (forfattet ca. 1533 af graabrødrene Jacob Jensen og Rasmus Olsen).

I det Herrens aar 1527⁵⁾ kom en frafalden af johanniterordenen fra Antvorskov kloster, magister Hans Tausen, som endnu bar sit klosters eller sin ordens dragt, og begyndte at prædike det lutherske kætteri i sit klosters kirke. Men en dag, da han havde endt sin prædiken, tog han den korskjorte⁶⁾ af, som han havde været iført paa prædikestolen, gik bort derfra sammen med de borgere, som var tilhørere ved hans prædiken, og besøgte siden St. Hans kirke i samme by; her samlede han meget hyppigt sit fordærvelige kætteris tilhørere og udspyede der sin forgiftede tunges edder. Saavel ved sin fordærvelige læres vildfarelse, der tiltog dag for dag, som ved forkærlighed for vildfarelsen tilskyndede han borgerne til, at de skulde fordrive vore brødre og her oprette et gymnasium for hans lære, nemlig den lutherske. Da til sidst St. Hans kirke ikke var stor nok til tilhørerne ved den nye og uhorste prædiken, bad de brødrene, om vort klosters kirke maatte aabnes for deres partis prædikant om eftermiddagen. Da dette blev dem nægtet, blev der afsendt et brev til Kongelig Majestæt fra denne bys borgere, i dette ansøgte de Kongelig Majestæt om, at der maatte blive givet dem tilladelse til at nedrive denne bys sognekirker, fordi deres antal var alt for stort, nemlig 12, og de begærede at faa af kongen selv prædikebrødrenes⁷⁾ og minoritternes klostre, saa at de i

Graabrødre klostets østfløj.

stedet for i saa mange kirker i byen kun her kunde komme sammen for at høre prædiken, medens de øvrige kirker blev revet ned til grunden. Da dette var blevet bevilget⁸⁾, fratog de brødrene helt vort klostets kirke. Men før plejede brødrene at prædike om formiddagen og kætteren om eftermiddagen, og brødrene blev genstand for mange voldshandlinger og hindringer. De brækkede nemlig først døren til vor kirke op og førte prædikanten ind, og paa en allehelgensdag⁹⁾ prædikede prædikanten to gange om eftermiddagen og lod sine tilhørere afskrige tre af sit partis sange for at lægge hindringer i vejen for vesperen og vigilierne for de afdøde, som brødrene sang i mellemtiden. Men efter

at de helt havde taget kirken fra brødrene, holdt disse i næsten et aar tidebønner i et kapel, som laa i omgangen¹⁰). Men da ovennævnte borgere saa, at brødrene ikke engang under disse forhold vilde forlade stedet, indkvarterede de 4 hvervede soldater i vort kloster og gav under paaskud af Kongelig Majestæts befaling brødrene besked paa at skaffe dem det nødvendige til deres underhold. Guardianen, broder Niels Tybo, havde imidlertid bestemt at drage til Salling for at samle almisser. Da han havde begivet sig paa vej og var en mils vej fra byen, kom et bud til ham, nemlig brødrenes tjener, fortalte ham disse saa sørgelige tidender og bad ham hurtigst muligt at vende tilbage til klostret. Han vendte øjeblikkelig tilbage til klostret, og da kunde man se, at de indkvarterede var kommet; han sørgede ogsaa for, at de fik bragt det nødvendige til deres underhold. Men under et middagsmaaltid kom en soldat ind, gik løs paa guardianen og slog ham paa halsen med sit sværd; senere gik han to gange løs paa samme guardian uden grund, den ene gang med et krus fuldt af øl, den anden gang ogsaa med sit sværd. Brødrene blev imidlertid i klostret med de omtalte soldater, skønt de stadig maatte døje mange fornærmelser og ubehageligheder. Men engang hændte det, at to af de omtalte personer vilde besøge deres kammerater, som opholdt sig i Hostenborg¹¹), og forlangte klostrets vogn af guardianen. Da denne forsikrede, at dette aldeles ikke kunde lade sig gøre, fordi der hyppigt skulde køres korn til mølle, lejede den anden en vogn derhen, idet guardianen betalte lejen af den af klostrets almisser. Da han siden var vendt tilbage, begyndte han at kræve saa mange penge af guardianen, som han i mellemtiden havde brugt paa rejsen, eller som han vilde have givet ud, hvis han var blevet hjemme, og hvor ugerne guardianen end gjorde det, blev han dog til sidst tvunget til at betale, hvad de vilde have. — Antallet af indkvarterede soldater, som

skulde fortære vort klostres almisser, voksede til sidst til 15; de fortærede saa overdaadigt al mad og drikke, at der aldeles intet blev tilbage i klostret hverken af mad eller drikke. Derfor besluttede guardianen at overdrage klostrets nøgler til en anden og søge foretræde hos Kongelig Majestæt for at klage over den uret, der var blevet begaaet mod ham og brødrene. Da han havde tilkendegivet dette over for en borgmester og tilbudt ham nøglerne i forvaring saa længe, hævdede denne, at dette aldeles ikke kunde lade sig gøre uden fare for guardianen selv og for brødrene, at han fik ry for at flygte, idet han undlod at sørge for Kongelig Majestæts tjenere. Guardianen blev følgelig i klostret sammen med brødrene og pantsatte en kalk for at kunne leve. Dog rejste guardianen alligevel til København for at søge foretræde hos Kongelig Majestæt og fik af ham et lukket brev. Da dette var naaet frem til Viborg og var blevet oplæst for borgerne, blev brødrene fordrevet fra deres kloster¹²), men med hvilken ret og retfærdighed maa den Højeste se til og dømme om. — Dette har ovennævnte ærværdige fader, broder Niels Tybo, daværende guardian for omtalte kloster i Viborg, men nu viceguardian i Ribe, berettet for mig, broder Jacob, den værdige fader (provinsial)ministerens medhjælper.

b. Brev af 19. juni 1576 fra kannik i Viborg Jens Nielsen Block til daværende rektor i Ribe Peder Jensen Hegelund.

IHS! Den 25. marts blev dit brev overbragt, hr. magister Peder, min ven og ærede broder, i hvilket du blandt andet beder mig om, at Tausens, højlovlig ihukommelse, virksomhed hos os maa blive nedskrevet til dig. Og skønt der ikke var noget, som jeg ønskede højere end snarest muligt at føje mig efter din vilje, da jeg regner dig blandt mine mest forbundne venner paa grund af gammelt og dog som nyt venskabsbaand, og jeg vil omfavne dig i broderlig aand, saa har jeg dog hidtil været forhindret, dels paa grund af brev-

dragerens upaalidelighed, idet han ikke er vendt tilbage, saaledes som han lovede, dels paa grund af sagens vanskelighed, i at tilfredsstille saavel din begæring som mit ønske. Thi efter at jeg havde hørt adskillige gamle mænds beretninger, syntes ingen mig at være sandsynligere end hr. Morten Hvas²³⁾; derfor vil jeg nedenfor anføre den, saaledes som jeg har modtaget den fra ham.

For 51 aar siden kom Tausen hertil fra Antvorskov, udsendt af dette steds prior til magister Peder, forstander for korsbrødrenes¹⁴⁾ orden, for at denne ved sin veltalenhed og sin forstands skarpsind, hvori han mentes at udmærke sig frem for andre, enten kunde føre Tausen, som var gennemtrængt af Luthers lære, tilbage til en fornuftigere anskuelse eller bringe ham saadan til tavshed, at han ikke siden vovede aabent at vedgaa den lære, han havde antaget.

Da han havde tilbragt nogle maaneder i dette korsbroderkloster, vandt han saaledes samme magister Peders ven-skab, at denne tillod ham at holde prædiken hver søndag, naar vesperen var forbi. Til denne prædiken ilede en talrig skare borgere og folk af almuen, saa at magister Peder til sidst fortrød sin handling og begyndte at raadføre sig med andre om, hvorledes han skulde imødegaa den uventede nærværende og forestaaende ulykke.

Da Tausen nu saa, at forstanderens sindelag var blevet ugunstigt mod ham, skildrede han en skønne dag lige efter prædikenens slutning, i hvor stor en fare han befandt sig, og fremsatte den begæring, at hvis tilhørerne bemærkede, at hans prædikener satte nogen frugt hos dem, om de saa vilde se til, at han fik ophold paa et sikrere sted.

Derefter flyttede han, skønt de fleste borgere gerne vilde have gjort ham den tjeneste med fare for deres liv, dog ind i borgmester Peder Tranes hus; ved hans myndighed saavel som ved venners understøttelse mente han, at han vilde være bedre beskyttet.

Omkring ved den tid¹⁵⁾ ankom magister Jørgen, senere superintendent over Fyn, nær ven af Tausen og hans saare trofaste Achates. Og da intet sted var tilgængeligt til at holde prædiken paa, forhandlede de med magister Jacob Skønning, rektor for skolen, om at faa adgang til St. Hans kirke, som var overladt ham i kraft af hans embede. Han opfyldte ganske vist meget beredvilligt deres højeste ønske, men der strømmede en saa stor mængde til, at den ikke kunde rumme den. Derfor lærte han som før folket, der stod paa kirkegaarden, fra en trappe, som endnu er til og fører op i taarnet¹⁶⁾. Da denne fordel havde sine ulemper, blev man gensidig enige om at begive sig til franciskanernes kirke, som var lidt rummeligere end den anden. Da de blev forment adgang dertil af munkene, prædikede han nogle gange fra en lille bygning, som var bygget til opsamlede dødningsbeben. Men folket, der var utaalmodigt over uretten og foragten, skaffede murbrækkere hid og sprængte kirkens fløjdøre, og siden hørte de en tid lang med stor begejstring paa ham, som lærte fra en bänk.

Imidlertid sendte biskop Jørgen Friis — han havde vel sagtens faaet en anledning paa grund af stedet og nabo-skabet med munkene (kirken ligger nemlig mellem klostret og bispegaarden) — slotshøvedsmanden Poul Stigsen ud sammen med sine øvrige tjenere for at gribe Tausen under hans prædiken og føre ham med sig inden for murene. Høvedsmanden adlyder befalingen, gaar til angreb og byder ham at holde op med at tale og gaa med til hr. biskoppen. Da siger Tausen: »Jeg er hindret af en større herres tjeneste; naar den er fuldført, vil jeg besøge ham, hvis det passer«. — Men da han i en skarpere tone krævede afslutning og truede med magt, omringer nogle borgere ham, medens andre løber ud paa den tilstødende gade, hvor raseriet skaffede forskellige vaaben frem; atter andre fik bragt vaaben hjemmefra af deres hustruer, indtil biskop-

pens mand betænkte faren og greb flugten med sine folk.

I disse dage begyndte ogsaa samme klostets guardian¹⁷⁾, hr. Rasmus, at afsværge de papistiske vildfarelser og flygtede bort fra klostret om natten; han blev senere sognepræst i Bove¹⁸⁾.

Da nu de bosiddende borgere havde sikret sig de to kirker, franciskanernes og dominikanernes, satte de magister Jørgen til at styre sidstnævnte, men Tausen til at styre førstnævnte.

Imidlertid holdtes der regelmæssige messer og andre papistiske ceremonier i domkirken, og blandt andre alterpræster var der en stentor, som paa grund af sin høje stemme kaldtes hr. Claus Raaber. En dag, da han mumlede en messe, løber en borger, Christiern Stub, som var lejet eller snarere forledt dertil af andre, ikke uelskværdige svi-rebrødre, hen, river kalken fra ham og kaster den for hans fødder. Alterpræsten forfølger den flygtende o. s. v. Denne ikke tragedie, men katastrofe mødte de fleste med latter, især Morten Hegelund¹⁹⁾, og de standsede denne Raaber samt hans fæller, og straks steg Hans Tausen op paa prædikestolen (eftersom han enten ved et rent tilfælde eller ved Guds forsyn paa samme tid var kommet ind i kirken), og i stedet for prædiken udlagde han dette skriftsted i Johannes' aabenbaring 14: Faldet, faldet er Babylon, det store, som har givet alle folkeslagene at drikke af sin utugts harmes vin o. s. v.²⁰⁾.

Saaledes begyndte evangeliets klare lys dag for dag at skinne mere og mere. Da rygtet om alle disse ting naaede bl. a. til københavnerne, kaldte de magister Tausen bort fra os²¹⁾, og han forblev der, som du ved, indtil han kom til jer.

Desuden vil jeg skrive dette, at da vore borgere havde erfaret, at han i København befandt sig i den største fare, skrev de til raadet i København, at de enten skulde vise ham lignende, om ikke større ære, eller sende ham uskadt

tilbage til dem, da de var fast besluttet paa ikke blot at vove deres timelige gods for ham, men ogsaa deres liv, hvis det skulde blive nødvendigt²²).

Tag til takke med dette, kære Hegelund, og brug frimodigt mig og mit arbejde, og undse dig ikke ved at hilse hr. magister Laugesen²³), magister Jacob²⁴) og de øvrige kære venner fra mig. — 19. juni 1576.

Din hengivne

Jens N. Block.

NOTER

1) Naar Jens Nielsen Block i sit brev til Peder Jensen Hegelund betegner Peder Trane som borgmester, er det ikke helt korrekt; han nævnes først som borgmester 1530. Derimod var han raadmand 1514 (Viborg Købstads Historie s. 797; jfr. s. 818). 2) Skibykrøniken, A. Heises oversættelse s. 111. 3) Der er ingen grund til at antage, at det umuligt kan have været Hans Tausen, som har optraadt ved denne lejlighed, saaledes som P. Severinsen gør (Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar s. 361). Oprinet kan meget vel have fundet sted i sommeren 1529. Hans Tausen optraadte paa lignende maade ved billedstormen i Frue kirke i København 3. juledag 1530 (se Skibykrøniken, A. Heises oversættelse s. 137. 4) Om krønikens tilblivelse se Gösta Johanneson: Hur tillkom »krønikan« om gråbrødernas bortjagande ur Danmark? (Kirkehist. Samlinger 6. rk. VI s. 17-31). 5) Skal være 1525. 6) En hvid overklædning over munkedragten (lat. superpelliceum). 7) D.v.s. sortebrødrenes. 8) Dette skete 23. februar 1529. 9) 1. november 1528. 10) Nemlig ved klostergaarden. 11) Ukendt sted. 12) Dette skete ved nyttaarstid 1530. 13) Præst ved Sorebrødre (nu Søndre sogns) kirke i Viborg 1538-77. 14) D. v. s. johannitternes. 15) I efteraaret 1526. 16) I dette taarn hang byens stormklokke. Det blev nedrevet 1584 i anledning af Christian IV's hylgning, da Nytorv blev anlagt. 17) Dette er en misforstaaelse; den daværende guardian hed Niels Tybo. 18) Formodentlig Ove i Hindsted herred. 19) Raadmand i Viborg 1526-59. 20) Johs. aab. 14,8. 21) I august 1529. 22) Dette maa være sket under herredagen i København 1533, da Hans Tausen var anklaget for rigsraadet. 23) Mag. Hans Laugesen, biskop i Ribe 1569-94; gift med en datter af Hans Tausen. 24) Mag. Jacob Madsen Veile, stiftsprovst i Ribe, senere biskop over Fyns stift.

TATERKONGENS SØN

TRÆK AF ABRAHAM JOHANSEN MØLLERS
OG HANS KONE LOTTES LEVNED

Af Johannes Christensen og Jens Østergaard.

Næsten alle de forfattere, som i forrige aarhundrede skrev om den jydsk hede og om det liv, der udfoldede sig der, har ogsaa skildret hedens omstrefende folkefærd, som kaldtes tatere, natmænd, kæltringer m. m., og som levede deres eget frie, særprægede liv dér helt modsat livet i det organiserede samfund.

Omkring 1900 fandtes hist og her paa fattige og ensomme steder endnu mennesker af denne pariakaste, mennesker, som i deres ungdom havde fartet rundt fra by til by, og levet deres eget ubundne liv, ofte i konflikt med lovens haandhævere. Nu er de gaaet i graven, og deres efterkommere er helt og holdent gaaet op i det borgerlige samfund.

I de følgende linier skal der fortælles om et par mennesker, Abraham Johansen Møller og hans hustru Florentine Amalie Charlottenlund, som i sin tid boede i Fusager i Gammelstrup sogn i Fjends herred. Deres levnedsløb er i det store og hele typisk for mennesker af dette samfundslag, og skildringen tjener derfor som et eksempel paa det organiserede samfunds assimilation af taterne.

Abraham Johansen Møllers oldefader, Johannes Axelsen, var omrejsende glarmester. Dennes søn, Axel Johansen, var født i Ravnstrup ved Viborg omkring 1752. Han lærte

faderens haandtering og blev omkring 1777 gift med Mette Larsdatter fra Stepping i Haderslev amt. Axel Johansen og Mette kom under deres omflakken henimod aften den 17. oktober 1785¹⁾ til Brændgaard i Ørre Sogn, hvor de fik tilladelse til at overnatte i laden, og hvor Mette fødte en søn, der blev hjemmedøbt umiddelbart efter og kaldet Johannes.

Johannes Axelsen er omtalt af forskellige forfattere. Det er M. Goldschmidt, der har kaldt Johannes Axelsen »Taterkongen« og F. Dyrhund skriver om ham: » . . . den uopsporlige, skønt allesteds virkende Johannes Axelsen, der synes at have øvet en forunderlig tiltrækningskraft paa natmandskvinderne«.

Som ganske ung deltog han i slaget paa Reden 1801, og blev siden, 1806²⁾ gift med Mette Cathrine Pedersdatter³⁾, datter af Peder Jensen Møller i Rangstrup ved Haderslev. I mange aar førte parret en omflakkende tilværelse, han ernærede sig mest som skærsliber og glarmester og blev ogsaa idømt tugthus for flere forseelser. Umiddelbart før 1819 forlod han Mette Cathrine, som derefter maatte skøtte sig selv — det siges om hende⁴⁾, at hun »har en meget flydende tunge«, og maaske har hendes mundræthed i det lange løb været for haard en kost for Johannes — siden strejfede han om med forskellige kvinder, for det meste en af tateren Jens Svins døtre, Ingeborg eller Kirsten.

Om denne Kirsten Jensdatter (»Svin«) ved vi, at hun er døbt i Janderup d. 24/7 1791, og at hun, da hun var blevet voksen først løb med Anders Axelsen (Anders Funder), men derefter forlod ham for at følge Johannes Axelsen, med hvem hun skal have haft 3 sønner og 2 døtre, saa med ham har hun altsaa fulgtes længe; undertiden fandt Johannes det ønskeligt at ændre sit navn, saaledes kalder han sig ved sønnen Abrahams daab Johan Christian Møller, navnet Møller formodentlig taget efter Mette Cathrines faders

navn, mens Kirsten Jensdatter er anført med sit rette navn.

»Taterkongen« Johannes Axelsen, hvis liv var en stadig kamp mod samfundets love, døde paa Skjellerup Fattigaard den 19. maj 1872 og blev begravet paa Linaa Kirkegaard.

BARNDOMS- OG UNGDOMSAARENE.

Abraham Johansen Møller blev født den 16. oktober 1822 i Rybjerg Kirkeby (Salling) som »Søn af omgaaende Natmandsfolk, Manden Johan Christian Møller og Kvinden Kirsten Jensdatter, der var ankommen hos Peder Lund^{b)} i Kirkebye, hvor Barnet var født«, han døbt den 20. i s. maaned. Fadderne ved hans daab var: »Maren, Valdemars Enke, Pigen Kirsten Marie Christensdatter, Ungkarl Peder Christensen, Ungkarl Christen Christensen og Drengen Simon Pedersen, alle af Kirkebye i Ryberg Sogn«.

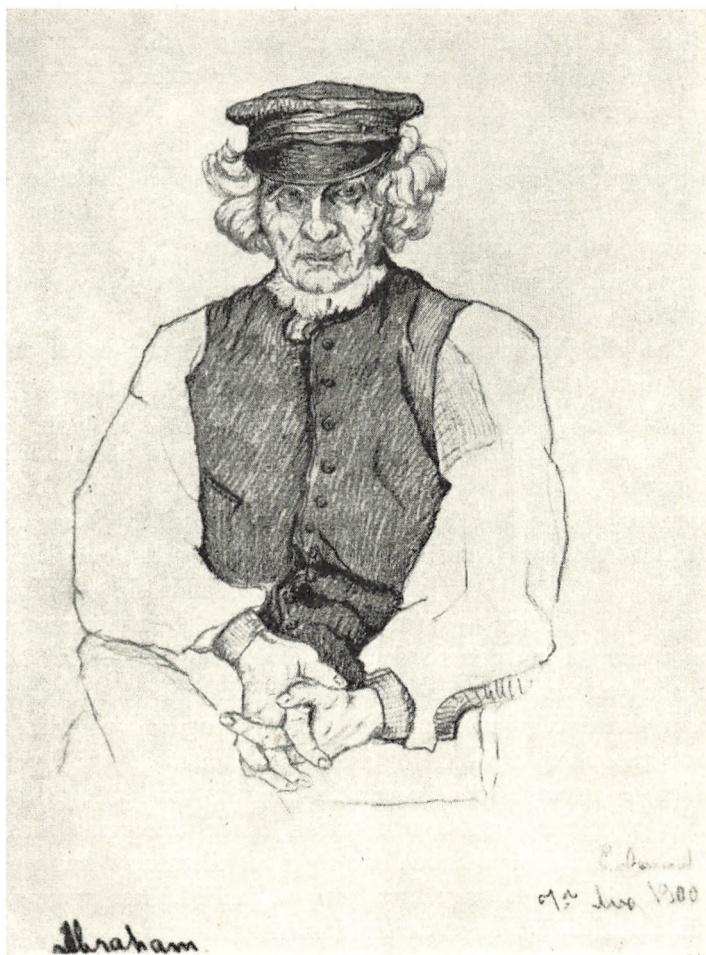
Abrahams barndoms- og ungdomsaar har vel paa tatervis været et omstrefjende liv fra sted til sted.

Den 11. februar 1835 afholdtes af myndighederne »jagt« paa omstrefjende personer i Ringkjøbing, Viborg, Aalborg og til dels Randers amter, ved hvilken lejlighed mange tater blev opfanget, men om Johannes Axelsen, Kirsten og sønnen Abraham havde forstaaet at dukke sig og er gaaet fri, er det ikke lykkedes helt at efterspore, sandsynligvis er de sluppet gennem maskerne.

Men allerede den 26. februar 1841 tiltaltes han for løsgængereri ved Ulfborg-Hind herreders politiret og den 12. februar følgende aar for samme forseelse ved Ringkjøbing amts overpolitiret. Efter udstaaet straf blev han løsladt fra Hammerum herreds arrest og skulle have været hjemsendt til sit fødesogn i Salling, men undervejs undveg han fra sin bevogter og flakkede igen om en tid uden at have fast opholdssted eller tjeneste.

Men i marts maaned 1843 blev han anholdt i Madum

Abraham Johansen Møller.

Tegning af E. Demant-Hatt. Herning Museum.

og blev for 3. gang tiltalt for løsgængeri, denne gang ved Ulfborg-Hind herreders politiret. Det oplystes under sagens behandling, at han var over 20 aar, ukonfirmeret og ugift, men havde et uægtefødt drengébarn. Dommen kom til at lyde paa 1 aars forbedringshusarbejde, og straffen afsonedes i Viborg Tugt- og Forbedringshus. Under opholdet her fik han sine kristendomskundskaber bragt i orden, hvilket fremgaar deraf, at han den 17. marts 1844 blev konfirmeret i Tugthusets kirke og hjemsendtes 5 dage senere.

Saa gik der et par aar, inden vi atter hører noget om Abrahams færden. Hen paa vinteren 1846 befandt han sig med familie i Durup fattighus. Her blev han i en noget beruset tilstand fortrydelig paa en person ved navn Niels Simonsen (eller Niels Svenningsen, begge navne forekommer). Af sagens akter i Skive byfogedarkiv fremgaar det, at Abraham henvendte sig til sognefoged Poul Christensen i Durup, i hvis gaard han indfandt sig — efter vidners forklaring — med megen støj og flere ukvemsord og forlangte af sognefogden at blive arresteret — for ad denne vej, som det fremgaar af defensorns indlæg, at opnaa beskyttelse. Herved kom han, da sognefogden opfordrede ham til at træde tilbage og ikke staa ham saa tæt ind paa livet, til at støde sognefogden for brystet, saa han tumlede tilbage. Retten fandt, at straffen burde skærpes, »fordi tiltalte med forsæt havde sat sig i en tilstand, i hvilken, som erfaring maa have lært ham, at han ikke kan styre sit vilde sind«. Dommen, der faldt den 17. marts, kom til at lyde paa vand og brød i 6 gange 5 dage — en vistnok haard dom.

Af 9. bataillons stambog fremgaar det, at Abraham var blikkenslager og glarmester, hvilke haandværk han maa have lært i ungdomsaarene, inden han blev indtagen til soldatertjenesten.

SOLDAT I TREAAARSKRIGEN.

Abraham Møller blev 1848 optaget i lægdsrullen for Rybjerg, hans højde var 66¹/₂ tommer, haaret blondt, ansigtsfarven sund. I lægdsrullen staar endvidere, at han er udtagen til infanterist eller jæger. Han mødte ved eksercerskolen i Aalborg den 4. december 1848. Det ser ud, som han først har staaet ved jægerkorpset, thi iflg. 1. jægerkorps justitsprotokol blev han den 20. januar 1849 for en mislighed dømt til nedsættelse i de meniges anden klasse, 50 rottingslag og strængt fængsel paa vand og brød 3 gange 5 dage. Det var en haard omgang for Abraham. Han blev overflyttet til Viborg hen paa vinteren 1849, hvor han stod ved 9. bataillon, 1. kompagni og havde nr. 82.

Efter Abrahams egne udtalelser at dømme har han deltaget i de to sidste krigsaars sværeste kampe ved Fredericia og Frederiksstad, og saafremt han ikke har været syg eller paa anden maade forhindret, har han ogsaa deltaget i det to-dages slag ved Isted, hvor 9. bataillon var i ilden.

Under udfaldet ved Fredericia den 6. juli tilhørte Abraham general Ryes brigade, som hin morgen drog ud af fæstningens nordøstlige hjørne ved stranden.

I Sparkjær erindres det endnu, at Abraham gerne fortalte om begivenheder fra krigens dage og bl. a. fortalte, at da det erfarede, at general Rye var falden, græd mange af brigadens soldater.

Da Mylius Erichsen besøgte Abraham 1899 for at »pumpe« ham for oplysninger om hans taterliv, søgte han at afværge »anslaget« ved at henvise til sin tjeneste i kamp for Danmark, idet han sagde: »A sled som en brav Karl den Nat og Morgen ved Frederits, det sagde ogsaa Kap-tajnen«. —

Om sin deltagelse i forsvaret af Frederiksstad anfører han i andragendet 1898 om hædersgaven, udfor spørgs-

maalet: Saaret?: »Nej, kun fik jeg ved Frederiksstad en Kugle gennem højre Haands Lillefinger«.

Abraham blev permitteret fra soldatertjenesten i for-aaret 1851 — han havde gjort sin pligt for Danmark og bødet for sine synder mod samfundets love.

DET OMSTREJFENDE LIV, HUSTRU OG SØN.

Efter hjemkomsten fra krigen fortsatte Abraham sit omstrejfende liv og ernærede sig ved sit blikkenslager- og glarmesterhaandværk.

Abraham havde dog endnu et sammenstød med samfundets love. Den 6. august 1855 blev han ved landsretten i Viborg idømt 1 aars strafarbejde for i natten mellem den 24. og 25. oktober aaret forud i Langaa at have tilegnet sig en frakke og et par benklæder til en værdi af 7-8 rdl. Under sagens behandling oplystes det, at han i tre aar havde haft uafbrudt frivilligt ophold i Rybjerg sogn, og at hans sidste opholdssted var Skjellerup i Silkeborg birk (hvor faderen periodevis havde ophold); endvidere at han var glarmester og blikkenslager, var gift og havde en datter. Ægtefællens navn anføres ikke, og det er ikke lykkedes at efterspore det.

Efter den tid synes Abraham ikke at have haft yderligere sammenstød med lovens haandhævere. De fattige kaar og den mangelfulde opdragelse, der var blevet Abraham og hans frænder til del, var vel ofte aarsagen til konflikter, som nutidens slægter maa bedømme med mildhed.

Imidlertid slog Abraham sig sammen med sit hjemstedsbarn Florentine Amalie Charlottenlund (eller Charlotten Lund) eller Lotte, som hun blev kaldt, hun var født i Roslev den 9. december 1824, og blev hjemmedøbt samme dag, (daaben publiceret den 19. december). Hendes forældre var Peder Holst og Potilla Cathrine Johannesdatter, der drog omkring og betlede; faderen havde engang været i

lære hos en kobbersmed. Hendes faddere var: »Jomfru Charlothe Amalia Fohlmann Finchenhoff, Pigen Else Laursdatter, Enke Edele Jensdatters Tjenestekarl Johannes Christensen, Gaardmand Søren Broe's Karl Jens Hougaard, alle af Roslev, og Jacob Laursen for Faderen Laurs Madsen af Roslev«. Af disse personer er jomfru Finchenhoff sikkert en datter eller slægtning til stedets sognepræst Elias Fohlmann Finchenhoff.

Abraham og Lotte var ikke viede, kun kæpgetede — en form for indgaaelse af ægteskab blandt taterne, som passede til disse folks uvilje mod lovligt ægteskab. Kæpvielse var af taterne anset for lovligt taterægteskab.

I sommeren 1865 opholdt de sig i Laastrup (Rinds herred), hvor de den 10. juli fik en søn, som indførtes saaledes i kirkebogen: »Søn af Abraham Johansen Møller og ugifte Fruentimmer Florentine Amalie Scharlottenlund, hans medrejsende Husholderske, af Iilberg, Ryberg Sogn«. Sønnen blev døbt i Laastrup kirke allerede den 14. juli og fik navnet Johannes Johansen Møller, formentlig opkaldt efter farfaderen Johannes Axelsen, der paa dette tidspunkt var i sikker forvaring i Horsens Tugthus. Fadderne var: »Gjor-demoder Christine Mulvad, Gaardmand Jens Tolstrups Kone Mette Marie Jensen, Gaardmand Jens Tolstrup, alle af Wie, Ungkarl Christian Jensen og Sognefoged Christian Mikkelsen, begge af Laastrup«. Begivenheden blev anmeldt til parrets hjemsted.

Parret boede 1870 i Iilbjerg fattighus (Rybjerg sogn), de anføres som gifte og har haft deres lille søn, Johannes hos sig. Endnu 1880 opføres de alle tre paa folketællingslisten for Rybjerg sogn, de nyder fattighjælp, de er dog midlertidig fraværende og opholdsstedet er ubekendt. Abraham opføres som blikkenslager. Johannes døde faa aar efter denne folketælling, 20 aar gammel.

Omkring 1878 ansøgte Abraham om erindringsmedalje

for krigstjenesten; den blev ham tildelt, han kaldte sig dengang indsidder eller lejehusmand i Gamstrup i Roslev sogn.

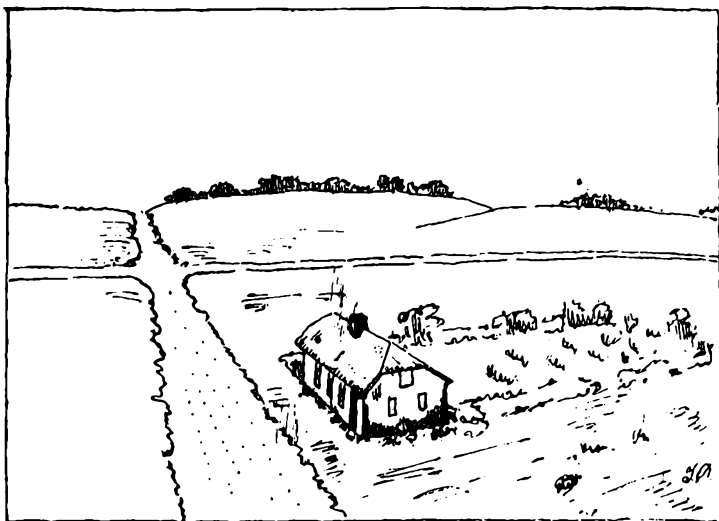
Gamle Hans Nielsen, gaardejer i Karup, der ofte havde givet taterne mad og husly, naar de forkomne kom til hans hjem, fortalte 1899 Mylius Erichsen, at Abraham »ofte havde gæstet Karup og indtil for nylig havde gaaet rundt og gjort lidt Blikkenslagerarbejde og tiggat Uld«.

Da Mylius Erichsen kom til Sparkjær for at faa en samtale med Abraham, fik han den oplysning af »velvillige« mennesker, at »som Veteran fra Fredericiaslaget erholdt han i sin Tid lovligt Øvrighedspas til at rejse rundt i Viborg Amt med Bliktøj«. Det er dog ikke lykkedes trods ihærdig eftersøgning at finde tilladelsen i de gamle pasprotokoller.

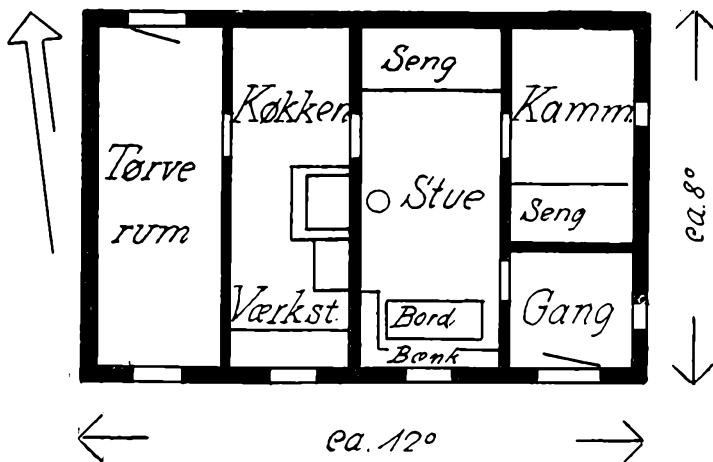
Af Mylius Erichsens samtale med Abraham fremgaar det yderligere, at Abraham havde indgaaende kendskab til taterslægterne i Resen, Wrou, Rønbjerg og Daugbjerg, førstnævnte sted havde han selv boet. Og han fortalte videre, »at han i sin Rejsetid havde ejet en Trækvogn med Bliktøj i for henved 50 Kroner, at han ad daarlige Veje havde kunnet drage sine 6 Mil om Dagen med denne Byrde, ja endog en Gang 12 Mil i Døgnet« . . . . Abraham var hærdet i kampen for livets udkomme, saa han kunne udholde de svære strabadser, hans livsførelse bød ham. Men alderen krævede efterhaanden sin ret, og Abraham og hans kone maatte indrette sig under roligere forhold.

I MØNSTED OG FUSAGER.

Forhenværende købmand Chr. Tougaard i i Sparkjær meddeler om Abraham: »Tateren Abraham kom fra Bryrup i Mønsted Sogn til Fusager. I Bryrup boede han i et hus med jordvægge. Huset laa ved den gamle hærvej eller landevej, der kommer fra Daugbjerg over Harrestrup til Toftum og fortsætter over en bro over Mønsted aa og vi-

Abrahams hus i Fusager, nedrevet 1930.

Grundplan af huset i Fusager.

dere gennem en dalslugt, der munder ud ved Sandholtgaard . . . . Abraham var »blikkenslaar« og glarmester og kørte rundt med en lille tohjulet vogn, som han selv trak. Hans kone, Lotte (de var vist kun kæpgiftede) gik omkring og tiggede«.

I 90'erne flyttede Abraham og Lotte til Fusager i Gammelstrup sogn, hvor de købte en fra Foldbjerg udstykket ejendom, liggende ved det nordøstre hjørne af vejskæringen Mønsted-Sparkjær og Gammelstrup-Ravnstrup. Et beskedent hus fandtes paa ejendommen. Det bestod af en lille forstue, en opholdsstue indeholdende bord, bæk, kakkelovn og alkoveseng, et kammer, bagved køkken og værksted i et rum, samt tørverum med dør ud til haven. Taterne havde forkærlighed til den stærke blaa farve, og vindue og døre i Abrahams hus var malet med blaa udvendig. Huset var, opgiver Abraham 1898, assureret for 900 kr. Det var — skønt beskedent — dog en fremgang fra huset med jordvægge i Bryrup. Det var bekvemt for deres togter, at bostedet laa ved veje, der førte i forskellige retninger.

Paa ejendommen, der hverken havde jord til avling eller husplads til kreaturer, hvilede ifølge en obligation af 24/11 1891 en prioritetsgæld paa 450 kr. 1896 gav Abraham og Lotte plejesønnen Hans (søn af Trine, Lottes datter) en obligation med prioritet i ejendommen paa 400 kr., og den 30. juni 1903 fik plejesønnen skøde paa ejendommen for 950 kr., en pris, der synes billig efter assurancesummen alene at dømme.

Grunden til, at de gav plejesønnen først obligation og senere skøde, var »at de gerne vil unde ham, der har været hos dem fra sin spæde barndom af, alt hvad de forment at kunde raade over«.

Plejesønnen døde tidligt under en ulykke, og ejendommen gik ud af familiens eje; huset stod dog til 1930, da det blev nedrevet.

DE SIDSTE AAR.

Da Abraham og Lotte blev gamle, maatte de ty til fattighjælp — der var ikke andre veje dengang, naar gamle mennesker ikke kunne klare sig økonomisk.

Abraham opgiver 1903, at »de har nydet Fattighjælp i 12 a 13 Aar«, altsaa fra hans 69. aar. Af Kobberup kommunes kassebøger fremgaar det, at han første gang fik hjælp af dette sogn 1896, og at beløbet androg 6 kr. pr. maaned.

I 1898 ansøgte Abraham som veteran fra treaarskrigen om tildeling af en hædersgave. Hans underskrift paa ansøgningen er egenhændig, han har altsaa kunnet skrive — og sogneraadets formanden tilføjer: »Ansøgeren har sidste Aar faaet 84 Kr. i Fattigunderstøttelse, ellers intet at bemærke. Kobberup Sogneraad, 20. Juni 1898. P. Odgaard«. Hædersgaven har han sikkert faaet, og pengene, som vist var 100 kr. aarlig, har hjulpet svært paa den anspændte økonomi og glædet de to gamle mennesker.

I aaret 1899 fik han indbydelse til at deltage i mindefesten for slaget foran Fredericia Fæstning, en indbydelse, som højlig glædede den gamle mand.

Men fattighjælpen har dog været Abraham og Lotte for lille, og sygdom kom nu ogsaa til. Forgæves anmodede Abraham sogneraadet om forhøjelse, men da det ikke hjalp, skrev i efteraaret 1903 lærer Højfeldt i Sparkjær for Abraham til Viborg stiftamt om »Utilstrækkeligheden af den ham og Hustru tillagte Fattigunderstøttelse« og ansøgte om dens forhøjelse.

I en rapport, som i den anledning foreligger fra Fjends herreds politi, fandtes Abraham i begyndelsen af december 1903 »liggende i Sengen, han opgav at være syg og lide af Astma. De opgav dernæst begge, at de nu ikke ønsker at blive boende længere i Fusager. . . . hvorfor de helst vil — saafremt Andragerens Helbred kan tillade det — hjem til

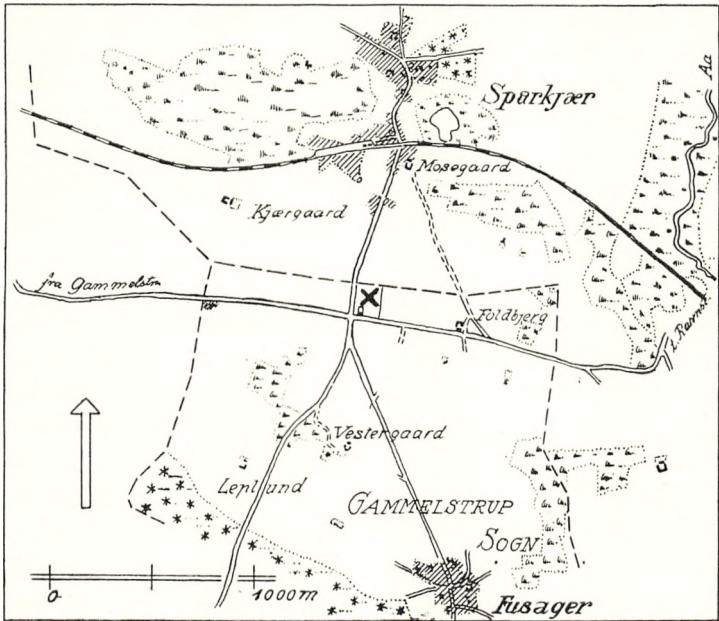
deres Forsørgelseskommune Roslev-Rydbjerg i Salling og opgiver de at have henvendt dem desangaaende til deres stedlige Sogneraad, og at der vistnok allerede er truffen Foranstaltning, ifølge Konference imellem de tvende Sogneraad, om deres Hjemsendelse«.

Det fremgaar heraf, at de to gamle mennesker mod deres livsaften drages mod deres fødested og stedet, hvor de i alle tilfælde boede fra 1870 til ca. 1880 og maaske endnu havde bekendte i live.

Af sogneraadets forhandlingsprotokol den 2. august 1904 fremgaar det, at stiftamtet havde meddelt Kobberup kommune, »at Roslev-Rydbjerg Kommune er pligtig at yde fuld Refusion af Udgifterne ved Abraham Johansen Møllers Ophold i Kommunen, da man i modsat Fald er berettiget til at hjemsende Familien«. Af kommunens refusionsprotokol fremgaar det endvidere, at Abraham og hans kone i maj-juni 1904 fik 16 kroner maanedlig og i de efterfølgende maaneder 10 kr.

Imidlertid blev Abraham syg som følge af et uheld. Der fortælles, at Abraham under aflæsning af tørv, som leveredes ham fra det nærliggende Kjærgaard, af vognstangen fik et slag mod husmuren, hvilket »blev Aarsag til hans Død, han var ikke rask siden«. Abraham blev indlagt før den 17. oktober 1904 paa Viborg sygehus, hvor han døde den 24. november samme aar og blev begravet paa Gammelstrup kirkegaard den følgende 30. november, 83 aar gammel. Ved dødsfaldets indførelse i ministerialbogen har sognepræst Zanoni Nielsen, Kobberup, skrevet: »Søn af Skærsliber Johannes Axelsen (M.Goldschmidts »Taterkonge«), Moderen rimeligvis Kirsten Jensdatter (af »Svine-slægten«) . . . .«

Lotte sad nu ene tilbage i huset i Fusager, med en uforandret understøttelse paa 10 kr. maanedlig. Men den 1. september det følgende aar drog hun hjem til Roslev-Ry-

Krydset angiver bostedet i Fusager i tiden ca. 1895—1905.

bjerg, efter at Kobberup kommune havde forstrakt hende med 5 kr. i rejsepenge. Roslev kommune havde en »stor velbygget og velholdt fattiggaard i Yttrup, delvis indrettet som vore nutidige alderdomshjem«, og her har Lotte nok boet. Den 26. december 1913 døde hun paa Yttrup fattiggaard i den høje alder af 89 aar og blev begravet paa Rybjerg kirkegaard.

»SAGN« OG VIRKELIGHED.

Blandt den befolkning, som Abraham og Lotte kom i berøring med, lever endnu fortællinger om dem af mere eller mindre sagnagtigt præg.

Af disse beretninger gengives her nogle enkelte.

1. Af Jens Peder Pedersen, f. 1870 i Daugbjerg, nu ren-

tier i Sparkjær. Mundtlig meddelelse 1949, nedskrevet af Johs. Christensen, Sparkjær.

Nitten aar gammel tjente J. P. P. i Mønsted. Abraham ville give opvisning ved at danse paa gloende jern og danse mellem æg uden at træde paa dem. Det rygtedes snart, og mod at erlægge 25 øre kunne man komme ind den berammede aften i storstuen paa Foldbjerg (gaard i Fusager i Gammelstrup sogn). Ca. 30 æg blev lagt i en rundkreds, og Abraham dansede hopsa mellem æggene uden at træde paa dem. Næst efter blev et stykke gloende jern, der var paa størrelse med et langjern til en plov, bragt ind. Abraham berørte jernet under dansen med sine bare fødder, det snærrede lidt mod fødderne, og det lugtede ogsaa svedent.

Hans kone Lotte gik omkring og tiggede. Beboerne var lidt bange for hende. Hun sagde, at hun kunne ikke hekse, men hendes mand kunne. Engang, Lotte var ved en gaard, saa dens naboer hende; de kunne nu vente hendes besøg og satte derfor en naal i døren. Lotte gik forbi, endskønt hun havde sagt til beboerne paa den førstnævnte gaard, at hun ville derind. Dette opfattede folk som et sikkert tegn paa, at hun kunne hekse. Børnene blev fjernede, for at Lotte ikke skulle forgøre dem. Lotte benyttede sig nok af, at folk troede, at hun kunne hekse — det skulle nok give mere i posen, at faa af frygt end af kærlighed.

2. Af Jens Sandholt, f. 1883 paa Lundgaards mark, ejer af Sandholtgaard i Grundelund, nu boende i Stoholm. Skriftlig meddelelse 1949:

»Abraham har jeg ogsaa kendt noget til, men mere til hans kone, Lotte, som jo ogsaa var af rakkerslægt. Huset, de boede i, kaldte vi Mamrelund. Abraham lavede forskellig blikgenstande, som han gik om og solgte. Vi hjemme hos mine forældre købte engang en lygte af ham. Han kunne desuden vist udføre mange kunster, f. eks. danse mellem æg, som var lagt paa et gulv. Vor nabo købte en-

gang en puddelhund af ham, den var dresseret til mange kunster. Hans kone gik omkring og tiggede, til tider 2-3 mil fra hjemmet. Hun har været hos min moder mange gang for at tigge; hun kunne bede om alt, ja, selv en ny kjole, hun fik øje paa. Man sagde ellers om dem, at de havde penge paa kistebunden. Mange mente, at de kunne hekse«.

Senere følger Jens Sandholt til: »Lotte staar for mig i min erindring. En dag mens jeg var dreng derhjemme, stod hun inden for døren i vor stue; jeg lagde særlig mærke til hende, hun fik en flaske fløde af min moder, bandt en snor om flaskehalsen og anbragte fløden under yderkjolen. Hun var, saa vidt jeg husker, en ret stor, vist lidt over middelhøj, sværtbygget kvinde, ikke særlig tyk, ikke uskøn, jeg mener, hun havde lyst haar, men da hun altid gik med hovedklæde, var det ikke nemt at se. Hun bar briller. Paa tiggerudflugterne gik hun i gammelt tøj og i strømpesokker, vist kludesko inderst og derover et par af Abrahams hoser.

3. Af Chr. Tougaard, f. 1881 i Sparkjær, købmand samme sted, nu boende i Skive. Mundtlig meddelelse 1949, nedskrevet af Johs. Christensen:

Abraham og Lotte gik, da de boede i Fusager, engang imellem til Sparkjær til købmanden. De forlangte to glas og en flaske kirsebærvin, som de delte. Tougaard, som dengang var kommis ved købmanden, nød deres tillid; han besøgte dem i deres hjem og roser dem som brave mennesker, de var meget taknemlige, naar man viste dem lidt tillid og venlighed.

Tougaard troede, at de havde Cyprianus og dristede sig engang til at spørge Abraham under paaskud af, at han ville have den for dens gode raad. Men Abraham paastod, at han ikke havde den, og den var heller ikke god at have, sagde han, den, der havde den, kunne lige saa godt gøre

ondt som godt, det var lige saa godt de store som de smaa i samfundet, der kunne fristes af den, og det var ikke Vorherres mening, at vi skulle være saadan mod hinanden.

4. Af Johannes Christensen, f. 1891 i Viborg, tømrermester i Sparkjær, medforfatter til nærværende skrift, nedskrevet 1949:

Engang i Mønsted kro ville gæsterne smide Abraham ud, men Abraham ryddede kroen ved at lægge sig paa ryggen, støttede hænderne mod væggen og sparkede de tilstedeværende ud. De maatte saa give ham vin for at komme ind igen.

Taterne sov med tøjet paa, selv naar de gik rigtig i seng.

Abraham var en høj, kraftig mand, god og retskaffen i al sin væsen, var til sidste øre ærlig og betalte altid, hvad han mulig kom til at skyldte, han var rar og taknemlig for den mindste venlighed og forstaaelse, der kun i karrigt maal blev ham og hans hustru til del; de blev i den tid, de levede — sammen med deres stammefrænder — betragtet som en kaste for sig.

NOTER:

¹⁾ Gaardboe og Klitgaard har 13. juni.

²⁾ Gaardboe og Klitgaard har aaret 1810.

³⁾ Jeppe Aakjær, Gaardboe og Klitgaard har givet hende navnet Mette Kirstine, H. P. Hansen har navnene Merte Cathrine og Mette Kirstine.

⁴⁾ Jeppe Aakjær II, s. 116.

⁵⁾ Peder Lund, der iflg. folketællingslisten 1834 var gift med Ane Marie Andersdatter, var »Annexbonde«. Annexgaarden, som de sad inde med 1834, maa derfor formodes at have været Abrahams fødested.

KILDER:

St. St. Blicher: Kjeltringliv, 1829.

M. Goldschmidt: En Hederejse i Viborg-Egnen, 1867, s. 199-206.

F. Dyrland: Taterne og Natmandsfolk i Danmark, 1872, s. 221-223.

Anton Gaardboe: De sidste Natmandsfolk i Vendsyssel, 1900, s. 144.

- Jeppes Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie, I-III, 1903-04, II, s. 117-119.
- L. Mylius Erichsen: Den jydsk Hede før og nu, 1903, s. 486-488.
- Anton Gaardboe og C. Klitgaard: Himmerlands Rakkere, I-II, 1904-12, II. bd.
- Konrad Understrup: Ørre Sogn, 1915, s. 94-95.
- H. P. Hansen: Natmandsfolk og Kjæltringer i Vestjylland, II, 1922, s. 407-464 og s. 500-517.
- Kresten H. Lidgaard: Af Abraham-Sønnernes Saga, 1933.
- De danske Heder, 1943, 2. bd. s. 131-189: Rakkere og Natmandsfolk af H. P. Hansen.
- Landsarkivet: Ministerialbøger for Roslev-Rybjerg, Laastrup og Gammelstrup sogne.
- Viborg tugthus' arkiv: Domsakt 4652 (1843) og 6098 (1855).
- Skive byfogedarkiv: Politi-, gæste- og ekstraretsprotokol 1844-56, fol. 133.
- Rigsarkivet: Folketællingslister 1834, 1870 og 1880; Lægdsrulle 1848; Hædersgaven til gl. veteraner fra krigen 1848-50.
- Hærens arkiv: Stambog for 9. bataillon; ansøgninger om erindringsmedailler for krigen 1848-80, Viborg amt.
- Viborg stiftamt: Oplysninger fra 1903-04.
- Kobberup kommunearkiv: Sogneraadets forhandlingsprotokol 1904; kassebøger 1896-1905.
- Meddelelser fra sognepræst Johs. Bang, Roslev.

NOGLE SÆRPRÆGEDE, GAMLE ANSIGTER FRA SEJLING OG SINDING I HIDS HERRED

—
Af J. P. Lundøe.

I. CHRISTEN NIELSEN BALIE, SINDING NØRREMARK

Han var ret et Almuesmenneske af den gamle og grove Slags. Det primitive i hans Natur slog stærkt igennem, og han førte ofte et voldsomt Sprog med Grovheder og Ukvemsord, der til Tider var spækket med store »Trumfer«. Den Aands- eller Folkekultur, som man tidligt og silde taler om skal frelse Verden, var han kun i ringe Grad berørt af. Han lignede ikke sine Bysbørn og syntes at have ondt ved at forliges med sine Naboer; kom i hvert Fald ikke sammen med dem. Den eneste, han havde noget tilovers for i Sinding Sogn, var Michael Mikkelsen i Engmarksgaarden oppe i Kirkebyen, hvor hans anden Hustru havde tjent som Husbestyrerinde, inden Johanne fra Bordinglund rykkede ind i Gaarden som Michael Mikkelsens Hustru og bragte Lykke og Velsignelse med sig til Mand, Hjem og Børn. Denne Godhed blev ogsaa overført til Michael Mikkelsens Hustru og Børn, der da ogsaa skulde dele det lidet og jævne Bohave, der blev tilovers efter Maren Balles Død.

Jeg gjorde med rimeligt Mellemrum Besøg hos Christen

Balle og Maren. Engang jeg stod i Gangen, havde hængt Hat og Stok fra mig og skulde til at løfte paa Klinken, hørte jeg Stumper af en Samtale indenfor: »Di sejer, di ka' gjør ved 'et, men a sejer, di ka' saa pinnede ett gjør ved 'et«. Hvad de ikke kunde gøre ved og hvem, fik jeg ikke fat paa, men da jeg viste mig i Døren, rev Chr. Balle med stor Færdighed den »lodne Kabuds« af Hovedet, hvor den ellers havde sin faste Plads baade ude og inde. Han havde Besøg af en omvandrende Kræmmer, kaldet »æ Kej«, der gik omkring med Kramkisten paa Ryggen og falbød sine Varer: Synaal' og Trod, Kæmkam' og Redekam', Hoornaal' og Bændler, Hægter og Maller o.s.fr., som Remsen lød. De nød nu en Eftermiddagspunsch med hinanden, alt imens de udbyttede Livsvisdom. Kræmmeren forsvandt med det snarest, Maren tog Kopperne af Bordet, og Christen sagde til mig med lidt læspende Stemme og i indsmigrende Tonefald: »Det er saa formelig pænt af Dem, Hr. Pastor, at se ned til en gammel Mand. Det skal De ret ha' Tak for!« Maren, der havde sat sig med Strikketøjet, gentog som et Ekko: »Ja, det skal De ha' Tak for!« Vi talte saa som tidligere om »Vejr og Vind og Folkesind«; jeg forsøgte at føre Samtalen ind paa et alvorligere Emne, da Chr. Balle havde solgt sin gamle, forfaldne Gaard til en yngre og dygtig Murerfamilie og var i Gang med at faa bygget et Aftægtshus oppe i Kirkebyens Sydøstside, men hver Gang bødede han fra ved at sige: »Det er saa formeligt ogsaa sandt, Hr. Pastor!« eller vendte Samtalen hen paa, hvorelængde han havde boet i Gaarden, da hans første Kone døde, eller især da hans Søn af første Ægteskab og eneste Barn døde fra dem; og nu tørrede han sine gamle, rindende Øjne for Taarer, der brød frem. Jeg havde begravet Sønnen og havde siden noget ondt af Chr. Balle, der var bleven mere ensom og forladt end før. Sønnen døde som voksen og var de sidste Aar nærmest den, der styrede

Gaarden. Da jeg ikke kunde naa ind til Mandens Indre, lod jeg ham tale, som han vilde, og han begyndte saa at fortælle om, da han fik Maren i Huset: »Hun stod mig saa formeligt godt an, men a tænkt' jo aldrig (!) paa, hun skulde være min Kuen. Men hun blev ved aa list ved, aa list ved, og saa forbarmet' a mæ over hin' og tog hin' te mi Kuen, saa a haar saa formeligt heller aaller fortrødt 'et, det er vist aa sandt«. Hele denne Lektie sad Maren og hørte paa uden at fortrække en Mine, men den havde Christen ogsaa flere Gange givet til Bedste; nu blev den blot repeteret. Ja, det var en stor Lykke, at han forbarmede sig over hende eller snarere hun over ham, for hun var et godt og trofast Menneske, der kunde mildne Chr. Balles stridige Sind, naar han kogte over og »tog paa«.

Senere hørte jeg fortælle, at Chr. Balle skulde have sagt: »Nær a er død, skal der saa formelig hverken Præjst eller Degn med til mi Begravels'. Di ka' grav' et Hvol te mæ paa æ Kerregaard og put mæ nier, saa ligger a der. Det er nok«. Denne Udtalelse, der er fra en tidligere Tid end mit Bekendtskab med Chr. Balle, kom ikke til at gælde. Da han døde, sang Lærer Andersen over hans Baare baade i Hjem og Kirke, og Pastor Lidegaard fra Kragelund begravede ham, idet jeg paa det Tidspunkt var forhindret. Han var da over 80 Aar gammel.

Chr. Balle var sikkert kolerisk af Temperament og kunde især i sine Velmagtsdage let komme i Harnisk. Saa var han ikke billig hverken med Ord eller Fagter. Han havde en kedelig Vane at raabe efter Folk, som gik forbi Gaarden, og som han ikke kunde lide. Det hændte ogsaa overfor Carl Knækkeborg og Snedker Skov, der var hans nærmeste Naboer mod Vest. Knækkeborg var Arbejdsmand og boede i et Hus med Plads til en Ko og en Kalv og en Gris i den ene Gavl af Huset og Snedker Skov igen vesten for. De to passerede i Følge med hinanden Chr. Balles

Gaard, og Christen fulgte dem godt paa Vej med Skældsord og Ukvemsord helt hen til Knækkeborgs Gavl. De besluttede da at give ham en god Dragt Prygl for at vænne ham af med denne Uvane. Christen skreg i vilden Sky og meldte »Slagsbrødrene« til Herredsfogden i Kellerup, men da Sympathien var paa Knækkeborgs og Skovs Side, kørte to af Byens Gaardmænd dem de 12 km over til Kellerup. Herredsfogden: »Har De, Carl Knækkeborg, været med til at slaa Chr. Nielsen Balle?« Knækkeborg med sin pibende Stemme: »Ja, a haar saa!« Herredsfogden: »Hvad slog De ham med?« Knækkeborg: »A slog ham i en Rue« — (d. v. s. med en Roe, idet han holdt i Toppen og daskede Christen med Roden). Herredsfogden: »Slog De haardt, Knækkeborg?« Knækkeborg: »Ja a gjor saa, a slog det, a kund'«. Dommeren idømte »Slagsbrødrene« en mindre Bøde. Bagefter var Carl Knækkeborg helt elendig: »No rejser mi gue Kal', det ka' a forsto«. De to By-mænd fik ham og Skov med hen paa Kroen, hvor de fik hældt et Par Punscher i dem og sig selv med. Da steg Knækkeborgs Humør: »Haad a vist, at mi gue Kal' skuld' spring', saa skuld' han ha' haa't no mier!« Saa kørte Kæmperne hjem til Sinding, og Carl Knækkeborg gik ind til sin Kone Ann', som han havde en vis Respekt for. Hvordan de to kom over Sorgen med »dje gue Kal'«, melder Historien ikke noget om.

II. GARTNER PEDER SØNDERGAARD I SEJLING

»Mi Naabo Pe Sme æ en ondele jen«, synger Anton Berntsen i et af sine »Jyske Digte«. Og saaledes kunde jeg ogsaa sige om min Nabo Peder Søndergaard i Sejling. Han var ikke, som Folk er flest, men noget for sig selv og underlig paa mange Maader. Han havde et udenlandsk Departement i sin Hjerne, saa han interesserede sig ogsaa for Folk og Begivenheder i andre Lande. Han kunde ikke

nøjes med den locale Avis, men holdt Jyllandsposten, hvilket langtfra var almindeligt paa de Tider. Han kunde mærke, naar der var Jordskælv i Japan og lign., saa han maa have haft et usædvanligt følsomt Sind, med mindre han havde det fra Jyllandsposten.

P. Søndergaard drev Gartneri og havde samtidig noget Svineopdræt og Svineavlscener. Den tunge Del af Gaarden Søndergaard havde Søsteren Karen Marie og hendes Mand Jens Chr. Nielsen med Kendingsnavnet Smed overtaget, saa der var kun bleven c: 9 Tdr. Land tilbage ved Ejendommen inde i Byen. Han lagde sig særlig efter Jordbær, Agurker, Sellerier, Gulerødder og tidlige Kartoffler. »Kan De nu ogsaa blive af med Deres Havesager? Vil de andre Gartnere ikke konkurrere Dem ud paa Silkeborg Torv?« »Nej dog, jeg sætter en Blomst i min Hat og en i Knaphullet, saa kender Byens fine Fruer og Frøkener mig og kan altid finde mig, hvor jeg staar«. Og saa siger de: »Vi maa hen og handle med ham med Blomsten i Hatten, for han er saa morsom!« Og P. Søndergaard lagde sig efter at »tale fint« med de fine Fruer, og med Bukken og Skrabud anbefalede han sine Sager, og det syntes de fine Fruer var saa morsomt, hvilket det sikkert ogsaa har været. Naar han gav os Prøver paa, hvordan han bar sig ad, var det baade en kostelig og komisk Forestilling. »Og hvis det gaar trægt med Handelen, eller man gerne vil have solgt ud i god Tid, skal man ikke begynde med at sætte Priserne ned; det hjælper aldrig en Bitte, nej, man skal sætte Priserne op og forklare Fruerne, at der er Mangel paa Sagerne, og de staar sig bedst ved at købe nu, saa skal det nok skride«.

Han havde sat en lille Laage i Hegnet mellem vore Haver, hvor jeg kunde køre til og vælte al nedfalden Frugt og Skufferads ned, som han saa brugte til sine Svin. Jo flere Brændenælder og Skvalderkaal, desto bedre, saa det

var et godt Forlov. Han havde en Orne, der var adskilligt til Aars, langbenet, langhaaret og rundrygget, saa den lignede et meget stort Vildsvin og havde som dette ogsaa Hugtænder ud af Munden til begge Sider. Den udstødte frygtelige Brøl, der vidnede om, at den var i Familie til Elefanten eller Næsehornet. Byens Børn kaldte den Loni-Mads, hvilket vel var en Forvanskning af Ornen Mads; og de var bange for at passere forbi Søndergaard, naar den brølte og tog paa. Den holdt P. Søndergaard en Del Postyr med, og han morede sig selv og andre med at fortælle fantasifulde Historier om dens Klogskab, Kræfter og Bedrifter. I Præstegaarden var vi knap saa begejstret for den, da den sammen med de øvrige Svin fyldte Luften med Hvinen og Skrigen, hvori den var utrættelig.

Da P. Søndergaard havde det Uheld at miste sin lille Hest, vilde han dog nødtigt undvære sine Torvedagsture til Silkeborg, og han fik da Hjælp af en yngre Mand i Sejling, der ogsaa puslede lidt med Gartneri. De fik Grøntsagerne paa Trækvognen, spændte sig selv i Selen for Vognen, og afsted gik det de 4 à 5 km pr. Landevej til Silkeborg. P. Søndergaard udbredte sig vidtløftigt om, hvordan hans Tospand kunde klare sig paa den lange og strenge Køretur. Vognene paa Amtsvejen var de ikke bange for, disse var snarere bange for dem, men saa de en Trillebør, der laa med Benene i Vejret i Landevejsgrøften, blev hans Køretøj helt taabeligt. Saa lagde »Hestene« sig ind paa hinanden og var lige ved at køre i den modsatte Vejgrøft eller køre »lodsk« for at komme forbi. Han havde ikke tabt Humøret.

P. Søndergaard sagde, at han elskede Kampesten og gammelt Jern højere end Penge. Han var i hvert Fald en Mester til at »pikke Stenbro« eller opsætte Stendiger og Stendysser, hvorved han i mange Aar havde en Bifortjeneste, men med Aarene tog det af med dette Arbejde, og han

nøjedes med at give gode Raad eller optræde som »Inspektør«, som han udtrykte sig. Han var ogsaa med Aarene bleven meget kuldkær og gik om Vinteren i en tyk Overfrakke, som der paa Egnen blev kaldt »Udekjol'«, og med Øreklapper og et strikket Halstørklæde, som han trak op for Munden og surrede et Par Gange om Halsen. Saa var den tørre Spøgefugl der igen: »Det gør jeg for ikke at faa Rim eller Istapper paa Lungerne«. Paa sin Chaiselong i Spisestuen havde han bredt et Faareskind ud med den laadne Side opad, som han lagde sig paa, naar han hvilte sig, saa kunde han da holde Ryggen varm .Og om Natten laa han med uldne Hylsklæder i Stedet for almindelige Lagener. De var syet sammen i den ene Side og ved Fodenden, saa kunde der ikke komme kold Vind ind til ham og pirre ved hans Gigt, som han døjede en del med. Naar han saa trak Nathuen ned over Ørene og Dynen op til Hagen, laa han lige saa godt som Huslærer Jens Hansen i Poul Møllers »En dansk Students Æventyr«, der laa og gassede sig under sin Moders 6 Lispunds Dyne.

Han fortalte mig, at hans gamle Fader Jens Søndergaard i de strenge Vintre gik med et Faareskind paa Ryggen, hvor Halen naturligvis vendte nedad. Dengang, mente P. Søndergaard, havde vi langt strengere Vintre end nutildags. En Dag det havde sneet meget og frøs haardt, vilde hans Fader lukke Østerporten op for at se, hvordan det saa ud ude paa den frie Mark, men han fik en slem Forskrækelse og fik snart Porten lukket igen, for uden for stod »æ Ull« (Ulven), parat til at komme ind i Gaarden. »Der kan De se, Peder Søndergaard, at det er farligt at gaa med Faareskind. Han tog naturligvis Deres Fader an for et Faar og vilde gerne have haft en Faaresteg«. »Nej, sagde P. Søndergaard, han frøs og vilde ind i Stalden og varme sig og spise en af Grisene.« P. Søndergaard mente, det var den sidste Ulv, der var her i Landet. Var det Tilfældet,

saa blev den i hvert Fald skudt vesten for Flyndersø og syd for Rønbjerg.

P. Søndergaards Fødselsdag den 4. Juli, var en stor Festdag. Da strømmede Naboer og Venner til Søndergaard, for da vankede der Jordbær i lange Baner og sluttedes med et pænt Kaffebord. P. Søndergaard var i højt Humør, lo og fortalte væk om sine mange forskellige Jagttagelser og Oplevelser, vist somme Tider mere end hans udmærkede Kone Line Ærøbo, der var fra Ærø og kommen til Søndergaard som Husbestyrerinde, syntes om, for hun sagde engang som en Slags Undskyldning: »Ja, naar vi bliver gamle, saa bliver der saa meget Vrøvl ved os.« En saadan Rivaf syntes P. Søndergaard ikke om, men lidt efter tog han fat igen. Han var altid pæn i sin Mund og høflig. Aldrig hørte man en Ed af ham, men han havde sin egen lidt underlige og grinagtige Maade at optræde paa. Eline betød saare meget for det Hjem; hun var en from og varmhjertet Kvinde, som vi alle holdt af; hun var klarsynet, men ofte noget skarp i sin Kritik, hvor hun syntes, det tiltrængtes. Vi satte hende højt blandt vore Venner. Desværre var hun svagelig og maatte tidlig bryde op herfra, længe før sin ældre Mand, der savnede hende saa meget. Det var naturligvis ikke altid let for hende at gaa i Spand med P. Søndergaard og tage hans Særheder, men hun hjalp ham til Rette som en god og trofast Hustru og var en Velsignelse i det Hjem. Ogsaa vi savnede hende meget og velsigner hendes Minde. Hun døde 1939.

Om P. Søndergaards Faster, efter hvem Dammen blev kaldt op, fortæller Evald Tang Christensen i fornævnte »Danske Sagn« pag. 295-96 efter Meddelelse fra Fru Jutta Bojsen Møller, der i c: 18 Aar var Præstekone i Sejling: »Der var en gammel Pige i Sejling, som var lidt halvfjøllet (snarere: sær og aparte). Hun sad i et lille Hus, der var Nabo til Præstegaarden, og saa havde hun i sit Kammer

et lille Vindue, der vendte ud imod Kirkegaarden (var før Stuehuset blev bygget om). Der hørte hun tit, at det bankede paa Ruden, og det var, naar nogen skulde dø. Men den Banken var hun meget angst for. Præsten (altsaa Jutta Bojsen Møllers Mand) havde da givet hende Lov til at komme og fortælle ham, naar hun hørte den, for han troede, han kunde hjælpe hende, og saa kom hun da ogsaa til ham, hver Gang det skete. Engang sagde hun: »Nu skal Niels Pallesen dø, for han har været henne og banket paa min Rude«. Hun maa altsaa have set hans Ansigt, da hun kunde navngive ham. En anden Gang sagde hun, at Sognefogden Niels Krænsen havde været der, og begge Gange passede det for hende, for de døde kort efter. Den gamle Piges Navn var Ane Kirstine Søndergaard, og Folk fortalte meget om hende.

Ja, Folk troede, hun kunde hekse, da hun var synsk og aparte i hele sin Færd. Det første gav P. Søndergaard sig i hvert Fald ikke af med. Det laa ham saa uendelig fjernt at befatte sig med Sibylle eller Cyprianus, men i en vis Forstand kan man godt sige, at han var synsk. Naar Sommeraftenerne var milde og stille og lokkede en ud af Hulen, kunde man træffe den gamle Gartner, der var ude at gaa Aftentur. Han gik ganske alene og kunde da se og høre, hvad de fleste ikke skænkede ret mange Tanker. Aftenrøden med sit pragtfulde Farveskær virkede altid betagende paa ham og fyldte hans Sind med Drømme og Længsler. Vi talte tit derom, da vi holdt af at træffe ham paa disse Ture under Aftenrødens Himmel. Han havde Sans for Naturens Sceneri og Skønhed. Han elskede Blomster og Fugle og kunde paa saadan en Spadseretur høre saa mange Lyde og skelne dem fra hinanden. Der var Poesi i den gamle Gartners Sind og Sans. I den Henseende som i flere andre var han en diametral Modsætning til »mi Naabo, den tvære og spidsborgerlige Pe Sme«. Paa disse

Aftenture lærte man ham at kende fra en hel ny Side. Engang vi gik sammen ude paa hans Mark — det var en Efteraarssdag, Skyerne bulnede tunge og mørke op i Vest, og Trækfuglene var begyndt at samles, — talte han om det mærkelige, der var i, at de saadan drog afsted til fremmede Lande og igen næste Aar kunde finde tilbage til deres gamle Hjemstavn. Fugleflokken stod ganske stille paa Græs- og Pløjemarken i vor Nærhed. De havde dæmpet deres Skrig og indstillet deres Travlhed, for en lang Rejse stod jo for. Naar en Vibe saa strøg Foden hen over Vingen, udlagde han det saadan, at de vilde prøve, om Vingerne var i Orden til den lange Flugt. Vi nærmede os Flokken, og en af dem udstødte et Varselsskrig, hvorefter hele Flokken gik paa Vingerne og flyttede sig et Stykke længere bort fra os. Ogsaa det havde P. Søndergaard en Forklaring til: »De har en Leder, de vil ikke flyve alene, men i Flok og Følge ud paa den lange Rejse, som mange af dem ikke har prøvet før. De er ængstelige for den lange, ukendte Tur«. Saa vendte han sig brat om mod mig og sagde: »Det er vi jo ogsaa«. Og hans Øjne lyste af Angst og Uro. Den Tur og disse angstfulde Øjne glemmer jeg ikke saa let. Vi tænkte vistnok begge paa det samme. Der er jo ogsaa en lang og ukendt Rejse, der, naar Tiden er moden dertil, forestaar os. »Vi er jo her paa Træk og haver andetsteds hjemme«.

P. Søndergaard blev ofte bedømt med en rask og overlegen Bemærkning, fordi han ikke var, som Folk er flest. Han blev en ældgammel Mand, knap 92 Aar, men hans sidste Aar var triste og ensomme; da opholdt han sig paa Alderdomshjemmet i Ans, hvor han døde, men han ligger begravet paa Sejling Kirkegaard ved Siden af sin Hustru, Line Ærøbo.

Vi fødes som Originaler og dør som Kopier, siger et trist Ord. Den Ensretning, der ligger i Tiden, slider ikke blot de skarpe Kanter af os, men Karaktertrækkene staar i Fare

for at udviskes. Peder Søndergaard blev aldrig nogen Kopi; han var sig selv til det sidste. Det ville være rart, om der iblandt os var flere Originaler, saa var Folk ofte mere fornøjelige at omgaas, og saa havde de noget, som man kunde pege paa som deres eget baade i Væsen, Tale og Tankegang.

III. CHRISTEN NIELSEN (1848-1929) OG JETTE (1849-1921) EBSTRUP SKOVMARK

Om Christen Nielsen med Tilnavnet Smed hed det sig, at han helst vilde spise den Mad, som Jette lavede til. Saa højt elskede han sin Hustru, der ogsaa var sin Mand inderlig hengiven. Naar han kom i By, havde han det som de Heste, der ikke vil æde i en fremmed Stald. Maden smagte ham bedst af Jettes Haand. Han var ogsaa med Aarene bleven et Hjemmets Menneske, idet han af en Gigtlidelse havde faaet et stivt Ben og kun bevægede sig med Stok i Haand og stort Besvær. Skulde hun i Kirke, maatte han køres. Desaaarsag blev det sjældnere, at han tog Udflugter. Engang mandede han sig dog op til at tage en Tur helt over til Fyn, hvor en kær Nabo var flyttet hen. Det var efter store Betænkeligheder, at hans Datter og Svigersøn og en Nabofamilie fik ham overtalt til at følge med paa Turen. Men hvad skidt da, Jette tog jo med! Han hørte til de Mennesker, der oplevede meget, naar han endelig kom ud. Intet undgik hans Opmærksomhed, og han meddelte sig flittigt til sine Omgivelser, hvem han saa kom i Kupe sammen med. Da de saa i Fredericia skulde ned til Færgen til Strib, var Christen Smed næsten lamslaet af Forundring over den Mængde Mennesker, der vrylede ud af Togene og strømmede afsted i fuld Fart efter Færgestedet. »For sie do, det er næsten Part hel sært, at saa mange Mennesker skulde ud at rejse den Dag, vi skulde afsted. De kunde nu godt være bleven hjemme til en anden

Dag, saa kunde vi bedre faa Plads«. »Ja, men Christen da, lad Folk da rejse, naar de har Lyst, de har jo lige saa godt Lov til at rejse som vi andre«, svarede Jette. »Ja naturligvis, Vejret er jo godt, saa lad dem bare rejse, blot Skibet nu ogsaa kan bære os allesammen.« Og saa gled de videre ned til Færgen.

Da de kom hjem igen, havde Christen noget at fortælle. Munden stod ikke stille paa ham, til hvem der vilde høre paa ham. For sie do, Pastor Lund, (han forkortede stadig mit Navn til Lund) det er slet ikke heldigt med alle de røde Køer, de har derovre paa Fyn, man kan jo næsten Part ikke kende dem fra hinanden, man kan da ikke gøre det fra Bagenden af, nej saa skal man, det forstaar sig, se dem i Hovedet og saa Hornene naturligvis, a foretrækker nu de brogede, dem kan man da kende fra hinanden, og de maa ogsaa bedre kunne finde deres Baas end de røde, og dem har vi altid haft her i Gaarden fra min Faders og Bedstefaders Tid, dem klarer vi os godt med, tykkes du ikke ogsaa det, Jette?« »Jo, Christen, de brogede lyser bedre op ude paa Marken, naar de staar i en lang Række, men det kan jo ikke gøre os noget, om der er nogen, der hellere vil have de røde«. »Nej naturligvis, Jette, naar vi bare kan blive fri.« »I Gud faale bewaar wos den Avl de havde derovre paa Fyn. Køerne stod og trampet i det gode Kløvergræs lige til Maven og ruttet med det, saa det var skammelig at se. Og sikken Korn, det er ikke til at forstaa, men sie do, man kan næsten Part ogsaa avle for meget, saa Jorden tilsidst bliver udpint, og der er en forfærdelig Ulejlighed med at faa det bjerget og gjort i Stand naturligvis.« »Men sikke da noget Snak, du kommer med, Christen, naar Vorherre har ladet det gro og er saa god ved os, skulde vi saa ikke takke ham i Stedet for at beklage os.« »Jo, Jette, naturligvis, og vi har da ogsaa altid faaet vore Sager bjerget godt, blot vi havde noget mere Plads at gem-

me det i. Vore Lader er for smaa, men lad os nu faa noget Kaffe, for sie do, Pastor Lund, Jette laver noget skammeligt god Kaffe, hun sparer ikke paa Bønnerne, og saa finder a en Cigar til Dem, saa kan de køre med det ovre paa Fyn saa galt, de lyster. A foretrækker nu Sejling Sogn, for der har min Fader og Bedstefader boet, og vi har altid kunnet faa Føden og en god Føde naturligvis, synes du ikke ogsaa det, Jette?» Og Christen gav Jette, da han gik forbi efter Cigaren, et lille Stryg paa Kinden med Bagen af sin Haand. »Lad da de Kunster være, Christen, lad ikke Præsten se paa saadan Kjellehied.«

Christen Smeds Gaard laa omtrent midt imellem hans Broders og Konebroders Gaard. Konebroderen havde han ingen Kalamiteter med, for det var jo Jettes Broder, sie do naturligvis, men hver eller hveranden Dag hinkede han hen til sin Broder, Niels Peter, og de tog sig mangen en Dyst sammen. De var ofte i en »Flyvtrætte«, da de vilde laste hinandens »Sager«, men det betød ikke mere end det samme. Trediemand skulde vogte sig for at sige noget ufordelagtigt om den ene til den anden, saa fik han baade læst og paaskrevet. En Dag handlede de om en Griseso i Niels Peters Stald, og Snakken gik frem og tilbage. Den kunde veje saa meget eller kun saa meget. Tilsidst var der dem kun 10 Kr. imellem paa Prisen. Christen gik hjem, men Niels Peter fik i al Hemmelighed sendt Bud efter en Decimalvægt og fik Soen vejjet, og nu viste det sig, at den ikke vejede saa meget, som han havde bedømt den til. Da Christen kom derhen den næste Dag, var Niels Peter ivrig efter at slaa til paa Budet, men nu trak Christen sig tilbage og vilde ikke have Grisesoen, hvilket sikkert heller aldrig havde været hans Mening. Niels Peter slap da Grisesoen ud og jog efter den for at drive den over til Christens Gaard: »Der har du Grisen, det er din, nu kan du selv fange den, der gaar den«. »Nej sie do, Niels Peter, Grise-

soen er din egen, du har selv lukket den ud, du faar ingen Penge, a gaar hjem til Jette naturligvis«. Og Chr. Smed traskede afsted hjemefter og kom ikke over til Niels Peter de første 8 Dage, men saa kunde han ikke dy sig længere, han længtes efter deres Skærmydsler, og det gik igen i den gamle Dur med dem.

Da Christen Smeds Svingersøn byggede sig en ny Stald og Lade, var Niels Peter ofte derhenne, for nu var det jo her, det foregik, og Christen havde jo ikke Stunder til at komme hjemmefra. Men Niels Peter havde stadig noget at udsætte paa Projectet til Christens Ærgelse; tilsidst blev han vred og forbød den gæstfrie Jette at tage Niels Peter ind og give ham Kaffe, for sie do, Jette, Niels Peter kan holde sin beskidte Mund i, men det kan han jo ikke alligevel naturligvis. Da Bygningerne var færdige, viste Christen mig en Dag omkring i hele Indretningen og fortalte med kendelig Stolthed, hvor moderne og tidssvarende det hele var. Da vi saa var færdige med Eftersynet, standsede han mig midt ude i Gaarden og sagde: »Ja sie do, Pastor Lund, nu er der kun en Ting i Vejen, det kan være, det kan knibe for Jens at faa den her Historie betalt«. Jeg gik ind paa hans Tankegang og svarede: »Hvad siger De, Christen Nielsen, kan Jens ikke faa Omkostningerne betalt, men skal gaa fra Gaarden, nu han har faaet bygget saa pænt og godt, havde det saa ikke været bedre, at han havde ventet lidt endnu med at bygge?« Men saa ringe Tanker om Svingersønnen hos en fremmed taaltes ikke, sligt maatte kun Christen selv sige. »Aa sie do, han finder dem nok (d. v. s. Pengene)«. Saa talte vi ikke mere om det, men gik ind til Jette, der stod i Døren og længe havde ventet paa os med Kaffen.

Christen Smed var hverken »fordærvet« af Grundtvigianismen eller Indre Mission, han var en »gammel Dansker«, ærlig og oprigtig i al sin Primitivitet. Jette var mere

levende i Troen og i Kirke næsten hver Søndag Aaret rundt, for sie do, saa kan hun fortælle mig noget om, hvad hvad Præsten har sagt i Kirken og ogsaa, hvem der har været i Kirke naturligvis.« Og det gjorde hun ogsaa, saa hun var baade Kone og Præst for sin Mand. En Dag ved Kirken sagde hun til mig: »Kommer De ikke snart op og ser til os, for Christen er bleven saa syg, han hoster saa slemt og har ondt for Brystet, saa vi kommer nok til i Morgen at have Bud efter Doktoren?« Da jeg saa den næste Dags Eftermiddag kom derop, laa Christen i Sengen og var »lige saa vaad, som hvis han var trukken op af æ Gadekær«, og Jette gik frem og tilbage med bekymret Mine: »Det var da ikke godt, at Christen skulde gaa fra mig, det er sært, at han er bleven saa syg, han er jo ikke vant til at være syg«. »Aa sie do, bette Jette, du beholder mig nok lidt endnu, hvis a da selv maa raade, men der maa a jo ikke, for det er jo Vorherre, der staar for alting naturligvis.« Jeg nævnte da for Jette, at hun flittig maatte skifte de vaade Lagener paa Christens Seng og give ham en Spiseskefuld Kinadedokt med Senegarod og Jodnatrium 3 à 4 Gange i Døgnet, hvis de da havde noget af den Medicin staaende fra Datterens Sygdom, og saa forøvrigt se mildt og kærligt til Christen og bede en god Bøn for ham. »Aa sie do, Pastor Lund, det er næsten Part vist ikke værd, for nu kommer Doktoren, ellers kunde han gaa hen og blive fornærmet, saa han ikke vilde doktorere paa mig naturligvis«. Jeg gik da over til Svogerens for at hilse paa dem og afvente Lægens Besøg. Da jeg saa kom tilbage, var Lægen lige kørt igen. »Naa, hvad sagde saa Doktoren«, spurgte jeg, idet jeg saa paa Recepten, der accurat lød paa den Medicin, jeg havde nævnt? »Aa, sie do, det var saa meget en »faale Doktor« og sikken Viderværdighed. Han vilde tage min »Tempeltur«, sagde han, og saa »kaast han mæ om« og pirret ved den nedre Ende af mig, a kunde

ingen Ting stritte imod. Han kunde næsten Part lige saa godt have taget en Tyrehæl (d.v.s. Tøjrepæl), det kunde have gjort den samme Nytte. Kløge Folk hitter paa saa mange Kunster nu om Dage naturligvis«. »Ja men Christen, sig da ikke saadan noget til Præsten, hvad tror du, han tykkes, naar du siger saadan noget grim Snak?« «Ja men hvad, Jette, han kender os jo godt nok naturligvis«. Og Christen Smed saa venligt og tillidsfuldt op paa mig. »Skulde vi nu ikke have en Kop Kaffe, Jette, nu vi har faaet den her Doktor jaget ud, saa kan Axel cykle efter noget Medicin, hvis du tykkes, det er nogen Nytte til?«

Christen kom sig og levede et Par Aar derefter. Der blev drukken meget Kaffe i den lille, hyggelige Aftægtslejlighed, og det var maaske i Forbindelse med det stille, siddende Liv og et vist Anlæg for Magelighed Skyld i, at Christen blev tyk og ubekvem, medens den travle og flittige Jette blev stadig magrere og tyndere. Saa blev Christen alvorlig syg, og vi forstod, at det lakkede mod hans Endeligt. I den Maanedes Tid han laa paa Sygelejet, besøgte jeg ham ofte, og det var rørende at se de to gamles Kærlighed til hinanden. Og hvad jeg oplevede ved hans Sygeseng, har jeg bevaret som et kønt Minde, som jeg nødigt vilde undvære. En Dag sagde jeg til ham: »Idag vil jeg fortælle Dem en skøn Historie, og den er sandfærdig. De kender den godt, men nu kan vi saa se, om De kan huske den.« Og saa fortalte jeg ham Lignelsen om den barmhjertige Samaritan. »Ja sie do, den kender a godt nok.« Og saa laa han stille et Øjeblik og saa hen paa Jette. »Vorherre har altid været en god Mand mod mig, meget for god, for a er jo ingen Ting værd naturligvis, og det bedste er, at han har givet mig saadan en god Kone.« Og saa talte vi sammen om at finde en Plads i Guds Barmhjertighed og beholde den for Jesu Kristi Skyld.

En anden Dag fortalte jeg ham om Farisæeren og Tol-

deren, der gik op til Templet for at bede. Da havde han ogsaa noget at bemærke: »For sie do, a har aldrig kunnet lide dem, der er saa selvkloge og bilder sig saa meget ind. Vi skal altid huske paa, at vi er de smaa, at Vorherre kan se venligt til os, naar vi kommer op til ham. Jette har altid været saa god ved mig, og a har endda ikke altid været saa god ved hende, som hun fortjener. Bare Vorherre vilde se lige saa mildt til mig, som Jette har gjort!«

Og saaledes tog vi hver Gang en lille Fortælling frem fra den hellige Skrift, bekendte vor Tro med hinanden og bad Fadervor. Den Salme, vi mest sang, var 487: »Bryd frem mit Hjertes Trang at lindre«.

Christen voksede en god Vækst paa sin Sotteseng, og det kønne og kærlige Liv, de to gamle Ægtefolk havde levet med hinanden i Troskab og Hengivenhed, satte nu sin rigeste og modneste Frugt, som jeg tror, man godt kunde kalde en Evighedsfrugt. Christens Øjne fulgte Jette, hvor hun gik og stod, imellem han blundede, og hun veg ikke fra hans Leje. Hun skulde give ham Medicinen og den Smule Mad, han fik, tørre Sveden af hans Pande og lægge Pudren til Rette under hans trætte Hoved. Ingen anden blev betroet dertil, knap nok hans egen Datter. Det var en overordentlig streng Tid for Jette, men en Kvindes Kærlighed kan være forunderlig rig paa Opofrelse og Troskab. Den sidste Gang jeg besøgte ham, sagde han: »For sie do, a vilde godt nok afsted, bare a kunde faa Jette med«. Hvertil hun svarede: »Ja men, Christen, det maa du ikke sørge over, a kommer snart, vor Frelser vil ikke have os skilt ret længe«. »Ja gør det, Jette, for det vil han jo ikke naturligvis«. Dagen efter var Christen Smed gaaet bort, men Jette levede ikke saa faa Aar derefter i Sorg og Savn. Hun savnede sin »bortfløjne Mage« saa inderligt at leve med og være god ved.

»Staar jeg ensom og forladt,
Gemmer Graven al min Glæde,
Er i Sorgens øde Nat
Ingen Ven med Trøst tilstede,
Jesus, dog hos dig er Trøst,
Hvert dit Ord er Haabets Røst«. (553)

IV. NIELS PETER NIELSEN SMED, EBSTRUP SKOVMARK.

(1841—1925)

Han blev ligesom Broderen Christen Nielsen i Nabo-gaarden østen for ogsaa benævnt med Kendingsnavnet Smed og fortalte med Stolthed om, at hans Bedstefader havde været Hovsmed hos den store Jorddrot de Fischer paa Allinggaard og beslaet Kirkedøren paa Sejling Kirke, der ligesom dens Tvillingssøstre Lemming og Svostrup Kirker m. fl. og det meste af Bøndergodset i Hids Herred hørte under Allinggaard. Det var ogsaa i sin Tid et kunstfærdigt og solidt Stykke Smedearbejde. Fra ham arvede Efterkommerne Smedenavnet, skønt ingen af dem tog Professionen op. De var alle gaaet over til Landbruget.

Da denne Bedstefader blev gift med Jomfruen paa Allinggaard, gav den velvillige Herremand ham og Hustruen en af de bedste Gaarde i Sejling Sogn i Fæste, kaldet Ebstrup Skovgaard, fordi der til Gaarden foruden en Del Eng hørte et ret stort Skovparti. Der i Ebstrup Skovgaard boede kort før min Tid Niels Peter Smeds ældste Broder Søren Smed, hvis Datter blev gift med Sognets rigeste, mest begavede og belæste Mand, Gaardejer Jens Skov i Ebstrup. Ebstrup Skovgaard gik efter Søren Smeds Død over paa fremmede Hænder. Det samme er Tilfældet med de tre andre »Smedegaarde« i Sognet, saa nu er Smedenavnet godt paa Vej til at dø ud i Sejling Sogn.

Niels Peter Smed var en lavstammet, firskaaren Mand med vævre Bevægelser, saa man godt kunde sige om ham,

at han »virmede« omkring. Alligevel fik han noget bestilt, for Fliden benytter jo Tiden, og Tiden belønner Fliden. Han havde en Bygningsfejl ved Øjnene, saa han næsten kunde se til begge Sider paa samme Tid. Han var gammeldags i Klædedragt og af Tankegang, men man kunde ogsaa sige om ham, at han var af gammel dansk Ærlighed og Oprigtighed. Da vi kom til Sognet, fik han tilfældig at vide, at vi manglede tidlige Kartoffler til Læggebrug i Haven, og straks kom han med et Par Skæpper gode Julikartofler, som han forærede os. Han vilde gerne gøre Folk en Tjeneste; det laa ham i Blodet. Der er visse Nutidspærdikanter, der taler saa meget om Medmennesker, men det Udtryk var ikke i Brug dengang. Det kendte Niels Peter ikke, men han kendtes pænt ved sine Naboer og Genboer, og da vi nu var kommen i hans Nærhed og bleven en Slags Næste til ham, fik vi ved flere Lejligheder at mærke, at han gerne vilde glæde ogsaa os, hvorfor vi kom til at sætte Pris paa ham.

Da Pastor Frederik Ditlev Møller (1855-74) udparcelerede en stor Del af Præstegaardsjorden, købte Niels Peter Smed c: 20 Tdr. Land, som han lagde til sin Gaard, saa det blev en jævn stor og god Gaard, som han drev med Flid og god Økonomi. Han havde begyndt smaat, bygget et Stykke til Gaarden, eftersom han magtede det, og drevet Gaarden op, der oprindelig delvis var begroet med Lyng. En Del af Købesummen for Præstejorden blev udbetalt til Stiftsøvrigheden i Penge, Resten blev lagt paa Jorden som Bygafgift at forrente efter Kapitelstakst til Kaldet med den ene Halvdel at betale pr. 1. Maj og den anden pr. 1. November, hvilken Ordning ogsaa gjorde det lettere for Køberne at overtage Jorden. Og man kunde være fuldt forvisset om, at den første Maj eller November eller maaske endog Dagen før kom Niels Peter for at betale sin Skyldighed. Træskoene blev sat paa Trappestenen uden-

for Døren, og Niels Peter gled lydløst paa Hosesokker frem i Gangen og bankede forsigtigt paa Døren til Studereværelset. »De er nok en accurat Mand, Niels Peter Nielsen?« »Ja, det er bedst, De faar Djer Peng' til æ Tid, naar Folk haar regnet med aa fo æ Peng' til æ Tid, saa skal de ogsaa ha' dem, for vi skylder dem jo, og saa blyver der ett nøj aa snak' om.« Og saa fortalte han om min Formand Pastor Carstensen, at denne engang, Niels Peter var kommen en Dag for sent, havde ladet ham vide, at han helst vilde have sine Penge til Tiden. Det holdt Niels Peter ikke af at høre. Det havde sikkert været en spøgefuld Bemærkning af Pastor Carstensen, men jeg kunde forstaa, at i Penge-sager var Niels Peter meget følsom og ærekær. »Nær vi haar dem, saa kan vi lige saa godt betal' dem til æ Tid, saa er der ett nøj aa snak' om.« Denne Gentagelse betød meget for ham .

Da hans Søn Søren arvede Gaarden, betalte han ogsaa til Tiden, men han lignede knap Faderen i Velvilje og Tjenestagtighed. Maaske mente han, at Faderen her gik for vidt, for »det havde man jo ikke noget for«. Imidlertid blev disse Grundbyrder afløst efter en Gennemsnitstakst af 9,96 pr. Tdr. Byg og det paa en Tid, hvor Byggen kunde sælges til 32,00 Kr. Tønden eller derover. Jeg havde 29 Tdr. Byg efter Kapitelstakst, saa det betød jo en hel Del for mig. Jeg sagde da engang til Søren: »Sig mig, Søren Nielsen, synes De nu ogsaa, der er Retfærdighed i Landet, at jeg skal nøjes med 9,96 Kr. og De kan sælge Deres Byg til 32,00 Kr. pr. Tønde?« Søren stod lidt og tænkte sig om og svarede saa: »Ja, nær de stuer (store) haar bestemt det, saa maa det nok pass'!« Dette Svar var godt hittet paa og ikke let at staa for.

Jeg besøgte af og til Niels Peter, der var uhyre gæstfri. »De skal have noget Kaffe, Pastor Lund (han kaldte mig ogsaa Lund). « Eller: »Er De ikke sulten, saa skal De have

en Mellemmad, for vi har jo nok, saa vi kan godt give Dem en Mellemmad«. Jeg bad mig næsten altid fri, for ellers vilde der gaa for lang Tid, og det var bedre at sidde og tale lidt med hinanden. Engang fortalte han mig om en Hingstplag, som han selv havde lagt til, og som han roste i høje Toner, men midt under Samtalen pegede han op paa Væggen og sagde: »Der hænger han, æ Knokkel!« Jeg saa saa paa Dyret og spurgte, om han ikke skulde paa Dyrskue. »Nej«, sagde Niels Peter nok saa ivrig, »for a haar lagt Mærke til, at det tidt er æ Folk, der faar æ Præmier og ett æ Bæster«. Og dermed hentydede han til, at hvis Hesten var en Aktiehest eller ejedes af en kendt og betydelig Mand, havde den lettere ved at hjemføre en smuk Præmie, end hvis Ejeren var mere ukendt. Og der kunde maaske somme Tider være noget om Snakken.

Niels Peter Smed gav sig ikke ud for mere end det, han var, snarere for mindre. Han havde en beskeden Tankegang og en ydmyg Følelse over for Livet, ærlig, ægte og oprigtig, og det er jo altid rart at træffe paa ægte og sande Mennesker. Saa ved man, hvor man har dem, og saa kan man altid faa noget ud af Samværet med dem, naar man tager dem, som de er. Niels Peters Sprog var langt fra poleret: »Inno ham Rasmus Hvol, ka' han fo æ Tid te aa go ved aa sto aa stamp' dernied' ved æ Smedje!« Det kunde Niels Peter ikke faa Tiden til at gaa med. Der skulle af-fenseres. Eller: »Den skuld' missel da vel ett trov, te der skuld' kom' mogen en Masse Snø nied no te Yvl, te vi skuld' ha' aa go aa stamp' i!« En glimrende Mundfuld! Da Lægen havde besøgt hans Hustru Mariane, der var syg, og var ved at stige ind i Bilen, stod Niels Peter med Huen i Haanden og spurgte nok saa sagtmodig: »Hun dør wal?« »Nej, sagde Doktoren, hun skal nok komme over det.« »Ja, for vi skal jo alle dø engang, det var det, a tænkt paa«. Og saa takkede han Doktoren og vilde betale, for

han vilde altid »gøre Redelighed«. Hans Majanne, som han kaldte hende, kom sig i denne Omgang.

En tør Sommer skulde Niels Peter et Ærinde ned til Brugsforeningen i Sejling By og mødte undervejs Søren Nørgaard, hvem han altid kaldte Soren, ligesom Jens blev til Jes: »Vi faar nok ingen Regn iaar, det bliver galt med æ Avl, det maa endlemol snart regne, for ellers gaar det galt med æ Fød' til Folk og Kreaturer«. Søren, der var en fortræffelig Mand og noget paavirket af den Indre Mission, syntes, han skulde være Niels Peters Samvittighed i det Stykke, hvorfor han roligt og langsomt svarede noget irettesættende: »Saadant noget skal du ikke sige, Niels Peter, vi faar Regn, naar vi skal have Regn, det raader vi ikke selv for, det er der højere Magter, der staar for, det skal du huske paa, Niels Peter«. Denne blev helt fornummen ved det højtidelige Svar, tog stiltiende imod Irettesættelsen, gav et Grynt af sig af Mishag og rokkede videre hen til Brugsforeningen. Nogen Tid derefter foretog Niels Peter den samme Tur og mødte igen Søren, hvis Taalmodighed nu var ved at slippe op: »God Dag, Niels Peter, det kan nok ikke regne iaar, vi trænger forfærdelig haardt til Regn«. Men nu blev Niels Peter ivrig: »Ja men sie do, Soren, vi faar missel Regn, naar vi skal ha' Regn, det staar vi jo ikke selv for, hverken dig eller mig, det er der højere Magter, der staar for, det ved du jo godt, Soren«. Og saa vimsede Niels Peter videre, gryntende af Velbehag, at han havde faaet Søren Nørgaard givet Tak for sidst, medens denne stod maalløs tilbage, tilmaalt med det Maal, han selv havde maalt med. Ogsaa paa den Maade vilde Niels Peter Smed altsaa »gøre Redelighed«.

V. ANDERS PETER JENSEN AF SEJLING (1855—1938)

Anders Peter Jensen var en bredskuldret og fortættet Skikkelse og stærk som en Bjørn. Han kaldtes ofte Anders Peter

Bjørn, dog ikke saa meget for sin Styrkes Skyld, som fordi han vistnok var en Ætling af Slægten Bjørn i Silkeborg-egnen. Han var en Gaa-paa-Natur, der bogstavelig talt spyttede i Næverne og tog fat, ret et Arbejds menneske, hvem nyttigt og trofast Arbejde adlede. Engang havde han prøvet at være Købmand, men det huede ham ikke; hellere vilde han være med i Laget at ørke den stridige Jord. To Gange var han Boelsmand og to Gange Gaardmand, og det kunde kendes, hvor han kom; der fik han Orden i Saggerne. Man kan godt sige om hans Virke, at han var med til at skabe Værdier og forskønne sin Del af Danmarks Jord. Og det er en stor Ros. Han var aldrig bedre tilpas, end naar han kunde slide i det af karsken Bælg, saa Sveden dryppede fra Næsetippen. Saa brummede han paa en Sang, hvilket var Udtryk for Velbefindende. Han »arbejdede sig træt, spiste sig mæt og sov sig let«; saa var han parat til at tage fat igen med frisk Mod.

En Tid havde han en Ejendom ude paa Sejling Hede, hvor der forøvrigt ikke var ret mange Lyngtotter at opdage, kun Navnet var tilbage. Ejendommen kaldte han »Knasten«, og der var ogsaa adskillige Knaster at faa glattet ud, men Anders Peter fik omsider sat Skik paa den baade med Bygninger og Jorden. Han sanerede Husene, drænede og merglede m. m. Med Hovedgrøften maatte han igennem en bred Banke for at faa Vandet afledet fra de sure Steder paa Marken. Det var et Kæmpearbejde, som alle beundrede. Han maatte saa langt ned, at han kom ned til den raa Ler, som blev lagt op til begge Sider i brede Volde. Aaret efter groede der Tidsler, Melde og Pileurt m. fl. paa disse raa Lervolde, hvilket forbausede Anders Peter. Hvor var disse Ukrudtsplanter kommen fra? Det maatte være Solen og Luften, der havde kaldt dem til Live. Lærer Nielsen og jeg talte engang med ham om dette »Under«, og Anders Peter forfægtede, at de »var kommen af

sig selv« ved Solens og Luftens livgivende Magt, og vi kunde ikke faa ham til at tro, at de var kommen af Frø, som enten ved Blæstens eller Fuglenes Hjælp var bleven saaet der. Naar Utøj kunde »komme af sig selv«, saa kunde Tidsler og Følfod og slig Stads vel ogsaa. Og vi drøftede videre, at Liv maatte komme af Liv, men han blev ved sit.

Da han havde faaet sin Vilje med »Knasten«, flyttede han hen til en anden Ejendom, hvor der var noget at udrette for hans stærke Kræfter og foretagsomme Sind. Han vilde gerne have sin Vilje i sit Arbejde og gøre sig Jorden underdanig, hvilket jo ogsaa er et gammelt Bud, men personlig var han en saare flink og medgørlig Mand. Da han i Anledning af Ombygningen af den brøstfældige Avlsgaard ved Sejling Præstegaard, hvor den gamle Staldbygning var ekset over Gevind, fik i Opgave at rydde en lille Lund af gamle Popler, idet Grunden der var udset til den nye Forpagterbolig, var det ret et Job, der passede And. Peter. Han svang Skovøksen med Liv og Lyst, gav drøje Hug med »Ki« til, og brummede en Stump Sang af Velbehag. Jeg gik stundom en Vending hen til ham, for han var mere end som mange en tænksom Mand, noget af en Hjemmefilosof, og vi drøftede mange Ting. Engang gjaldt det Viljens Frihed, som vi begge var enige om, der var noget gaadefuldt over. Vi var ogsaa saa nogenlunde enige om, at vi indenfor visse Grænser havde en vis Valgfrihed til at vælge og vrage under Ansvar og eventuelle Følger. Ellers blev der ikke Plads for hverken Anger, Skyldfølelse eller Ansvar, hvilket dog særlig var det, der gav os Følelse af vort Menneskeværd og høje Bestemmelse. Men Anders Peter holdt stadig igen og syntes, jeg gik for vidt i min Begrænsning af Viljens Frihed, for han var et udpræget Viljesmenneske med en stærk Selvfornemmelse.

Saa en Dag var han i Lag med at hugge et meget tykt Poppeltræ over ved Roden, og han var omsider kommen

saavidt, at han kunde begynde at rokke den lidt frem og tilbage i det midt paa Stammen ombundne Reb. Træet fik en hel Del flere drøje Knubs, og And. P. tog da fat om Stammen for om muligt at vælte det omkuld, men før han ret beregnede det, brasede det ned over ham, saa han laa med Stammen i Favnen. Jeg saa paa denne Scene fra Haven og sprang derhen, idet jeg troede, han var bleven »gruttet« af den svære Stamme. Men Toppen havde heldigvis taget noget imod de andre Træer, hvilket frelste hans Liv. Han skubbede sig ud, rejste sig op, og da han havde beskuet sit Værk, var det første, han sagde, ikke: »Gud ske Lov, jeg slap levende fra 'et!« men »den maatt' sørme gi' sig!« Og lidt efter i nok saa fornøjet Toneart: »Den vild' nok snak' mej! Den har maaske ogsaa en Vilje eller Naturlov at gaa efter«.

En Sommer var han igen Gaardmand et andet Sted, vistnok Skannerup, men der blev han og hans Hustru kede af at være; de længtes efter gamle Venner og Bekendte og især deres Datter med Familie. Da han nu var kommen noget til Aars, endte det med, at han flyttede ned i en mindre Ejendom paa 9 Tdr. Land ved Sejling Bæk, hvor Præstegaarden i sin Tid havde haft sin Skovlod. Denne var forlængst raseret og frasolgt Embedet. Ogsaa der fik han sat Skik paa Tingene, hvortil der nok kunde trænges.

Anders Peters stærke Side var hverken Læsning eller Skrivning, men han lærte af Livet, og baade han og hans Hustru Caroline havde gode Øren, der ikke trængte til at blive boret op. De var flittige og trofaste Kirkegængere og altid med ved Foredrag og Møder, hvor der lød et godt Ord. Og jeg hørte Eksempler nok paa, at de ikke lod det hørte gaa ind ad det ene Øre og ud af det andet. Det gav dem noget at tænke paa og ofte drøfte med hinanden. De var ogsaa faste Medlemmer af en kirkeligt Samfunds Kreds,

der samlede c. 15 Familier i det lille Sejling Sogn. Det var Vinter- og Aftenmøder, der blev holdt rundt omkring i Hjemmene og begyndte og endte i Præstegaarden. Den uundværlige Kaffetaar hørte ogsaa til, og det var hyggeligt saaledes at samles om forskellige Emner og til Sang og Bøn. Vi var heldig i Lærer Nielsen at have en ualmindeilig dygtig Forsanger, der selv var glad i Sang og kunde synge alle Salmer og Sange fra Højskolesangbogen »fra Bladet«. Og saa længe han var iblandt os, var der noget meget kønt over disse Sammenkomster, hvor vi delte Fællesskabet i Sang, Bøn og Bekendelse. Senere hørte de op, af hvilken Grund skal jeg ikke her komme ind paa.

Engang vi var samlet i And. Peters og Carolines Hjem nede ved Bækken, var det vist Fødselsdag, da vi fik Chokolade med en Slukefter i Kaffetaaren. And. P. var i Perlehumør og kom i Samtalens Løb ved Bordet til at sige: »Kærestefolk tror, de kender hinanden, men det gør de bare ikke; det er først, naar de bliver gifte, at de rigtig lærer hinanden at kende«. Og saa saa han hen paa Caroline og føjede til: »Ja, havde a vidst, du var saadan en Skjevl, Caroline, saa havde a sørme it tauen (taget) dæ«. Caroline, der let kom til at stamme, naar hun blev ivrig, var der straks: »Ja, men havde a vidst, du var saadan en V-V-Vringel, Anders P-P-Peter, saa havde a s-s-sørme heller it tauen dæ«. Hvortil And. Peter forsonende og med et Smil svarede: »Ja, men saa var det jo i Grunden godt, at vi ikke rigtig kendte hinanden, før vi blev gifte, for saa havde vi jo aldrig faaet hinanden. Men det er jo gaaet hel godt, og synes du ikke, Caroline, vi skulde fortsætte lidt endnu?« »Jo, det kan vi godt, And. Peter, saalænge Gud vil give os Lov dertil«. Og nu udløstes Spændingen i Forsamlingen, der jo nok forstod, at det skulde være Spøg, men var noget usikker paa, om nu ogsaa det gamle Ægtepar kunde taale de »Skoser«, de syntes at give hinanden

i saa manges Paahør. Alt endte i Harmoni og megen Snakken over Bordet.

Anders Peter Jensen var en dygtig og i Grunden herlig Mand, og hans Caroline, der altid forstod at holde sit Hjem pænt og propert og holdt af at gaa pænt klædt, naar Arbejdet var fra Haanden, var en mild og kærlig Kone, netop den rette Kone for den stærke Anders Peter Bjørn.

»Hverdagsfolk med grove Hænder
Tidt paa Livet sikrest ta'er.
Undertiden Lyset brænder
Klarest bag et sprukket Glar.«

(Zah. Nielsen)

SLÆGTEN PAPE PÅ VIBORGEGENEN

Af C. J. Pape.

I midten af forrige århundrede udgik fra Seilgård og Levringsgård, der begge er beliggende i Viborg amt, to søskendeflokke af navnet Pape. De var 14 ialt, og de bosatte sig navnlig paa egnen mellem Silkeborg og Viborg, hvor deres efterslægt, der var ualmindelig talrig, for en stor del endnu findes.

Som det fremmedartede navn antyder, er slægten ikke hjemmehørende i midtjylland, — allerede kort før år 1800 peger sporene ned mod Slesvig, og med den jydsk middelalderlige slægt af samme navn synes der ikke at være forbindelse; selvom familietraditionen taler derfor, har den i hvert fald ikke hidtil kunnet påvises.

Fra Seilgård og Levringsgård kan man med sikkerhed følge slægten tilbage til Friederich Christian Pape, der døde som købmand i Bøl Skovby i Sydslesvig den 3. december 1757, — 67 år gl., og er begravet på Bøl kirkegård i det bakkede og skovrige Angler landskab mellem Flensborg fjord og Slien.

Forretningen fik den ældste søn, Hans Hinrich¹⁾, medens den yngste, Johann Bendix Pape, der var født den 7. 6. 1742 i Bøl og ved faderens død kun var 15 år, sikkert har måttet hjælpe til som handelslærling hjemme. Første gang, man hører om ham, er, da han den 11. 10. 1765 vies i Ravnkær en mils vej fra Bøl, til Anna Johansen der fra

sognet. Ved vielsen indskrives Johann Bendix som »Müller in Rabenkirchen«, og han er således, kun 23 år gl., allerede blevet selvstændig, — dog foreløbig kun som forpagter af møllen i Ravnkær, der hørte under godset Dollerød, og ejedes af familien v. Wedderkopp. Den gamle, spåntækkede vindmølle står endnu i det grønne Sydangel, få kilometer fra Slien, men desværre blev møllen i 1934 ribbet for sine fire store vinger. — At Joh. Bendix Pape har været en særegen karakter, fremgår tydeligt af nogle noter, der endnu opbevares i Ravnkær præstegård²⁾:

Ved slutningen af det 18. årh. boede der i Ravnkær en møller Pape, en klog mand, som man vel nutildags ville regne blandt demokrater og radikale. Om denne Pape fortælles en hel række historier:

På engen sydvest for Ravnkær mølle stod nogle meget høje træer, som spærrede for vinden. En nat lod Pape sine folk hugge træerne om, og da han blev anklaget herfor, måtte han betale en ret stor bøde; men da ejeren af træstammerne derpå ville lade dem køre bort, nedlagde Pape protest, — han talte i egnens dialekt, der endnu tales af menigmand ovralt i Angel: »Die Bäume sind miin, ech häft dem betaalt«.

Engang havde Pape to svin på olden, og da svinene var kommet ind på fremmed grund, blev de indespærret af jordstykkeets ejermand. — Pape lod ikke svinene afhente, for, som han mente »den, der har taget svinene, kan også give dem at æde«. Om efteråret gav Pape en specie til tjenestepigen hos manden, der havde svinene, og fik hende til at love at sende bud dagen før slagtedag. Pigen gav besked som aftalt, og den pågældende nat hentede Pape med sine folk svinene ud af den fremmede stald og slagtede dem om morgenen tidligt. Således havde han fået dem gratis fedet!

Han førte også engang proces i Slesvig, ved overretten,

mod ejeren af Ravnkærgård. På den dag, retsmødet var berammet i Slesvig, så Pape fra et værtshus sin modstander i sagen bære en stor skinke ind i retsbygningen, der også tjente til bolig for dommeren. Da nu retsmødet begynder, træder Pape roligt hen til dommerens bord, trækker en krukke op af lommen i sin overfrakke og stiller krukken på bordet med de ord: »Hier ist en Pot mit Senep, Hr. Amtmann, to den Schinken, den min Nawer (nabo) se hüjt Morgen brächt hät!« — — Pape vandt sagen.

Familien v. Wedderkopp på Dollerød gods skal ofte have været i pengeforlegenhed, og Pape blev godsejerens banquier, således som møllerne ofte var det for bønderne i Angel. Tilslut blev gælden så stor, at Pape gjorde godsejeren det forslag at sælge ham møllen uden behæftelser, og han blev således i 1790 virkelig ejer af vindmøllen i Ravnkær. Da der senere blev afkrævet Pape de på møllen hvilende skatter og tjenester til kirke, skole og menighed, afslog han at betale under henvisning til sin købekontrakt. Godset Dollerød blev nødt til at anerkende disse byrder og lod bygge en arbejderbolig, hvis beboer måtte påtage sig den personlige tjenesteydelse overfor kirken og skolen. Dette hus er derefter altid siden blevet kaldt »den beetsted«! — — Hermed slutter præstens notater.

Allerede som møller i Ravnkær begyndte Johan Bendix Pape at handle med de parceller og mindre ejendomme, som netop i årene 1780-90 blev udstykket fra de omliggende herregårde, og i 1789 købte han ved udstykningen af Dollerød³⁾ 2 parceller med ialt ca. 30 tdr. ld. samt godsets gamle store kostaldbygning for ialt 1491 rdl. Han solgte dog igen kort efter, og 1790 overtog han som nævnt vindmøllen til eje. — — At møllen har kunnet give gode indtægter ser man af, at Pape kunne optræde som långiver for godsejer v. Wedderkopp, — og indtjeningsmulighederne bliver ikke ringere efter udparcelleringen af Dollerød, for

det blev udtrykkeligt anført i alle købekontrakterne, at parcellisterne forpligtedes til at lade deres korn male på møl- len i Ravnkær. Denne mølletvang¹⁾ bestod indtil 1857.

Johan Bendix Papes næste ejendomshandel blev af de virkelig store. I 1792 købte han godset Tøstrup af familien v. Rumohr²⁾, og om denne handel fortæller en nulevende godsejer v. Rumohr, som ejer herregården Drølt en mils vej fra Tøstrup, og som i sit arkiv huser papirerne ved- rørende Tøstrup, der var perlen i Rumohrernes mange be- siddelser i Angel:

»Møller Pape var en mand på omkring de 50 år, lille men før af skikkelse, og han kom en dag i 1792 op på Tøstrup med en regning til ejeren, den unge officer Fried- rich v. Rumohr. På Tøstrup var der netop besøg af nogle af godsejerens unge officerskammerater, og de begyndte at drille mølleren, om hvem der jo gik de særeste historier på egnen. — De har åbenbart hørt om hans ry som for- retningsmand og hans styrke i pengesager, og da regningen var betalt, skosede v. Rumohr mølleren med, at selv om han nu var blevet de penge rigere, så var han dog alligevel ikke så rig, at han kunne købe Tøstrup! Pape var nok blevet arrig og svarede rask, at det skulle i hvert fald ikke komme an på den kontante udbetaling! Det endte med, at den unge v. Rumohr råbte efter Pape, da denne gik: »Kan du komme med 30.000 rdl. i morgen, så er gården din! « — Det kunne Pape mod al forventning. Han kom den næste morgen og lagde de 30.000 rdl. på bordet til stor bestyrtelse for den unge v. Rumohr, som ikke for alvor havde tænkt at skille sig af med sin fra familien arvede ejendom, og derfor vægrede sig mod at vedgå han- delen. Da henvendte Pape sig til de overraskede officerer og foreholdt dem, at de var vidner, og som officerer og adelsmænd måtte de holde ord. Handelen kom derefter lovformelig i stand.«

Pape ejede Tøstrup i 3 år, og i dette tidsrum frasolgte han mange huse og småparceller⁶⁾), som tilhørte godset, men lå spredt omkring i de nærmeste landsbyer. Om en egentlig udparcellering af hovedgården synes der ikke at have været tale. Tøstrup havde egen birkeret, og Papes ældste søn, Hans Christian, der er født 1767, har været »Gerichtshalter« på godset⁷⁾), skønt han ikke ses at have juridisk uddannelse. Gården er stadig en anselig ejendom med 400 tdr. land af den fedeste Anglerjord foruden en smuk bøgeskov. Rumohrernes gamle hovedbygning, en rokokobygning med mansard og 3-fags frontspice med smukke pilastre, står endnu omgivet af sine grave, — og fra den høje hovedtrappe har man en herlig udsigt ned over avlsgaarden med store stråttækte længer på hver side, og som point-de-vue: vindmøllen på møllebakken i Ravnkær! Man kan levende forestille sig den glæde, hvormed Johann Bendix Pape har stået på hovedtrappens øverste platform, foran den store, pilastersmykkede hoveddør, og har set over på den gamle mølle. Møllen malede de første penge sammen til ham, og ved flid og kløgt var han nu ejer af en af sin hjemegns bedste gårde, — så man skulle tro, at han nu slog sig til ro som proprietær i det hyggelige Angel. Vel var Tøstrup et gammelt adelsgods, men hovedbygningen var ikke overvældende stor, den kunne udmærket passe for en familie, hvor der var så megen ungdom, som netop Johann Bendix' børneflokk: 4 sønner og to døtre; og omkring hovedbygningen den dejligste have og park, hvori man endnu — som eneste synlige minde om Johann Bendix Pape — ser et havebord, dannet af en kværnsten, som han lod bringe dertil fra sin gamle mølle.

1795 solgte han hovedgården Tøstrup til landinspektør Fr. Wilh. Otte for 39.000 rdl., og Pape var nu en virkelig velstående mand, så man kan tænke sig, at han har set sig om efter en landejendom, der passede for hans forhold

og virketrang. — Det synes dog temmeligt mærkeligt, at han året efter køber herregården Rantzausgave, en mils vej fra Odder i Aarhus amt, så langt fra den hjemlige egn og familien i Slesvig.

Man må derfor betænke, at der henimod år 1800 var en rivende handel med landejendomme i Danmark og navnlig i Nørrejylland. Johann Bendix og hans fire sønner, der nu var voksne, fandt i Nørrejylland et langt større virkefelt end i det lille Angel, og af skøde- og pante-protokollerne kan man se, hvordan de efterhånden handlede med både større og mindre ejendomme. De kom herop som velhavere efter salget af Tøstrup, og det var en gylden tid for den mand, der havde kapital og forstod sig på at vurdere en landejendom. — Også en svigersøn kom nu med i kredsen, det var løjtnant og krigsråd Henrik Møller⁸⁾ fra Flensborg, som først blev forvalter på Rantzausgave og 1803 fik gården tilskødet ved sit ægteskab med Anna Maria Pape. Ejendommen var dengang på 20 1/2 tdr. hrtk. samt 44 tdr. hrtk. tiender.

1799 fik Johann Bendix Pape igen en mulighed for et større gårdkøb. Det var herregården Kvistrup ved Struer, med 42 tdr. hrtk., samt 22 tdr. hrtk. bøndergods og 11 tdr. hrtk. i tiender, som han købte af ritmester H. Fischers enke, født de Vauvert-Benzon til Skærso, for 43.000 rdl.; Sælgerinden fik for hele beløbet en obligation med pant i gården, så det ser ud, som om Johann Bendix Pape denne gang købte sig et gods uden en øres udbetaling. Og det var ikke nogen ringe ejendom, — i det vestligste Jylland findes der stedvis egne med udmærket agerjord, og netop et sådant sted er Kvistrup. Hovedbygningen var dengang større end nu, den var i to etager med tårn og spir, og med to lavere sidefløje omsluttede den en lille borggård. Beboelsen omfattede 18 værelser, »tildels betrukne og gipsede« — og den skønne sandstensportal ved haveindgangen vidner

om den pragt, hvormed Axel Juul 1637 lod hele hovedbygningen opføre.

Om familien Papes liv og færden omkring år 1800 i Nørrejylland får man et fingerpeg ved at læse rådmand Georg Boyes erindringer⁹⁾, skrevet på Øster Teglgård ved Viborg. Rådmanden beretter, at hans far, Joachim Hartwig Boye (f. 1772) og dennes ældre broder August Friedrich (f. 1765)¹⁰⁾ som ganske unge kom i huset hos en holstensk godsejer, som de var i slægt med, og hos ham lærte de bødkeri. — Denne slægtning var kammerherre Magnus v. Wedderkopp, der var gift med drengenes halvkusine Cordula v. Boye, og det »holstenske« gods var Dollerød i Angei. I en gammel beskrivelse af dette gods omtales udtrykkelig dets udmærkede bødkeri, der havde til huse i en bindingsværksbygning overskygget af to kæmpe-egge¹¹⁾. På Dollerød fik de to unge brødre Boye deres uddannelse, og der har de sikkert lært familien Pape på Tøstrup at kende. — Også efter at Joh. Bendix Pape i 1796 havde købt gård i Nørrejylland, bevaredes forbindelsen, for kort efter 1800 drog brødrene Boye ligeledes nordpå og fik stillinger som bødkere ved skovvæsenet på godset Äkjær ved Odder, ikke langt fra Rantzausgave. Måske har Pape haft en finger med i spillet ved denne ansættelse på Äkjær! Brødrene Boye blev der dog ikke længe, for i folketællingslisten 1801 står de begge anført som karle i tjeneste på Kvistrup.

Rådmanden gengiver i sine erindringer faderens ord om de unge Pape på Kvistrup: »De bestilte ikke andet end sove, spise, ride og køre for deres fornøjelse; de vare gode mennesker, men vilde vare de alle!« — — Her har man altså en troværdig og samtidig beretning om den junkertilværelse, som familien på Kvistrup har ført. Helt alene har de vel ikke ført det vilde leben, og det vil derfor være interessant at se, hvem der var deres omgangsfæller

deroppe i den afsides egn ved Limfjorden, og en nærmere undersøgelse har da også givet et uventet resultat, — men først vil det lønne sig at se lidt nærmere på de fire brødre Pape, der alle var født i Bøl i Slesvig: Hans Christian, født 1767, Asmus, født 1768, Friedrich, født 1771, Johann Friedrich, født 1778. Den yngste af dem, Johann Friedrich, var forvalter for faderen, medens de 3 ældre brødre stadig købte og solgte mindre landejendomme og parceller og ind imellem handelerne hyggede sig i festligt lag på Kvistrup, når handelen gav fortjeneste, — og der har de også slukket sorgen, hvis den gav tab, — de rejste meget rundt i hele Midtjylland, men vendte altid tilbage til deres hovedkvarter. Det er vel denne uregelmæssige tilværelse, der har været påfaldende for de øvrige beboere i den afsides limfjordsegn, og når dertil kom de mærkelige fremmede, hvorom der nu skal berettes, den særegne anglerdialekt, som hele familien talte, og det grovkornede lune, som i hvert fald faderen, Johann Bendix lod komme frem ved mange lejligheder, så har man vist baggrunden for deres »vilde leben«, hvorom rådmænd Boyes fader fortæller.

Vi har allerede set, hvordan de to unge brødre Boye holdt til på Kvistrup, og når de, selv om de gjorde tjeneste som karle på gården, selv lader komme til orde, at de »ikke kunne komme derfra igen«, så skyldes det sikkert, at de dér befandt sig mellem venner og fandt hjælp og støtte heroppe, fjernt fra deres hjemsted ved Lübeck. I erindringerne omtales også nogle af deres ungdomsvenner på egnen ved Kvistrup: Jochum Koring og dennes hustru, et *mecklenborgsk ægtepar*, og om disse og andre finder man følgende i Gimsing kirkebog:

1813 er Jochum Korn forlover for Joachim Haffner fra Volstrup og enken Mette Christensdatter af Lerbjergus.

- 1815 nævnes Jochum Korn som gårdmand i Wolstrup, 1826 i Strandkær.
- 1832 begravnes Elisabeth Dahlmann, 56 år gl., boelsmand Jochum Korn's hustru i Strandkærhus.
- 1843 begravnes Joachim Haffner, 72 år gl., almisselem i Altonahuset på Wolstrup mark, født i Lübeck.
- 1810 og 1812. Hr. Nickelsen fra Langhorn i Slesvig er disse to gange anført som fadder på Kvistrup. At han har haft fast ophold på gården fremgår af, at der ved auktionen 1814 sælges indbo fra »Hr. Nickelsens kammer« bl. a. et klaver.

1807 er i Hvilsted kirkebog indført Hr. v. Berger fra Mecklenborg¹²⁾ som forlover for Johan Frederik Pape, og Hr. v. Berger optræder også et par gange som fadder hos familien på Rantzausgave.

1801 er i folketællingslisten blandt tjenestefolkene på Kvistrup opført Hans Schultz, 13 år, og på Rantzausgave Johan Ernst Wöhler, der var gift Gartner og 32 år, men konen er ikke med i folketællingslisten.

Selvom de to sidstnævnte ikke er anført at være fra hertugdømmerne eller længere sydfra, så passer navnene godt ind i den kreds af fremmede, der fandt hjælp og støtte hos Johann Bendix Papes familie, og når man husker på brødrene Boyes ophold på Åkjær, vil man lægge mærke til, at mølleren i Vads mølle under Åkjær, Joachim Fr. Bevensee¹³⁾, var født i Holm mølle i Slesvig (1774) og således vel har hørt til samme kreds.

Der foreligger altså flere vidnesbyrd om, at mange personer fra hertugdømmerne, ja helt fra Lübeck og Mecklenborg, har været i forbindelse med Paperne på Rantzausgave og Kvistrup, og nogle af dem har ligefrem boet hos familien i årevis. Da det givetvis ikke er alle de fremmede, der har optrådt som faddere eller på anden måde er indført

i nævnte registre herhjemme, kan man gå ud fra, at deres antal har været betydeligt større end de her citerede.

Foruden de allerede nævnte gæster sydfra har Kvistrup også ofte haft besøg af den unge løjtnant Joh. Friedr. Chr. Petersen¹⁴⁾, der var fra Slesvig og formodentlig beslægtet med familien Pape. Han, der blev pensioneret som major og døde 1846 i Glückstadt, blev 1815 udlagt som barnefader til et drengebarn, født af husholdersken på Lindtorp, Cathrine Margr. Jensen, der var fra St. Ryde i Angel og senere blev gift med Asmus Pape på Seilgård.

At familien Pape på Kvistrup også havde venner mellem godtfolk på egnen fremgår af de faddere, der blev indskrevne 1807-1814 i *Gimsing* kirke:

- 1807 Provst Janus Balthasar Krarup, Vejrum og
- 1810 Fru Krarup, født Grundtvig.
- 1809 Provst A. F. Skow i Hjerm og fru Skow, født Drebing.
- 1807 Jomfru Høst fra Kvistgård, herr Sand, ejer af Sofienlund.
- 1810 Consumptionsforvalter v. Stöcken og frue, Holstebro.
- 1810 Klokker Foss og madame Foss, Holstebro.

Ryde kirke:

- 1816 Møller Just Thorning og hustru i Borberg mølle.
- 1816 Herr Peder Voetmann i Lille Ryde mølle.
- 1809 Degnekonen Ane Rhode af Hjerm.
- 1818 Møller Fr. Jessen i Ryde og mølleren fra Lønborg? (ved hjemmedåben).
- 1818 i kirken båret af kammerherreinde B. S. Sehested, Edel Sehested, Prokurator Jørgen Sehested til Rydhave, huslærer Anders Sahl af St. Ryde mølle.

1823 Degnets kone Ane Rhode fra Struer, Mad. Kristiansen fra Gjølbye, hr. Holger Skow i Borberg mølle.

Selv om der efterhånden kunne samles en stor vennekreds på Kvistrup, så var tiderne ikke mere til store gilder. Den lange nedgangsperiode for landbruget blev mere og mere pinligt mærkbar, og ligesom mange andre landmænd, der havde købt gårde i Jylland i de gode tider, måtte Johan Bendix Pape og hans sønner skille sig af med deres landejendomme. Tidens løsen var jo udparcellering af de store ejendomme, og Joh. Bendix havde år for år frasolgt mindre fæstegårde til frit eje, således solgte han 1811 gården Nederhoved i Gimsing sogn med 4 td. 6 sk. hartk. Og i 1814 måtte han endelig skille sig af med selve hovedgården Kvistrup. Ganske vist står der i »Hjerm-Ginding hrd. beskrivelse«, at det var på grund af alder og svagelighed, at Joh. Bendix Pape satte Kvistrup til auktion, — og han var også 72 år gl., — men man kan sikkert regne med, at det var de stadige nedgangstider, der nødvendiggjorde salget. Gården gik for et bud på 75.000 rdl. N. V.; men da pengene i 1814 var gået stærkt ned i værdi, er det svært at se, om Pape reddede sig nogenlunde helskindet derfra.

Om gårdens drift på denne tid haves ingen nærmere oplysninger, kun ved vi, at sønnen Johann Friedrich bestyrede den, og af det på auktionen bortsolgte kvæg og løsoere kan man danne sig et begreb om landbrugets størrelse¹⁵). Der bortsolgtes således: 92 malkekøer, 14 kvier, 10 stude og kalve og 4 tyre. 42 får og 35 lam. 20 heste, hvoraf 3 købtes til høje priser (120, 202 og 281 rdl.) af Asmus Pape og krigsråd Møller; det har sikkert været køre- og rideheste. Desuden solgtes 3 rytterheste, som må have været brugt af de 3 »ryttere«, der i folketællingslisten 1801 står opført blandt tjenestefolkene. Det er lidt uklart, hvilken

gavn disse tre beredne karle kan have gjort, men det har vel været en *pligt* at holde dem, f. eks. som *strandryttere* eller *postbude*. Desuden 10 arbejdsvogne, 5 plove, 7 harver, 2 tromler m. m., en gul postvogn, en grøn postvogn, en tredie postvogn samt en gul kalechevogn, der blev købt af Asmus Pape. — Ja, man havde altså kunnet både ride og køre en hel del på Kvistrup! — Endvidere solgtes: 144 mælkebøtter, hvoraf en del købtes af gårdens nye ejer, Th. Nyssum, 10 stk. af Fru Jermiin, Ausumgård og resten af omboende bønder. Endvidere: 4 flødetønder, 15 halvtønder og 1 kjærne, 3 smørsier, 10 saltfjerdinger, 2 smørtrug, 1 mærkejern, 12 ostekopper og 10 malkespande samt en mængde andet løsøre. Alt i alt tyder auktionen på, at det har været et velbesat landbrug, der blev solgt.

En del indbo blev også solgt på auktionen, således et stort billard med tilbehør, der blev købt af provst Skow på Volstrup; en del stole og borde samt inventar fra et par gæstekamre, heriblandt mærkeligt nok et klaver fra »hr. Nickelsens kammer«. Hr. Nickelsen var, som før omtalt, fra Langhorn i Slesvig og havde stået fadder et par gange ved barnedåb i familien. Man kunne tænke sig, at han var en studehandler, der købte kvæg i Nørrejylland, lod det græsse en tid i Langhorn på Slesvigs vestkyst for så igen at sælge det sydpå; — men klaveret tyder jo på, at det har været en fremmed pensionær på Kvistrup, og ikke nogen almindelig mand, for i de tider, var det sjældent, at mænd spillede klaver. Og om studeprangere kunne man næppe tænke sig det.

Johann Bendix Pape, der forlængst var blevet enkemand, idet hans hustru, Anna Johannsen var død på Rantzausegade 21. 8. 1800 og begravet på Hvilsted kirkegård, flyttede efter salget af Kvistrup hen til sin søn Asmus på hovedgården Lindtorp i Asp sogn, en mils vej vest for Kvistrup.

Denne søn var i 1797 blevet gift med Ellen Cathrine Seyersen, f. 1773 som datter af ejeren af Nissumgård og Hedemølle ved Skanderborg, Hans Seyersen † 1773 og hustru Kirsten Bødker. Samme år Hans Seyersen døde, giftede enken sig med forvalter Niels Gundorff, men denne døde 1795. Da Kirsten Bødker så døde 1797, blev Nissumgård og Hedemølle stillet til auktion og overtaget af Asmus Pape for 15.710 rdl., — der var ialt 25 td. hrtk.; men han solgte igen begge ejendommene 1809 til sin svoger, krigsråd Henr. Møller på Rantzausgave.

Allerede 1802 havde Asmus Pape købt hovedgården Lindtorp i Asp sogn. Det var en stor, fattig hedejendom med ca. 600 tdr. ld., og med kun 12 tdr. hartk. samt 94 tdr. hrtk. bøndergods; han beholdt den til 1816 og har i disse år haft nok at gøre med at passe et så vanskeligt landbrug. Selvom den var ment som en spekulationsforretning med udparcellering for øje¹⁶⁾, er det alligevel ubegribeligt, at Asmus, der hidtil kun havde kendt til den gode jord i Angel og på Kvistrup og måtte været advaret af den lettere jord på Nissumgård-Hedemølle, netop går hen og sætter penge i det fattige Lindtorp. Mange af køreturene og rideturene fra Kvistrup har nok i de følgende år gået om ad Lindtorp for at opmuntre ham! Lindtorp lå trist og ensomt i en udpræget barsk og forblæst hedeegn, og var Asmus' kamp mod hedesandet håbløs, så viste hans ægte-skabelige forhold sig snart at blive ligeså håbløse. Der fortæltes i mange år efter der på egnen¹⁷⁾, at hans hustru, Ellen Cathr. Seyersen, var drikkældig, og at hun tilsidst drak sig ihjel. Både hendes mand og svigerfader blev mistænkte for at have været delagtige i hendes død, og øvrigheden kom derfor ud på gården og holdt forhør. Det fortælles, at gamle Joh. Bendix Pape skal have svaret herredsfogden: »Ja, vi kan såmænd gerne vælte hende af kisten igen; men jeg skal svare for, at hun har levet, sålænge hun kunne!«

I replikken genkender man den gamle møller fra Ravnkær, men troværdigheden af hele den lille dramatiske episode afkræftes ved det faktum, at Ellen Cathrine Seyersen døde på Seilgård ved Silkeborg, og hendes død er indført i Funder kirkebog under 19. 3. 1818, med bemærkningen: »Længe forhen svag«; at hun i længere tid havde været svag stemmer med de i familien overleverede oplysninger om, at hun døde af tæring, d.v.s. tuberkulose.

Brændevinsdrikkeriet var ellers i disse år så fremherskende netop på egnen omkring Lindtorp, at mange mennesker på grund af denne last måtte gå fra hus og hjem¹⁸⁾. Når de hjemmehørende i en sådan grad hengav sig til brændevinen, kan man næsten ikke fortænke Asmus Papes kone, hvis hun, der kom fra den smukke og skovrige egn ved Skanderborg sø til den forblæste og fattige egn ved Lindtorp og dertil var plaget af tuberkulose, har ladet sig påvirke af skikken, — og tilsidst er bukket under for den. Måske var hustruens sygdom medvirkende til, at Asmus Pape i efteråret 1815 flyttede til Seilgård ved Silkeborg. Han købte ejendommen i oktober s. å. af kammerråd Hastrups dødsbo for 3000 rdl. sølv og 28.300 rdl. n. v. (sedler); gården er beliggende i Funder sogn og omfattede dengang 760 tdr. land med 12 tdr. hrtk., — og næste år solgte han Lindtorp for 14.000 rdl. n. v .

Hans gamle fader fulgte også med til Seilgård. I de to år, den gamle Pape havde opholdt sig på Lindtorp, havde han, skønt svagelig, dog ikke kunnet finde sig i den rolige tilværelse som aftægtsmand, men var begyndt at kurere på folk¹⁹⁾. Han kurerede ikke blot benbrud, men helbredte også for andre sygdomme med en af ham selv fremstillet patentmedicin, hans »krone-essens«. En af hans patienter var en dreng, Chr. Smed fra Offersgård i Linde by, og det fortælles, at da han en dag kom til behandling hos Pape på Lindtorp, og det viste sig, at drengen var »godt

lært«, beholdt man ham en tid på gården, for at han kunne lære en jævnaldrende pige at læse — sikkert sønnedatteren Anne Marie Pape, f. 1808 på Lindtorp. — Der er ingen efterretninger om, hvorvidt Johann Bendix Pape også har virket som benbrudslæge på Silkeborgeggen, men han levede endnu i mange år, helt til 18. 4. 1831, da han døde på Seilgård, 89 år gammel, efter et levnedsløb, der havde været mere omskifteligt end de flestes. Han er begravet på Funder kirkegård, men hans grav kan ikke mere påvises.

Asmus Pape fortsatte til at begynde med traditionen: Handel med store landejendomme. I året 1818 er han med i et større gårdkøb, idet han sammen med prokurist F. L. Tolstrup, P. Herschend til Herschendsgave og J. E. Rosborg til Hald, alle med en fjerdedel køber Sødal gods ved Viborg for ialt 60.100 rdl. n. v.; men de sælger dog godset igen 1824, hvorved Asmus Pape slipper ud af en spekulationsforretning, hvortil han havde lånt 13.000 rdl. n. v. af sin far.

Den 9. april 1819 indgår Asmus sit andet ægteskab, med sin husholderske Cathrine Margrethe Jensen fra St. Ryde i Slesvig, der allerede er omtalt under Kvistruptiden. Hun blev ham en trofast hustru og en stor hjælp og støtte i de svære tider, der nu brød ind over ham.

Hvad den egentlige grund har været, vides ikke, — man kan vel regne med en mislykket spekulationsforretning, — i hvert fald blev han 1832 erklæret umyndig på grund af sindsforvirring, og med kone og børn flyttede han derpå til Them, hvor familien blev lejet ind i en skovfogedbolig. Umyndigheden hævedes dog igen 25. 10. 1835, og de kunne nu flytte tilbage til Funder, — men ikke til Seilgård, for gården var under umyndigheden overtaget af handelshuset Philip H. Ree & Co. i 1834 ved tvangsauktion sammen med den til gården hørende kirke- og kongetiende. Nu var storhedstiden forbi for Asmus Pape, han kunne ikke

mere købe og sælge herregårde, — og sine sidste år levede han på en lille gård »Abildskov« i Funder, som han havde købt for midler, han fik ind ved at bortsælge familiens sølvtøj og smykker²⁰). Han døde 15. 6. 1849, 81 år gl. og blev begravet i Funder. Han overlevedes af sin 2. hustru og 5 børn, der var blevet opdraget på Seilgård, og de blev alle boende på egnen, men de fik en slidsom tilværelse; for den fædrene formue fra Slesvig var gået tabt ligesom smykker og sølv, Nissumgård og Hedemølle, Lindtorp og Seilgård, — alle var de igen gledet familien af hænde, kun en del af de gamle egetræsmøbler af typisk slesvigsk arbejde er stadig gået i arv og findes den dag i dag blandt efterkommerne på Silkeborgegnen, — saaledes også det ejendommelige, lille nøddetræsskab, hvori Johann Bendix Pape havde opbevaret sin patentmedicin »krone-essensen«.

Asmus Papes to brødre, Hans Christian og Friedrich Christian, drev det aldrig til noget videre og forblev begge ugifte. Den første, der i sin ungdom havde været »Gerichtshalter« på Tøstrup, endte sine dage 1833 som ejer af en »selvejergård« på Overby mark i Kattrup sogn ved Skanderborg; den sidste ejede efterhånden Elkjærgård og Charlottenlund ved Silkeborg, Store Ryde mølle og Bording mølle ved Holstebro og omtales sidst 1825 som ungtkarl og ejer af Most mølle ved Hald sø. Han solgte da møllen ved auktion til strandrytteren fra godset Rysensteen, N. Berg, der var gift med Johanne Boye, en søster til de to brødre Boye. En anden søster, Anna Marie Boye (gift Dibbern) nævnes 1825 som husholderske hos F. C. Pape i Most mølle. Hos hende boede hendes datter Kjerstine og dennes 3 børn. —

Den yngste broder, Johann Friedrich, var først forvalter på Rantzausgave og derefter på Kvistrup 1803—1814, hvorefter han blev bestyrer af Store Ryde mølle til 1825. Det har sikkert været meningen, at han engang skulle over-

tage denne ejendom efter den ugifte broder, og Johann Friedrich tilkøbte efterhånden de til møllen hørende tiender på ialt 3 tdr. hrtk., Skyldvad gård med 4 tdr. hrtk. for 956 rdl., de til Skyldvad hørende tiender og nogle mindre jordstykker. I 1825 er han nødt til at overtage gården Lerkenborg i Ørslev sogn for den 1. prioritet, han har i den, men 1828 slipper han af med den og køber i stedet Levringsgård med 7 tdr. hrtk. i Hørup sogn, syd for Viborg. Også til denne gård tilkøber han forskellige jordstykker og tiender, og ejendommen blev betydeligt forbedret. Han har aldrig handlet i den store stil således som faderen og broderen Asmus, — men til gengæld har man det indtryk, at han var en mere stabil landmand. Han prøvede stadig at forbedre de ejendomme, som han drev, og når han ikke fik noget stort økonomisk resultat ud deraf, må man betænke, at hans ungdoms- og manddomsår gik hen under den fortsatte nedgangsperiode for landbruget, hvor det faktisk ikke var muligt, selv ved nok så ihærdigt arbejde, at slide sig frem til bedre kår. Men ved påpasselighed og forsigtighed var det dog lykkedes ham at bevare sin del af fædrearven fra Slesvig, og derfor kunne han ved sin død 10. 10. 1859 efterlade sin enke og store børneflokk i betryggende forhold. Kort før sin død havde han solgt Levringsgård til fire gårdmænd på Kjellerupeggen, som tildels delte den mellem sig, og enken, som sad i uskiftet bo, kom således til at sidde med en pæn lille formue. Hendes navn var Anna Sørensdatter, og hun var født 12. 4. 1777 i Balle ved Odder som datter af gårdmandsfolk. Som purung havde hun haft tjeneste på Rantzausegård, og nævnes således i folketællingslisten 1801. Her blev hun forlovet med Johann Friedrich Pape, medens han var forvalter. De blev viet 6. 9. 1807 i Hylke kirke, og forlovere var krigsråd Møller og hr. v. Berger, der begge betegnes som boende på Nissumgård.

Efter sin mands død boede Anna Sørensdatte ved Kjellerup hos sit yngste barn, Henriette Marie Pape og dennes mand, som forvaltede formuen for svigermøderen. Men da hun døde 22. 2. 1862 viste det sig ved boets opgørelse, at formuen var borte! Han havde brugt rub og stub. Arvingerne forsøgte naturligvis at få svogeren til at dække beløbet ind, men det lykkedes ikke for ham, og for at undgå offentlig skandale og derved skade ham i hans stilling som herredsfuldmechtig, rettede man sig efter den ældste arving, pastor Joh. Fr. Pape i Skorup-Tvilum, der rådede til at lade sagen falde. — Forøvrigt blev svogeren alligevel kort tid efter afskediget fra sin stilling, så offeret havde været forgæves.

Således var nu den sidste del af Johann Bendix Papes formue fra Slesvig forsvundet, og ligesom søskendeflokken fra Seilgård stod nu fætrene og kusinerne fra Levringgård uden det mindste økonomiske rygstød. Kun de tre ældste sønner havde fået en virkelig uddannelse: Johann Frederik Pape, sognepræst i Skorup-Tvilum, død 1889 i Århus, Asmus Pape, der døde som overlærer i Aarhus 1870 og Hans Christian Pape, dansk jurist, herredsfuldmechtig i Rudkøbing, død 1889 på sin sidste ejendom Roeslund.

Mærkeligt nok er disse tre brødre de eneste, gennem hvem linien Pape-Levringgård endnu føres videre. Yderligere to brødre stiftede familie, nemlig Søren Urban Pape, der døde 1898 som ejer af proprietærgården »Bunkule« ved Sæby og var gift med præstedatteren Conradine Ohrtmann fra Fyn, samt Frederik Bendix Pape, der efterhånden ejede flere mindre gårde på Kjellerupegnen og døde 1896 i Kjellerup. Han var gift med Marie Hvam, Datter af Niels Hvam, der var en af de fire gårdmænd, der købte Levringgård 1859; men af disse to brødre findes ikke mere efterkommere.

I modsætning til linien fra Seilgård, der trofast har holdt

fast ved hjemegnen omkring Silkeborg i flere generationer, spredtes søskendeflokken fra Levringgård over hele landet.

Den ældste søn, Johan Frederik, som blev præst, var født 6. 8. 1802 på Rantzausgave, blev student 1824 fra Viborg latinskole og tog teologisk embedseksamen 1835. Året efter blev han ansat som kateket ved institutet i Fredericia, indtil han 1846 blev sognepræst i Jelstrup-Mårup i Vendsyssel. Hvor fattige forhold han levede under, kan ses deraf, at han foretog den lange rejse fra Fredericia til Vendsyssel med kone og syv små børn på pindevogn!²¹⁾ Han blev aldrig tilfreds med at bo i Vendsyssel og sendte uafslædig ansøgninger om at komme i et andet embede, men først 1859, det år hans fader døde, lykkedes det ham at faa embedet i Skorup-Tvilum, hvorved han igen kom i nærheden af hjemegnen. Han blev 1837 viet til Conradine Severine Christiane Bødtcher, datter af ejeren af Nebbegård ved Fredericia, Andreas Jesper Bødtcher og dennes hustru Marie Severine Hastrup — en skovriderdatter fra Tybrind og søster til ejeren af Hjortholm på Langeland, Julianus Hastrup.

Måske har Pape ikke været særlig dygtig som præst, — men elsket var han i menigheden og i sin talrige familie. Det var hans kones sorg, at han ikke bragte det så vidt at blive provst; men han havde været uforsigtig engang at lægge sig ud med sin biskop. Det fortælles, at en jødefamilie Rosenberg som i mange år havde boet i Skorup-Tvilum og ofte havde hørt pastor Pape tale, flyttede til et andet sogn, hvor biskoppens søn var sognepræst, og nu ønskede jødefamilien at lade sig døbe, — men det skulle være af dens gamle ven, pastor Pape. Han var også villig dertil, men biskoppen tog dette meget unådigt op og fik sat igennem, at det blev sønnen, der kom til at døbe den, og fra denne episode stammede altså en vis kølighed mellem biskoppen og pastoren i Skorup-Tvilum.

Han var en stor børneven, og altid oplagt til at glæde de små. På søndagskøreturen fra præstegården i Skorup til gudstjenesten i den gamle klosterkirke i Tvilum tog han altid degnen Leth Danielsen med op at køre, — og en dag var degnens lille 5-årige søn med i vognen. Da tog den gamle præst en hyldebøsse op af lommen, viste purken, hvordan man skulle sætte proppen i og få den til at give knald, og forærede ham legetøjet, som præsten såmænd selv havde forfærdiget²²).

Der fortælles mange historier om den gamle præst, bl. a. også een, der viser, at han må have arvet noget af farfaderens hidsige sind: I præstegården fandtes et fint thestel, som vistnok var en bryllupsgave fra familien Hastrup på Hjortholm. En dag havde præsten og hans kone drukket the på 1. sal, og han ville derefter som den galante ægte-mand bære thebakken ned igen. Oh, vé, da taber han en kop ud over bakkens kant, og i en pludselig vrede kaster han bakken med hele det fine stel bagefter!

At pastor Pape ellers var en meget nøgtern og rolig mand vidner følgende lille anekdote om: Der var en sommer i lang tid ikke faldet regn der på egnen, og da tørken truede med at blive katastrofal for avlen på de magre jorder, spurgte flere af bønderne, om der ikke fra prædikestolen kunne blive bedt om regn. Da så pastor Pape et øjeblik op på sommerhimlen og svarede: »Ak, bette børn, det nytter vist ikke at bede Vorherre om regn, så længe vinden er i det hjørne!« — —

Pastor Pape døde i Aarhus den 12. 5. 1889, og hans hustru var død sammesteds 27. 1. 1886. Foruden 5 døtre havde de 4 sønner: 1. Johan Frederik, f. 1840, † i Viborg 1916, forpagter først af Bruunshåb og derefter af Asmild-kloster. Hans hustru Emilie Topp var datter af urmager i Viborg D. A. Topp. — 2. Andreas Pape, f. 1841. Deltog som frivillig i krigen 1864 og døde i træfningen ved San-

kelmark. — 3. Jens Bødtcher Pape, f. 1844, † 1921 i Drammen i Norge, hvor han havde startet et stort hvidtølsbryggeri. Hans hustru hed Andrea Holm, og de har efterladt sig en overordentlig talrig efterslægt i Norge. — 4. Anton C. Pape, f. 1846, † 1928 i Bagsværd. Som ung løjtnant blev han forpagter af Seilgård, der da ejedes af familien Bruun, som også ejede Asmildkloster og Bruunshåb. Men i sine senere år købte han en landejendom i Bagsværd. Da den første verdenskrig trak op, meldte ljtnt. Pape sig igen til tjeneste i krigsministeriet, og ved krigens ophør fik han kaptajns rang og ridderkorset. For den, der har set den gamle kaptajn Pape, står det klart, at sådan må Oldefaderen Johann Bendix have set ud og været: ikke særlig høj, ret firskåren og meget adræt, og i besiddelse af et utroligt humør og lune og dertil en slagfærdighed, så enhver, der kom i hans nærhed, måtte overgive sig.

Den næstældste søn fra Levringsgård var Asmus Pape, der blev seminarist og døde som overlærer i Aarhus 1870. Med sin hustru Amalie Petersen fik han to sønner, hvoraf den yngste, Joh. Fr. Mathias, f. 1850, blev dansk jurist og en tid sagfører i Aarhus, derefter ansat ved toldvæsenet i Nykøbing Mors. Han var ugift og døde i Viborg 1912. Hans ældre broder Lorentz Frederik Pape, f. 1849, tog statsvidenskabelig eksamen og døde 1916 som toldinspektør i København. Med sin hustru, Margrethe L. S. M. Weilbach, en datter af etatsråd J. Weilbach og Fritze Johanne Hedemann, fik han to døtre, hvoraf den ene endnu lever: Johanne F. A. Løvendal Pape, f. 1879, gift med kontorchef i radiatoradet L. H. Scheel.

Den tredieældste søn, som drog ud fra Levringsgård, var Hans Christian Pape, der fødtes 22. 11. 1807 på Kvistrup. Han tog dansk juristeksamen og var herredsfuldmægtig i Rudkøbing indtil 1834. Derefter købte han en lille gård i Dons ved Kolding og 1836 tillige Donsgård; men han

solgte dem begge igen 1841. — Derefter forpagtede han avlsgården til det store Voergård gods i Vendsyssel og købte 1843 herregården Hejselt for 35.000 rdl. sedler. Hejselt ligger ikke langt fra Voergård, så Pape beholdt foreløbig sin store forpagtning og lod Hejselt bestyre af en svigersøn, G. Mosel. 1860-66 var Pape tillige statens forpagter af godset Sødal ved Viborg.

Han må have været en meget foretagsom mand og i besiddelse af stor administrativ dygtighed, siden han kunne klare så mange store landbrugsopgaver samtidig. Desuden var han 1848 medlem af den grundlovgivende forsamling og en tid medlem af rigsdagen. Han blev belønnet med ridderkorset af dannebrog.

Efterhånden bortsolgtes bøndergodset fra Hejselt, og 1888 mageskiftedes Hejselt, som da havde 12 tdr. hrtk. med gården Roslund, der ligeledes er beliggende i Hjørring amt, og her døde han 27. 6. 1889 og blev begravet i Hellevad. — Hans hustru, Luise Høffding, en datter af stiftsfysikus Høffding i Ribe, var født 1807 og døde 17. 3. 1889. De havde 8 børn, og fra dem nedstammer en talrig skare af efterkommere, der for en stor del endnu bor i Vendsyssel.

Sønnen Hans Christian, f. 6. 11. 1844, overtog Roslund efter faderen. Han blev kendt i vide kredse som en ivrig og dygtig jæger, og gården ejes nu af hans søn Edelst.

Datteren Lucia Emmerentzia, f. 19. 5. 1843, blev gift med professor Harald Høffding, men døde allerede 12. 6. 1877.

Jagtlæden var vist et fremherskende træk ved denne generation af Pape i Vendsyssel, — en anden af brødrene, Daniel Høffding Pape, f. 1841, havde endda jagten som erhverv, idet han blev overjæger på Tranekjær gods på Langeland, hvor han overalt var kendt under navnet »jægermesteren«.

Måske er jagtglæden et fælles træk for slægtens mænd, — der er ivrige jægere både blandt efterkommerne fra Seilgård og Levringsgård. En af de ivrigste var måske Andreas Pape, f. 1880 på Bruunshåb og i tiden 1905-24 først forpagter, senere ejer af hovedgården Randrup ved Viborg. Skønt han ved en ildebrand på Randrup i 1914 mistede sin højre arm, lærte han sig at håndtere jagtbøssen med den venstre og blev så fortrolig med brugen af venstre arm, at han skød så vanskeligt fuglevildt som bekkasiner i flugten. Han døde 1934 som ejer af Nordgård ved Ringsted, og ingen af slægten har siden ejet herregårde; men mange er forblevet tro mod jæger- og landmandstraditionerne. — Der lever nu på mandssiden 76 af navnet Pape nord for grænsen, de fleste i nørrejylland, så navnet vil åbenbart ikke uddø foreløbigt heroppe. Derimod døde allerede 1818 den sidste mandlige efterkommer syd for grænsen af købmandsslægten fra Bøl Skovby. Det var advokaten Friedrich Christian Pape, der døde ugift i Slesvig by.

KILDEHENVISNINGER OG OPLYSNINGER

Alle fødsels-, vielses- og begravelsesdata er fra de resp. kirkebøger og findes desuden gengivet i stamtavlen over Johann Bendix Papes efterkommere, udg. 1935 af C. J. Pape.

Oplysningerne vedr. de omtalte landejendomme er hentet dels fra Traps Danmark og Traps Slesvig, dels fra la Cour: Danske gårde og fra skøde- og panteprotokollerne.

¹⁾ Tyske Cancelli, Vorstellung 1773, pag. 41. Rigsark. Hvori er anført, at både Hans Hinrich Pape, hans fader og bedstefader havde siddet i næringen i Bøl. ²⁾ Notaterne om Møller J. B. Pape er nedskrevet af pastor Ad. Bock, der 1898-1910 var sognepræst i Ravnkær. Hans efterfølger, pastor Marckmann levede endnu som emeritus 1949 i den gamle præstegård og tydede den gotiske skrift for mig.

³⁾ Dorfbuch Dollrott. Duplikeret ekspl. af lokalhistorikeren, lærer Ad. Petersen, Sdr. Brarup († 1949). I forf. eje. ⁴⁾ Dorfbuch Dollrott.

⁵⁾ Trap: Hist. & Topografi Slesvig, samt Jensen: Angeln. ⁶⁾ Gutsarchiv Töstrup, godsejer v. Rumohr, Drüllt bei Kappeln ⁷⁾ Guts-

archiv Töstrup, godsejer v. Rumohr Drüllt bei Kappeln. ⁸⁾ Henrik Møller, f. 1772, søn af kgl. dansk agent i Flensborg, storkøbmanden Heinrich Møller, der handlede på Vestindien og havde 13 skibe i søen. Et portræt af agenten findes endnu hos krigsrådens og Anna Marie Papes efterkommer, pastor Møller i Grundfør. ⁹⁾ tildels gengivet i Fra Viborg Amt 1948, s. 24 ff. ¹⁰⁾ Disse og følgende data om familien Boye (v. Boye) hidrører dels fra en håndskrevet stamtavle, udarbejdet af fru Vilhelmine Nullemann, f. Boye, nu i forf. eje, dels fra et dupl. ekspl. af rådmand Boyes erindringer, ligeledes i forf. eje. ¹¹⁾ Dorfbuch Dollrott. ¹²⁾ Hr. v. Berger er måske beslægtet med J. A. C. v. Berger, der var søn af en mecklenborgsk underofficer Joachim v. B. og Luise v. Ohe, og blev gift med en apothekerenske i Ålborg, † 1817 i Ålborg. Evt. også beslægtet med Erik v. B., der c. 1850 var herredsfoged i Kappel og Munkbrarup. ¹³⁾ S. L. Danielsen: Slægten Leth (Skibby) s. 53: Joachim Friedr. Bevensee, f. 1774 i Holm, Slesvig, † Vads Ml. 1853, g. m. Frederike Dor. Jansen, † 1835. ¹⁴⁾ Hirsch: Danske officerer oplyser ikke fødestedet eller forældre. Joh. Fr. Chr. Petersen er muligvis af den familie Petersen, der fra 1739 ejede det lille gods Bøl-Skovby i Angel. 1781 overtoges godset af brødrene Hans Peter og Joh. Friedrich Petersen. — Hans Peter købte 1793 Niesgraugård, som 1769 ejedes af Hans Hinrich Pape, købmanden i Bøl, — og mon ikke broderen Joh. Fr. Petersen er identisk med officeren, der optræder på Kvistrup? Fra Bølskovby har de været naboer til familien Pape. ¹⁵⁾ Salget på auktionen oplyst af P. Christensen, Idum pr. Holstebro, efter undersøgelse i landsarkivet, Viborg. ¹⁶⁾ Iflg. Trap var tilladelse til frasalg af bøndergodset allerede givet den forrige ejer kort tid før Pape overtog ejendommen. ¹⁷⁾ Oplysning fra P. Christensen, Idum, der gengiver meddelelse fra lokalhistorikeren, lærer Chr. Jensen, Linde. ¹⁸⁾ Andr. Petersen & Chr. Jensen: Om Linde by. Hardsyssel årb. 1912. ¹⁹⁾ Iflg. mundtlig overlevering i familien. ²⁰⁾ Meddelt af Asmus Pape, gård-ejer i Funder hede. ²¹⁾ Anekdoterne om pastor Pape mundtlig overleverede i familien, de fleste ved hans ældste sønneatter, frk. Kie Pape i Viborg. ²²⁾ Meddelelse af pens. lærer S. Leth Danielsen, Holstebro, der som 5-årig selv fik hyldebøssen!

ELINE BEGTRUPS FØRSTE ÅR PÅ LEVRING HØJSKOLE

Af Asta Paulsen.

Blandt højskoleforstander Holger Begtrups efterladte papirer findes en brevveksling mellem ham og hans et år yngre søster, Eline. En del af disse breve giver et billede af en lille højskoles tilblivelse i slutningen af forrige århundrede. Artiklen her bygger hovedsagelig på Eline Begtrups egne breve og giver derved et billede af hendes person, hvortil jeg vil knytte nogle biografiske oplysninger.

Hun blev født den 7/8 1860 i Birkerød som datter af sognepræst Erik W. Begtrup, og hun døde 13/7 1947 på Snoghøj Gymnastikhøjskole.

Mange på Levring kanten vil huske hende som gammel med hørerør og to gule armbind, da hun endnu ufortrødent rejste landet rundt, skønt hun var meget døv og næsten intet så. Nogle kan nok også huske hende fra de yngre år med tykke briller, glatskrabet hår og muntert imødekomende ansigt, mens hun med hastige trin og livligt væsen færdedes på og om sin skole.

Mens hun var ung, var det hende ikke ganske klart, hvortil hun skulle bruge sin gode forstand, hun havde sikkert kunnet gennemføre et studium, men den vej var endnu for usædvanlig for en kvinde, så hun måtte nøjes med at tage præliminærexamen fra et kursus og dertil dels på egen

hånd, dels på forskellige kursus i hovedstaden supplere sin viden, især i naturfagene, der havde hendes særlige interesse. Hun tegnede desuden godt og havde en livlig og klar fremstillingsevne.

Som andre unge piger på den tid tog hun pladser som privatlærerinde, hvor hun samtidig skulle hjælpe til i huset, det sidste var hun ikke dygtig til, men hun sled tappert i det.

I 1886 kom hun til Askov, hvor hendes broder var lærer. Hun kom til at undervise i en børneskole, men fik efterhånden også timer på højskolen. Da Holger Begtrup i 1895 forlod Askov og begyndte Frederiksborg Højskole, rejste Eline også bort. Hun kom til Ry Højskole hos Helge Hostrup, og her benyttede hun lejligheden til at sætte sig ind i landbrugshistorie og underviste desuden i naturhistorie, geografi og regning. Men hendes virksomhed i Ry varede kun et par år. Hun var da 37 år og begyndte at længes efter en livsgerning, et sted hvor hun kunne falde til ro og have udsigt til at blive. Hendes ønsker var dog endnu ikke bestemt formede ud over, at det var hende klart, at hun ville blive ved folkehøjskolen. Imidlertid ville hun helst undervise på karleskolen, da hun fandt, at de fag, hun havde valgt, var særlig egnede for mandfolk, og at disse måske i det hele var bedre tilhørere og derfor lettere at undervise og samtale med. Men heri fik hun ikke medhold hos sin broder. Han skrev i marts 1897 et brev til hende, hvori han gjorde op med dette ønske og bragte hende ind i det spor, der førte hende til oprettelsen af Levring Højskole. Han kaldte det uharmonisk med lærerinder på karleskolen og udviklede for hende, hvor udsigtsløst det var at nære sådanne specielle ønsker. »Men«, skrev han, »hvis du derimod kunne beslutte dig til at oprette en vinterpige højskole med hjælp af en praktisk, moderlig kvinde og en dygtig seminarist (el. askovit), så tror jeg næsten,

det kunne gå. Den behøvede ikke at lægges på ruinerne af en gammel forkludret og faldefærdig højskole, hellere på bar bund, synes jeg, og så på et sted, som du under frit valg ville foretrække, Kerteminde? Frederiksværk? Middelfart? En pigeskole kunne godt lægges ved en mindre by, og der burde så vidt muligt tages hensyn til udvortes fordele som skov, sø og jernbane. (Vi mærker i denne tid, at piger trækker efter sådant! Her er nu snart indmeldt 250 trods aflysning!) Bare du dog kunne overtale dig til at fatte en sådan plan. Med denne kunne jeg dog altid hjælpe dig lidt på forskellige måder. Men til plads ved en karleskole kan jeg dårligt yde dig nogen hjælp.«

Rimeligvis havde det været klogere af Eline Begtrup helt at følge dette råd, men hun ville under alle omstændigheder have en rigtig højskole for både karle og piger.

Nu fulgte begebenhederne efter hinanden i hastigt tempo. Adskillige forhandlinger imellem de to søskende blev antagelig ført mundtligt; men allerede i maj samme år kunne Eline Begtrup meddele sin broder om den højskolestiftende generalforsamling, der var afholdt i Kjellerup:

»Som min største aktionær har du med rette krav på at høre noget om generalforsamlingens udfald. Mødet fandt sted i Kjellerup, søndag, den 23. maj, og skønt det var et rent og bart forretningsmøde, syntes jeg, det var overmåde hyggeligt. Der var kun mødt enkelte repræsentanter for aktionærerne, en 20-30 stykker. Det viste sig, at der var tegnet 4000 på 650 kr. nær. Af dem er de 500 nok temlig sikre fra Almind, Vium og Sjørlev under pastor Lunds ansvar. De manglende har to gårdmænd i Levring påtaget sig at skyde til. Vi blev bl. a. enige om følgende punkter: at halvdelen af pengene indbetales 15. juli, den anden halvdel 24. september eller senere, at summen står rentefrit indtil et år, efter at skolen har fået statsanerkendelse. At aktierne derefter afdrages procentvis efter højskolens

evne, således at de aktier, en mand har udover 1-200 kr. afbetales forlods, hvorefter alle aktionærer stilles på lige fod. At vi holder generalforsamling hvert år, og at der vælges en 8 tillidsmænd som repræsentanter for de aktieydende sogne, og med hvem jeg kan forhandle.

Det er højst nødvendigt, at jeg får et forsamlingshus til vort efterårsmøde. Men det synes, at de alle stoler på, at det »kommer af sig selv«, så foreløbig presser jeg ikke på. Af de 10.000 får jeg ca. 1000 at løbe på, da det løse overslag over bygningen med inventar blev noget over 8.000, og hertil kommer grund og nivellering. Jeg har ikke svar fra nogen af mine kautionister, men ingen synes at stille sig helt uvilligt . . . Pastor Bruun har betæneligheder ved et tre dages efterårsmøde, men jeg vil i det længste holde derpå, da jeg har 8 gode talere på hånden, som jeg synes måtte kunne trække folkene lige så godt af gårde som et forspand på 8 heste. Blev det nu et hyggeligt møde, så havde skolen med det samme ligesom vundet sin position der på egnen, og vi kunne tilmed forhåbentlig stikke de 300 kr. i lommen, som renten bliver for det første år . . . Når jeg fordelte de fremmede talere med skønsom hu over alle tre dage, kunne der blive noget, der trak hver dag. Og så har vi jo 4 hjemlige talere, der ikke er at foragte: Bruun, Lund, Jensen Knudstrup og Graversen. De skal nu tale — om ikke for andres så for deres egen og vor lille højskoles skyld, hvis fædre de bliver.«

Også pengene til det omtalte forsamlingshus blev skaffet til veje, dr. Isager nævnes med taknemlighed som den, der skaffede de sidste. Det var bygmester Thommesen, der skulle rejse skolen, han hørte til en lille grundtvigsk kreds, der var samlet omkring pastor Fr. Bruun, der her er nævnt som en af skolens fædre, og som skulle være medforstander. De andre »fædre«, der havde lovet at holde foredrag på skolen, var pastor Markus Lund fra Vium, lærer A. Jensen,

Eline Begtrup.

Knudstrup og H. Graversen, der var antaget som lærer. Skolebygningen blev ikke stor, men den var tegnet med senere udvidelse for øje, foreløbig var der kun plads til meget få boende elever, een lærer, een pige og Eline Begtrup selv. Imod planen over skolen havde hun kun det at indvende, at hendes stue var skilt fra elevernes spisestue, der tillige var deres opholdsstue. Det er karakteristisk for hende, at hun ikke ønskede et fredeligt privatliv uden for timerne, men mente, at eleverne skulle føle sig hjemme hos hende også i deres fritid.

Skolen blev bygget på præstegårdens jord, på en grund, der stødte lige op til præstegårdshaven, og den skulle være færdig så betids, at efterårsmødet kunne holdes der den 25., 26. og 27. september. Men Bruun fik afgivet ansøgningen om præstegårdsjordens afståelse 3 uger for sent;

herom skriver Eline Begtrup til sin broder: »Jeg får naturligvis at mærke, at det er en upraktisk kompagnon, jeg har og må så trøste mig med, at havde han været anderledes, var han aldrig gået ind på vort makkerskab.« Den hjælpsomme broder måtte gå op og tale med departementschef Holm i kultusministeriet, hvor man dog allerede havde approberet salget af de 6 skpr. præstegårdsjord, hvorefter der kunne sættes fuld kraft på byggeriet.

»Vi holdt rejsegilde den 4. august, d.v.s. det officielle rejsegilde, hvortil vi fortærede over 300 rundtenommer med tilsvarende drikkevarer, fandt sted om søndagen. Men først om tirsdagen blev kransen hejst, og onsdag morgen holdt den snævrere kreds et rejsegilde bag brædestablerne. Det har moret mig at færdes mellem mine flinke håndværkere i denne tid; der har været stor arbejdsstyrke i forhold til den lille bygning og stor travlhed.«

Men allerede den 14. august kom der et nødskrig: »Forsamlingshuset er ved at ramle sammen, da den ene kautionist trækker sig tilbage. Men dette vil i høj grad sinke skolens fremgang. Når man kender forholdene som jeg, indser man, at den må være fiks og færdig, når den begynder, en defekt skole kan tabe hele stillingen.« Også dette kom dog i orden, så efterårsmødet kunne holdes til fastsat tid. Blandt talerne var Helge Hostrup, forstander for Ry, hvor Eline Begtrup havde undervist også denne bevægede sommer, desuden Holger Begtrup, valgmenighedspræst Niels Dael foruden de lokale. »Det var et udmærket møde, ligeså fuldt om søndagen og mere end 300 mennesker om mandagen. Nettoudbyttet bliver ca. 250 kr., hvad der også glæder mig, fordi jeg hævdede forsamlingshusets nødvendighed for tilhørernes og indtægternes skyld.«

Den 8/11 var skolen igang, men bekymringerne ikke dermed endt. »Tak for de tilsendte 500 kr. De kom så uhyre belejligt, just som jeg sad og melankoliserede over mine

regnskabsbøger, fordi Thommesen havde fået for få penge. Nu kunne jeg lige gå hen til ham med 1000 kr., så vort mellemværende for højskolebygningens vedkommende er krøbet ind til resten af prioritetslånet, som i vor lille sparekasse udbetales i småsummer - og ca. 400 kr., der nok indkommer fra parthaverne. Så er der forsamlingshuset tilbage. Både det ene og det andet volder mig endnu vanskeligheder. Mine kreditorer er ikke alle lige omgængelige, de juridiske hoveder gør kvalm, så over et, så over et andet. Udtrykket »et år efter at skolen har fået statsanerkendelse« vil de have byttet med »tre år«, hvad jeg principielt ikke kan gå ind på, thi deres forudsætning er, at hvis skolen ikke fik statsanerkendelse, skulle jeg desuagtet om tre år betale renter og afdrag, og det ved jeg, at jeg ikke kan. Med forsamlingshuset er det kautionisternes og sparekassens fordringer, der karambolerer. Men det er langt fra at tyngte mig, jeg tænker nok, alt går i orden.

Af elever har jeg 13 og venter ikke flere... De er forstørstedelen ældre intelligente fyre, 4 bor her på skolen, jeg er rørt over, at de har bæret os med deres nærværelse og trakterer dem, så vidt finanserne strækker til. Jeg sender dig nogle programmer, som jeg vil bede dig medsende, når du må afslå elever af mangel på plads.«

4/12 s. å. »Jeg vil prøve at få en ung livlig, dannet lærer efter jul, som kan snakke op med eleverne og mig, især for mine 4 svendes skyld, der altid må høre på mine monologer. Jeg kan desværre næppe byde ham anden løn end frit ophold (med vask) og god behandling. Men han får jo heller ikke meget at bestille. Mon du eller Bredsdorff ikke kender en sådan lystig teologisk kandidat, der f. eks. bliver færdig nu til jul og står ledig på torvet... Hvis I kan undvære nogle grøntsager, som Klodskov talte om, så vil de være hjertelig velkomne.« Klodskov, der dengang var gartner og lærer på Frederiksborg Højskole og

siden blev forstander for »Kærehave«, havde været i Levring for at anlægge haven der.

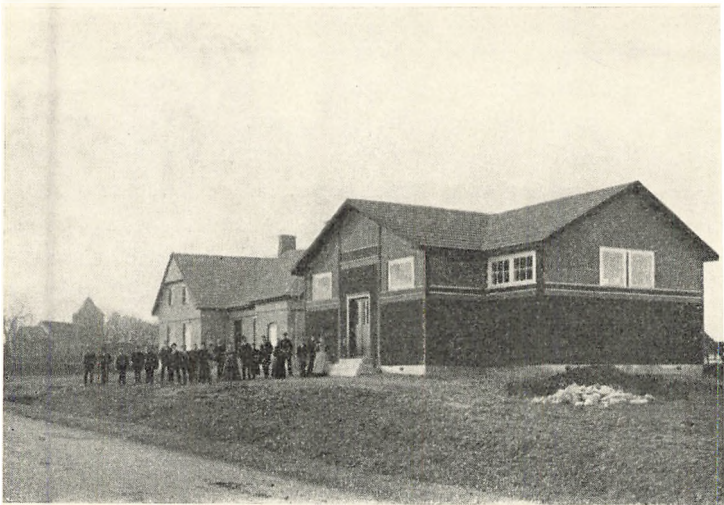
Fra februar 98 får man et lille billede af livet på skolen: »En dagbog var det allerbedste, men jo mere man lever, des mindre får man tid til at skrive. Ellers vil engang i fremtiden hver stump fra dette begynderår have interesse, førsteindtrykket af alle mine materielle og åndelige omgivelser her. Og der er en forunderlig rigdom i at leve her og vide, at her har man hjemme, og man er anerkendt af de andre for at være hjemme. Deres sager er mine, derfor drøfter vi dem også, de mere kommunale og sociale, og mine eller rettere højskolens sager er deres, derfor får man jo en hjælpende hånd både her og der.

Nu — om et par minutter — hører jeg en rask banken på døren, og pastor Bruun træder ind, helt forpustet af sin hurtige vandring. Hver dag, eller oftest da, inden han går til sin time, har jeg det lille forfriskenede kig af ham. Er der så noget meget epokegørende sket med vore missionsfolk eller i sognerådet, så får det en rask fremstilling — der ligesom botaniske præparater undertiden må affarves, hvis man klart vil gennemskue sammenhængen... Men pastor Bruun er en mageløs kompagnon at have, fuldstændig fordringsløs, og dertil er både hans kone og han venligheden selv... jeg er glad ved at mærke, at min godhed for dem vokser ved nærmere bekendtskab, thi ingen er vistnok blevet sat så grundigt ind i deres fejl og mangler som jeg. Det sørger vore gode sognebørn for. At de har udrettet meget godt her i kredsen, måtte man være blind for at benægte, skønt der i pastor Bruuns ord er mange avner og forholdsvis lidt kærne, bedst er han på prædikestolen, mest oprigtig og alvorlig...

Jeg undres på, om alle forstandere har så lidt nytte af deres lærere som jeg af mine. Uden for deres reglementerede 1-2-3 timer daglig, lader de mig sejle absolut min

egen sø . . . Jeg må vist for skolens skyld have en ung lærer næste vinter, så der kan komme et krystalisationspunkt ind i bordsamtaler og aftenlege. Nu taler jeg ofte helt selv, når jeg ikke kan finde den gnist, der kan fænge . . . Pastor Lund kunne gøre meget godt, blot han var nærmere. Han er dog en gammel kærnekarl. Til sommer kommer han herover hver uge, men jeg synes nu netop, vi trænger mest til ham til vore karle. Nå, karlene selv savner vist sjældent noget, der siges mig da rundt omkring fra hjemmene, at de er stærkt optagne af skolen, og jeg tror, de har respekt for os lærere; jeg tror også Graversen fortræffeligt forstår at klare for sig, han holdt forleden dag et offentligt foredrag om Hans Egede, som folk var svært tilfreds med. Og de fysiske opgaver, han giver eleverne, sysselsætter dem stærkt.«

Desværre trivedes lærer Graversen ikke så godt, han fandt vel også de økonomiske fremtidsudsigter for usikre, i hvert fald begyndte han at søge bort. Eline Begtrup skriver derom: »Jeg siger ham i alle tilfælde ikke op, thi han er en fortræffelig lærer, og har han mangler på den ene led, vil en anden lærer naturligvis have dem på en anden — og desuden holder jeg så lidt som nogensinde af forandring. Men som sagt, han søger vist at komme herfra, så snart lejlighed gives. Selvom lønnen, som jeg har lovet, ville stige til næste forår, kan det ikke bøde på det. Han står som en ganske ensom mand i denne kreds, og dertil kommer vel så vanskeligheder ved vor siamesiske husførelse. Jeg skriver nu til dig for at bede dig holde udkig efter en eller anden flink lærer, måske helst en teologisk kandidat til os . . . Jeg kan foreløbig tilbyde ham som Graversen frit ophold uden vask og 3-400 kr. — Jeg ser i Højskolebladet, at en cand. teol. N. Lomholt fra Vejstrup ved Brobyværk søger plads netop i Graversens fag. Mon du kender noget til ham?

Levring højskole.

Pigeskolen går for resten udmærket. Jeg er tryk og tilfreds ved mine to lærerinder, fru Graversen og Sigrid Muller. Denne sidste synes også at have en fortræffelig måde at undervise i plantelære på. Jeg vil i det hele håbe, at denne knappe sommer ikke skal skræmme hende fra at prøve næste år igen, da forholdene forhåbentlig er lidt gunstigere, og vi især, håber jeg, har elever på kost, thi det savner jeg meget i sommer, forsåvidt min havetravlhed giver mig tid til at savne noget.

Pastor Lund holder foredrag for eleverne hver uge, de bedste foredrag ubetinget jeg har hørt om Grundtvig og nogle af de bedste højskoleforedrag, jeg overhovedet har hørt, han synes født til højskolelærer. Havde vi ham blot lidt nærmere også om vinteren.«

Nu begyndte imidlertid et andet spørgsmål at blive brændende, nemlig statsunderstøttelsen: »Feilberg¹⁾ var her forleden dag. Det var et meget fornøjeligt besøg, og alle

skolens lærere var til pæn middag. Men han bestyrkede en dunkel anelse, som pastor Bruun var fremkommet med for 14 dage siden, at højskolen her med samt sine samtidige kommer til at vente et år længere på statsanerkendelsen. Vi har jo kun så mange elever, vi behøver at have, og det var efter Feilbergs mening sådan, at rigsdagen var stemt for at lade sådanne skoler vente, mens højskoler, der mødte med et højt overstigende antal, måske kunne slippe igennem. Jeg finder ikke fordringen ubillig, en højskole bør kunne holde sig på benene nogen tid, men naturligvis kan det være vanskeligt netop i begyndelsen at udfolde sine evner rigtigt, eftersom man mangler midler til at skaffe sig tilstrækkelig hjælp . . . Nå hvorom alting er, mit første mål bliver på en hæderlig måde at skaffe så mange elever som muligt til denne sommer, mit næste at skaffe 15 elever til vinter og mindst lige så mange til næste sommer. Har du set mit avertissement i Højskolebladet²).

Det kunne jo tænkes, at en og anden elev kunne få lyst til at fortsætte hos os, 10-12 elever fortsætter her efter ferien, og som lærerbesætningen er her i år, mener jeg trygt at kunne anbefale skolen til andre elever også . . . Betalingen, 45 kr. er jo også forholdsvis billig.«

Cand. teol. Nikolaj Lomholt fra Nr. Broby (en broder til lektor L. i Viborg) blev antaget til at afløse Graversen.

»Jeg benyttede lejligheden forleden dag ved et stort møde til at gøre mine aktionærer og venner rede for, at Graversen rejste, og at jeg højligt beklagede det, og at den egentlige grund var, at jeg ikke personlig havde gjort nok for at knytte ham til skolen, thi rygterne er begyndt at lave mange grunde — og fortsatte med at præsentere Lomholts karakter og egenskaber for dem med den bøn, at de ville tage imod ham med sympati og tillid, når han nu kom og var rede til at ofre sit arbejde og sine evner med tro på

skolens fremgang og ønsket om at gøre den større. — Jeg tror, det var ganske fornuftigt gjort.

Vi var igår, halvdelen af eleverne, Sigrid Muller og jeg i Viborg, en tur så dejlig, at jeg næppe husker at have oplevet noget skønnere. Tænk, at Borgvold ved Viborg er det smukkeste anlæg, nogen af Danmarks byer kan opvise, og det anede jeg ikke! Et terræn og en plantning, som efter mit skøn overgår de københavnske, det er naturligvis Brostrøm, som er mester derfor. De nydeligste og ejendommeligste enkeltræer og grupper, græsplænerne smaragdgrønne, skrænter og åløb, og over det hele domkirken, mere dekorativ end set i nærheden — som hængende på byskrænten. Og roser — roser allevegne. Så spisningen ved bredden af Viborg sø, som gik med høje grønne bølger, og turen til den 800 år gamle Asmildkloster Kirke og grundvolden for bisp Gunners avlsgård. Det bliver sandelig en tur for mine elever hver sommer og hvert efterår.

Jeg kæmper ærligt for at holde haven pæn, og endnu er ukrudtet da heller ikke vokset os helt over hovedet, men et stort stykke arbejde er det rigtignok for mig, og i plantning og såning begår jeg nok mange dumheder, jeg er så uvidende som en grønlænder og har ikke råd til at få mig en havebog. Jeg har overhovedet ikke råd til noget som helst, det er en underlig situation at være i i længden. En af mine elever bød mig jordbær til 35 øre potten lige nu. De kan vist ikke forstå grunden til mit afslag. Handsker og bøger har jeg helt taget afsked med, nu kommer turen snart til strømper og sko!«

Ved hvert efterårsmøde skulle Holger Begtrup tale; efter det andet, i 1898, skriver hun: »Dette møde gav netto godt 400 kr., hvilket var 100 kr. mere end jeg i heldigste tilfælde havde ventet. Jeg fik også dækket sommerens købmandsregning, skolens bagerregning og renter og afdrag for første halvår. Jeg vil endnu engang sige dig tak, da din

nærværelse rimeligvis skaffer omtrent halvdelen af indtægterne . . . Du antydede engang, at jeg måtte henvende mig til dig om penge. Endnu behøves det ikke, men kommer der så få elever, som det tegner til, vil jeg være dig så taknemlig for at låne de 200, læreren skal have i vinterens løb, pigens løn klarer jeg nok, og købmandsregningen lader jeg stå. Imidlertid behøves det ikke endnu — det kan synes gråt og blive godt. Nu rejser jeg en del i denne tid på foredragsrejser, det fylder i alle fald lidt i pungen. 2 piger er dog også indmeldt til sommer på forventet amtsunderstøttelse. Og det landbrugskursus, vi havde, gik over forventning godt både med tilslutning og udbytte af lærdommen. Det vil i alle fald ikke forringe skolens anseelse som egnens samlingspunkt. Jeg selv fik kun 30 kr. for 14 dages uro og forstyrrelse, det var jo kun lidt . . . Skolen åbner her den 4. november. Alt kunne gå som en dans, havde jeg mine 14 elever. Dog føler jeg nok, man i ventetiden kan lære det, der gavner ens udvikling og forbereder ene til den myndighed, førerstillingen medfører.«

6/11 1898: »Der kommer foreløbig 5 mand til at bo her på skolen, hvoraf jo rigtignok kun de to betaler fuldt ud. Indtil jul er vi i det mindste 8, måske 9. Men der er jo altså et langt stykke til 14, dog ikke så langt, som det for en uge siden så ud til. Måltiderne går rigtig behagelig med Lomholt, som er meget talende. Han og Bruun kommer godt ud af det sammen, han skal have en del privattimer med præstens unge mennesker, men han har lovet mig, at højskolen skal være nr. 1.«

3/1 1899: »Tak først for din egen bog³⁾, for den kom først, og den blev også læst med det samme. Det var kønt af dig at sende mig den, og du drog mig derved ind i forhandling, som jeg ellers havde stået helt udenfor. For resten har forholdene i Sønderjylland, og et indgående studium af Amerikas frihedskrig til brug i skolen og af Mot-

leys: Nederlandene og Spanien, til brug ved offentlige møder, givet denne tid før jul sit præg for mig. Disse studier og tanker har vævet sig ind i hverandre, så det nærværende blev farvet deraf.

Med skolen går det stedse såre godt. På en vis går det bedre end nogensinde før, og når støtterne går i stykker, og vennerne får nykker, lærer man at gå fastere trin på sine egne fødder. Nu har jeg erfaret, at skolen afhænger af, at forstanderen frem for alt duer til noget, andenlæreren kan ikke redde den. Og ingen kan holde af den som jeg; thi jeg ville ikke have kunnet tage fra den. Kort sagt, jeg føler, at skolen er min, og ansvaret er mit — pastor Bruun naturligvis ufortalt.

Vi har haft et meget fornøjeligt besøg af Feilberg. Han befandt sig udmærket denne gang, endnu bedre end ved sit forrige besøg. Lærerne havde jeg som sædvanlig samlet med tilhørende fruer, vi fik pæn middagsmad, æblesuppe, anderagout og konditorkager. Han roste meget alle foredrag, han hørte — også jeg syntes rigtig godt om Lomholts »Knud den Hellige«, ligefremt, hastigt fremadskridende uden snublen eller famlen med hans energiske foredragsmåde. Feilberg fortalte, at vor højskole stod bedst blandt ansøgerne og formente, stemningen var vendt til gunst for de små højskoler blandt rigsdagsmændene. Mon du har udtalt dig til nogen af dem om sagen? I vor ansøgning understreger jeg efter dit råd den 5 måneders pigeskole og dens betydning for pigernes uddannelse, og de krav bl. a. mejeriet og fjerkræavlen sætter til landsbypigers energi og intelligens.

Ved sådanne mere fashionable besøg har skolen overordentlig gavn af Bruuns forstanderskab. Feilberg og Bruun har hundrede samtaleemner, og Bruun fylder prægtigt sin forstanderrolle. I det hele kunne jeg sikkert ikke fået venligere og mere taktfulde hjælpere end dem, jeg har.

Det virker på hele ånden i skolen, og hertil hjælper min lille nye pige, der går som en huslig og forsonende engel med godt ord fra den ene til den anden. Lomholt modsiger altid og alting, endnu inden man har talt helt ud. Men det er ligeså behageligt som peber i hvidkålssuppe, og det falder mig så let at tie til hans modsigelser, at jeg kun optager tråden, for at få samtalen til at løbe videre.

Mine pengeaffærer står godt, mit brændsel har jeg betalt med mine foredragspenge. Det kommer i alle fald næppe til at knibe før 11. juni, og har pigeskolen ikke underskud, kan vinteren vist næsten hjælpe mig over den.«

Sommerskolen fik det år 12 elever, hvoraf halvdelen ville blive til den fortsatte undervisning, der skulle vare fra midt i september til 28. oktober og koste 30 kr. for hele tiden. Efterårsmødet gik som de foregående år godt.

5/11 1899: »I år har jeg vist 480 kr.s indtægt af efterårsmødet. Lidt stivelse i ryggen trænger skolen også godt til. Vi synes at begynde med 14 elever — de to er ikke kommet og må derfor indtil videre anses for lidt usikre — det er jo ikke dårligt, men der er et »aber« ved de allerfleste. Den månedlige indtægt bliver således kun 160 kr. i bedste tilfælde 175, og kosten er 100 kr. eller 110; af resten skal lønningerne som er 92 udredes. Underskuddet, 32 kr. skal jeg tjene ved foredragsrejser. Efterårsmødet betaler brændselet, staten til dels huslejen, forhåbentlig, forhåbentlig! Klæderne giver min kærlige slægt. Ekstraudgifter?? Man klemmer sig jo igennem, og anderledes har ens fleste medborgere det jo heller ikke. Tværtimod, jeg antager, de færreste højskoleforstandere er så gældfri som jeg. Kun var det svært hyggeligt at få afbetalt sin helt private byggegæld lidt snart. —

Undskyld denne økonomiske hjerteudgydelse, jeg gir den aldeles con amore. Pengesager morer mig uden egentlig at

tynge mig, i den retning har jeg vist på en heldig måde sammensmeltet mine forældres karakterer. . .

Jeg ville gerne, det skulle siges om Levring Højskole som om Himmeriges glæder »der er og ikke kedsommelighed«. Dagens program har været: Hele familien i kirke i formiddag. Efter middag et par timers samtale med vore tre håndværkere. Dernæst var der en af kammeraterne, der trak af med fyrene til en spadseretur. Og så i mørkningen og siden ved aftensbordet samtale om så mange ting mellem himmel og jord, at jeg synes, vi allerede har udtømt alle vore emner. De er svært dygtige i diskussion, vi har en karetmager, der er ligefrem veltalende med en god fremstillingsevne og godt ordvalg. Vi er nok enige om at lade ham besørge underholdningen, enten det drejer sig om landbrugets udvikling (han er gårdmandssøn) eller Vendsyssels spøgelseshistorier. Meget belæst er han også. Så har vi sådan en prægtig sønderjyde. Ja, i det hele er de »møj mihr fræk« efter Mies udtalelse end sidste år. Og da var de såmænd frejdige nok. Bare jeg nu kan holde dem stangen.«

24/II 1899: »Nu har jeg talt i Nørre Nissum. Stedet havde ligesom sat lidt ild i mine tanker, så det blev vist det mest revolutionære foredrag, jeg endnu har holdt. Men jeg har ganske vist ikke den evne som Brücker⁴⁾ til at sætte ordene på spidsen, så at alle stejler derover. Jeg tror, jeg kunne modbevise alle Luthers forklaringer i den lille kathekismus uden at nogen forargedes over afvigelsen.

Du har ret! Vi sukker ikke under rigdommens besværligheder her, hvad karle angår. Og jeg tror såmænd for resten ikke, jeg vel betænkt ville bytte med jer andre. Kun ville jeg nok have 20 betalende elever. Vore møder er stadig pænt besøgt, selv i det frygteligste vejr mindst 80 og i godt vejr og måneskin over 300, endskønt vi har møder hver torsdag. Det har stor betydning for karlene, at de således

føler sig hjemme i en større kreds, ellers blev højskolen dem let for lille.«

Omsider kom statsunderstøttelsen. 11/12 1899: »Jeg vil gerne spørge dig, hvordan man får de penge, staten bevilger? Du har vel set og glædet dig på vore vegne over de 875 kr., der er tilkendt Levring Højskole. Men pengene selv ser jeg intet til, og det er mig meget om at gøre at få mine pengesager, renter og specielt afdrag indbetalt til 11. december. Kommer de af sig selv, eller går det en som de artige børn, der tier og ingenting får?«

26/12 1899: »Efter måneskinnet i januar ser jeg også frem mod en tid, da jeg skal kunne studere lidt andet end foredragsmaterialer. Hvis jeg da ikke kommer til at holde foredrag over socialismens historie i Kjellerup, som jeg måske gør. Jeg har haft meget arbejde og stor fornøjelse af en række foredrag over H. C. Andersen, som jeg ikke har gjort færdig endnu. Du har engang givet mig hans »Livs Eventyr« og jeg har lånt breve fra forskellige biblioteker. Ligesom jeg har høstet værdifuld anerkendelse for en række foredrag over Nederlandenes og Spaniens kampe. Endnu er mit foredragsfelt, som du ser, lovlig stort, men det ender nok i personalhistorie, som den gren, hvor jeg har de bedste forstudier. Det synes i det mindste at være mine tilhøreres mening, så det er særligt Philip II, Alba, Egmont o.s.v. der fængsler dem fremfor begivenhederne...

Vi får tre nye kostgængere mere efter nytår, de fylder det hul, jeg hidtil har måttet stoppe med foredragsmøder. Disse er i og for sig jo fornøjelige, således var jeg meget glad for uventet at komme som gæst til Niels Dael, Høve, der modtog mig fuldt indsæbet og i den udstyrelse dukkede op adskillige gange, før vi var helt over de første velkomsthilsener. Han er dog en elskværdig fyr, og en god prædikant tillige, det fik jeg beviser på.«

Hermed er egentlig beretningen om Eline Begtrups første

fattige, men gode år i Levring forbi. Desværre viste det sig, at skolen aldrig kom til at lykkes rigtigt som højskole, der kom stadig for få elever; og Eline Begtrup blev tidligt tunghør, hvad der var medvirkende til, at hun i en årrække helt eller delvis overlod ledelsen til højskoleforstanderne V. Vitt Hansen, Kr. Rønde Pedersen og L. P. Larsen.

I 1917 solgte hun højskolen til et konsortium af folk i Levring. Den var så en tid børnehjem, hvorefter friskolelærer Jens Rasmussen købte den i 1923 og gjorde den til efterskole. Det viste sig at være en god løsning, og på denne måde har skolen haft mange elever og betydet meget for egnen.

Efterhånden som Eline Begtrup måtte give noget af skolearbejdet fra sig, tog hun i stedet sine naturhistoriske interesser op. Hun læste og skrev en del, og fik bl. a. udgivet bøgerne »Dyresjælen« og »Naturen og Vi«.

Da hun definitivt havde opgivet sin skolevirksomhed i Levring tog hun i perioder ophold på andre højskoler, navnlig Krabbesholm og Snoghøj, men boede ellers i Hillerød og beskæftigede sig med at skrive og holde foredrag.

Pastor Bruun, der havde haft stor betydning for højskolen fra dens start, arbejdede ikke altid så godt sammen med Eline Begtrup. I 1905 var samarbejdet mellem de to helt gået i stykker, og Holger Begtrup havde været ovre for om muligt at få det i gang igen. Efter sin hjemkomst skrev han et brev til hende, som jeg synes kan afrunde det billede, de foregående breve har givet.

»Skønt min rejse til Levring ikke fik nogen praktisk virkning, er jeg dog glad ved, at jeg gjorde den. For første gang fik jeg din skole at se i virksomhed og fik det allerbedste indtryk af disse livlige unge piger. Jeg blev desuden forvisset om, at de unge sætter megen pris på dig og kan forstå, at de har det godt, mens de er under dine vinger . . .

Trods det pinlige ved opgørets oprør i sindene, gav dog

også dette mig noget, som jeg er taknemmelig for. Jeg fik et, som jeg tror, pålideligt indtryk af, at din gerning ikke har været upåagtet i den nærmeste kreds, at din trang til kærlig forbindelse med naboer og med ungdommen er bleven lønnet med virkelig påskønnelse af dit i så mange henseender opofrende arbejde. Og endvidere, at du har vundet mere respekt, end jeg havde troet. (Jeg ved nemlig fra egen erfaring, at vort livlige væsen mange gange er undergravende for denne respekt, som tavse elefanter vinder uden stor anstrengelse). Kort sagt, jeg fik et godt indtryk af, at din gerning hidtil har båret frugt.«

Man er rimeligvis tilbøjelig til at tro, at selvhjulpne, virksomme mennesker ikke trænger så stærkt til tak og anerkendelse som andre, men denne ros var sikkert på sin plads, især når man tager i betragtning, hvordan det senere gik. Eline Begtrup fik aldrig rigtig vind i sejlene, hendes navn fandt ingen genklang i folkets store mængde, og hun fik heller ikke skabt sig noget videnskabeligt mindesmærke. Alligevel ved jeg, at mange mennesker over hele landet husker hende for hendes rige sind, hendes muntre, venlige væsen, hendes uforfærdede kamp mod modgang og svaghed og for hendes store trofasthed. Hendes samtid anerkendte hende ikke ganske, hendes tanker afveg for ofte fra de i højskolekredse herskende, hendes vilje og virke-trang var ofte nok stærkere end hendes dømmekraft; men det skal huskes, at hun brugte alle sine gode gaver til utrætteligt og uegennyttigt at knytte bånd imellem sig og sine medmennesker.

NOTER:

- 1) Docent ved Landbohøjskolen, statens tilsynsførende med højskolerne.
2) Indbydelse til fortsættelseskursus. 3) Flyveskriftet: »Grundtvigianismens Fremgang i vor Tid, et Genmæle mod Provst L. Kochs Forsøg paa at skrive dens Gravskrift.« 4) Valdemar Brücker, præst i Ågård.

EN SKOLELÆRER I ENGESVANG FOR 100 AAR SIDEN

—
Af R. Askløv.

I 1856 skulde Skoleforholdene i Engesvang ændres; Sogneforstanderskabet spurgte da Rasmus Christensen, der i Vinterhalvaaret hver Uge havde holdt Skole to Dage i Engesvang, to Dage i Paarup og to Dage i Skygge, om han var villig til at paatage sig at holde Skole om Sommeren i Engesvang, men det vilde han ikke, da han kunde have langt større Fortjeneste i andre Stillinger, f. Eks. ved Vej-arbejde. Der blev saa i 1857 bygget ny Skole i Engesvang, og Klosterlund og Grøndalsgaard blev lagt til Skoledistriktet, skønt Aaen var det naturlige Skel mellem de to Sogne. At det blev saadan skyldtes Lærer J. P. Aabo.

Faa Aar efter Forandringen blev Niels Hansen Lærer i Engesvang. Han havde ført en omskiftelig Tilværelse. Han blev født i 1820 i Højby paa Fyn og blev efter sin Konfirmation oplært i Smedeprofessionen; i 1855 var han Smed i sin Hjemegn, i Haundrup. Da han var dygtig til at bruge Munden, stillede han sig til Rigdagsvalg i Kertemindeskredsen; som eneste Kandidat blev han valgt ved Kaaring! Der blev saa forlangt skriftlig Afstemning, og ved den fik han 111 Ja og 356 Nej-Stemmer. Ved det umiddelbart følgende Omvalg blev Grundtvig hans Modkandidat og valgtes.

Niels Hansen hørte til de »opvakte« og blev kaldt til

Thorning som Lægprædikant; han blev godt kendt paa Egnen og stillede sig igen i 1858 til Rigsdagsvalg, denne Gang i Levring; han blev ikke valgt, heller ikke i 1862, da han kun fik 33 Stemmer. Det var ved et af disse Valg, at Niels Hansen blev saa ilter over en Udtalelse af sin Modkandidat, Niels Albrechtsen, at han sprang op paa Tribunen og raabte til Vælgerne: »Levringkredsen kan aldrig være bekendt at sende en Pjaltekræmmer ind i Rigsdagen«. Niels Albrechtsen handlede som bekendt med Uldtøj. Men Vælgerne lod sig ikke dupere af denne Udtalelse, og Niels Hansen blev aldrig Rigsdagsmand.

I 1860 blev Bierhøj-Embedet ledigt, og da der paa Grund af den ringe Løn og Bolig ingen Ansøgere var, tilbød Niels Hansen, der paa det Tidspunkt var Smed i Vrads, sig og blev antaget. Men den beskedne Embedsløn kunde jo ikke slaa til, saa Niels Hansen vedblev at drage ud som Rejseprædikant; stundom var han borte i otte Dage i Træk. I sine Taler brugte han ofte søgte Udtryk og Vendinger, som »det søde Paradis med Mælk og Honning«.

En af Skolens nærmeste Naboer var Niels Rask, han havde indrettet et Smedeværksted i et af sine Udhuse og her stod de to Nielser ofte i Fællig og udførte grovere Arbejde, ligesom de ofte hjalp hinanden med Milebrænding.

Degnen kunde ogsaa udføre Klejnsmedearbejde. Dette skete som Regel hjemme, hvor han havde indrettet sig et lille Værksted i Skolebygningen. Blandt andet forfærdigede han mange Vejrfløje, der ikke blot brugtes at sætte op paa Tagrygningen, men ogsaa i mindre Format til Pynt.

Naar Degnen var bortrejst eller havde travlt i Værkstedet, satte han en af de større Dreng, Niels Rask's Søn Jens, til at være Hører.

De to Nielser var som oftest gode Venner, og kom der en Kurre paa Traaden, blev Uvenskabet sjældent af lang Varighed.

Niels Rask var vred over, at Degnen vilde stille sig mod Bondevennen Niels Albrechtsen, og sagde derfor til ham: »Do dumper, men de skaaer dæ F . . . . stød mæ heller ett. Er do jen te aa vær Rigsdagsmand, A rejner dæ ett mie end de Hundtrow die,« og samtidig fik bemeldte Genstand et vældigt Spark af Niels' Træsko, der fløj langt hen ad Gaardspladsen.

Niels Hansen brugte ofte Rebtampen. Han saa paa Straffen som noget, det var hans Pligt at udføre. Han stod for Guds Ansigt og skulde gøre Regnskab for Børnenes Sjæle. Følgelig maatte han bruge Tampen for at faa al Syndens Vederstyggelighed drevet ud af deres ugudelige Krop.

Niels Hansen døde af Lungebetændelse den 15. Marts 1872. Han blev først begravet 30. Marts, grundet paa at Vejen til Kragelund Kirke var ufremkommelig paa Grund af Himmelknog og Snefog (saaledes staar der i Kirkebogen). Af samme Grund mødte Degnen i Kragelund heller ikke og sang ham ud. Dette blev saa besørget af Niels Rask, der som gammel Dragon fra Treaarskrigen og 1864 var vandt til at istemme Soldatersange og paa den Vis bruge Røsten.

Der fortælles, at da de bar Liget ud, sang de: Dengang jeg drog afsted.

Vejret og Føret var saa slemt paa Begravelsesdagen, at Slæden med Kisten væltede, og det tog adskillige Timer, inden Ligtoget naaede Kragelund, og Kisten naaede først at blive sænket i Jorden efter Solnedgang.

Ovenstaaende er bygget paa Sognefogedens og Jens Rask's Beretninger og paa Undersøgelser, som jeg selv har anstillet angaaende Niels Hansens Liv og Færden.

AMTSLÆGE VILH. KJÆR

Af *P. L. Hald.*

Ved historisk Samfunds Generalforsamling i Thisted 1908 valgtes daværende Læge Vilh. Kjær, Hurup, til Medlem af Bestyrelsen. Samfundet var oprettet faa Aar i Forvejen og havde til Opgave at faa dannet et Museum i Thisted. Det var hidtil gaaet smaat med Indsamlingen af forhistoriske Sager og med at faa Egnens Befolkning interesserede; men Læge Kjær var mellem dem, der her kom til at udrette et grundlæggende Arbejde for Museet. Oldtiden havde til at begynde med hans særlige Interesse, og de Fund, særligt fra Bronzealderen, som det lykkedes ham at erhverve til Museet, var altid ledsagede af udførlige Beskrivelser og Fotografier. Hurup Sogn var til at begynde med Genstand

for hans særlige Undersøgelse, hvilket resulterede i et Kort sammen med en Beskrivelse, der lokaliserede Sognets Høje og Oldtidsfund. - Men hans Undersøgelser gik videre, og jeg mindes mange Traveture sammen med ham ud over Markerne, hvor der fandtes mange Spor fra Stenalderen. Det største Fund som Læge Kjær engang gjorde var Jernalderbopladsen ved Ginnerup, der gav Anledning til Nationalmuseets Udgravninger. Men ogsaa andre Fortidsminder interesserede ham, og naar han paa sine Lægebesøg opdagede gamle Ting, blev de omhyggeligt noterede i hans Lommebog, og mange af saadanne Sager fik siden deres Plads i Museet.

Da han forlod Thy for at overtage Embedet i Viborg, skænkede han Thisted Museum sin private Samling af thylandske Fund, dels enkelte Fund og dels Indsamlinger fra Bopladser, ialt 194 Nr. omfattende 460 Stkr., væsentlig fra Hassing Herred; alle disse Sager i Forbindelse med udførlige Noter om Fundene er et værdifuldt Materiale og vil staa som et Minde om den ypperlige og interesserede Hjælper han var i Museets første Tid.

Da han blev Amtslæge i Viborg viderførte han sin Interesse til Viborgegnen, der omfattede et meget større Omraade end det, hvori han særligt havde virket i Thy. Han overtog 1929 Ledelsen af Viborg Museum, hvor det lykkedes ham delvis at gennemføre en Nyordning særlig for Oldsagssamlingens Vedkommende. Hans senere Arbejder var Udarbejdelsen af et Kartotek over Samlingerne, et omhyggeligt og værdifuldt Arbejde. Ogsaa i Viborg vil han blive mindet for den kyndige Indsats han gjorde paa Museets Omraade.

LITTERATUR OM VIBORG AMT

H. Ballund Jensen: Viborg skydeselskab. Viborg 1952.

Blandt de mange ting, der er med til at præge en by og give den ansigt, er i ikke ringe grad foreningslivet. Det er derfor på sin plads, at jubilerende foreninger lader udarbejde skrifter, der beretter om deres tilblivelse og virksomhed gennem årene, ti betydelige eller ubetydelige, som de nu kan være, yder de deres bidrag til byens historie.

For Viborgs vedkommende er et sådant skrift i det forløbne år udsendt af Viborg skydeselskab i anledning af selskabets 75 årige beståen. Det er udarbejdet af sparekassebogholder H. Ballund Jensen, og hans navn er en borgen for, at det for historien mest værdifulde stof er taget med, og at de oplysninger, skriftet giver, er til at lide på.

Forfatteren oplyser til indledning gennem et citat fra en artikel af landsarkivar Hvidtfeldt i Viborg købstads historie, at man i 1662 enedes om at oprette »en ærlig og gudfrygtig, broderlig og kærlig samkvem og købmandslav een gang om året at holde og komme til-sammen«. Og ved denne sammenkomst skulle der skydes til papegøjen.

Når lavet genoprettes i 1662, har der altså allerede før den tid eksisteret et skydelav i Viborg. Også papegøjegildets tid var begrænset, men gennem avistudier har Ballund Jensen konstateret, at andre skydeselskaber afløste hinanden efterhånden.

Den sidste afløser er altså det jubilerende Viborg skydeselskab, og det fremgår af beretningen om dens virksomhed, at fugleskydningen har fundet sted hvert år med undtagelse af nogle få år under sidste krig, da man jo tvunget af omstændighederne måtte bryde adskillige traditioner.

Ballund Jensen har fulgt de årligt tilbagevendende fester fra han var dreng, og gennem en livlig skildring åbenbarer han for udenforstående, hvordan sådan en fugleskydningsfest former sig, og hvad man ellers foretager sig inden for selskabet.

Skriftet er på 64 sider, men det skinner jævnlige igennem, at for-

fatteren havde stof til adskilligt flere. Formodentlig er det kassen, der har bestemt omfanget. Det må beklages, ti Ballund Jensens skildring giver på fornøjelig måde så mange oplysninger af værdi, at man kunde have ønsket ham mere plads at brede sig på.

M. F. G.

F. Elle Jensen, Frode Klavsén og Anders Giversén: Sparekassen i Skals. Festskrift udsendt i anledning af sparekassens 75 års jubilæum. Viborg 1951.

Dette meget smukke skrift, der er rigt illustreret med fine tegninger af Sv. E. Ihle, indeholder først en levende og underholdende skildring af egnens historie af F. Elle Jensen, såvel af den trøstesløse nedgangstid, da lyngen bredte sig både i Rinds, Nørlyng og Fjends herred, da mange gårde lå øde, besætningerne var små og avlen ringe, som af den begyndende fremgang i tiden efter napoleonskrigene, frem til den store omlægningstid i 1870'erne, da behovet for lån ude på landet gav anledning til oprettelsen af mange landbo-sparekasser og deriblandt Skals sparekasse. For sparekassens egen historie, dens virksomhed, vedtægter og personale gør dens nuværende direktør, Frode Klavsén, grundigt og klart rede, og begge afsnit såvelsom tilsynsrådets formand, gårdejer Anders Giverséns redegørelse for sparekassens forhold til egnen, er rigeligt forsynede med gode fotografier. — Det smukke lille værk gør alle, der har haft part og del i dets fremkomst, ære.

H. P.

VIBORG STIFTSMUSEUM

1951 — 52

Der er i det forløbnee år, sket en del ændringer i Stiftsmuseets Styrelse. Snedkermester *Lars Larsen*, der havde været medlem af styrelsen igennem en lang årrække, døde i juni måned. Han kunne virke lidt utilnærmelig på dem, der ikke kendte ham. Var man kommet ham på nærmere hold, blev man snart klar over, at noget dusinmenneske var han ikke. Hans kærlighed til smukke ting var stor og lidenskabelig, og hans interesse for museet svigtede aldrig. Hvis han mente, at nogen trådte museets interesser for nær, kunne han blive vred. Han var selv en fremragende håndværker, og han havde et indgående kendskab til gamle møbler, et kendskab, der i høj grad kom det museum til gode, hvis ve og vel lå ham stærkt på sinde.

Amtslæge *Vilh. Kjær*, der havde været museets formand siden 1929, døde pludselig i august måned (se nekrolog side 143). Det var et meget hårdt slag for museet så ganske uventet at miste den mand, der som ingen anden kendte dets samlinger. En trøst er det dog, at en stor del af hans omfattende viden er bevaret for eftertiden i hans store, sagligt ordnede fortegnelse over genstandene, en fortegnelse, som amtslægen havde arbejdet på gennem flere år, og som er fuldstændig med undtagelse af en del af stenalderen.

Den 26. juni indvalgtes landsarkivar Johan Hvidtfeldt og adjunkt Henning Paulsen i styrelsen i stedet for fru Morville og snedkermester Larsen, og den 1. september indvalgtes revisor Otto v. Spreckelsen i stedet for amtslægen. Samme dag konstituerede styrelsen sig på følgende måde: formand: landsarkivar Hvidtfeldt, sekretær: adjunkt Paulsen, kasserer: landsretssagfører Morville. Adjunkt Paulsen repræsenterer museet i Byhistorisk Arkivs styrelse.

Den Christensenske samling af gamle møbler, tin- og sølvtøj m. m. blev overtaget af museet i 1951, men først i august 1952 kunne sagerne foreløbig opmagasineres i museet. For at skaffe plads hertil, er det nødvendigt at skaffe en betydelig udvidelse af lokalerne. En

tidligere plan om at anbringe møblerne i den af kommunen købte ejendom, Nikolajgade 10, blev opgivet, og man besluttede i stedet at overtage den ejendom ved siden af det gamle rådhus, som museet købte af byen i 1937, og som hidtil havde været udlejet til Skovgaardmuseet. 1. November 1952 rykkede museet ind i denne bygning, og det er meningen, at de Christensenske og Laubske samlinger skal anbringes her, naar bygningen har gennemgået en hårdt tiltrængt reparation. Der indrettes også lejlighed til kustoden, kontor og magasin, og der bliver på denne måde en del mere plads til museets almindelige samlinger, idet disse nu kan anbringes i hele den gamle rådhusbygning. Dette vil medføre en fuldstændig nyopstilling af samlingerne, og denne nyindretning vil til foråret blive gennemført af Nationalmuseets museums konsulenter, dr. Bæksted og cand. magt Halkjær Kristensen.

Museet har i det forløbne år modtaget følgende *nyerhvervelser*:

En tyknakket retøkse, gave fra vandværksbestyrer Olsen. En ben-skøjte fra Viskum, gave fra arbm. Peter Jensen, Vejrumbro. Et gravtræ fra Sdr. Sogs kirke over Martine Gullev † 1843, gave fra bygmester Paludans arvinger. Et brudeslør fra 1859, gave fra fru Elise Preisler. Et farvelagt prospekt af Viborg fra 1830'erne, gave fra frk. Kirstine Poulsen, Århus. En møntsamling på ca. 300 danske og udenlandske mønter, de ældste fra 1500-årene, gave fra boet efter frk. Nielsen. En stor samling dragter, dragtdele og sengetøj samt en seng og en rok, stammende fra Nr. Tulstrup (Middelsom herred), gave fra frk. Tulstrup. Et messingskrivetøj og en jetons-æske, der begge har tilhørt biskop Swane, gave fra amtsforvalter J. Swane, Vejle.

Johan Hvidtfeldt.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

1951 — 52

De årlige beretninger vil som tiden går blive ret ensartede, idet det jo stadig er det samme arbejde, der udføres på arkivet dag ud og dag ind. Registreringen af bøger og aviser er fortsat, men skrider desværre for avisernes vedkommende kun langsomt frem. Jeg apellerer hvert år til byens borgere om at hjælpe os, og jeg kan garantere dem for, at arbejdet er interessant. For mig er det at genopleve min barndom, når jeg gennemlæser aviserne fra først i århundredet, men jeg må atter gøre opmærksom på, at der ingen penge er at tjene ved at arbejde for arkivet, thi det står udtrykkeligt i vedtægterne, at arbejdet, der gøres, er gratis. Også arbejdet med opklæbning af billeder og artikler og ordningen af personalia-kartoteket fortsættes jævnt, men hvor er der mange borgere, der ikke reagerer på vore henvendelser om at tilsende os deres billede og personelle oplysninger.

Sidste år tog vi en ny opgave op, nemlig foreningsarkivet, og vi er glade for, at mange foreninger med det samme så det hensigtsmæssige og betryggende ved at sende deres gamle forhandlingsprotokoller op til arkivet, hvor de véd, at bøgerne bliver opbevaret for eftertiden og altid vil være til rådighed for foreningerne selv. I år har vi modtaget Viborg Haveselskabs forhandlingsprotokol og kassebog, fra Håndværkerforeningen den ældste forhandlingsprotokol, og endelig, da Fængselselskabet ophørte med sin virksomhed, alle dets protokoller og arkivalier.

Arkivet har i år ladet folketællingerne fra Viborg fra 1788 og 1801, der har deres plads i Rigsarkivet, affotografere, således at vi nu har tællingerne fra 1788, 1801, 1834 og 1845; til de to sidste er der allerede udarbejdet registre. Vi har ved køb suppleret vor byportsamling, således at den er komplet nu; endvidere har arkivet i København købt mange smukke stik og litografier af kendte, ældre Viborg-borgere.

Det glædeligste for mig ved årsberetningen er at skulle nævne nogle af de mange, der har betænkt arkivet med små og store gaver:

Kreditforeningsfuldmægtig H. Jespersen, Isenkræmmer Mikkelsen, Assurandør Jensen, Redaktionssekretær Lilholt, Overretssagfører Ørum, Direktør Nellemann i Næstved, Installatør Bruun, Købmand Pedersen i Nykøbing S., Teglværksejer Gulddal, Fru Kaptajn Snerding, Tømrermester Stein, Stationsforstander Vater, frøknerne Schaurup, Frk. Julie Andersen, Sparekassebogholder Ballund Jensen, Malermester Wire, Frk. Frost, Grosserer Welsch Riis i Taastrup, Frk. Rolin, V. B. & H. F.s sangkor, Kreditforeningens direktion og Kristeligt Sangkor.

Jeg bringer dem alle Byhistorisk Arkivs varmeste tak og samtidig takker jeg byrådet og Sparekassen for deres årlige tilskud, uden hvilke arkivet ikke kunne bestå.

Så lidt om, hvad der er sket i det forløbne år: den 10. september 1951 åbnede vi en lille udstilling på Centralbibliotekets læsesal i anledning af Domkirkens 75 års fødselsdag. Udstillingen var besøgt af ca. 100 viborgensere og af 30 skolebørn fra Svendborg, der efter at have set Domkirken kom op på biblioteket og så billederne af den gamle kirke, og herom skulle de skrive en stil, når de kom hjem. Arkivet har udsendt sin publikation nr. 2, et særtryk af revisor Spreckelsens artikel i »Fra Viborg Amt« om »Stænderpladsen«, og endelig kan jeg nævne, at de første 90 sider af »Borgerbogen« nu er trykt, men der er lang vej til dens udsendelse, idet bogen bliver på omkring 600 sider. Den vil indeholde personalhistoriske meddelelser om alle, der har taget borgerskab i Viborg fra 1713-1865 og vil således blive en slags slægtsbog for alle de gamle Viborgfamilier. Kun i Norge er der tidligere udsendt to sådanne »borgerbøger«, i Danmark er der kun kommet een publikation, nemlig en borgerbog fra Vejle som byrådet udgav, men denne bog indeholder kun navnene på borgerskabstagerne og datoen for borgerskabets ikrafttræden, men ingen genealogiske oplysninger.

Arkivets regnskab for 1951-52 balancerer med kr. 4.699,18. Til næste år overføres kr. 975,18.

Bestyrelsen består af borgmester Egon Lauritzen, byrådsmedlem P. Aarestrup, sparekassebogholder Ballund Jensen, kasserer, overbibliotekar Henri Hansen, sekretær, landsarkivar J. Hvidtfeldt, næstformand og revisor O. v. Spreckelsen, formand.

O. v. Spreckelsen.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

Den 19. april 1952 afholdtes den årlige generalforsamling på Preislers hotel i Viborg med dagsorden i henhold til lovene.

Formanden, teglværksejer Gulddal bød velkommen og bad de mødte mindes to af samfundets sognerepræsentanter, der var afgået ved døden siden sidste generalforsamling. Det var gårdejer Viggo Kristiansen, Ans og lærer N. C. Kyø, Gedsted. De var begge stærkt interesserede i deres egns historie og i bevarelsen af dens fortidsminder, og de havde hver for sig været gode støtter for samfundet.

Efter at formanden var valgt til dirigent, aflagde han beretning. I denne betonedede han stærkt vanskeligheden ved at fremstille en tilstrækkelig lødig årbog med de midler, samfundet har til rådighed. Indtægterne har slet ikke holdt trit med de stadigt stigende udgifter. Han takkede de institutioner, der havde ydet samfundet støtte, men han fandt, at samfundets arbejde var af så stor kulturel betydning, at de nok med god samvittighed kunne have ydet adskilligt mere. Han udtalte håb om, at det ville ske i fremtiden, ligesom han håbede, at medlemmerne ville arbejde for tilgang af nye medlemmer.

Under den påfølgende forhandling, hvori flere af medlemmerne deltog, spurgte højskoleforstander Elle Jensen, hvordan bestyrelsen stillede sig til at lade årbogen trykke på mindre godt papir for at spare på omkostningerne ved dens fremstilling. Hertil svarede formanden, at man både hvad indhold og udstyr angik længst muligt vilde søge at holde årbogen på samme højde som hidtil. Man vilde også nødtigt formindske dens omfang.

Hertil sluttede landsarkivar Hvidtfeldt sig og tilføjede, at samfundet også havde opgaver ud over årbogen, som krævede penge. Han fremhævede således betydningen af at få afholdt historiske foredrag.

Blandt de emner, man videre drøftede, var Viborgs gamle byplan, som vil sprænges af den planlagte udvidelse af sindssygehospitalet og den ændrede forbindelse mellem Randersvejen og Århusvej. Venner af det gamle Viborg har ondt ved at forsone sig med dette indgreb, som man synes kunne have været undgået.

Medlem af stiftsmuseets bestyrelse, snedkermester Lars Larsen, Viborg, beklagede, at videnskabelige opmålinger forsømtes, da i sin tid en del af Gråbrødre kirkegård bortgravedes for at give plads for landsretsbygningen. Han advarede mod at fortsætte på samme vis i lignende tilfælde. Han ankede endvidere over, at man lod stiftsmuseet sove tornerosesøvn. Det bør ikke sådan være, sagde han, thi museet rummer store og værdifulde kulturhistoriske samlinger. Han opfordrede Historisk samfund til at være behjælpelig med at få gjort ende på denne tilstand.

Landsarkivar Hvidtfeldt gav snedkermester Larsen ret i, at det ikke kunne forsvares at lade museet fortsætte denne tilværelse, og han oplyste, at samfundets bestyrelse havde opmærksomheden henvendt på dette forhold og havde overvejet, hvorledes man bedst kunde støtte stiftsmuseets arbejde.

Kassereren, adjunkt Henning Paulsen, fremlagde det reviderede regnskab. I forbindelse dermed fremsatte bestyrelsen forslag om at forhøje medlemsbidraget med 1 kr. til 6 kroner. Dette vedtoges efter en kort forhandling, og både beretningen og regnskabet godkendtes.

Af bestyrelsen afgik efter tur ingeniør Johannes Madsen, gårdejer Søren Offeresen og adjunkt Paulsen. De genvalgtes alle. Da revisorerne, fuldmægtig i Kreditforeningen Reiter og assistent i samme, Rønde Larsen begge ønskede sig fri for hvervet, valgtes bankdirektør Himmer og overofficiant N. P. Munk.

Efter generalforsamlingen aflagdes efter indbydelse af forstanderen, amtsfuldmægtig Helweg Larsen, et besøg i Gråbrødre kloster. Forstanderen viste her deltagerne rundt og redegjorde for de gamle bygningers historie og de mange interessante ting, der var kommen frem ved den nyligt afsluttede istandsættelse. Man havde under denne så vidt gørligt søgt at drage det oprindelige frem. Nogen enkelt og gennemført stil havde dog ikke kunnet opnås, dertil havde de mange ombygninger op gennem tiden været for indgribende. Men det var også af værdi at bevare vidnesbyrdet om de forandringer, bygningerne havde været udsat for. Gråbrødre kloster er i dag en broget blanding af byggemåder og byggematerialer og udgør derved et typisk eksempel på de omskiftelser, Viborg har været udsat for.

Sommerudflugten gik i år til Randers. Det var 14. september, men trods den sene årstid var det en af sommerens fineste dage med mildt stille vejr og sol.

I Helligåndshuset bød vort bysbarn, kontorchef v. Spreckelsen vel-

kommen og opridsede kort byens historie suppleret af magister Hugo Matthiessen, der netop var i byen. Under en påfølgende byvandring med disse som ledere fik man lejlighed til at se, hvad der var tilbage af det gamle Randers.

Fra Randers kørtes til Hvidsten kro, hvor der spistes frokost. Efter frokosten besøgte man Blichers grav på Spentrup kirkegård og hans gamle præstegård, der nu er ført tilbage til den skikkelse, den havde på hans tid.

Efter en kop kaffe i Hvidsten foregik hjemturen.

M. E. Gulddal.

REGISTER

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget her.*

A			
Albrechtsen, Niels, bonde- ven	141 f	— Rasmus, skoleholder i Engesvang	140
Axelsen, Johannes	52	— (Moesbek), Niels, f. 1789	5 ff
— Johannes, »Tater- kongen«	53 ff		
B		D	
Balle, Christen Nielsen, i Sinding	70 ff	Dael, Niels, præst	126, 137
Begtrup, Eline	121 ff	Dollerød, gods i Angel	98 ff
— Holger	121 ff	Dreier, Niels, † 1844, sog- nepræst i Simested	14 ff
Block, Jens Nielsen, Kannik i Viborg, f. ca. 1540	41 f, 43	E	
Bostrup, J. M., † 1844, over- retsprokurator, Viborg	14	Engesvang	140 ff
Boye, familien	103	F	
Bruun, Fr., sognepræst	124 ff	Feilberg, tilsynsførende	130 f, 134
C		Friis, Jørgen, biskop i Viborg	39, 49
Charlottenlund, Florentine Amalie	52 ff	Fusager, Gammelstrup s.	52 ff
Christensen, Johannes, tøm- termester	68	G	
— Poul, sognefoged i Durup	56	Graversen, H., højskole- lærer	124 f, 129, 131
		Gråbølle, hede	5
		H	
		Haffner, Joachim, i Vol- strup	104 f

Hansen, Niels, lærer i Enges-
 vang 140 ff
 Hegelund, Morten, rådmænd 50
 — Peder Jensen, rektor 42 f
 Holm, Chr. C., † 1859, pro-
 kurator, Hobro 14
 Holst, Peder, betler 58 f
 Hostrup, Helge 126
 Hvas, Morten, sognepræst v.
 sortebrødre kirke 43, 48
 Hvilsom, Chr., sognefoged i
 Simested 12 ff

J

Jansen, Hans B., † 1844, her-
 redsfoged, Hobro 12 ff
 Jensdatter, Kirsten, »Svin« 53 f
 Jensen, A., lærer, Knud-
 strup 124 f
 — Anders Peter, i Sejling 91 ff
 — Cathrine Margr., g. m.
 Asmus Pape 106, 111
 — Jacob, provinsialministe-
 rens medhjælper 42
 — Peder, prior i st. Hans
 kloster 38 f, 48
 — Væver, Jens, † 1882 5, 21 f
 Johannesdatter, Potilla Ca-
 thrine, betlerske 58 f
 Johansen, Anna, g. m. J. B.
 Pape 97 f, 108
 — Axel 52 f

K

Klodskov, forstander 127 f
 Knækkeborg, Carl, arbejds-
 mand i Sinding 72 f
 Koring, Jochum, i Strand-
 kærhus 104 f
 Kvistrup, herregård 102 ff

L

Levring 115 ff
 — højskole i 121 ff
 Lomholt, N., cand. theol.
 129, 131 ff
 Lund, Markus, sognepræst 125 ff
 — Peder, »annexbonde« 68

M

Mikkelsen, Michael, i Sinding 70
 Muller, Sigrd, lærerinde 130, 132
 Møller, Abraham Johansen,
 »Taterkongens søn« 52 ff
 — Henrik, krigsråd
 102, 107 109
 — Johannes Johansen 59
 — Mette Cathrine Peders-
 datter 53

N

Nielsdatter (Moesbek) Ane
 Katrine, f. 1820 6 ff
 Nielsen, (Smed) Christen,
 i Ebstrup 80 ff
 — (Smed), Niels Peter, i
 Ebstrup 87 ff
 Nørgård, Søren, i Sejling 91

O

Olsen, Rasmus, læsemester
 i Næstved 42

P

Pape, familien 97 ff
 — Anton C, 117
 — Asmus til Lindtorp
 104, 107 ff
 — Asmus, overlærer 117
 — Friedrich 104

- Friedrich Christian, i Bøl Skovby 97
- Friedrich Christian 112
- Hans Christian, »gerichts-
haltere« 101, 104, 112
- Hans Christian 117 f
- Hans Hinrich 97
- Johann Bendix 97 ff
- Johan Frederik 115 f
- Johann Friedrich 104, 112 f
- Pedersdatter, Maren, f. 1793,
g. m. Niels Christensen
(Moesbek) 6 ff
- Pedersen, Jens Peder, rentier 65
- Petersen, Joh. Friedr. Chr.,
major 106
- R**
- Rask, Niels, smed i Enges-
vang 141 f
- Rasmussen, Jens, forstander 138
- v. Rumohr, godsejer 100
- Råber, Claus, præst i Viborg
41, 50
- S**
- Sadolin, Jørgen, reformator
40 f, 49
- Sandholt, Jens, fhv. gårdejer 66
- Schjøtte, Laur., † 1843, stifts-
provst i Viborg 16 ff
- Seilgård 110 ff
- Seyersen, Ellen Cathrine, g. m.
Asmus Pape 109 f
- Simsted 5
- Skønning, Jacob, rektor
i Viborg 39, 49
- Smed, Chr., fra Offersgård 110 f
- Søren, i Sejling 89
- Stigsen, Poul, slotshøveds-
mand 49
- Stub, Christiern, borger i
Viborg 41, 50
- Søndergård, Ane Kirstine, i
Sejling 77 f
- Peder, i Sejling 73 ff
- Sørensdatte, Anna, g. m. Jo-
hann Fr. Pape 113 f
- T**
- Tausen, Hans, reformator 38 ff
- Thommesen, bygmester 124, 127
- Torup (Simsted s.) 6 ff
- Tougård, Chr. købmand 67
- Trane, Peder, borgmester i
Viborg 39 ff
- Tybo, Niels, guardian i Vi-
borg 42 ff
- Tøstrup, gods i Angel 100 ff
- V—W**
- v. Wedderkopp, godsejer-
slægt 98 f, 103
- Viborg 132
- gråbrødre kloster 40 ff
- st. Hans kirke 39 f
- Vogelius, Mogens, † 1845, sog-
nepræst i Hobro 16
- Vognsen, Peder, f. 1817 7 ff
- Vorde, kirke 23 ff
- Æ**
- Ærøbo, Line, g. m. Peder Søn-
dergård i Sejling 77
- A**
- Åbo, J. P., lærer i Engesvang 140

SOGNEREPRÆSENTANTER

- Aidt:* Læge Ulrik Balslev.
Almind: Forst. Arne Jørgensen,
Birgittelyst.
Bigum: Gdr. Marius Munk.
Bjerringbro: Gdr. Vilh. Mondrup.
Borris: Snedkerm. Johs. Christensen, Sparkær.
Daubjerg: Sognef. N. Chr. Fårbæk, Sjørup.
Dollerup: Gdr. Fr. Langvad,
Stanghede, og værkstedsleder
Chr. Strandholt, Hald Ege.
Engesvang: Fabr. Tobias Lassen,
Engesvang.
Finderup: Sognef. Chr. Gårdsdal.
Fiskbæk: Amdsrådsmedlem
Kr. Pedersen, Rogenstrup.
Fly: Gdr. Jacob Kudahl.
Funder: Repr. S. Fisker.
Gammelstrup: Sognef. J. Jensen,
Lundgård.
Gedsted: Cyklehandl. K. Hedemann Stefansen.
Gerning: Sognef. Chr. Henriksen.
Grensten: Lærer B. C. Laugesen,
Stevnstrup.
Gråbrødre lands: Gdr. P. Møller,
Tougård.
Hammershøj: Læge K. Thomsen.
Hersom: Sognef. Th. Therkildsen.
Hinge: Centralbestyrer Døssing
Storgård.
Højslev: Dyr læge C. C. Pedersen.
Hørup: Bankbogh. N. Gjedsø
Madsen, Kjellerup.
Karup: Urmager N. M. Kristensen.
Klejtrup: Lærerinde S. Weis-Fog.
Kobberup: Cand. phil.
Jac. Odgård, Tastum.
Kragelund: Gdr. J. Petersen,
Refshalegd.
Kvorning: Gdr. Chr. Knudsen.
Langå: Overbetjent C. P. Paulsen.
Lindum: Norup Bay, Sjørring.
Lysgård: Gdr. Vilh. Madsen.
Løvel: Lærer Vestergård-Jacobsen.
Låstrup: Bygm. N. C. Lambertsen.
Mammen: Gdr. Johs. Hansen.
N. Vinge: Sognef. Chr. Pedersen.
Pederstrup: Gdr. Chr. Andersen.
Resen: Lærer J. Pedersen, Høgild.
Romlund: Gdr. Chr. Jensen.

- Rødding*: Gdr. P. Andersen,
Batum.
- Sinding*: Gdr. Georg Mikkelsen.
- Sjorslev*: Propr. Røhr-Lauritzen,
Demstrupgd.
- Skern*: Lærer E. Poulsen, Løvskaal.
- Sdr. Rind*: Lærer Håhr.
- Sdr. Vinge*: Lærer M. E. Nielsen.
- Tapdrup*: Gdr. Chr. Berg.
- Tjele*: Godsforv. Skamris.
- Torning*: Lærer Strandbygård-
Jørgensen.
- Tårup*: Lærer H. Sonne Ravn,
Moesgård og
lærer K. Andersen, Borup.
- Vammen*: Gdr. Georg Jensen.
- Vejrum*: Lærer Bernh. Holm,
Vejrumbro.
- V. Bjerregrav*: Gdr. Laust Nør-
skov, fhv. M. F.
- V. Velling*: Lærer H. Bertelsen.
- Vinderslev*: Mejerib. K. Nielsen.
- Vindum*: Gdr. P. Pedersen,
Brandstrup.
- Vinkel*: Murerm. M. Larsen.
- Vium*: Dyrlæge Krogsgård-
Christiansen, Hvam.
- Vorning*: Lærer A. Fiil Pedersen.
- Vridsted*: Lærer S. Rasmussen.
- Vroue*: Sognepr. V. Tranberg.
- Ørum*: Gdr. Kr. Kjeldsen,
Møllerup.
- Ø. Bjerregrav*: Dyrlæge Clemann,
Mosegård.
- Østerballe*: Lærer S. J. Søgård.
- Alum*: Malerm. Chr. Laugesen.

SAMFUNDETS STYRELSE

Teglværksejer *M. E. Gulddal*, Bruunshåb, Viborg, formand.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, næstformand.

Adjunkt *Henning Paulsen*, Overlund, Viborg,
sekretær og kasserer.

Fabrikant *Tobias Lassen*, Engesvang.

Ingeniør *Johs. Madsen*, Viborg

Arkitekt *Orla Nielsen*, Kjellerup

Gårdejer *Søren Offersen*, Vammen.

De tre førstnævnte udgør redaktion og forretningsudvalg.

Indholdsfortegnelse

»I mørket«. Af forstander F. Elle Jensen	5
Fra Vorde kirke. Af overofficiant N. P. Munk	23
Om gråbrødrenes fordrivelse fra deres kloster i Viborg.	
Af arkivar Henning Heilesen.	38
Taterkongens søn. Af tømremester Johs. Christensen og	
Jens Østergård	52
Nogle særprægede gamle ansigter fra Sejling og Sinding.	
Af pastor em. J. P. Lundøe	70
Slægten Pape på viborgeggen. Af C. J. Pape	97
Eline Begtrupps første år på Levring højskole. Af fru Asta Paulsen	121
En skolelærer i Engesvang. Af fhv. lærer R. Asklov	140
Litteratur om Viborg amt	145
Viborg stiftsmuseum	147
Viborg byhistoriske arkiv	149
Samfundet siden sidst	151
Register	154

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1953

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

F. V. BACKHAUSENS EFTF.
VIBORG

Redaktion:

M. E. Gulddal

J. Hvidtfeldt

H. Paulsen

25 år

Vi danske er et festglad folk, og jeg gad vide, om der er noget andet land i verden, hvor jubilæernes antal når samme højde som her. Det skal være en ringe begivenhed, hvis man ikke ønsker at fejre den.

Bestyrelsen har dog ingen grund fundet til at feste, fordi Historisk samfund for Viborg amt i år har eksisteret i 25 år. Navnlig set med historiske øjne er 25 år jo ingen alder. Og den omstændighed, at vi er det yngste samfund i laget, maner også til ikke at støde alt for kraftigt i trompeten. Der er andre historiske samfund, der har fejret de 50.

Det er sådan lidt halvflovt at skulle indrømme, at vi her i det på historiske begivenheder så rige Viborg amt, der midtsamler sig om Jyllands gamle hovedstad, kom ind som den sidste i rækken af lokalhistoriske samfund, og at man havde udført et stort lokalhistorisk arbejde i landets øvrige amter, før vi vågnede op til dåd.

Man kan spørge, hvorfor Viborg amt så sent kom med. Det må vel have sin årsag.

Selv grundede jeg over problemet, da jeg ved forrige verdenskrigs slutning kom her til egnen og opdagede, at det historisk set var mørkt land, jeg var dumpet ned i. Jeg vil ikke prøve at udrede, hvorfor landet var mørkt, jeg vil nøjes med at notere, at det viste sig ret svært at oprette det forsømte.

Jeg drøftede spørgsmålet snart med en og snart med en anden, men større opmuntring mødte jeg ikke. De, der syntes selvskrevne til at gå i spidsen for arbejdet, havde flest undskyldninger for ikke at være med.

Når jeg kalder Viborg amt for mørkt land, så må jeg dog skynde mig at tilføje, at mørket var tættest i centrum, hvorfra lyset burde komme. Der var lysninger både i vest og syd. I Skive havde Historisk samfund for Skive og omegn virket i flere år, og i Kjellerup-egnen førte Historisk samfund for Lysgård, Hids m. fl. herreder en rosværdig kamp for tilværelsen.

Da det var min kongstanke at få startet et samfund, der omfattede hele amtet, henvendte jeg mig til Jeppe Åkjær, der var den førende inden for Skive-samfundet, for at søge spørgsmålet løst i forbindelse med ham. Åkjær erklærede imidlertid, at han havde nok at gøre med samfundet i Skive og ikke vilde brede sig mere. Han vilde, som han udtrykte sig, ikke over Fiskbæk å.

Af dette svar fremgik det jo, at samarbejde med Skive ikke kunde påregnes, og at man betragtede landet vest for Fiskbæk å som Skives arbejdsområde.

Nå, Åkjær ønskede mig lykke og held til at få gennemført mine planer, og jeg fortsatte arbejdet.

Men tiden gik, og dagene blev til år. Jeg tøvede med at sammenkalde til møde om sagen. Jeg måtte så nogenlunde sikre mig, at forslaget blev fremsat for den rette kres. Hvis et forsøg strander, skal der ofte gå lang tid, før det kan nytte at prøve igen.

Imidlertid bød der sig i 1928 en lejlighed, som jeg udnyttede. I landsbyen Vinkel ved Viborg lå der en 400 år gammel bondegård, hvis ejer, Anders Nielsen, ønskede bygningen fjernet for at få plads til en mere tidssvarende beboelse. Jeg satte mig i forbindelse med ham for at redde gården fra undergang, og skønt der var andre ude efter den, fik jeg den på hånden til 16.000 kr.

Min tanke med gården var ikke blot at bevare den for Viborgeggen, men den skulde være begyndelsen til »Den gamle jyske landsby«, som jeg gik og drømte om at få rejst ved Viborg. Altså svarende til »Den gamle by« ved Århus.

Der var som nævnt flere købere til gården, bl. a. Nationalmuseet, der vilde have den flyttet til Lyngby. Og selv om Anders Nielsen helst så, den blev ved Viborg, var det naturligvis begrænset, hvor længe jeg kunde have den til rådighed. Forsøget på at stampe de 16.000 kr. frem måtte derfor ikke trække for længe ud.

Jeg drøftede spørgsmålet med mine kolleger i bestyrelsen for Foreningen for naturkundskab. De var fuldt enige med mig i, at Vinkelgården ikke burde flyttes fra egnen, og på et bestyrelsesmøde 26. marts 1928 vedtog vi at indbyde repræsentanter for Viborg byråd, Viborg borger- og håndværkerforening, Viborg turistforening, Viborg museum, Naturfredningsforeningen, Viborg amts landøkonomiske forening, Vinkel sogneråd m. fl. til en drøftelse af sagen. Naturligvis var også den lokale presse indbudt.

I dette møde, der fandt sted på Preislers hotel 12. maj 1928, deltog c. 60 kvinder og mænd. Desværre fik planen ikke den tilslutning, vi havde håbet. Navnlig skuffede den forening, vi havde ventet stærkest støtte fra. Formanden for Turistforeningen, politimester Grum-Schwensen gjorde sig til talsmand for, at gården hørte hjemme på frilandsmuseet.

Vinkelgården kom dog ikke til Lyngby. Nationalmuseet manglede som sædvanligt midler og kunde ikke hamle op med rigmanden Hjerl Hansen, og sådan gik det da til, at denne gamle, ejendommelige og velbevarede gård, der vel er Danmarks ældste bondegård, havnede på den vestjydske hede.

I parentes bemærket fortsatte jeg i den kommende tid arbejdet for oprettelsen af »Den gamle jyske landsby« ved Viborg, selv om det måtte blive uden Vinkelgården. En overgang syntes Viborg byråd interesseret, siden skiftede man mening, og Viborg fik ikke det landsby-museum, der vilde have været en turistattraktion af rang.

Men forsøget på at få rejst »Den gamle jyske landsby« er en anden historie, som Kipling siger, og det omtales kun her, fordi det kom til at spille en rolle ved starten af Historisk samfund for Viborg amt.

Under indledningen til mødet om Vinkelgården gjorde jeg opmærksom på, at Foreningen for naturkundskab havde taget initiativet til det, fordi den sammenslutning savnedes, som vilde være selvskreven til at indbyde, nemlig et historisk samfund. Og da spørgsmålet om gården havde fået sin bedrøvelige afgørelse, fremsatte jeg forslag om at oprette et historisk samfund for amtet svarende til de samfund, man havde i landets øvrige amter. Mit forslag fik en overraskende god modtagelse, og efter nogen forhandling nedsattes et udvalg til at arbejde videre med sagen.

Udvalget kom til at bestå af politimester Grum-Schwenzen, viceskoleinspektør Kr. Pedersen, gårdejer Ole Westergård og mig selv.

Samme aften holdt udvalget sit første møde, hvori vi enedes om at lade sagen hvile i de travle sommermåneder. Det næste møde blev holdt 24. oktober 1928. Heri vedtoges,

at hvis det lykkedes at skaffe tilstrækkeligt mange medlemmer til stiftelse af et samfund, da skulde det omfatte hele amtet, uanset at der i forvejen var 2 samfund. For at undersøge, om der var fornøden tilslutning, enedes udvalgets medlemmer om, at de hver for sig skulde prøve, om de i løbet af 3 uger kunde tegne 25 medlemmer.

Da udvalget mødtes igen 20. november 1928, var der tegnet 132 medlemmer. Det ønskede grundlag var således til stede, og udvalget erklærede samfundet stiftet.

Den 20. november er således samfundets stiftelsesdag.

Det blev straks gennem annoncer i Viborg stiftstidende, Viborg stifts folkeblad, Viborg socialdemokrat og Viborg venstreblad meddelt, at Historisk samfund for Viborg amt var stiftet, og at der 3. december 1928 på Preislers hotel vilde blive afholdt en generalforsamling, hvor love skulde vedtages og bestyrelse vælges. Til denne generalforsamling havde enhver adgang, der enten havde tegnet sig som medlem eller kunde tænke sig at gøre det.

I sommerens løb havde jeg sat mig i forbindelse med lærer Storgård Pedersen, Hee, der var formand for Historisk samfund for Ringkøbing amt, og af ham modtaget forskellige vink til støtte i arbejdet. Bl. a. havde han overladt mig et eksemplar af Ringkøbing samfundets love, og på grundlag af disse havde udvalget udarbejdet forslag til love for Historisk samfund for Viborg amt.

Dette forslag blev behandlet på generalforsamlingen 3. december og uden væsenlige ændringer vedtaget, sådan som lovene findes aftrykt i Fra Viborg amt 1929.

Der er siden foretaget nogle mindre ændringer i lovene. De er i deres nuværende skikkelse trykt bag i denne bog.

Valget til den første bestyrelse foregik skriftlig, og følgende valgtes med de vedføjede stemmetal:

Teglværksejer M. E. Gulddal	med 44 stemmer.
Politimester Grum-Schwensen	— 42 —
Viceskoleinspektør Kr. Pedersen . .	— 37 —
Stamhusbesidder Chr. Lüttichau . .	— 36 —
Gårdejer Ole Westergård	— 33 —

Til revisorer valgtes amtsfuldmægtig Helweg Larsen og overretssagfører Chr. Ørum.

Allerede inden generalforsamlingen var medlemstallet 176, og da det første bestyrelsesmøde holdtes 19. december 1928, var det 237. I den kommende tid steg det jævnt, og det har i de svundne år svinget mellem 600 og 700.

Det er jo et alt for ringe tal i forhold til amtets størrelse og historiske betydning. Det bør fordobles i de kommende 25 år.

På bestyrelsesmødet 19. dec. konstituerede bestyrelsen sig med teglværksejer Gulddal som formand, stamhusbesidder Lüttichau som næstformand og politimester Grum-Schwensen som kasserer. Disse tre skulde som forretningsudvalg varetage alle løbende forretninger. Endvidere supplerede bestyrelsen sig med oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser. Denne valgtes på et senere møde til sammen med M. E. Gulddal at redigere årbogen.

Af samfundets første bestyrelse er i dag kun Gulddal tilbage. Grum-Schwensen flyttede allerede fra amtet 1931, og Bokkenheuser 1934. Ole Westergård døde 1944. Ved oberstløjtnant Bokkenheusers bortrejse indtrådte Kr. Pedersen i redaktionen, og han sad der, til han 1949 efter ønske fratrådte bestyrelsen på grund af alder. Man påskønnede da hans værdifulde arbejde for samfundet ved at udnævne ham til æresmedlem. Kr. Pedersen døde året efter. Han afløstes som redaktør af landsarkivar Johan Hvidtfeldt. Senere er redaktionen udvidet med adjunkt Henning Paulsen.

Navnene på den nuværende bestyrelse findes bag i bogen.

På generalforsamlingen 3. december var der enighed om, at man snarest skulde søge samarbejde med de øvrige 2 samfund i amtet. Bestyrelsen efterkom denne henstilling, og allerede 5. januar 1929 havde forretningsudvalget en forhandling i Sjørsløv præstegård med formanden for Lysgård-samfundet, pastor Jensen og arkitekt A. P. Nielsen, Kjellerup. De to herrer var begge stemt for sammenslutning og vilde på en generalforsamling i deres samfund anbefale, at det skete. Et tredje medlem af Lysgård-samfundets bestyrelse, gårdejer J. Chr. Nielsen, Grågård, havde allerede ved starten indmeldt sig i Historisk samfund for Viborg amt.

Sammenslutningen af de to samfund fandt dog først sted i 1930. Pastor Jensen og arkitekt Nielsen indtrådte da i bestyrelsen.

Med Skive-samfundet har sammenslutning endnu ikke kunnet opnås, men der har været det bedste forhold mellem de to samfund. Delvis har der også været samarbejde, og det er vel kun et spørgsmål om tid, før der sker den sammenslutning, der er det eneste naturlige.

Skønt Historisk samfund for Viborg amt først stiftedes sidst på året 1928, kunde det allerede udsende en fyldig årbog 1929. Også for det kan samfundet takke Foreningen for naturkundskab. Dermed hænger det sådan sammen.

Foreningen for naturkundskab henvendte sig 1927 til Foreningen for hjemstavnskultur om at få afholdt et hjemstavnskursus i Viborg. Foreningens ønske blev imødekommet, og der blev arrangeret et hjemstavnsstævne i dagene 1. til 6. august 1929. De ved stævnet afholdte foredrag blev alle af Foreningen for hjemstavnskultur velvilligt stillet til rådighed for redaktionen af Fra Viborg amt.

I de forløbne 25 år har Historisk samfund hvert år ud-

sendt en bog til medlemmerne. 1932 var det P. Severinsen: Viborg domkirke, 1934 Resens atlas, Viborg bispedømme, 1940 Viborg købstad og 1947 Viborg amts stednavne. De andre år udsendtes Fra Viborg amt.

Angående samfundets øvrige virksomhed kan nævnes, at det har ladet afholde forskellige møder og de fleste år en sommerudflugt til historiske steder. Flere af disse udflugter er foretaget sammen med Foreningen for naturkundskab. Samfundet har endvidere rejst en mindesten for forfatteren Knud Skytte i anledning af hundredåret for hans fødsel. Den fik sin plads i sydsiden af Lindum skov, ikke langt fra det sted, hvor han 1830 kom til verden. Det bør også lige nævnes, at samfundet har fået den morsomme Hallumsten restaureret og genrejst ved Holstebro-Viborg landevej.

Med stor interesse har Historisk samfund fulgt fredningen af historiske minder. Selv har det medvirket og delvis taget initiativet til fredningen af Hverrestrup bakker, en gammel drivvej ved Odsgård i Vinkel sogn og den store højgruppe ved Brunshåb. Og endelig har samfundet været medvirkende ved genrejsningen af »E Bindstouw«, i hvis bestyrelse det har ret til at indvælge 2 medlemmer. De valgte er teglværksejer Gulddal og gårdejer Røhr Lauritzen.

Som det fremgår af de indledende bemærkninger, har bestyrelsen ønsket, at vi i al stilhed skulde passere samfundets 25 års dag. Helst havde jeg også været fri for at skrive denne lille redegørelse for samfundets tilblivelse og dets virksomhed gennem de 25 år, fordi det ikke kunde gøres, uden at jeg et utal af gange måtte bruge ordet »jeg«. Men jeg bøjede mig for mine medredaktørers indtrængende opfordring.

Mit formål har været i store træk at antyde, hvordan samfundet blev til, og hvad det i al beskedenhed har ud-

rettet for at styrke den nationale følelse, kærligheden til hjemstavnen og kendskabet til dem, der levede og virkede før os. Vi har vel ikke nået så meget, som vi vilde i denne første 25 års periode af vor tilværelse, men det er dog med taknemmelighed, tanken dvæler ved de mange, der på forskellig vis har ydet deres til, at vi tør tro, at samfundet ikke har arbejdet helt forgæves.

Som den eneste, der har siddet i bestyrelsen gennem alle årene, vil jeg da slutte denne lille omtale med en tak til mine skiftende medarbejdere inden for bestyrelsen og redaktionen. Og jeg takker vore sognerepræsentanter for deres indsats, idet jeg forbereder dem på, at vi nok vil forsøge at lægge endnu mere beslag på deres kræfter i dagene, der følger efter.

Årbøgerne er jo ellers det centrale og det blivende i vort arbejde, og derfor er det af så stor betydning, hvad de indeholder. Her er det forfatterne, det står på. Og jeg tror, man har lov til at sige, at mange gode penne har været stillet til vor rådighed. En tak til forfatterne skal derfor heller ikke forsømmes. Men i denne sammenhæng skal der også lyde en tak til bogtrykkeriet F. V. Backhausens eftf., Viborg, der gennem alle årene har trykt Fra Viborg Amt og gjort det på en sådan måde, at det tjener både trykkeriet og samfundet til ære.

Og så er der medlemmerne. Det er jo til syvende og sidst dem, der bærer det hele, skønt deres rolle tilsyneladende bare består i at modtage. Måske er der mere varme i takken til dem, der har været med fra begyndelsen, end til dem, der senere er kommen til. Det må de sidste ikke tage mig ilde op. Mellem gamle kampfæller er der bånd, der binder. Til gengæld hilser vi med forventning hver ny, der melder sig under fanen. Det er jo de ny, der skal afløse, når de gamle falder fra.

Endnu er der en tak tilbage. Det er til de institutioner,

der i længere eller kortere åremål har ydet samfundet økonomisk støtte. Skønnest havde det været, om samfundets arbejde havde kunnet hvile i sig selv, men vi magtede ikke med egne midler at løse de opgaver, der meldte sig. Det har ikke altid været let at bede om hjælp ude fra. Den tungeste pose at bære er jo tiggerposen. Imidlertid har vi betragtet samfundets virksomhed af så stor værdi, at vi ikke har turdet undlade at tage posen på nakken.

Historisk samfund har passeret en af de små milepæle — en af den slags, som man lige standser ved og retter ryggen, før man går videre. Og i troen på, at samfundet gennem sit arbejde er med til at fremme og styrke det bedste i vort folk, og i håbet om, at dette må blive forstået i endnu videre krese og medføre endnu større tilslutning, går vi de næste 25 år i møde.

M. E. Gulddal.

VIRKSUND FÆRGESTED

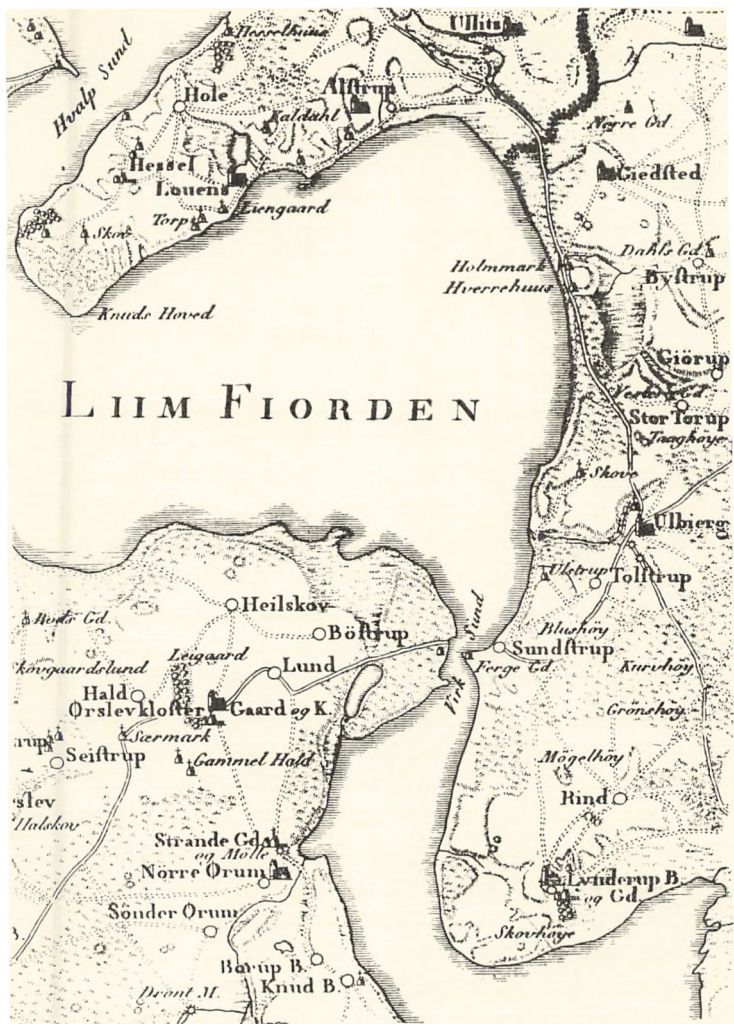
Af *F. Elle Jensen*

Mens Virksund, Indløbet fra Louns Bredning til Hjarbæk Vig, i vore Dage næppe spiller nogen videre Rolle undtagen for den lokale Trafik og derfor sikkert heller ikke er ret meget kendt udenfor Viborg Amt, ser det ud til, at man i gammel Tid, da Fjorden langt mere end nu var en virkelig Vandvej, har tillagt det en større Betydning.

Først naturligvis som Forbindelsesled mellem Fjends Herred og Himmerland, hvor der, som det fremgaar af de mange bevarede større og mindre Gravhøje, i Ørslevkloster Sogn saaledes 41, i Ulbjerg 39¹⁾, i Oldtiden maa have levet en forholdsvis talrig Befolkning, der over det smalle Stræde havde nemt ved at komme i indbyrdes Forbindelse. En saadan synes ogsaa at have været etableret, oven i Købet en temmelig livlig og stærkest fra Rinds Herred, hvorfra mange maa have søgt nye Bopladser paa den modsatte Bred, siden Himmerlandsmaalet kom til at øve en vis Paa-virkning paa de derboende Fjendboers Tale²⁾.

Ligeledes har Virksund som Adgangsporten til de omkring Hjarbækviggen liggende Landskaber sikkert dengang haft en vis strategisk Betydning, og Egnen deromkring har utvivlsomt ofte været Skuepladsen for blodige Begivenheder, naar Sørovere her gjorde et Ophold med Strandhugst, inden de vovede sig længere frem. Historiske Beretninger

Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort.

*Thors Sø laa Øst for Bøstrup. Øst for Lund ses Ørslevkloster. Sø »Æ laang Dojs«
og »Burdal« strækker sig fra Nordenden af Ørslevkloster Sø ud mod det lille
Næs syd for Færgestedet.*

om saadanne Plyndringstogter har vi ganske vist ikke, men Lokaliteter paa Fjends-Herredssiden kunde nok tyde paa, at de har fundet Sted, og at Egnens Folk har forberedt sig paa at kunne imødegaa dem.

Her findes nemlig et snævert Pas mellem Ørslevkloster Sø og den nu udtørrede Thors Sø, grænsende op til Thorsholm, der var Navnet paa den yderste høje Del af Fjends Herred, og som var skilt derfra ved de to Søer og en sid Lavning mod Nord ud mod Fjorden. Paa dette Sted har der vistnok været et Tilflugtssted, indviet til Guden Thor, hvor Egnens Befolkning, naar Fare truede i Ufredstider, kunde søge Ly og eventuelt forsvare sig mod indtrængende fjendtlige Skarer. Ved Virklund paa Silkeborgkanten og paa Gotland findes lignende Thorsborge. Hvor den har ligget her, er ikke helt klart; maaske har den dækket Passet, men der er ogsaa opstillet den Formodning, at en c. 100 Meter lang og 5 Meter høj Jordvold i Flugt med to store Gravhøje (»æ laang Dojs«) skulde være Rester af den. Benævnelsen »Burdal« (Borgdal) for en Lavning Øst for Daasen kunde maaske pege i den Retning, ligesom selve Stednavnet Virksund tyder paa, at der her har ligget en Befæstning, et »Virke« (jævnfør »Dane-Virke« ved Slien), der da har givet Fjordsnævringen Navn³).

Ogsaa fra Middelalderen foreligger der Vidnesbyrd om, at man regnede med Virksund. 1313 gjorde de jyske Bønder Oprør mod Erik Menved i Anledning af de tunge Skatter, han paalagde dem, men Opstanden blev slaet ned, og Kongen paabød dem derefter at opføre tre »Tvangsborge«, rettet mod dem selv, i Horsens, i Viborg (Borgvold) og ved Ulstrup ved Limfjorden. De stod dog ikke ret lang Tid, thi i den Haandfæstning, hans Broder og Efterfølger Kristoffer II (1319-32) ved sin Tronbestigelse maatte udstede, bestemtes det, at de atter skulde nedbrydes. Det sidstnævnte af Fæstningsværkerne har ligget i et Dalstrøg ved Ulstrup-

gaarden (Ulbjerg Sogn) ikke langt fra Sundet, saa man forstaaer, at dets Opgave ikke alene maa have været at holde Øje med de genstridige Rinds Herreds Knaber (Storbønder), der utvivlsomt har taget virksomt Del i Urolighederne, men ogsaa at overvaage de Rejser, der over Færgestedet fandt Sted mellem Landsbyerne i Rinds og Fjends Herreder.

Borgens Plads er endnu kendelig. Dens Hovedbestanddel har været et rundt, ikke særlig stort Murstenstaarn, hvilende paa et mægtigt Fundament af Sten, som delvis henlaa paa Stedet til 1938, da de blev bortsolgt. Nogle af dem var saa svære, at de maatte sprænges. Der var i alt c. 100 Læs. Et dunkelt Sagn om en hengemt Skat og om en Kvinde's Drab maa vel betragtes som Folkefantasiens Bidrag til Mindet om den forsvundne Befæstning¹⁾.

Hvornaar der er blevet oprettet en egentlig Færgeforbindelse mellem Rinds og Fjends Herreder, er ikke til at sige, men det ligger sikkert langt tilbage i Tiden; selve Færgestedet henhørte i Middelalderen under Viborg Bispestol²⁾, om end det var Kongen, som tildelte Færgemanden Bevilning paa Overfarten. Saaledes gav Christian II den 1514 afgiftsfrit og paa Livstid til Niels Clemitsen, der indtil 1514 var Lensmand paa Kalø. Ved Reformationen inddroges alt Bispegodset under Kronen, og denne kom derved ogsaa i Besiddelse af Virksund, og dér forblev det i den følgende Tid.

1688 hed Indehaveren Peder Christensen, og han boede i Ørslevkloster Sogn. Det vil altsaa sige, at Færgelejet, om man kan tale om et saadant, dengang laa paa Vestsiden af Sundet, hvor Baadene jo ogsaa var bedst beskyttet mod Nordveststormenes Virkninger. Da det imidlertid hedder, at der skal svares en Rigsdaler aarlig i Afgift til »den kgl. Kontribution, der findes udi gl. Matrikel i Ulbjerg Sogn«, lader det til, at Sædet for Overfarten før har været derovre, og den har da utvivlsomt haft til Huse i en ganske vist nu

øde Ejendom i Sundstrup, der tilhørte Kronen og af den siden blev udlagt til Ryttergaard⁶⁾.

Hvornaar Regeringen har solgt Virksund Færgested til Ørslevkloster, kan ikke siges med Sikkerhed, men 1719 var det i alt Fald sket. I dette Aar solgte nemlig Grev Chr. Fr. Levetzau Godset til Major Iver Nic. Sehested og opregner i Købekontrakten alle dem, der er pligtige at svare Afgift til det. Blandt disse nævnes for Ulbjergs Vedkommende Morten Jensen i Færgehuset af det Bol i Sundstrup, som er 2 Td. 5 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn, saavel som Færgeløbet, hvoraf Afgiften beløber sig til 14 Rdl. Det vil med andre Ord sige, at nu var Færgemanden atter flyttet over til Østsiden og boede i den gamle Ryttergaard, hvis Hartkorn netop var det ovenfor angivne. Paa Vestsiden af Sundet omtales ingen afgiftspligtige, derimod hedder det, at der er en Peder Færgemand i Bøstrup Gadehuse, hvis Hartkorn sættes til 2 Fdk.; det er sikkert ham, vi hører om 1688, men som nu ikke har mere med Overfarten at gøre⁷⁾.

At man har besluttet sig til igen at lægge Færgegaarden paa Himmerlandssiden, skønt der var mere Ly mod Fjorden paa den anden, hænger sikkert sammene med, at den her kom til at ligge i en Landsby, mens der paa den modsatte Bred vist ikke har været anden Bebyggelse end et tarveligt Hus, hvor det var højst ubehageligt at vente. At Landingsforholdene mod Øst ogsaa var de bedste, har sagtens ligeledes spillet ind. Formodentlig har det nu ikke været længe, inden der til Færgestedet er blevet knyttet en Kro; den var der i alt Fald c. 1750, mens det er mere end usandsynligt, at der ogsaa laa en paa den vestre Side. Naar der paa det Tidspunkt nævnes en i Ørslevkloster Sogn, maa det nok være den, som Kommandør Løvenørn 1810 omtaler som værende i Lund⁸⁾.

Mens det kun er faa Oplysninger, der kan gives om Virksund Færgested i tidligere Tid, bliver de noget fyldi-

gere, naar vi kommer til Slutningen af det 18. Aarhundrede. 1794 blev Ørslevkloster Gods af Kammerraad Bjerring solgt til Proprietær Richter, som dermed ogsaa kom i Besiddelse af Virksund. Han ønskede imidlertid at udstykke, og derfor afhændede han bl. a. Færgestedet, som 1796 med alle Rettigheder, derunder Krobevilling, blev købt af Joh. Tolstrup, Ulbjerg Nørregaard, for 1501 Rdl. Hermed begynder Virksunds Jammersminde, for saa vidt som det fra nu af og i den næste Snes Aar kom ind i en uafbrudt Nedgangsperiode, hvori det stadig gik fra Haand til Haand"), mens Ejerne kun betragtede det som et Spekulationsobjekt, eller ogsaa havde hverken de eller deres Forpagtere Vilje og Evne til at magte Forholdene, som netop i Tiden omkring 1800 var blevet meget vanskelige. Dette skyldtes især, at Amtstuen, der hidtil havde været i Skive, efter Sammenlægningen af Hald og Skivehus Amter 1794 var blevet flyttet til Viborg, thi deraf fulgte, at der nu var langt færre Himmerboere, som havde Ærinde over Fjorden, saa Færgemandens Indtægter dalede betydeligt.

Allerede Aaret efter at have købt Færgestedet laante Joh. Tolstrup 695 Rdl. af Richter mod en 1. Prioritet i det - den indløstes først 1835 - og derpaa solgte han 1798 det hele til Proprietær Chr. Klein, Rosborggaard, 1785-95 Raadmand i Viborg¹⁰). Denne Ejer har aabenbart slet ikke haft nogen Interesse i Driften, thi da han fra Rentekammeret fik Tilhold om at søge Krobevillingen fornyet, svarede han vel, at han vilde indsende et Andragende om at faa en Nedsættelse af Afgiften, da han ellers maatte nedlægge Kroen, men uden at lade Handling følge paa Ordene. Resultatet var, at Bevillingen 1801 blev inddraget¹¹).

1803 var Ejeren Birkedommer Møller, Skive, som dette Aar udbød Færgestedet med Tilliggende til Salg. Det oplyses i Avertissementet¹²), at Færgen, der er blevet nybygget af Richter for 8 Aar siden, men trængte til at blive »digtet«

(tættet), nu er blevet istandsat til de rejsendes Bekvemmelighed - hvilket just ikke tyder paa, at den hidtil har været i den bedste Forfatning. Stedet har, hedder det videre, i de sidste 20-24 Aar kun været beboet af Folk delvis udenfor Bondestanden, men da de ikke har forstaaet Haandteringen, er Færgestedet kommet i Forfald; for de rette Folk, som er skikket for denne Næringsvej, er der imidlertid her »et vist sikkert Brød for en Familie at ernære sig af«. Lysthavende opfordres derfor til at tage Gaarden i Øjesyn; den har »plaisant« gode Jorder, 30 à 40 Td. Kornland og kan give 8 Læs Hø, ligesom der er overflødig Ildebrændsel og til enhver Tid forskellige Fisk af alle Sorter, i det hele et »nærnsomt« Sted.

Hvis der efter dette Avertissement har været nogen for at se paa Stedet, har de aabenbart ikke været enige med Ejeren i hans optimistiske Vurdering af det, for det blev ikke til nogen Handel den gang. Først 1807 solgte Møller Virksund med Færge og alt Tilbehør, Baadshage, Tove og Flydebroer, til Chr. Steffensen fra Mors, der allerede fra 1804 havde boet paa Stedet, og som dengang havde købt det ved »mundtlig Kontrakt«. (!) »Saa er og herunder indbegreben al den Ret og Rettighed, som fra Arilds Tid denne Virksund med Færgefart og Overførelse med Baad (tilkommer), imod at hæve Færge- og Overfartspenge af de rejsende, som passerer denne Sund«. Købesummen var 1100 Rdl., hvoraf 405 skulde udbetales, mens Resten, de 695 i 1. Prioritet, blev staaende ¹³).

Chr. Steffensen var ingen energisk og dygtig Mand. Da han døde i Dec. 1809, udviste hans Skifte vel en Beholdning paa 1341 Rdl., men han havde ikke været i Stand til at faa noget ud af Bedriften og havde vistnok slet ikke Rede paa sine Pengesager, thi han havde hverken været i Stand til at indfri eller forrente den Panteobligation paa 500 Rdl., han havde udstedt til Birkedommer Møller. Heller ikke

gjorde han noget for at vedligeholde eller udbedre Ejendommens Bygninger, saa de efter hans Død var i den elendigste Forfatning. I to Gæstekamre var saaledes Lofterne nedbrudt, Væggene udstødt og Karme og Døre borttaget til Brændsel, saa man har Indtryk af, at Forholdene er gaaet ham heft over Hovedet.

At det har staaet meget daarligt til, bekræftes af et Brev 1809 fra Herredsfoged Rommedahl i Hobro til Stiftamtmanden i Viborg, hvori han efter et Besøg paa Stedet giver en Skildring af Overfartsforholdene: Færgemanden, skriver han, kan ikke fremvise noget Privilegium paa Færgeriet, han holder heller ingen faste Takster, men tager Betaling, som han synes, eller efter Akkord med de rejsende. Færgen kan nok have en Vogn og to Heste om Bord, men saavel den som den mindre Baad og Kastebroerne er i en maadelig Tilstand, og der er kun Ejeren og en enkelt Karl til at foretage det fornødne. I en Aarrække, hedder det videre, har det mest været uformuende Folk, der har boet her, og de har været for fattige - som Tilfældet er nu - til at anskaffe nyt Materiel til Afløsning af det gamle, som i høj Grad trænger til at udskiftes. Han ønsker derfor, at der maa blive fastsat bestemte Takster for Overfarten, saa baade Færgemanden kan være tjent dermed, og de rejsende ikke bliver trukket op.

Virksund stillede efter Chr. Steffensens Død til offentlig Auktion, (Marts 1810). Det hedder i Bekendtgørelsen derom, at Bedriften kan tiltrædes med det samme, kun at Enken faar overladt et stort Kammer til midt i Juli, med Adgang til Køkken og Ret til Brændsel. Der siges, at Jorden er god, at der er et godt Fiskeri i Fjorden, og at der her, som allerede Birkedommeren sagde, i flere Henseender er »et godt og nærsomt Sted«. Der er saaat 5 Td. Sæderug. Naturligvis medfølger Færge og Baad, mens en anden, der er flydt bort, først maa findes. Ogsaa Indbo og Besætning,

4 Heste, 5 Faar og 2 Væddere, averteres til Salg. Det oplyses, at 1. Prioritet, 695 Rdl., foreløbig bliver staaende, og at 2. Prioritet, 500 Rdl., tilhører Birkedommer Møller¹⁴⁾.

Det blev Rasmus Christensen, tidligere Snedker i Skive, som fik Stedet tilstaaet for 3030 Rdl. Han var vistnok en stræbsom Mand, der gerne vilde have Orden i Sagerne, men Forholdene var meget vanskelige og blev ikke bedre i de kommende Aar, der baade var præget af Krigen med England og - senere - af Statsbankerotten.

I Sommeren 1810 fik Virksund Besøg af Kommandør Løvenørn¹⁵⁾, der udsendt af Generalpostdirektionen paa Statens Vegne berejste alle Limfjordenes Færgesteder for at danne sig et Skøn over Tilstanden ved dem og eventuelt fremkomme med Forslag til Forbedringer. Hans Indberetning afviger ikke meget fra Herredsfoged Rommerdahls Skildring, men den er naturligvis langt mere fyldig og indgaaende, og man faar ligeledes gennem den et stærkt Indtryk af det Forfald, der raadede paa Stedet.

Der findes, siger han, en Færge, 35¹/₂ Fod lang og 9³/₄ Fod bred, samt en Kaag, men uden nogen som helst Bekvemmelighed for de rejsende, hverken Siddeplads eller Skvætbord¹⁶⁾. Færgen, som i den forrige Ejers Tid var under al Kritik, er dog nu i brugbar Stand, da Rasmus Christensen har repareret den, men der er for faa til at betjene den, især da Strømmen er stærk, og der til Tider er haard Bølgegang med »Søskvælp«. Færgemanden holder kun en Karl, en tidligere Krigsfange i England, og en Pige til Hjælp, og det er for lidt; der burde være to Karle. Kaste- og Flydebro til Brug ved Landing mangler, men Rasmus Christensen har lovet at foretage visse Forbedringer, saa Materiellet i det hele taget kan komme i en anden Stand.

Sundets Bredde anslaaer Rommedal til c. 500 Al, - den er 240 Meter - men Signalerne var ikke gode, og naar Vinden

var i Vest, kunde det ikke høres, at der blev raabt ovre paa Fjends-Herredssiden. Ved Nattetid kunde man derovrefra gøre sig bemærket ved at affyre et Gevær.

Landingsforholdene kaldes daarlige, men Rasmus Christensen har søgt at forbedre dem paa begge Sider af Sundet ved at udlægge to Broer, men de er ikke gode nok; de bestaar kun af en Del store Sten, belagt med Jord og omgivet af en Fyld af Græstørv og Lyngtørv, som ikke vil kunne holde mod Højvande og Is. Hvad der navnlig mangler, er en Havn, der kan beskytte Færgen om Vinteren.

Løvenørn henstiller nu, at Broen i Fjends Herred, hvor Vandet var mere grundt, forstærkedes med Sten og Grus samt blev gjort bredere og saa meget længere, at Færgen altid kunde lægge til ved den. Ganske vist er der Fare for, at den om Vinteren kan blive beskadiget af Isen, og derfor bør man maaske nøjes med en mindre Forlængelse og nogen Udgravning ved Siderne, saa Færgen efter Behov kan lægge til ved en af dem.

Broen paa Himmerlandssiden behøver derimod ikke at føres længere ud i Vandet, end den allerede er, men den maa omsættes med sværere Sten og, da det inderste af den oversvømmes ved Højvande, bygges endnu et Stykke ind i Landet, idet den styrkes ved Opfyldning af Sten og Jord paa begge Sider, ligesom der bør graves en lille Havn, beskyttet af en Stenarm mod Nordøst, hvor Færgen kan ligge.

Alt dette, mener Løvenørn, kræver egentlig kun Arbejds-kraft og Sten. De sidste kan mod billig Erstatning faas fra et og andet Stendige, og selve Arbejdet kan bortliciteres, som naar der bygges Stenkister ved Vejene. Bønderne bør tilpligtes til Kørsel af Sten og Fyld, og kan de ikke paa-lægges at gøre mere, foreslaar han en halv Snes Kronbønder¹⁷⁾ dertil. De Omkostninger, som man ikke kommer udenom, maa bæres af det offentlige.

Hvad iøvrigt Forholdene paa Stedet angaar, siger Løven-

ørn, at der paa Vestsiden af Sundet findes et Hus, hvor de rejsende kan vente paa Baad, men »det er en af de sletteste Hytter, man træffer for«, og det er aldeles uskikket til det mindste Ophold. Derimod er der en hæderlig Kro længere oppe i Landet, i Lund, $\frac{1}{2}$ Mil derfra. Færgegaarden i Sundstrup er heller ikke hyggelig, den er i den elendigste Forfatning, og hvis den ikke bliver istandsat, er Folk, der havner i denne Afkrog, meget ilde farne. Derfor burde der oprettes en Vognmandslav paa begge Sider til at sørge for de rejsendes Befordring; som det nu er, er Beboerne meget uvillige til at køre, og de forlanger en overdreven Betaling selv for den mindste Tur - antagelig vilde de ogsaa gøre Modstand mod et forøvrigt meget rimeligt Paabud om at hjælpe Færgemanden med at bryde Isen om Vinteren. Ligeledes anbefaler Løvenørn, at Rasmus Christensen atter faar Privilegium paa Krohold, da der kommer baade Prangere og Bønder til Sundet, men han har hørt, at Herredsfogden modsætter sig det. Der maa ogsaa fastsættes bestemte Takster for Overfarten; for Tiden er der ingen, men man giver i Reglen 24 Sk. for at blive sat over med Færgen. Det er imidlertid for lidt, og Beløbet bør forhøjes.

Før Generalpostdirektionen traf nogen endelig Afgørelse, ønskede den at høre Stiftamtets Mening, og dette lod Spørgsmaalet gaa videre til Herredsfogderne Rommedahl i Hobro og Gierulf i Viborg, som derefter indgav et Forslag til faste Takster for Overfarten over Sundet. De udtalte forøvrigt, at det ikke var sært, at det hidtil var gaaet saa daarligt i Virksund, da der i alle Henseender havde hersket den største Uorden paa Stedet, og Færgemændene i de sidste tyve Aar havde været lutter udygtige og forgældede Vagabonder, saa den, hvem Skæbnen tvang til at overnatte dér, vogtede sig for at komme tilbage. Med den nuværende var det anderledes, saa de anbefalede hans Ønske om Kroprivilegiet. Hvad Overfartsforholdene angik, mente

de, at der sjælden ved Nattetid kom rejsende vestfra; det kunde ganske vist ske, men i stille Vejr kunde Færgemanden sidde i sin Stue og høre deres Raab; blæste det, maatte der signaliseres med en Lygte paa en Stang. Derimod var det vanskeligt at faa et Befordringsvæsen i Stand, særlig paa Vestsiden, men det kunde dér maaske alligevel ordnes ved, at den rejsende betalte 1 Rdl. for at faa sendt Bud over Vandet til Kromanden i Lund med Tilsigelse til Bønderne i Byen. Broprojekterne tiltraadte de i det hele og store; Arbejdet kunde udføres ved Amtets Foranstaltning¹⁵).

Stiftamtet lod denne Erklæring gaa videre til Postdirektionen med nogle tilføjede Betragtninger. Det foreslog, at Færgen om Natten varskoedes ved Skud, og henstillede den Anledning, at der skulde staa et Gevær i Huset paa Vestsiden. Og en i Færgegaarden kunde jo saa have Pligt til at ligge ud mod Vandet og have en Rude aaben! De rejsende maatte iøvrigt privat akkordere med Bønderne om Viderebefordring. Med Hensyn til Broarbejderne var man mere forbeholden; der burde nok holdes Licitation over dem, men der vilde sikkert ingen komme til en saadan, og det blev da for dyrt at gaa i Gang med dem; for Resten var det en uheldig Tid at begynde nu, og før det skete, var det rigtigst at lade et sagkyndigt Syn se paa Forholdene.

Der indsendtes ogsaa en Erklæring fra Rasmus Christensen, som havde faaet Besked om at give Oplysning angaaende sit Folkehold. Han forklarede heri, at Personalet foruden ham og hans Hustru normalt bestod af en gammel Mand og to Piger (antagelig fordi saa mange Karle var indkaldt); under vanskelige Forhold tilkaldtes en Fisker fra Sundstrup, om det var til at faa fat i en; ellers skete der ingen Overfart.

Generalpostdirektionen refererede nu Sagen for Kongen, som derefter d. 17. Dec. 1811 udstedte Privilegium for Rasmus Christensen paa at drive Virksund Færgeri, mod at han

paatog sig visse Forpligtelser, derunder at vedligeholde Broerne, naar de var blevet istandsat. Ligeledes fastsattes Takster for Overfarten. I aarlig Afgift til Befordringsvæsenet skulde Færgemanden betale et Beløb, bestemt ud fra Middeltallet af hans Indtægt i de sidste Aar. Rasmus Christiansen opgav dette til at være 50 Rdl., hvorefter Direktionen den 28. April 1812 meddelte ham, at man havde sat Afgiften til 2 Rdl., som skulde erlægges til Opsynsmanden ved Befordringsvæsenet, Postekspedient Ring i Skive.

Herefter gjaldt følgende Takster for Overfarten over Virksund om Sommeren (om Vinteren var de lidt højere):

Person med Rejsetøj	3 Sk.
Bonde, Matros, Haandværker el. lign.	2 —
Karet el. lign. m. Heste	1 Mk. 2 —
Postvogn	1 — 8 —
Bonde- el. Fjælevogn m. Læs	1 — 4 —
do. uden Læs	10 —
Karjol el. Kærre m. Hest	8 —
Rejsevogn m. Hest	8 —
Bondevogn	6 —
Hest	3 —
Kvæghoved	2 —
Svin, Føl	1½ —
Faar, Lam, Kalv, Gris	1½ —
1 Td. Korn	1 —
Kuffert el. Kasse indtil 100 Pund	2 —
do. do. mellem 100 og 200 Pund	3 —
derover i Forhold.	
Mindste Takst for Overfart	1 Mk.
Dragerpenge for Karls Dragt	4 —
Lygte tændt	3 —

Krav fra Færgemandens Side om højere Betaling medførte de to første Gange Bøder til Fattigvæsenet, tredje Gang Bevillingens Fortabelse.

Derimod fik Rasmus Christensen ikke sit Ønske om Tilladelse til Krohold opfyldt, ligesaa lidt som Broprojek-

terne blev til noget, da Rentekammeret var enigt i Stiftamtets Opfattelse af »den nærværende Tids (Krigsaarenes) Ubekvemhed« og i det hele havde adskillige Indvendinger at gøre. Der skete derfor intet, selv om der paa Øvrighedens Foranledning ved Proprietær Lottrup, Holmgaard, og Forvalter Hansen, Lynderupgaard, blev afholdt et Par Syn over Færgestedet. Det hjalp heller ikke, at Rasmus Christensen den 28. Juli 1813 bittert beklagede sig til Løvenørn derover og bad om hans kraftige Assistance paa de rette Steder - ellers blev han nødt til at opsiges sin Kontrakt, da han som en fattig Mand i disse besværlige Tider ikke var i Stand til at klare sine Forpligtelser, og Forholdet stadig vilde blive ringere, naar der intet blev gjort.

Rasmus Christensens Ord var ikke tomme Trusler. Han sad sikkert haardt i det; en lille Takstregulering 1813 kunde naturligvis ikke hjælpe stort, og det kneb ham derfor ogsaa med at opfylde sine Forpligtelser med Hensyn til Materiellets Vedligeholdelse. Et Syn 1815, atter ved Lottrup og Hansen, erklærede vel, at der ingen Klage kunde føres over selve Færgen, men Jollens Aarer var daarlige, og den havde kun løse Fjæl til Sæder, ligesom der var for lidt Mandskab, kun Rasmus Christensen med Kone og Pige, i haardt Vejr yderligere en Husmand. Men navnlig var det galt med den vestre Færgebro, der ved Højvande oversvømmes af Fjorden, saa ingen tørskoet kunde færdes paa den, og de rejsende maatte vade eller bæres i Land. Den trængte i høj Grad til Reparation, baade med Opfyldning og nye Sten, men disse var ikke at faa paa Vestsiden og i Sundstrup kun mod Betaling. Faste Signaler fandtes ikke, men de mentes egentlig ogsaa overflødige, da der kunde raabes over Sundet, og man om Natten havde en Lygte at tænde. Taksterne var ikke opslaet.

At Generalpostdirektionen efter Indberetning om denne Synsforretning befalede Færgemanden uopholdelig at af-

hjælpe de paaklagede Mangler, har næppe frugtet det mindste; tværtimod er det ikke usandsynligt, at det kan have været Draaben, der fik Bægeret til at flyde over, saa han besluttede at opgive det hele. 1816 forlod Rasmus Christensen nemlig Virksund og flyttede til Salling efter at han i Forvejen, skønt han ikke selv havde nogen tinglyst Adkomst til Færgestedet, havde afhændet dette til Jens Mortensen fra Skive.

Den nye Mand kunde imidlertid lige saa lidt som sin Forgænger klare sig i Virksund. Han begyndte straks med at gøre Gæld og fik efterhaanden baade Færgestedet og sit private Indbo prioriteret helt op over Skorstenen, saa det kunde forudses, at hans Tid ikke vilde blive lang, saa meget mere som Landbrugskrisen nu for Alvor satte ind og gjorde alt Udbytte af Gaarden illusorisk. Fra Fortiden stod der stadig en uopsagt 1. Prioritet i Stedet paa 695 Rdl., men 1816 laante Jens Mortensen 1940 Rbd. af Jens Rønberg i Skive og 754 Rbd. af Rasmus Christensen mod

henholdsvis en 2. og 3. Prioritet i Ejendommen, og 1817 fik han 500 Rbd. af Jacob Skals i Skive mod Pant i sit Ind- og Udbo.

Dette kunde jo aldrig gaa godt, og det gjorde det heller ikke. Allerede 1817 var Jens Mortensen ude af Stand til at klare sine Forpligtelser overfor Rasmus Christensen, der derfor gik til Retten med Sagen og ved denne fik sin Skyldner dømt til at betale - hvad han imidlertid ikke kunde¹⁹). Ved den Tvangsaktion, som saa blev afholdt 6. juni 1818, fik Jens Rønberg Virksund Færgested tilstaaet for 810 Rbd., men da han ikke havde nogen Interesse i det udover sin 2. Prioritet, solgte han det igen Aaret efter for 1120 Rbd. til Rasmus Christensen, der saaledes for anden Gang blev Ejer af det²⁰).

Rasmus Christensen skulde nu atter prøve paa at faa Driften til at svare sig. 1818 var Taksterne ganske vist blevet forhøjet, men det kunde i Betragtning af de stadig nedadgaende Tider med Rette siges, at dette ikke var nok, og Rasmus Christensen indsendte derfor 1820 Andragende om Understøttelse til Generalpostdirektionen. Han begrundede det med, at hans Udgifter, siden han var vendt tilbage, havde oversteget Indkomsterne med 225 Rbd.; Færgen havde saaledes gennemgaaet en dyr Reparation paa 15 Rbd., og Lønninger til Personale beløb sig til 65 Rbd., hvortil kom det han havde maattet udrede til Materiale og Arbejdskraft. Ejendommens Landbrug var desuden meget vanskeligt at drive; til Jorden, som laa $\frac{1}{4}$ Mil borte, førte kun besværlige Hulveje, og da den delvis var lyngbegroet, kunde den hverken give tilstrækkeligt Udbytte eller sysselsætte de til Færgeriet nødvendige Folk. Stedets ringe Indtægter havde nu i 30 Aar bortjaget 10 Beboere. Bygningerne var meget forfaldne, og han selv saa sig da heller ikke i Stand til at klare sine Forpligtelser, med mindre der ydedes ham et aarligt Tilskud.

Han foreslog derfor, at en Del af Gaardmændene i de tre Herreder, Rinds, Gislum og Fjends, som havde mest Tilknytning til Virksund, der var det bekvemmeste Overfartssted paa Vejen mellem Aalborg og Skive, tilpligtedes aarlig at levere ham af hver Td. Hartkorn 1 Pot Rug og 1 Pot Byg, hvad der skulde give 23 Td. af hver Sort. Til Gengæld skulde de paagældende saa have Ret til fri Befordring over Vandet. Endvidere ønskede han gratis Sten fra de nærmest liggende Sogne til Færgebroerne. Fik han ikke sin Ansøgning godtaget, maatte han anmode om Tildelelse til fremtidig kun at benytte Jollen - ikke Færgen - i Overfarten.

Herredsfogden i Hobro anbefalede Ansøgningen, men Stiftamtet tog Afstand, idet det navnlig mente det ubilligt at afkræve Folk fra Sogne, der havde lidet eller intet med Færgestedet at gøre, en Afgift til dette. I Stedet foreslog det en ny Forhøjelse af Taksterne, hvad Postdirektionen tiltraadte, og paa dens Indstilling bevilgede saa Kongen 1821, at Overfartsbetalingen steg med 50 0/0. Rasmus Christensens Ønske, at Færgen maatte udgaa af Trafikken, blev derimod ikke imødekommet.

Forhøjelsen kom imidlertid slet ikke til at træde i Kraft, thi Rasmus Christensen meddelte, at han ikke kunde fortsætte som Færgemand paa de tilbudte Betingelser. Følgen heraf blev, at Generalpostdirektionen d. 23. Feb. 1822 ved Skrivelse til Stiftamtet tilbagekaldte hans Privilegium som Færgemand, saa det for Fremtiden nu maatte staa enhver frit for at befordre rejsende og Gods over Sundet.

Med Privilegiet bortfaldt naturligvis ogsaa alle Rasmus Christensens Forpligtelser overfor det offentlige, men da han alligevel stadig maatte have to Karle i sin Tjeneste, er det vel et Spørgsmaal, hvor megen Fordel han havde af Forandringen. Vi hører ellers ikke noget om Forholdene i de følgende Aar; kun kan man se, at Færgestedet stadig har

været underkastet lokalt Eftersyn, hvis Resultat bagefter tilstilledes Herredsfogden. At et saadant er blevet foretaget, maa dog nærmest have beroet paa en Misforstaaelse, da Rasmus Christensen nu som Privatmand ikke behøvede at staa Øvrigheden til Regnskab for, hvorledes han vedligeholdte sit Materiel.

En saadan Synsforretning fra 1834 er bevaret:

Det befallede Söygnis For Retning over Werch Sund Fergesteds Ferge og Bods Rædskabere Da fends Det i Alle delle i God For swar lig stand.

Den gamle Bro er ikke At See For medls Høy Vande og Broen er Des uden For længst Den burde For Høyes (en?) Alen i Dennes sted bruges en Tree Broe

Ulberg d. 2. Decbr. 1834

Tilstor

Christen Nielsen

Peder Nielsen

Sognef.

Samme Aar forsøgte Rasmus Christensen at faa sit Privilegium tilbage og henvendte sig i den Anledning til Generalpostdirektionen derom, men en Betingelse fra hans Side var ganske vist, at han fremtidig kunde regne med en Understøttelse, hvorfor han gentog sit Forslag fra 1820 om en Kornafgift fra Gaarde i omliggende Sogne. Kunde dette ikke ske, udbad han sig en Krobevilling eller Tilladelse til at oprette en Handel med Træ, Tjære, Hamp o. a., eftersom der var langt til Købstad, ligesom han mindede om, at Løvenørn i 1810 havde lovet at anbefale en Istandsættelse af Broerne.

Han begrundede sit Krav om Understøttelse med Henvi- ning til den lokale Trafiks store Tilbagegang, der ikke blot skyldtes Flytningen af Amtstuen til Viborg, men ogsaa de elendige Vejforhold, saa Folk, der nordfra skulde til Skive, altid tog udenom Hjarbæk Fjord, nu da Vejforholdene ind

mod Viborg i de senere Aar var blevet meget forbedret. Om Somren kunde der hengaa flere Dage, uden at der var nogen at sætte over; kun Bartholomæus Marked i Skive gav i August Anledning til en Smule Trafik, ligesom der om Efteraaret og Vinteren var dem, der foretrak Virksund for Hvalpsund, hvor Forholdene var vanskelige i Stormvejr og Isgang.

Herredsfogden fraraadede Kornafgiften, men anbefalede Kroholdet. Stiftamtet derimod tog Afstand fra de af Færgemanden opstillede Betingelser, selv om det ganske vist indrømmede, at man burde følge Forholdene i Virksund med Opmærksomhed, og derfor kom der intet ud af Rasmus Christensens Henvendelse, undtagen for saa vidt som Postdirektionen atter begyndte at overveje, om der muligt burde gøres noget ved Færgebroerne.

Disse Overvejelser førte til, at man 1835 anmodede Fyr- og Havneinspektør Leth om at se paa dem. Hans Indberetning Aaret efter levede, som man kunde vente, ikke Færgestedet megen Ære, da han fandt Broerne uforsvarlige at anvende; det eneste, der var i Orden, var Færgen, som Rasmus Christensen havde anskaffet for tre Aar siden, efter at den gamle var blevet ituslaaet under en Storm. Han forelagde derfor Forslag til en gennemgribende Istandsættelse, der, om den udførtes som Vejarbejde, kunde udføres for 1000 Rbd. Færgemanden vilde, naar dette var sket, og han havde faaet sit Privilegium tilbage, foretage de fremtidige Vedligeholdelser. Forøvrigt ansaa han Virksund, hvis Bredde han anslog til c. 120 Favn, for at være det bekvemteste Overfartssted i hele Limfjorden, men Vejene dertil var daarlige og vildsomme, ja skulde til Tider være »fast impassable«.

Mere skete der heller ikke. Myndighederne lod, da det kom til Stykket, Virksund passe sig selv, saa alt forblev ved det gamle. Maaske har det været Skuffelsen herover

og Ærgrelse over altid at møde en kold Skulder fra den Kant, der fik Rasmus Christensen til atter at bryde op og 1836 afhænde Færgestedet, som han forøvrigt ikke havde faaet tinglyst Skøde paa før i 1831. Den nye Mand, Søren Sørensen Huus, der gav 2000 Rbd. Sedl. for det, døde imidlertid allerede 1838, hvorefter hans Enke Aaret efter solgte Gaard og Færge i den Tilstand, de fandtes i, til Frederik Nielsen fra Hejlskov i Fjends Herred, for 800 Rbd. Sedl. Hans Slægt ejer Stedet endnu.

Som nævnt blev der stadig holdt et aarligt Syn over Færgestedet, men da Øvrigheden i 1842 rykkede Fr. Nielsen for det, svarede han, at han kun vilde lade et saadant foretage, hvis det var hans Pligt, da han ikke mente, at han som Privatmand behøvede at gøre det. Han oplyste dog samtidig, at Broerne siden 1839 havde været omtrent bortskyllet, saa Ind- og Udskibning fra og paa dem var meget vanskelig, men der var kun faa rejsende, mest Egnens Folk. Han antog, at Færgen i Løbet af et Aar gik over c. 70 Gange, Mellembaaden 12, Sejlbaaden 11 og Jollen godt 100, og at der befordredes c. 60 Vogne, 30 Heste, 12 Stk. Kvæg og 20 Faar, Kalve el. Svin. Men andre ved Sundet gik ham i Bedene med Hensyn til hans Næring som Færgemand, hvad der var til stor Skade for ham, saa meget mere som han baade maatte holde Folk og have Baadene i Orden for at kunne staa til Tjeneste til enhver Tid. Han vilde derfor gerne have Privilegiet tilbage til Færgestedet, om det af særdeles Naade kunde skænkes ham gratis, da han ikke havde Raad til at betale for det.

Næste Aar søgte Fr. Nielsen officielt om det samt om Bevilling til at holde Kro og drive Handel, ligesom han ønskede Broerne istandsat af det offentlige. Sogneforstanderskabet for Ulbjerg-Lynderup anbefalede, idet det dog tog Afstand fra Ansøgningen om Handel og forlangte, at Kroen kun maatte beværte rejsende og ikke have siddende Gæster

til Drik og Spil; at der solgtes Brændevin ud af Huset, havde det derimod intet imod. Til Broernes Vedligeholdelse burde der ydes et aarligt Tilskud.

Ogsaa Herredsfogden var velvillig, da der nu paa Grund af forbedrede Vejforhold kunde paaregnes en større Trafik. Blev der Kro, maatte der dog fastsættes bestemte Priser, skønt han ikke troede, Fr. Nielsen vilde tage for meget. Derimod var han uvillig overfor Tanken om en Købmandshandel, da en saadan vilde skade Købstæderne, og der ingen Mening var i, at Færgemanden eventuelt tjente sig rig paa deres Bekostning. Men Broernes Istandsættelse kunde ikke paalægges ham; det maatte blive det offentliges Sag.

Stiftamtet var af samme Mening. Paa sin videre Vandring kom Ansøgningen ogsaa til Rentekammeret, der skulde afgøre Krospørgsmaalet, og dette ønskede forinden nærmere Besked om Forholdene paa Stedet. Fr. Nielsen oplyste heroverfor, at han havde to Gæstekamre og Plads til 4 Heste, men da han samtidig gjorde Handelstilladelsen eller 50 Rbd. aarlig til en Betingelse for igen at blive officiel Færgemand, og man ikke vilde efterkomme disse Krav, fik han den 2. Sept. 1843 blankt Afslag paa sit Andragende.

Fr. Nielsen frafaldt da sit Krav om Handelen og indgav en ny Ansøgning. Herredsfogden anbefalede igen; han mente ogsaa, at Fr. Nielsen nok kunde tilkomme en Krobevilling til Støtte for sine Indtægter, naar han holdt Materiellet vedlige, og han fremhævede paany det ubillige i, at han skulde tage sig af Broernes Genopbygning. Kroen vilde vel ikke blive særlig god, dog lige saa god som de andre paa denne ikke stærkt bebyggede og trafikerede Egn.

Denne Gang var der intet i Vejen, for saa vidt som der d. 5. Juli 1844 ved en kgl. Resolution blev givet Fr. Nielsen det attraaede Færgeprivilegium, som saaledes nu igen efter godt 20 Aars Forløb knyttedes til Overfarten over Virk-

sund. Men Krospørgsmaalet blev ikke løst samtidig. Fr. Nielsen havde nemlig ikke blot søgt om Fritagelse for at betale Indløsningspenge, men ogsaa for at svare aarlig Afgift, og det sidste vilde Rentekammeret ikke gaa ind paa. Først da han trak dette Forlangende tilbage, var Vejen bannet, og tilbage stod saa kun at afgøre, hvor stor den skulde være. Efter Konference med Herredsfogden foreslog Stiftamtet, at den sattes til 4 Rbd., og dette tiltraadtes i København.

Dermed var den sidste Hindring bortryddet, og d. 28. Nov. 1844 kunde Rentekammeret meddele, at Fr. Nielsen nu havde Ret til »at holde Værtshus og de rejsende med fornødne Logementer samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed og for en billig Betaling at betjene mod en aarlig Afgift paa 4 Rbd. Sølv«. Betingelsen var dog, at han kun maatte brygge Øl til Værtshusets Fornødenhed og aldeles ikke brænde Brændevin, da dette skulde købes i Byerne eller i de med Bevilling forsynede Brænderier paa Landet. Ligeledes var det under Bevillings Fortabelse forbudt at drive ulovligt Krohold, dvs. beværte Sognets Bønder eller andre af Almuen, som ikke var rejsende. Iøvrigt skulde han holde Værtshuset i forsvarlig Stand og i enhver Henseende rette sig efter de om Krohold paa Landet allerede eksisterende eller fremtidig udgaende Anordninger.

I Brosagen skete der derimod intet som helst, og i 1846 mindede da Fr. Nielsen igen Myndighederne om, hvor utidssvarende Forholdene var, samtidig med at han atter henstillede det gamle Løvenørnske Projekt til deres Overvejelse. Baade Sogneforstanderskab og Herredsfoged anbefalede, men Amtsraadet stillede sig ganske afvisende. I sit Møde d. 18. Feb. 1847 vedtog det intet at ville gøre ved Sagen, thi selv om Arbejdet vel ikke var spildt, var der mere paatrængende Opgaver, der vilde lægge Beslag paa Amtets Pengekræfter end dette Færgested. Dermed var Ansøgning-

gens Skæbne afgjort, og Postdirektionen nægtede endog rent ud, hvad Herredsfogden havde foreslaaet, at lade en sagkyndig Mand undersøge Forholdene.

1855 døde Fr. Nielsen, og hans Enke drev derefter Færgested og Kro, indtil hendes Søn Niels Peter Frederiksen 1863 fik Bevilling dertil¹²⁾. 1862 gjorde man paany et Forsøg paa at interessere de vrangvillige Myndigheder for Bro-sagen ved igen at indsende et Andragende, da Broerne om Vinteren var blevet slemt ramponeret af Fjorden, og man ikke mente sig forpligtet til selv at foretage en Hovedreparation. Herredsfogden erklærede ligeledes, at man kun kunde paalægge Færgemanden at istandsætte, hvad der var lavet paa offentlig Bekostning, men da Arbejdet var anslaaet til at ville koste 1100 Rdl., sagde Amtsraadet nej, men maaske vilde det yde et Tilskud.

Paa Postdirektionens Forlangende blev Sagen dog taget op igen, og Færgemanden fik Ordre til at indsende en Plan og et Overslag. I Stedet kom der en Ansøgning om at faa bevilget 200 Rdl. til Arbejdets Udførelse, men da Amtsraadet ikke fik de Oplysninger, det krævede, vedtog det d. 25. Feb. 1863 ikke at foretage sig noget, før de forelaa. Efter dette foretrak N. P. Frederiksen selv at bekoste Istandsættelsen i Haab om siden at faa et Tilskud til den.

1869 søgte Frederiksen om en Forhøjelse af Taksterne; de var nemlig de samme som i 1818! Ganske vist, skrev han, var Trafikken aftaget noget siden Jernbanernes Komme, men Materiellet maatte dog stadig vedligeholdes og Medhjælp være tilstede. Han henstillede derfor, at Betalingen øgedes med en Trediedel »eller saa omtrent« og ønskede samtidig Oplysning om sine Rettigheder, da Folk paa begge Sider af Sundet mente at have Lov til at sejle rejsende over, naar de kun ikke benyttede Broerne, men dermed paaførte de ham et betydeligt Tab i »min i Forvejen ringe Næring som Færgemand«.

Sogneraadet i Ulbjerg-Lynderup, der gav Frederiksen et godt Vidnesbyrd for hans »Raskhed, Villighed og Høflighed mod alle«, anbefalede Andragendet, og da hverken Herredsfogden i Hobro, Øvrigheden i Fjends Herred eller Stiftamtet havde noget at indvende, kunde Generalpostdirektionen d. 3. Maj 1870 meddele ham, at hans Ønske var opfyldt. Samtidig erklærede den, at han havde Eneret paa Færgefart over Sundet.

Da den gamle Færge efterhaanden var blevet saa skrøbelig, at den næppe mere var anvendelig - kun Bunden duede - androg Frederiksen 1872 Postdirektionen om Tilskud til en Hovedreparation, eftersom hans Indtægter ikke svarede til Udgifterne; i Fjor anskaffede han saaledes to nye Baade til 70 Rdl., og Broerne havde han hidtil selv holdt vedlige. Han vedlagde et Overslag over Nymonteringen, der vilde koste 155 Rdl. Denne Gang vedtog Amtsraadet at ville betale mindst Halvdelen af Omkostningerne, da Færgestedet ikke burde nedlægges, og Postdirektionen bevilgede 50 Rdl., som toges paa Finansloven af den til private Færgesteders Vedligeholdelse henlagte Sum.

I disse Aar blev Færgævæsenets Styre omordnet. I Enevældens Tid havde oprindelig Kancelliet haft det øverste Tilsyn, men 1807 fik Generalpostdirektionen Ledelsen. Denne gik 1872 over til Indenrigsministeriet, men ved Lov af 21. Marts 1874 blev Færgestederne henlagt under Amterne, dog under Indenrigsministeriets, senere Trafikministeriets, Kontrol.

Dette betød for Virksund Færgestedes Vedkommende, at det nu blev Viborg Amtsraad og ikke Herredsfogden, som havde Tilsyn med Forholdene paa Stedet og Ret til at afgøre, hvor store Beløb der fra det offentliges Side skulde bevilges til Vedligeholdelse og Udbygning af Materiellet. Hidtil havde dets Interesse for disse Ting mildest talt været meget lidt fremtrædende, og særlig stor blev den heller

ikke i den kommende Tid²²). Da Frederiksen saaledes samme Aar androg om at faa Broerne ombygget paa offentlig Bekostning, fik han Afslag, da han selv havde anlagt dem og derfor ogsaa mentes forpligtet til at vedligeholde dem. Dog tilbød man at forhandle med ham om Sagen ved næste Aars Eftersyn og siden konferere med Ministeriet. 1875 tilbød Frederiksen selv at udføre Arbejdet, om Amtet ikke vilde, men udbad sig dog et Tilskud til det, da det vilde koste 875 Kr. Amtsraadet udpegede nu to Mænd til at forhandle med ham og til at undersøge, om han mon ikke alene var pligtig at afholde Udgifterne, og derved blev det foreløbig.

1877 kom Frederiksen igen. Han havde nu istandsat Vestbroen for 420 Kr., men da han nægtede at gaa ind paa et Tilbud om 300 Kr. + 60 Kr. i 5 Aar, mente Amtsraadet sig uforbundet overfor ham, saa meget mere, som Arbejdet ikke var ganske færdigt. Da Amtsvejinspektøren imidlertid lagde et godt Ord ind for ham og roste hans Dygtighed, vedtog man alligevel at betale Halvdelen af Udgifterne een Gang for alle, skønt dette ikke tilkom det offentlige. Frederiksen tilbød nu at gøre det ufærdige færdigt mod at faa Halvdelen af Omkostningerne refunderet samt Halvdelen af de 420 Kr., hvorhos han lovede at foretage de nødvendige Vedligeholdelser, saafremt man vilde bevilge ham 40 Kr. i 5 Aar. Dette gik Amtsraadet ind paa, men erklærede samtidig, at saa vilde det heller ikke forpligtes yderligere. Aaret efter søgte Frederiksen at faa de 40 Kr. gjort permanent, men fik til Svar, at hvis han ikke inden 1. Juli underskrev Overenskomsten fra i Fjor, vilde man ikke give noget som helst hverken til det vestre eller det østre Brohoved. For dette bøjede han sig og underskrev Kontrakten - som Amtsraadet lod tinglyse - hvorefter der ved Arbejdets Slutning udbetaltes ham 310 Kr.

Da de 5 Aar var gaaet, androg Frederiksen igen om et aarligt Tilskud, men inden Amtet havde taget Stilling her-

til, døde han (1884). Forhandlingerne videreførtes dog, og det endte med, at man vedtog fremtidig at yde 40 Kr. om Aaret, ligesom man tilbød at ville deltage i Udgifterne til Anskaffelse af en ny Færge, naar det var nødvendigt, mod at den tilhørte Færgestedet. Ligeledes bevilgedes en Takstforhøjelse²³).

Det var Niels Peter Frederiksens Enke, der efter sin Mand førte Virksomheden videre. Hun døde imidlertid allerede 1887, og hendes Søn, Frederik Frederiksen (1869-1934) blev derefter Ejer af Færgested og Kro, som han i den første Tid, til han naaede den lovpligtige Alder, maatte drive med Formynder.

Noget Opsving i den almindelige Rejsetrafik over Sundet kom der ikke, det var heller ikke at vente, men paa den anden Side var der en Overgang ikke saa lidt Sejlads med Smaaskibe til og fra Stedet; de kunde komme helt fra Norge og udskibede da Tømmer paa Færgebroen, mens de til Gengæld indladede Korn. Det bragte naturligvis Liv og Røre paa Pladsen og ikke mindst i Kroen, hvor der nok mange Gange har hersket en løftet Stemning²⁴). Ogsaa da Viborg-Aalestrupbanen var under Bygning, kom Virksund til at spille en vis Rolle, idet de Sten, som Højslev Teglværk leverede dertil, blev hjemtaget ad denne Vej.

Men ellers var der vist i Reglen mere stille paa Broerne, end Færgemanden syntes om. Den nye Jernbane og - senere - Bilerne bevirkede naturligt, at de rejsende, der fra Nordjylland agtede sig til Skiveegnen eller omvendt, nu foretrak Vejen udenom Fjorden, hvorved de baade sparede Færgepenge og den ikke altid lige lette Ind- og Udskibning af deres Køretøjer. Følgen blev, at det efterhaanden kun var faa, der spurgte efter Færgen (bygget 1889), som der derfor tilsidst egentlig ingen Brug var for, og det var derfor heller ikke noget Savn, da den 1929 gik helt ud af Driften. Trafikken maa nu siges væsentlig kun at være af

lokal Betydning, og det er vel nu nærmest blot Egnens Folk og Turister paa Cykle, som bliver sat over Vandet. Kunde der engang komme en Bro over Sundet, vilde der derimod utvivlsomt blive en betydelig Færdsel over det, da langvejsfarende saa kunde opnaa en ikke ringe Tids- og Kilometerbesparelse. Bundundersøgelser er allerede foretaget, ligesom der er udarbejdet et Detailprojekt til Opgavens Løsning, der anslaaes at ville koste godt 3 Millioner Kr., men endnu er man kun paa Forberedelsernes Stadium, og før man ved, hvor megen Interesse Sagen kan paaregne i Rinds og Fjends Herreders Kommuner, og hvor store Tilskud Stat og Amt vil yde, er det naturligvis ugørligt at udtale sig om Muligheden for Planens Gennemførelse.

Frederik Frederiksen døde 1934, hans Enke, Poulina Frederiksen, 1951, 89 Aar gammel. Nu ejes Kro og Færgested af deres Søn, Peter Frederiksen.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Fra Viborg Amt 1951, S. 128 f. 2) Hugo Matthiessen: Limfjorden, S. 114. 3) Regnar Knudsen i »Namn och bygd« 1944, S. 57 ff i Danske Stednavne med »Borg« og »Virke«. 4) Regn. Knudsen: »Berl. Tid.«s Aftenavis 17. Juli 1950; jf. Vib. St. Folkebl. 12. Februar 1940. 5) Hg. Matthiessen: Anf. Skr., S. 114. 6) Matriklen 1688, Hald Amt. 7) Vib. Landstings Skøde- og Panteprot. 1719, Fol. 454. 8) Skivebogen 1921, S. 120. 9) Udviklingen ses af Skøde og Panteprot. f. Rinds-Gislum Herreder for disse Aar. 10) Vib. Købstads Hist. III, S. 832. 11) Vib. Amtstueark.: Rentekammerbreve, (20. Juni 1801). 12) I Viborg Samler 14. Marts 1803. 13) Skifteprot. f. Rinds Herred 1810, Fol. 25. 14) Auktionsprot. f. Rinds-Gisl. Herreder 1810. 15) Skildringen af den følgende Tid bygger hovedsagelig paa en Pakke i Rigsarkivet om Virksund Færgested 1811-72 (Vejledende Arkivregistraturer III, S. 234). 16) Skvætbord = Planke paa Højkant paa Rælingen til at holde (Bølge)skvættet ude. Ordbog over d. danske Sprog XIX, S. 1214. 17) Fæstebønder paa Kronens Godser. 18) Udateret. 19) Dokumenter t. Justitsprot. f. Rinds-Gisl. Herr. 1817. Dom 20. November 1817. 20) Dokum. t. Rinds-Gisl. Herr.s Auktionsprot. 1818. 21) Da det muligt kan have Interesse at kende Priser dengang,

anføres de 1859 fastsatte Takster for Kroer i Gislum Herred: Kold Frokost el. Aftensmad af Skinke, Okse-, Kalve- el. Lammesteg m. Brød, Salt, Sennep og Smør: 2 Mk. En Ret Middagsmad m. Brød etc. paa Værelset: 2 Mk. 8 Sk., 2 Retter: 3 Mk., ved Værtens Bord: 2 Mk. 8Sk. For Kusk og Tjener: 1 Mk. 8 Sk. 1 Fl. Rødvind: 4 Mk. 1 Gl. Punns (1 Pgl.): 1 Mk. 1 Sopken Rom: 4 Sk., fransk Brændevin: 4 Sk., bitter Brændevin: 3 Sk., Æggesopken: 12 Sk. 1 Fl. dobbelt Øl: 1 Mk., dagl. Øl: 8 Sk. 1 Portion Kaffe: 2 Mk. 1 Spølkum Kaffe: 8 Sk. 1 Portion fin The paa Maskine: 3 Mk. Værelse uden Varme: 3 Mk., med Varme: 1 Rdl. Dobbeltværelse med Varme: 1 Rdl. 1 Mk., uden Varme 5 Mk. (Indk. Breve til Aalborg Amt ang. Post-, Kroholds- og Færgesvæsen 1857-59). ²²⁾ Viborg Amtsraads Forhandlinger 1874 ff. ²³⁾ Takstforhøjelse bevilgedes ligeledes 1903 og 1913. ²⁴⁾ Kroen, der blev nybygget 1873, laa oprindelig ved Siden af Færgebroen paa et Sted, der kaldes Staldhagen, men skal være blevet flyttet til sin nuværende Plads 1825 (Meddelt af Sognefoged Poul Kieldgaard, N. Rind).

TROLOVELSESGILDET I THORUP PRÆSTEGAARD

D. 7. SEPT. 1690

Ved C. Klitgaard.

Den 7. Sept. 1690 holdt *Thøger Mortensen Holst* et stort Trolovelsesgilde i Præstegaarden Thorup i Farsø Sogn, Viborg Stift, med *Anne Thomasdatter Galskyt*, efter at Hr. Thøger 29. Marts 1690 var blevet kaldet til Kapellan og Efterfølger for Sognpræsten i Farsø-Vonsild *Thomas Hansen Galskyt*, f. 1627, † 1694. Hr. Thøger var Søn af Præsten Morten Thøgersen Holst i Thise i Salling, der døde 1694, og hans første Hustru Lisbet Christoffersdatter, død 1867, og han var født 1664, blev Kandidat med non 1688 og altsaa Kapellan i Farsø 1690.

Fæstemøen *Anne Galskyt* var født 1671, Datter af ovennævnte Thomas Hansen Galskyt og Hustru *Johanne Mortensdatter Kjørulf*, f. 1632, † 1702, Datter af Morten Nielsen Kjørulf paa Ravnstrup i Ørum Sogn (Vendsyssel). Fæstefolkene blev viet 8. Oktober 1690, og i Ægteskabet blev der 5 Sønner og 4 Døtre, men 15. April 1706 døde Hr. Thøger, efter at han 9. Marts 1705 var blevet ramt af Apoplexi ved Bispinde Gerners Begravelse i Viborg, og hans Enke Anne Galskyt blev saa 1707 gift med Hr. Thøgers Eftermand i Farsø *Laurids Mikkelsen Hinge*, der døde 1733.

Nedenstaaende »Beretning« om Trolovelsesgildet er af en vis præstehistorisk eller personalhistorisk Interesse ved dens usminkede Omtale af en hel Del kendte Personer i

Rinds, Gislum og flere Herreder, og man tager næppe fejl, naar man tillægger Forfatterskabet Provst, Magister *Christen Christensen Stistrup* i Ullits. Han var en bidsk Satiriker, en Krakiler og Procesmager, som Provstiets Præster omsider fik Kongen til at afskedige fra Provsteværdigheden i Aars Herred, og han rejste endog Proces mod sin egen Hustru *Else Lauridsdatter Aalborg* fra Gjøl, hvem han beskyldte for Utroskab.

Blandt hans særlige Fjender var Justitsraad, Landsdommer *Peder Lerche* til Lerchenfeld, det tidligere Bonderup i Vesterbølle Sogn, som Lerche, der var Præstesøn fra Nyborg, havde købt 1677, og som han fik oprettet til et Stamhus 1695, ophævet 1743; han var antagelig født 1642 og døde 1699. I sit Ægteskab med *Kirsten Madsdatter Rosenørn*, der blev optagt i Adelstanden 1671, havde han ingen Børn, og hun, der var født 1628 og døde 1694, var jo ogsaa saa meget ældre end Lerche, at hun kunde have været hans Moder, og hun var, da Lerche ægtede hende, Enke efter Amtsforvalter Klemen Klemensen i Skanderborg og havde utvivlsomt Formue, hvilket jo forklarer Lerches Giftemaal med hende. Hun ligger begravet i Farsø Gravkælder, hvorimod Peder Lerche blev begravet i Viborg Domkirke.

Peder Lerche var som Herremand en haard, brutal og pengegridsk Mand, der ligesom hans Fjende Magister Stistrup var procesgal, og hans yngre Samtidige, Stistrups gode Ven, Historikeren, Herredsfoged i Rinds og Gislum Herreder Christen Sørensen Testrup, skriver da ogsaa om Lerche, at han samlede en stor Del Gods per fas et nefas (med Ret og Uret) og »var bekendt for en Voldsmænd i sin Tid«¹⁾.

I den efterfølgende Skildring af Troløvelsesgildet faar Lerche adskillige Spark, og da han var død, skrev Magister Stistrup dette Mindedigt²⁾:

In Memoriam Petri Lerche.

Den største Snaus i Verden var,	Til dette Sted skal komme,
Hand lægges nu i Kiste,	Huor fordum Tid udgivet er
Ei større Gnier Jorden bar,	Vel mange Prouste-Domme,
Som Gud og Huermand vidste,	Men nu et prægtigt Huilested
Hand gjorde aldrig noget got,	At skiulle disse Beene,
Den u-omskaarne Jøde,	Som Rafnene med Billighed
Thi har hand nu dend ævig Spot,	Tilhøre bør alleene;
Saa Gud skee Lof hand døde;	Thi denne lefde som et Best,
Vi skrifver derfor paa hans Graf:	Og som et Bæst hand døde,
Her huiiler Lerches Beene,	Et Snaus, et Drog, een Jøde;
Men huor hans arme Siæl blev af,	Men Vandrings-Mand,
Er Gud bevidst alleene,	kan du ej her
Stat Vandringsmand, om	Af disse Dyder mercke
nogen her	Vor dødes Navn, da viid det er
	<i>Landsdommer Peder Lerche.</i>

I Gensvar paa dette Mindedigt fremkom et andet Digt, hvis Forfatter tænkeligt var Hr. Thøger Mortensen Holst i Farsø, og hvori det hedder:

Til Pasquillantens.

Dend største Skurck i Verden er	At skiule Æreskiænder,
Har Anfang gjort at skrive,	Dend Bødlen self med Hud
Ei større Skum nu Jorden bær	og Haar
Om erlig Folck at liufve.	Burd' slaa med Kløer og Tænder;
Du skriver her en Mand til Spot,	Hand lever icke som en Præst,
Du u-forskammed Tølper,	Den sorte Tartar leede;
Som gjorde Dig og andre got,	Men som een Tingstud ⁸),
Ihuor Du mod ham gylper.	gierig Best,
Vi skriver derfor paa Din Port:	I Marck, i Bye, i Heede;
Her er en Løgners Huule,	Men Vandringsmand, om Du
Og beder Dig saa sluug en Lort	ey seer,
For Skriften, Du skuld' skiulle;	Huis Dyd herunder skiulles,
Hand er et Skarn og Løgner slet,	Da viid og merck, at ... beteer,
Som daglig Folck udgriner;	<i>Det Prousten er i Ullis.</i>
Men see en prægtig Præstegaard	
Stat Vandrings-Mand, betenck dig ret,	
Før Du til hamm indtriner,	

OMNE BONUM TRINUM.
ALLE GODE TING TREY-DOBBELT*).

Eftertenckt ved det Rare Trolovelsis-Banquet
Holden i Thorup den 7. Sept. Anno 1690,
imellom *Hr. Thøger Mortensen Holst* og
Anne Thomas Daatter Galschytt; Huor till
har været:

- 3 Stiftere: 1. Gud - 2. Kongen - 3. Peder Lerche -
- 3 Tilbringere: 1. Johanne Mortens Daatter (Kjærulf) - 2.
Søfren Arnskou - 3. Lang Poull udi Farsø -
- 3 Tillhielpere: 1. Morten Peitersen - 2. Alhed Panck - 3.
Birrete Domhuus -
- 3 Modstandere: 1. Biskoppen (Søren Glud † 1693) - 2.
Prousten (Christen Stistrup † 1712) - 3. Søfren Bo-
rumb (tidligere Kapellan i Farsø) -
- 3 Drifvendis Aarsager: 1. Gifte-Siughed - 2. Børns For-
fremmelse - 3. Reede Penge

De ofjerværende Personer.

- 3 Mænd af Huusit: 1. Hr. Thomas (Galskyt) - 2. Hr. Thø-
ger (Holst) - 3. Jochum Galschytt (Fæstemøens Bro-
der, siden Forpagter paa Kyø og Haubrogaard) -
- 3 Quinder af Huusit: 1. Johanne Motensdatter (Kjærulf)
- 2. Anna Galschytt - 3. Lille Bitte Karen, som du
veedst vell -
- 3 Præster: 1. Hr. Christoffer i Giisлом (C. Christensen
Kragbæk † 1704, g. 2. m. Fæstemøens Søster Karen)
- 2. Hr. Christen i Luuns (C. Andersen Staun † 1695
- 3. Hr. Lauridtz i Haubroe (L. Hieronimussen †
1703) -
- 3 Fogder: 1. Anders Ollestrup (A. Christensen Aalestrup,
Herredsfoged i Rinds og Gislum Hrdr. † i St. Tho-
rup 1700) - 2. Peder (Andersen) Skrifver (Herreds-

- skriver i Rinds og Gislum Hrdr. 1688, tidl. Lagmand i Norge) - 3. Niels Mortensøn i Farsøe -
- 3 Hæderlige Koner: 1. Anne Mortensdaatter (maaske Fæstemandens Søster) - 2. Elisabeth Clemends-Daatter - 3. Kirsten Mortens-Daatter i Farsøe (antagelig Fæstemandens Søster) -
- 3 Sogne-mænd: 1. Christen Mickelson i Huandstrup († 1703, købte Hvanstrup 1683) - 2. Mads Bertelsen - 3. Anders Kraag i Holm -
- 3 Sogne-Quinder: 1. Bicke Albrets-Daatter - 2. Kirsten Pouls-Daatter - 3. Anna Tygis-Daatter -
- 3 Smucke Piger: 1. Maren Haars (Datter af Christen H. paa Randrup, g. 1696 m. Chr. Mortensen Holst, Præst i Louns) - 2. Mette Christens-Daatter - 3. Anne Tøgers-Daatter -
- 3 Spillemænd: 1. Hans Løgstør - 2. Jacob Knap - 3. Holger Glarmester -
- 3 Fornemme Giæster fattedis: 1. Patronen (Peder Lerche) - 2. Prousten (Christen Stistrup) - 3. Lang Poull i Farsøe, Hr. Thomasis Dusbroder -
- 3 Blev skammelig borte: 1. Hr. Morten i Gretterup (Junget S., Morten Holst, Præst i Thise) - 2. Hr. Jens i Junge (Fæstemandens Broder, Præst i Junget, † 1712) - 3. Gall Bertell, Hr. Thøgers beste Favorit -
- 3 Vilde intet komme: 1. Thøger Hoffmann, som laante dem Penge (Ejer af Gunderupgaard, † 1692) - 2. Hr. Mathiis, næste Naboe (M. Willumsen, Præst i Strandby, † 1708) - 3. Søfren Borum, Capelan der paa Steden før Hr. Thøgers Ankomst -
- 3 Tiente Utack: 1. Hr. Christoffer (Kragbæk), for Sandhed - 2. Kocken, for der gick for meget Smør till - 3. Hr. Thomas (Galskyt) sielfver, der lod Spillemændene hente, der fortiente intet -
- 3 Slemme Sorrig fuldte Giæstebuddet: 1. For faae Penge till

- Offers - 2. Fæstemanden talte de Gamle for dristig til - 3. Fæstemøens Vogn for viid i Kindingerne (Trætangen mellem hvis Grene Vognstjerten fastgøres med en Nagle [Feilbergs Ordbog]), Bagbindet for viid, og it Hul paa Vogn-Kurfven -
- 3 Ting giøris hart fornøden: 1. Langhalm - 2. Et hastig Bryllup - 3. En Bag-Stiert -
- 3 Vilde see, huad Ende dett fick med dem: 1. Den Røde i Bølle - 2. Willom Steenblock (Bispens Amanuensis, siden Præst i Højslev) - 3. Lille Karen Dall i Vognsild -
- 3 Tiede durch stille: 1. Langgaards Secreterer Peder Holmgaard - 2. Anders Skott udi Strandbyegaard - 3. Broemøller (Mølleren i Bro Mølle, siden Lerchenfelds Mølle) -
- 3 Begierte Jomfrudommen: 1. Lieutenant Juull (paa Staarupgaard) - 2. Jens Toxviig - 3. Hans Mahler -
- 3 Forundrede sig over de lange Horn: 1. Claus Roll - 2. Søfren Borum - 3. Jens Andersøn Colding -
- 3 Maatte intet biudes: 1. Hr. Niels Tæbering i Guddom (Præst i Gudum-Vorde, † 1713) - 2. Hr. Christen (Lauridsen) Skipper i Tostrup (Præst i Tostrup-Roum, † 1696) - 3. Amtmand Giæddis Hendrick -
- 3 Adelige Persohner sendte ingen Foræring: 1. Fru Kirsten Rosenørn (Peder Lerches Hustru, † 1694) - 2. Poul Porsis Frue (fra Fredbjerggaard) - 3. Fru Anna Munck i Fandrup (Enke efter Niels Munk til Havbro) -
- 3 Hafvde virkelige Bestillinger: 1. Hr. Thøger (Galskyt), der prædikede - 2. Hr. Christopher (Kragbæk), som copulerede Brudfolckene - 3. Jockum Galskytt, som fuldte Giæsterne tilldørs -
- 3 Fornemme Quinder vilde gierne hafve kommit, men blefve icke budne: 1. Jomfru Harboe i Svingelbjerg

- 2. Hustru Boell i Farsøe - 3. Anne Smeds i Søbæch -
- 3 Toge først Afskeed: 1. Bølle-Præstis Kone (Anne Mogensdatter, † 1714, g. 2. m. Laurids Axelsen, Præst i Vesterbølle) - 2. Haubro-Præst (Laurids Hieronimus-sen) - 3. Smed Mickell -
- 3 Blefve giort fulde: 1. Lille-Huusit - 2. Gaarden - 3. Haugen -
- 3 Ting vare anseelige: 1. Anders Allestrups (Herredsfogden) fryndsede Gehæng - 2. Søfren Dall, som sad for Bordenden - 3. Hr. Christens Buxer i Luuns (C. Andersen Staun) med de ny Lapper imellom Beenene -
- 3 Holdt længst ud, for de hafde værst hiemme: 1. Anders Allestrup - 2. Spillemændene - 3. Posten i Borregaard (i Skivum Sogn) -
- 3 Store Ulykker fuldte Giæstebuddet: 1. For Tappen blefv borte till Tønden - 2. At Hundene aad Thøger Hoffmanns Harer - 3. Som slog Kiøre-Suennenis store Kaal-Gryde sønder -
- 3 Ting blefve tilofvers: 1. En stor Mangfoldighed af Nød-Skaller paa Gulfvet - 2. Spyelse efter Kudskene - 3. Skarn for huer Dør mand gick udaf -
- 3 Ting maatte vell været hiemme: 1. Spillemændene, fordi de fick ingen Penge. - 2. Thøger Hoffmanns Harer, fordi de kom ingen til Nytte, uden Hundene - 3. Hr. Christens (Staun) Krafve i Luuns, efter som hand ey hafde haft den paa før den tid, uden den Gang, Hand gjorde sin Pigis Bryllup -
- 3 Slags Drick: 1. Øll - 2. Brændeviin - 3. Mød -
- 3 Dansede Kryds-Dantz: 1. En Anseelig Præst - 2. Kirsten Mickels-Daatter - 3. Bitte Karen, som du veedst vell -
- 3 Gave Spillemændene Penge: 1. Hr. Lauritz (Hieronimus-sen) - 2. Langbye - 3. Store Anders -
- 3 Gave Spillemændene Skarn: 1. Luuns Præst (Christen

- Staun) - 2. Hundstrup-Mænd - 3. Den kraaged Anders Apostel -
- 3 Ting var nytt og forunderlige: 1. At Thøger Hoffmann sendte Frugt, og Hr. Matthiis (Willumsen) Ordens-Broder intet - 2. At Hr. Thommes (Galskyt) talte vell om Thøger Hoffmann, og taug stille om Hr. Matthiis (Willumsen) - 3. At Hr. Christens Buxer (C. Staun) lugtede langt anderledes end paa Sommeren, ja, som Barnet i Vuggen -
- 3 Stænders Skaal blefv drucken: 1. Kongens - 2. Peder Lerckis - 3. Biskopens (Søren Glud) -
- 3 Vare og Lystige: 1. Hr. Christen i Luuns (C. Staun) - 2. Johanne Mortensdatter (Kjærulf) - 3. Hr. Christoffers (Kragbæk) Kiøre-Svend -
- 3 Vilde væred i Gunst: 1. Peder Catrup, som saae Bruden i Farsø Kircke - 2. Jørgen Sommerfeld, som mødte Bruden i Bølle-Vase - 3. Jens Osstrup, som kom og torde intet tale -
- 3 Har fixeret Jomfruen: 1. Johannes Ericksøn, som tog et Sølf-Fingerberre og gaf det ingentid igien - 2. Jens Toxvig, som gaf en Rosenobel om Dagen og stal den igien af Lommen om Natten - 3. Patronen (Peder Lerche), som lovede Sadell og Hest, det Hun ey fick -
- 3 Har Jomfruen fixerit igien: 1. Patronen, som hun gafv det, Hun ey hafde - 2. Den gamle Thøger, som maatte berede Ledderit, de andre nu slider - 3. Claus Roll, som alleene beholt Suppen; mens de Andre Kiødet -
- 3 Har faaet mange Kiærligheds-Brefve: 1. Lieutenant Juull - 2. Søfren Borrum - 3. Hr. Thøger (Holst) -
- 3 Undsaae at komme for deris Høye Stands Skyld: 1. Patronen (Peder Lerche) - 2. Borgmester Spoormand (i Holmgaard, Farsø Sogn, tidligere Ejer af Hessel) - 3. Karen Slem-Rock -

- 3 Vare bange for Lifvet: 1. Christen Gammelgaard - 2. Christen Mortensen - 3. Maren Imod -
- 3 Vare loulig undskyldte og kunde icke komme: 1. Hr. Knud, som paste paa Børnene (antagelig Knud Christen Falsterbo, † 1694, Præst i Hornum; havde 11 Børn) - 2. Hr. Søfren, som icke gierne kommer i Patronens forventede Nærværelse (antagelig Søren Pind i Langaa eller Søren Jørgensen i Durup) - 3. Hr. Jacob, som laae hiemme og drog is med en gammel svag Kone (maaske Jacob Madsen Holstebro i Elleshøj, † 1690) -
- 3 Hafde intet kommit, omendskiønt de hafde blefuit budet: 1. Karen Foss (til Hessel, Enke efter Peder Rosenstand), for sin indgetaagen Respects Skyld og Svagthed - 2. Anders Kiærull (til Sødal m. m., † 1735), for sin Karrighed og Suurfittigheds Skyld - 3. Anders Schønning (Herredsfoged i Aars Hrd., † 1693), for sin Tobak og Brændeviins Skyld (ejede Mølgaard i Haubro S.; var uduelig som Herredsf.) -
- 3 Ting lod ilde ved Bordet: 1. Børnenes Contrafait, som vente fra Forældrenis - 2. Præsterne, som sade ved Svend-Bordet og ingen værdig at sidde hos Fæste-Folckene uden Fruentømmer og Hr. Thomas (Gal-skyt) alleene - 3. At Fæste-Folckene i Giæsternis passiu gick for tidlig fra Bordet ind i Kammeret, huor de blefve for Dem selv i Eenrum -
- 3 Rætter fattedis paa Bordet: 1. Flesk og Kiød, som er Thorrup Føde, fordi Svinene vare ey Oldene gifvne - 2. Det store Stycke Groffenbrad-Kiød, som blef sendt Thøger Hoffmann for sine fiire Harer - 3. Søfren Pallæsøns Vers udi Trinderup, hvilke vare forbudne af Hr. Matthiis (Willumsen) -
- 3 Blefve skammelig kaldit Øginafn: 1. En hæderlig Mand i Veistrup, kaldit Fincke-Ridderen - 2. En hæderlig

- Mand i Synder, kaldit Leegeren (Ølbumpel?) - 3.
En blefv kaldit Slemkock i Fuulum. -
- 3 Vare brendte: 1. Brødet - 2. Gaase-Stegen - 3. Tærterne -
- 3 Maatte vel være borte: 1. Smørret, som var saa salt og ilde smagendis - 2. Karrudserne, som Hundene hafde suet, før de kom paa Bordet - 3. Kalfve-Steegen, som var raae -
- 3 Ting vare krusede: 1. Fæstemøens Forklæde - 2. Papiiret om Liusene - 3. Hr. Christens (Staun) Kalott i Louns -
- 3 Slags Confect: 1. Suure Æble - 2. Ormstungne Nødder - 3. Raadne Pærer -
- 3 Slags Spill: 1. Bass - 2. Fioll - 3. Hr. Thomasis (Galskyt) sædvanlige Draupibe -
- 3 Giæstebuder: 1. Mæsse - 2. Trolovelse - 3. Opskur (Gilde, naar alt Kornet er mejet) -
- 3 Tracteere-Pladser for Giæsterne: 1. I Stuen for Giæsterne - 2. I Herberget for Kudskerne og Tieniste-Folckene - 3. Bag Ralingen og i Gaarden for Giæsterne og Svinene -
- 3 Slags Heste-Foder: 1. Fick Haubro-Præstis (L. Hieronimussen) Haufvre - 2. Fick Bølle-Præstis (L. Axelsen) Byg - 3. Gislum-Præstis (Chrf. Kragbæk) fick Græs-Foede, fordi han viede Fæste-Folckene -
- 3 Foræringer blefve bortsendte til Karen Hemmers († 1704, g. m. Thøger Hoffmann): 1. Rød-Tunge - 2. Et stort Stycke Groffenbrad-Kiød - 3. En Deel Smaa-Brød -
- 3 Velgierninger beviiste Karen Hemmer Johanne Mortens-Daatter (Kjærulf) med de tvende pantsatte Guld-Kiæder: 1. Hun begierte den ringeste - 2. Men blev tilbuden den Store - 3. Og endelig bekom dem Begge -
- 3 Slags Sætter paa Pigerne: 1. Fæstemøens Haar var indlagt i Gyldenstycks-Baand - 2. Hr. Christoffers (Kragbæk) Datter hafde en høy Top i Panden - 3.

- Maren Haars hafde et Sætt paa med Slette Kniplinger -
- 3 Vare behildede, betvingede: 1. Hr. Thommas (Galskyt) med Væyr - 2. Anders Kraags Kone med Melck - 3. Fæstemøen af Kiærlighed -
  - 3 Melancholische: 1. Anders Allestrup for Bitte Karen - 2. Hr. Thommas (Galskyt) for sine udgifvne Penge - 3. Stald-Hunden, som i Desparation saae sig meget gott gaae forbi till Kudskerne -
  - 3 Skeede største Urætt: 1. Niels Mortensøn, som gafv Andre nock, Sig intet Sielfv - 2. Peder (Andersen) Skrifver, (Herredsskriver), som fick Sielfv nock, gafv Andre intet - 3. Stald-Bunden (-Hunden?), som stod den gandske Dag opbunden, og huercken gafv eller fick -
  - 3 Giæster blefve hart fortænckte: 1. Skrifver-Konen for det, Hun aldrig nød - 2. Kielder-Pigen, at hun piste under Tønderne - 3. Kocken for 5 Karudtzer, som bleve borte -
  - 3 Slags holt sig nær tilhaabe: 1. Fæste-Folckene af Kierlighed - 2. Hunde og Staadere af Arrighed - 3. Svin og Kudske af Fornødenhed -
  - 3 Affections-Gierninger beviiste Fæstemøen paa ubequene Stæder: 1. Paa Sengen till Enckens i Saarstrup - 2. I Farstrup Hæde - 3. Der hand kyst og klappede hende saa lenge bag Lerckenfelds Lade («Hand» er vel Peder Lerche) -
  - 3 Fick Spott for Kiærlighed: 1. Hr. Niels Mickelsøn Tebering, huis Contrafait blev nedkast fra Bordenden, der det sad en tid lang - 2. Albert Skade (maaske A. S. i Holmgaard i Farsø Sogn, fhv. Herredsf., † 1686), der de hafde faait Fruens Silcke-Klæder og Guld-Kiæde med falsk Forhaabning - 3. Jens Huanstrup, som blev kaldet en Sort Skielm -
  - 3 Handlede ureddelig: 1. Prousten (C. Stistrup), som lovede

- at copulere Fæste-Folckene, og reyste dog af Bye samme Dag - 2. Capellanen (Thøger Holst), som ved Æds Bekreftelse og Sacramentets Annammelse nægtede, at han icke hafde kiøbt sig Kaldet till for Penge, da hand det dog hafde gjort - 3. Bispem (Søren Glud), som gjorde en Hannrey till en Guds ords Tiener -
- 3 Kiøbte alt for dyrt: 1. Søfren Borring (Borum?), som gafv en Guld-Ring for en Haar-Ring og beholt den dog icke till eye slet - 2. Jenns Toxviig, som gafv en Stricket Nattrøye for en Natts Leye - 3. Hr. Thomas (Galskyt), som gafv sit Kald bort til en slet reputeerlig Karl, da han kunde haft det bedre -
- 3 Hafde store Prætensioner: 1. Vill Jens Toxviig op at riide for hans Spring-Hest - 2. Vill Søfren Borring (Borum?) op at age for sin Vogn med den lange Veyer - 3. Vill Poull Brock læse i den lange Lobwasser for sin sølfbeslagen Bog -
- 3 Ting vare umaneerlige: 1. Hr. Thommæsis (Galskyt) Kock - 2. Anna Mortens-Daatters Rumpe - 3. Hr. Thøgers (Holst) Ørne (Øren?) -
- 3 Gange har Eselet stuckit sine Ørne (Øren?) igiennem Capellanens (vel Søren Borum) Baccalauri Pande: 1. At Hand vilde vere Capellan imod Bispens Villie - 2. Der Hand vilde disputere mod den, som Biskopen hafde approberit - 3. Der Hand laae med sine skidne Skoo for Henrik Froms (Købmand i Aalborg, † 1722) Bordende i Aalborg -
- 3 Blefve skammelig beskiit: 1. Patronen (Peder Lerche) med sit første Kald - 2. Præsten (Th. Galskyt) med sin Capellan (Th. Holst) - 3. Capellanen med sin vederfahrne Fæstemeø (Anne Galskyt) - om Hun saa var -
- 3 Ting ere ilde at inquirere: 1. Patronen - 2. Peder Hald

- Skrifver (vist paa Lerchenfeld) - 3. Søfren Borring (Borum?) -
- 3 Ting vare umuelige: 1. At Patronen kunde giøre sin Kone med et Barn (hun var da 62 Aar gammel) - 2. At Han kunde faa at vide, huo der satte Ild paa Hans Lade (den brændte 20. Novemb. 1689 [Jydske Saml. I 263]) - 3. Huo der hafde giort dette Skrift -
- 3 Nafvne har Fæstemanden gifvet Sig Sielfv: 1. Thøger Ildgaard - 2. Thøger Altenhoff (hans Stiffader hed Gammelgaard) - 3. Thøger Holst -
- 3 Nafvne har Andre gifvet Ham: 1. Den Sallingboe Plag, da Hand gick i Skolen i Viborg - 2. Den klingende Bielde, i Kiøbenhavn - 3. Den Hahnrey i Torup -
- 3 Ere fortænckte for dette Skriff: 1. Hr. Christen (Stistrup) i Uldis - 2. Willom Steenblock - 3. Claus Rold -
- 3 Ulycker ere berammede ofver den, som dette Skriff hafver giort: 1. Vill Peder Lercke hafve begge hans Ørne (Øren?) afskaarne - 2. Vill Hr. Thommes (Galskyt) hafve Ham sat i Band i begge sine Kircker - 3. Vill Ane Thommis-Daatter sticke Ham med sin Knappenaal og slaae Ham med sit Flettebaand -
- 3 Ting skall forhindre dette blodige Anslag: 1. Skall Peder Lercke faa saa megit i sit egit, at det skall spørgis till Hamborg - 2. Skall Hr. Thommes (Galskyt) vel befrygte sig for Loven og Ritualen - 3. Skall Ane Thommes-Daatter (Galskyt) faae saa megit at bestille med Hr. Thøger (Holst), at hun skall forglemme sit eget -
- 3 Ting ønsker Johanne Mortens-Daatter (Kjærulf) den, som har giort dette Skrift: 1. Cains Hierte - 2. Sauls Sverd - 3. Judæ Sambvittighed -
- 3 Ting skall betale Hende igien: 1. Varm Øll - 2. Brændeviin - 3. Gott sort tygged Toback -
- 3 Ting fick Hr. Thøger (Holst) til Medgifft med sin Kiære-

ste: 1. Stampe-Mølle - 2. En Vand-Mølle - 3. En Veyr-Mølle -

- 3 Ting forbiudes den, dette læser og hører: 1. Att lee - 2. Att lade sin Rumpe gaae - 3. Att sige, huem der har gjort dette Skriff -

NOTER:

- 1) Jyske Saml. I, 11, 362. 2) Det kgl. Thottske Saml. 4°, 1524.
3) Prokurator. 4) Det kgl. Bibl., Thottske Saml. Fol. 743, II, 67-70.
— I »Beskrivelsen« er Udgiverens Noter og Oplysninger sat i ( ).

LONES KILDE I VIBORG

Af *Henning Heilesen*.

I Viborg fandtes der i tidligere tid adskillige hellige kilder. En af disse var den saakaldte Lones kilde, som har givet navn til St. Leonisstræde og St. Leonisgade. Den laa ved den trappe, der fra Sortebrødre Kirkestræde fører ned til St. Leonisgade, paa et areal øst for Søndre Sogns kirke, der nu er udlagt som have til stiftsprovstegaarden. I skriftlige kilder forekommer Lones kilde først sent; det ældste skriftlige vidnesbyrd om den er kortet i Resens Danske Atlas fra 1677. Her findes som nr. 43 »Lannes Kilde«. I Resens beskrivelse af Viborg stift omtales »Laune Stræde«¹⁾, efter al sandsynlighed en fejlskrift for kortets »Lonne Stræde« (Sammesteds nr. 70). I middelalderen skal kilden have været meget anset. Ifølge et gammelt sagn, optegnet i 1890'erne, skal munkene²⁾ have læst over vandet til visse bestemte tider, og gæsterne skal være strømmet til³⁾. Ogsaa A. C. Krog omtaler i sine »Efterretninger om Viborg« (1779) Lones kilde som en bekendt »Sundhedskilde« i gamle tider sammen med St. Mikkel's kilde uden for St. Mikkel's port⁴⁾. Dens vand var jernholdigt omtrent som vandet i St. Mikkel's kilde⁵⁾.

Vandet i Lones kilde kommer i retning fra domkirken og løber under St. Mathiasgade og St. Leonisstræde til det

sted, hvor kilden laa. Derfra løber det i vore dage under St. Leonisgade og ud i Søndersø, antagelig i en ledning gennem generalkommandobygningens have. Ved kloakarbejder i St. Mathiasgade ud for nr. 59 stødte man i september 1922 paa dette underjordiske vandløb. Samtidig fandt man en pælekonstruktion, som synes at have baaret en bro over vandløbet, dengang det var synligt. Denne pælekonstruktion bestod af en del egepæle i to grupper; mellem dem var der en afstand af 15-20 m. Pælene var ikke tilspidset og var altsaa ikke rammet ned, men gravet ned i jorden ved vandløbets bred. Det vandførende lag viste sig at have en bredde af 30-40 m og strække sig fra nr. 59, som dengang ejedes af bøsse­mager Kai Hansen⁶⁾ til KFUM's soldaterhjem. Dette lag fandtes i en dybde af 2¹/₂-3 m, og vandet brød frem med en saadan kraft og voldsomhed, at man frygtede for, at der skulde ske en alvorlig ulykke. Dette skete dog ikke. Noget spor af forbindelse mellem egepælene fandtes ikke. Den øverste del af dem var mør og raadden, saa at resten kunde fjernes ved hjælp af spader, men længere nede var træet haardt og frisk⁷⁾).

Kildens ældre historie er indhyllet i mørke. Alle skriftlige kilder før Resens Danske Atlas tier om den. Hvis der ligger noget historisk til grund for det omtalte sagn om, at munkene læste over den, har den haft nær forbindelse med sortebrødreklostret. Den laa paa en toft, som i middelalderen sandsynligvis har tilhørt klostret og skal have været dets have⁸⁾. En tid lang var denne toft, som kaldtes »kirkens have«, tillagt præsterne ved Søndre Sogns kirke, men 1641, da Jacob Nielsen var byfoged, blev den ved dom tilkendt kirken. Det stykke jord, der laa omkring selve kirken, skal ifølge kirkens gamle fundatsbog fra ca. 1700 have tilhørt hospitalet, indtil borgmester Peder Ostenfeld 1642 købte det for 30 sletdaler. I aarene 1642-64 betalte kirken aarlig hospitalet 7¹/₂ mk. for jordstykket⁹⁾. Toften tilhørte

kirken indtil 1780, da denne købte klokkerstøber Caspar Königs toft uden for St. Mikkels port. For at faa de penge ind, som kirken havde givet for Königs toft, solgte den »Kirkens Hauge« til dens daværende lejer, gartner, senere borgerkaptajn, brandinspektør og tugthusinspektør, Joachim Frederik Becker¹⁰), der skulde betale til kirken lige saa meget, som Königs toft havde kostet. Da Becker nægtede dette, opstod der en proces, som kirken vandt ved højesteret¹¹). Alligevel nægtede Becker at betale, og det er tvivlsomt, om kirken nogensinde saa sine penge. I lange tider kaldtes grunden for »Beckers Hauge«, et navn, som endnu erindredes i 1855¹²).

Grunden omkring kilden tilhørte saaledes i ældre tid Søndre Sogns kirke. Hvem der ejede selve kilden, var længe uklart. Da den 1761 var blevet meget forfalden og trængte haardt til reparation, overdrog stiftsøvrigheden den til kirken ved følgende skrivelse til magistraten¹³):

Til Magistraten i Viborg.

Da os er blevet forestillet, hvorledes dend saakaldede Leonis Kilde her i Byen, som paa Sorte-Brødre Kirkes Grund, strax neden for samme Kirkes Beliggende, skal være saa brøstfældig, at det befrygtes, at Børn eller Creature derved maatte komme til Skade og Ulycke, formeedelst dend Bulværk er nedfalden, og at Vandet derudi er fordærvet og utienlig, og for dend meste Deel bortgaaet, men at dend igien med ringe Bekostning kunde istandsettes og repareres, Saa, i Henseende ingen vedkiender sig samme Brønd som dend Eyers, Kirken og ved sin indfaldende Reparationer kunde behøve at tage sit fornødne Vand deraf, dend og ligger paa et aabet Sted, og i paakommende Ildsvaade, der dend Gud i Naade afvende, kunde være Byen gaunlig og nyttig, ansee vi det fornøden at dend igien settes i forsvarlig Stand. Til dend Ende, og som ingen anden Udvey dertil

vides skulle vi herved have dend Veld. og Velviise Magistrat forstændiget, at de uden Ophold, haver at tillegge Kirke-Værgeren ved bemte Sorte-Brødre Kirke Ordre, at hand straxen haver paa Kirkens Vegne, det meenageerlig muelig, at lade denne Leonis Kilde reparere, og som de ved denne Kilde omkringliggende Huuses Beboere kunde tienstes dermed, at de deres fornødne Vand deraf kunde tage, ville de see derhen, at disse Beboere erklærede sig noget vist derfor aarlig til Kirken at svare; thi i dessen Mangel maae de vente at Brønden bliver dennem formeent. Vi haabe at de gode Mænd herudi, som Kirkens Forsvar, viiste saadan Exactitude, at Kirken nogenleedes for sine i saa Fald havende Udgifter i Henseende til dend aarlige Rente deraf kand være indemniseret. Hvornest etc.

Viborg d: 4 Martii 1761.

C. Rantzou.

A. Wøldike.

Magistraten forhastede sig ikke; først 28. april samme aar udstedtes dens ordre til kirkeværgen om at sætte sten omkring kilden. Den blev nu atter sat i brugbar stand, og i juni samme aar udbetaltes lønninger til haandværkerne. Omkostningerne ved reparationen beløb sig til 14 rd. 2 mk.¹⁴).

Endnu samme aar blev der truffet en ordning m. h. t. afgifterne for benyttelse af kilden. 24. november 1761 sendte kirkeværgen ved Søndre Sogns kirke, købmand Søren Thostrup, magistraten en skrivelse om denne sag. Paa denne skrivelse gav magistraten følgende svar¹⁵):

Paa Søren Thostrups Memorial af 24de Novembr 1761 blev tegnet saaledes paa det ieg Raadmand Hans Ollufson kan ubehindret have Frihed at lade tage Vand udi indmeldte Brønd Lonnis Kilde kaldet, naar ieg undertiden kand finde det fornøden, da ieg ellers selv har en Brønd i

min Gaard¹⁶⁾, erbiuder ieg, saa lenge ieg saaledes betiener mig af dito Brønd, aarlig at betale til Kircken eller dends Værge 2 Mk.

De andre 4re indbemeldte Brugere, Madme Bisted¹⁷⁾, Ditlef Fridtscher, Jens Kreiberg og Niels Lemming, haver hver for sig aarlig at betale 24 Skiell:

Hvilcke Kirckeværgeren til hvert Aars Michaelis¹⁸⁾ ved Medhielper haver at indsamle og udi sit Regnskab Kircken til Indtægt at beregne. Og hvis hand erfahrer, at der skulle findes fleere, som lader tage Vand i fornte Brønd, haver hand Os straxen at indberætte, at de ligeledes for en billig Afgift kand blive ansatte.

Viborg d. 10de Decembr 1761

Hechlau. Billeschou. Høeg. Olufson.

I aarene 1762-65 betalte brugerne af Lones kilde vandleje til Søndre Sogns kirke i overensstemmelse med magistratens ordre. 1766 indkom ingen vandleje, fordi kilden løb tør, noget, der siden ofte gentog sig¹⁹⁾. Derefter fulgte der en aarrække, hvor der ikke betaltes noget for brug af kilden. Først 1778 blev der atter betalt vandleje, efter at beboerne af magistratens fire boder nær kilden havde bestøttet en ny spand til denne²⁰⁾. Der indkom ikke store beløb; 1778 betalte tugthusforpagter Lund 1 mk. 8 sk. og vinhandler Anders Borchardt (ejer af »Gaarden ved Lones kilde«) 2 mk. for benyttelse af kilden. I aarene 1779-85 var Borchardt den eneste, som betalte vandleje. 1786 udeblev vandlejen. Aaret efter repareredes kilden samtidig med kirken; denne reparation kostede 11 rd.²¹⁾. Ved revisionen af kirkens regnskab for regnskabsaaret 1. juli 1786 — 1. juli 1787 bemærkede kirkeinspektionen, at man skulde formode, da brønden var langt bedre i stand, end den havde været i mange aar, og vandet tillige var godt, at enhver,

som havde søgt bemeldte brønd, fremdeles efter sin husholdnings beskaffenhed gav noget deraf til dens vedligeholdelse²²).

Kirkeværgen bemærkede hertil, at han havde haft bud omkring til alle dem, der plejede at hente vand ved kilden, men uden resultat. Gartner Becker paastod endog, at han havde ret til at tage vand derfra uden afgift. Kun jordemoderen Dorthe Pedersdatter var kommet ved Mikkelsdag 1787 og havde anmodet om at faa vand af kilden; hun havde faaet nøglen til den uden akkord om vandleje, idet kirkeværgen haabede, at flere vilde melde sig, men ingen anden havde meldt sig²³).

Stiftsøvrigheden bestemte derefter, at gartner Becker maatte bevise sin ret til frit at tage vand af kilden; ellers maatte han betale vandleje²⁴). Da kirkeværgen i 1789 sendte inspektionen kirkens regnskab for regnskabsaaet 1787-88, havde han fremskaffet en skriftlig erklæring fra Becker²⁵). Inspektionen fandt, at denne ikke i mindste maade havde bevist sin ejendomsret til kilden, da grunden i sin tid var købt af hospitalet for 20 rd., saaledes som det fremgik af kirkens fundatsbog²⁶). Stiftsøvrigheden indtog samme standpunkt som kirkeinspektionen²⁷). Kirkeværgen gjorde nu Becker bekendt med stiftsøvrighedens beslutning, men trods adskillige paamindelser gav han intet svar²⁸). Saa sent som 1793 henstillede stiftsøvrigheden til den nye kirkeværge at bede kirkeinspektionen om at minde Becker om sagen, for at denne kunde blive afgjort²⁹). Derefter høres ikke mere til denne sag.

Af kirkens regnskaber kan det ses, at Dorthe Pedersdatter betalte 1 mk. i aarlig vandleje 1787-89. 1790 var hun i restance, og 1791 var hun flyttet fra stedet. Der gik nu en del aar, hvor kirken ikke havde nogensomhelst indtægt af kilden. 1794 henstillede stiftsøvrigheden, at kilden blev lukket med laas for at holde alle dem borte, der ikke kunde

bevise deres ret til at bruge den³⁰). Først i december 1796 blev dette udført³¹).

Imidlertid havde Søndre Sogns kirke ikke opgivet haabet om atter at faa nogen indtægt af Lones kilde. Med dette formaal blev kilden i maj 1799 rensset, og der blev ryddet omkring den³²). I aarene 1800-13 blev der betalt en aarlig vandleje af 1 mk. 8 sk. af skomager Ole Wistisen. En tid lykkedes det ogsaa at faa andre til at benytte kilden, bl. a. inspektør Baadsgaard i tugthuset, som betalte vandleje 1805-07, men nogen stor indtægt fik kirken ikke af kilden; højst 1 rd. om aaret. Denne indtægt var ganske utilstrækkelig til at dække udgifterne ved vedligeholdelsen. Derfor henstillede baade revisionen og stiftsøvrigheden 1814 til kirkeværgen at forsøge at faa flere af de omboende til at betale vandleje³³). Kirkeværgen erklærede, at saavidt det stod til ham, vilde han paase, at ingen benyttede sig af kirkens brønd uden at betale for det³⁴).

Resultatet af kirkeværgens bestræbelser blev dog kun umaa. 1814-16 indkom aarlig kun 4 mk. i vandleje, 1817-19 intet, 1820 betalte kaptajn Undall 3 rd. 2 mk. for aarene 1817-21. For aarene indtil 1825 blev der kun betalt vandleje af kaptajn Undall, der hentede vand fra kilden til brug for tugthusets fanger og tillige sørgede for dens vedligeholdelse og rensning³⁵).

1826 blev kilden atter underkastet en større reparation, som stod kirken i 9 rd. 43 sk.³⁶). Da kaptajn Undall nu var ophørt med fangernes bespisning, indkom i et par aar ingen vandleje. Dette varede til 1828, da kirkeinspektionen med stiftsøvrighedens tilladelse indgik en overenskomst med tugthuseentreprenøren, købmand Guldberg, om, at denne skulde betale en aarlig vandleje af 4 rd.³⁷). Det lykkedes ikke at faa andre til at betale vandleje af kilden.

Fra 1. januar 1838 frasagde købmand Guldberg sig brugen af Lones kilde, men fik tilladelse til at benytte den til

1. maj samme aar mod at betale et fjerdingaars leje³⁸). Derefter blev kilden atter lukket med laas. Kirkeværgen anmodede saa dem, der benyttede kilden, om at møde hos ham for at træffe aftale om lejen, men der kom ingen. Derimod paastod oberstløjtnant Sehested, ejer af »Gaarden ved Lones kilde«, at han havde ret til at have nøglen til kilden uden at svare nogen vandleje. Han henviste til, at købmand Guldberg, skønt han betalte vandleje, ikke havde bekymret sig om, at ogsaa andre benyttede kilden. Kirkeinspektionen kunde ikke se, at dette kunde begrunde nogen ret for oberstløjtnant Sehested eller andre til at hente gratis vand fra kilden³⁹). Stiftsøvrigheden sluttede sig hertil og bestemte, at kilden atter maatte forsøges bortlejet, men indtil dette kunde ske, skulde den forblive under laas, som forhindrede afbenyttelsen⁴⁰).

I de følgende aar lykkedes det kirken at faa nogen indtægt af kilden, bl. a. af købmand Guldberg, som nu atter fik vand fra den. 1840 blev den underkastet en reparation, som kostede kirken 6 rd. 45 sk. Fra udgangen af 1843 fragsagde de to lejere, købmand Guldberg og brændevinsbrænder Eilschou, sig brugen af kilden, idet de erklærede, at der ikke var vand at faa af den. Den tredie lejer, avlsbruger Christen Ballund, nægtede af samme grund at betale vandleje for 1844⁴¹).

Kilden var saaledes løbet tør ligesom i 1766. I efteraaret 1844 var den næsten helt tom. Kirkeværgen mente i sin indberetning til kirkeinspektionen 12. november samme aar, at det ikke vilde være til nogen nytte at istandsætte kilden, da i saa tilfælde en del af de omboende formentlig vilde benytte den, uden at det var ham muligt at have det tilsyn med den, som var nødvendigt for at holde dem borte, som ikke havde ret til at hente vand der. Der blev anbragt lemme og laas for kilden for at holde uvedkommende borte, men uden resultat⁴²).

Kirkeinspektionen haabede dog stadig, at det vilde være muligt at faa en indtægt af kilden, som kunde hjælpe lidt paa kirkens slette finanser. I sit svar til kirkeværgen 13. november 1844 udtalte den følgende⁴³⁾:

1) Kilden burde istandsættes, da dette formodedes at kunne ske uden alt for stor bekostning.

2) Der skulde ikke anbringes lemme og laas for kilden, da dette var unyttigt.

3) Før arbejdet paa kilden blev paabegyndt, skulde der sendes en liste omkring til dem, der maatte formodes at ville benytte den, for at se, om de vilde tegne sig for en bestemt aarlig leje.

Selv om ingen meldte sig, skulde kilden alligevel istandsættes.

To dage senere, den 15. november, sattes den omtalte liste i gang. Der tegnede sig følgende: Generalkrigskommissionær Undall⁴⁴⁾ 2 rd., Jacob Hvas 2 mk. og Christen Ballund 1 rd.⁴⁵⁾. Endnu samme maaned blev kilden rensat og istandsat for 8 rd. 59 sk.⁴⁶⁾.

Hvis kirkeinspektionen havde tænkt sig, at Lones kilde vilde forbedre kirkens økonomi, blev den snart skuffet. Indtægten af vandleje laa i de følgende aar omkring 3 rd. 48 sk., men erstattede langt fra vedligeholdelsesudgiften, som Ursin meget rigtigt bemærkede 1849⁴⁷⁾. 1850 var det atter galt med kilden. 22. maj dette aar indberettede kirkeværgen til kirkeinspektionen, at den hele vinteren havde været meget »svagholdig« og nu var aldeles tør. Han forespugte derfor, hvad der i den anledning skulde foretages, da kilden, der var opsat af kampesten, vanskeligt lod sig fordybe⁴⁸⁾.

Kirkeinspektionen svarde 26. maj, at kilden snarest burde istandsættes, og at den havde faaet mestersvend hos Alrøes enke N. Sørensen til at give et overslag over en saadan istandsættelse samt omkostningerne ved denne. Kirkein-

spektionen havde intet at erindre mod hans overslag eller hans antagelse til arbejdet⁴⁹). Det havde kirkeværgen derimod. I sine bemærkninger til forslaget af 6. juni samme aar udtalte han, at han tvivlede paa værdien af N. Sørensens overslag, da det var vanskeligt forud at bestemme, om uddybningen med een alen, som foreslaaet, var tilstrækkelig, eller om det kunde lade sig gøre at faa foretaget en større uddybning. Han vilde derfor ikke lade arbejdet udføre, medmindre kirkeinspektionen udtrykkeligt forlangte det, og han fralagde sig ethvert ansvar, hvis arbejdet derefter skulde vise sig at være mindre hensigtsmæssig udført⁵⁰).

Nogle dage senere, den 10. juni, fik kirkeværgen gennem politiet paalæg om inden 14 dage at lade kilden istandsat⁵¹). Kirkeinspektionen lod nu foretage en undersøgelse af denne ved en kyndig mand og meddelte 19. juni stiftsøvrigheden, at kilden i sin nuværende tilstand af forskellige aarsager ikke lod sig fordybe. Vandlejen var kun ubetydelig (3 rd. 3 mk.), og kirken var derfor bedst tjent med, at brønden blev kastet til, men det vilde der ikke blive givet tiladelse til, og brønden maatte derfor helt omsættes, paa grund af politiets paalæg og brandvæsenets fordringer saa snart som muligt. Derfor anmodede kirkeinspektionen om stiftsøvrighedens samtykke dertil. Da kirken for tiden ganske manglede midler til at bestride omkostningerne, anmodede inspektionen om, at stiftsøvrigheden, hvis den gav sin tilladelse til arbejdets udførelse, vilde træffe foranstaltninger til, at kirkens kasse kunde udrede betalingen⁵²).

Stiftsøvrigheden afviste 2. juli kirkeinspektionens anmodning. Den udtalte, at naar brøndens stenindfatning var i tilbørlig stand, og den ikke trængte til rensning, kunde kirken formentlig ikke have yderligere forpligtelser m. h. t. den paagældende brønd, selv om den løb tør⁵³).

Endnu i 1850'erne maa der have været noget vand i Lones kilde, idet arbejdsmand Christen Kistrup 1856 og

1857 betalte 3 mk. aarlig i vandleje. Dermed var det forbi. 1858 indkom ingen vandleje, og kirkeværgen bemærkede i regnskabet for dette aar: »Uagtet Brønden forrige Efteraar blev oprenset, har den i dette Aar stadig manglet Vand og har saaledes ikke givet nogen Indtægt«⁵⁴).

Der indkom heller ingen vandleje 1859 og 1860. I 1860 fandt kirkeværgen, at tiden var inde til at nedlægge brønden. 28. juli 1860 sendte han kirkeinspektionen en skrivelse om denne sag⁵⁵). 7. august samme aar sendte inspektionen kirkeværgens skrivelse videre til stiftsøvrigheden, idet den samtidig indstillede, at brønden blev nedlagt, hvis ikke kommunale hensyn hindrede det. Man henviste til, at man ikke mere fik aarlig vandleje af kilden, og at dens oprensning og vedligeholdelse medførte ikke faa omkostninger til tab for kirken⁵⁶).

Derefter maa brønden være nedlagt. I hvert fald nævnes den efter 1860 ikke mere i kirkens regnskaber. Den blev dog ikke straks kastet til; dette skete først i slutningen af 1870'erne, da St. Leonisstræde blev reguleret, gjort bredere og ført lige ud til St. Mathiasgade⁵⁷). En tid blev den nye gade kaldt Nygade, indtil den ved byraadsbeslutning af 29. august 1881 fik navnet St. Leonisgade⁵⁸). Den del af det oprindelige St. Leonisstræde, der ligger nærmest St. Mathiasgade, fik lov til at beholde sit gamle navn.

Kildens gamle navn er Lonnis eller Lonis Kilde. Dette synes ikke at være dens oprindelige navn. Søndre Sogns kirkes gamle fundatsbog kalder den »Lonnis eller Apelonis Kilde«⁵⁹). Denne betegnelse forekommer i omtalen af hospitalets skøde til borgmester Peder Ostfeld 1642 og maa stamme derfra. Da Lone er en forkortelse af Apelone, maa »Apelonis Kilde« være kildens ældste bevidnede navn. Kilden nævnes ofte i skøder og i Søndre Sogns kirkebøger og regnskaber fra slutningen af det 17. aarhundrede og fra det 18. aarhundrede. Navnet varieres paa forskellig maade,

f. eks. Lunnis Kilde paa Resens kort, Lunis Kilde i 1689⁶⁰), og Lundis Kilde i 1727⁶¹).

En anden navneform findes i det trykte udtog af Christen Erichsen: »Wiborg Byes Beskrivelse« fra 1727, nemlig »Lionis Kilde⁶²). At dette er en trykfejl, er øjensynligt. Christen Erichsens egne optegnelser (Additamenta 80, fol.) har formen »Lonnis Kilde«. Den urigtige form »Lionis Kilde« har formodentlig givet anledning til betegnelsen »Leonis Kilde«, der dukkede op efter midten af det 18. aarhundrede og efterhaanden blev den almindelige. Der findes første gang i stiftsøvrighedens ovenfor nævnte skrivelse til Viborg magistrat af 4. marts 1761. Danske Atlas IV (1768) kalder kilden »Lonnnes eller Leonis Kilde⁶³). A. C. Krog betegner den 1779 afvekslende som »Lonnnes eller Leonis Kilde⁶⁴) ligesom Danske Atlas og »Sct. Leonis eller Leonis Kilde«⁶⁵).

Navneformer med »St.« foran er ukendt i ældre tid. Krog er vistnok den første, der har en saadan form. I et skøde 1788 omtales Anders Borchardts gaard ved »Ste Lonnis Kilde⁶⁶). Samme aar, da Eggert Nandrup sælger »Gaarden ved Lones kilde«, som han havde købt aaret før paa auktion over Anders Borchardts fallitbo, kaldes kilden »St. Lonnis Kilde«⁶⁷). Ogsaa 1790 og 1793 omtales »Ste Lonnis Kilde«⁶⁸).

Omkring 1800 blev navnet »Leonis Kilde« almindeligt. Allerede fra 1786 anvendes det konsekvent i Søndre Sogns kirkeregnskabsbog. Ved en auktion over boet efter rektor Jessens enke 1798 nævnes »en Brakke, Leonis Bode kaldet«⁶⁹). Efter auktionsskøderne paa denne ejendom af 2. juli 1799 siges den at ligge i »Leonis Stræde«⁷⁰). Endnu 1815 kaldes gaden »Leonis Stræde«⁷¹) men 1818 »Ste Leonisstræde«⁷²). Ved den tid faar ogsaa kilden et »St.« foran sit navn. I inventarielisten for Søndre Sogns kirke 15. august 1817 kaldes den »Leonis Kilde«⁷³), men 22. juli 1819 »St.

Leonis Kilde«⁷⁴). Fra 1805 optræder betegnelsen »Leones« eller »Leonis Brønd«⁷⁵). Undtagelsesvis kaldes kilden »St. Leonis Brønd«⁷⁶). Endnu Ursin bruger 1849 navnet »Leonis Kilde«⁷⁷) paa en tid, da kilden almindelig kaldtes »Leonis Brønd«.

Kildens ældste kendte navn er, som allerede nævnt, »Apelonis Kilde«. Denne Apelone kunde være en nu ukendt kvinde, der enten har faaet voldsom død eller paa anden maade har haft forbindelse med kilden⁷⁸). Det vides, at en kvinde ved navn Karen Pedersdatter 27. november 1694 druknede sig i kilden og 16. februar 1695 efter cancelliets resolution blev slæbt gennem Viborgs gader af natmanden og begravet ved galgen⁷⁹). Ganske vist er det udelukket, at kilden skulde have navn efter en selvmorderske, men det er ikke utænkeligt, at en kvinde der var blevet offer for en forbrydelse. Imidlertid findes ingen overlevering om en saadan begivenhed; den vilde sandsynligvis være blevet husket, hvis den havde fundet sted. Der findes heller ikke nogen- somhelst overlevering om en kvinde ved navn Apelone, der paa anden maade skulde have haft forbindelse med kilden. Derfor maa man ogsaa se bort fra denne mulighed.

Navnet »Apelonis Kilde« kan føres tilbage til 1642 og er utvivlsomt meget ældre. Da Apelone er navnet paa en helgeninde, er der grund til at formode, at kildens navn er ældre end reformationen. Den skulde saaledes være opkaldt efter den hellige Apollonia, der i middelalderen blev paakaldt mod tandpine, og formodentlig være søgt af folk, som led deraf. Om dette kan intet sikkert vides, men sandsynligheden taler for det. Overleveringen om, at munkene læste over vandet, peger i retning af, at vi her har at gøre med sortebrødreklostrets helligkilde. Paa hvilken tid munkene har læst over den, er ikke overleveret; det ligger nær at antage, at det har været paa den hellige Apollonias dag, 9. februar.

Kildens skytshelgeninde, den hellige Apollonia, var en gammel ugift kvinde, der led martyrdøden under en kristenforfølgelse i Alexandria i aaret 248. Hun blev brændt levende, efter at alle hendes tænder var slaaet ud under tortur⁸⁰). Derfor er hun blevet paakaldt mod tandpine og gjort til tandlægernes skytshelgen. Hun afbildes med en stor tang i haanden. Vidnesbyrd om hendes dyrkelse her i landet findes først efter 1450⁸¹). Dette hænger sammen med, at i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. aarhundrede naaede helgendyrkelsen sin største højde her i Danmark⁸²). Af St. Apollonia hørte til de mest kendte helgener, fremgaar af det antikatolske smædedigt »Peder Smed og Adser Bonde«, som er digtet 1530:

»For tanduerck er S. Appellonia sterck
og S. Lucia for øgne verck«⁸³).

Paa Viborgeggen findes et vidnesbyrd om dyrkelse af St. Apollonia i Danmarks senmiddelalder. I Rødding kirke i Nørlyng herred nordøst for Viborg opbevares et prægtigt baldyret antependium, som fra umindelige tider indtil omkring 1930 var paa kirkens alter, men nu hænger i glas og ramme paa dens sydvæg. Det er ca. 60 cm højt og 75 cm bredt. Omkranset af et sjældent smukt blomsterornament er broderet en mængde figurer, føjet sammen med udpræget sans for helheden. Øverst ses korsfæstelsen og i hvert hjørne en knælende skikkelse. Desuden ses paa antependiet 32 helgenskikkelser i fire rækker; hver staar i en ejendommelig bue, der er udstyret med spir og tinder. Der er bevaret saa meget af broderiet og farverne, at man kan se, det er et meget betydeligt kunstværk. Blandt helgenskikkelserne staar den hellige Apollonia som nr. to i næstnederste række. Hendes grønne, folderige kjortel giver sammen med den gule kaabe, der er slaaet over skulderen, skikkelsen en fortræffelig baggrund. Ansigtet med de markerede træk og

det skønne gyldne haar giver billedet liv. I sin højre haand holder hun en kolossal tang, der omslutter en tand. Dette lader ingen tvivl tilbage om skikkelsens identitet. Antependiet dateres til godt 1500⁸⁴).

Hvordan den hellige Apollonia har faaet sit navn knyttet til Lones kilde, vides ikke. Muligvis er en eller anden blevet helbredt for tandpine efter at have drukket af dens vand; formodentlig har vedkommende samtidig anmodet om St. Apollonias forbøn. Faktisk findes i nogle senmiddelalderlige messe- og bønnebøger bønner til hende⁸⁵). Den store stigning i valfarter og kilderejser, som kendetegner senmiddelalderen baade i Danmark og i andre lande i Europa, synes ogsaa at være kommet Lones kilde til gode og at have været til fordel for sortebrødreklostret, hvis historie for øvrigt kun er lidet kendt. Det har sikkert skadet kilden efter reformationen, at den havde saa nær forbindelse med klostret. Reformationen gik særlig ud over tiggerordenene. Der er ingen vidnesbyrd om, at den efter reformationen er blevet anset for helligkilde eller sundhedskilde saaledes som St. Mikkels kilde⁸⁶). Den sank ned til at blive almindelig gadebrønd og mistede endog sit »St.«. Endnu i begyndelsen af dette aarhundrede vistes stedet, hvor den havde været, men nu er der vel næppe mange, der ved, at der har ligget en hellig kilde paa dette sted. Kun gadenavnene St. Leonistræde og St. Leonisgade minder endnu om St. Apollonias kilde i Viborg⁸⁷).

NOTER:

- 1) Resen: Viborg Bispedømme, oversat af Chr. Behrend, s. 15.
2) Der er vel tænkt paa munkene i sortebrødreklostret, som laa nær kilden. 3) Nissen-Ramten: Helligkilder i Nørrejylland (MS i Nationalmuseet) s. 161, jfr. Skivebogen 1923 og 25. 4) Anf. sted, s. 242.
5) Nissen-Ramten anf. sted. 6) Skattebogen for Viborg købstad 1922-23. 7) Viborg Stifts Folkeblad 13. september 1922. 8) Ifølge traditionen optegnet i stiftsbogen 1678 (A. Køcher: Viborg Søndre Sogns

Kirkes Historie, s. 37). ⁹⁾ Søndre Sogns kirkes gamle fundatsbog fol. 36 a. ¹⁰⁾ Om ham se Viborg Købstads Historie s. 835. ¹¹⁾ Ursin: Stiftsstadens Viborg s. 181 f. ¹²⁾ Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1855-60, fol. 36 a; jfr. skøde- og panteprotokol 1798-1805, fol. 41 a. ¹³⁾ Viborg biskops kopibog 1760-66, s. 75 f. ¹⁴⁾ Søndre Sogns kirkeregnskabsbog 1746-1826, fol. 229 b; jfr. sammes kvitteringsbog 1748-96, fol. 92. ¹⁵⁾ Viborg magistrats kopibog i 1758-1804, fol. 73 b. ¹⁶⁾ Raadmand Hans Olufsen ejede fra 1761 til sin død 1765 »Gaarden ved Lones kilde« (nu St. Leonisgade 10 og 12). ¹⁷⁾ Enke efter sognepræst til Vejrum Cort Nielsen Bisted († 1729). ¹⁸⁾ 29. september. ¹⁹⁾ Søndre sogns kirkeregnskabsbog 1746-1826, fol. 406 b. ²⁰⁾ Samme fol. 506 a. ²¹⁾ Samme fol. 584 a. ²²⁾ Samme fol. 585 b. ²³⁾ Samme fol. 585 b. ²⁴⁾ Samme fol. 586 b. ²⁵⁾ Samme fol. 591 a. Erklæringen er forgæves eftersøgt i kirkeinspektionsarkivet ²⁶⁾ Samme fol. 595 a. ²⁷⁾ Samme fol. 597 a. ²⁸⁾ Samme fol. 601 b. ²⁹⁾ Samme fol. 622 b. ³⁰⁾ Samme fol. 635 a. ³¹⁾ Samme s. 659. ³²⁾ Samme s. 690. ³³⁾ Samme fol. 857 b, 858 b. ³⁴⁾ Samme fol. 865 b. ³⁵⁾ Søndre Sogns kirkeinspektions kopibog 1828-63 s. 1. ³⁶⁾ Kirkeregnskabsbog 1746-1826 fol. 1033 a. ³⁷⁾ Kirkeinspektionens kopibog 1828-63 s. 2. ³⁸⁾ Breve af 6. og 8. februar 1839 fra kirkeværgen til kirkeinspektionen i Viborg Søndre Sogns kirkeinspektionsarkiv, pakken Almindelig korrespondance 1832-39; kirkeinspektionens kopibog 1828-63 s. 66. ³⁹⁾ Skrivelse af 16. febr. 1838 i kirkeinspektionens kopibog 1828-63, s. 67. ⁴⁰⁾ Skrivelse af 24. febr. 1848 fra stiftsøvrigheden i Almindelig korrespondance 1832-47. ⁴¹⁾ Kirkeregnskab 1843 i pakken Søndre Sogns kirkeregnskaber 1823-47 i Viborg bispearkiv. ⁴²⁾ Pakken Almindelig korrespondance 1840-62 i kirkeinspektionsarkivet. ⁴³⁾ Kirkeinspektionens kopibog 1828-63 s. 107. ⁴⁴⁾ Han ejede fra 1839 til sin død 1861 »Gaarden ved Lones kilde«. ⁴⁵⁾ Bilag til kirkeregnskabet 1844 i Viborg bispearkiv. ⁴⁶⁾ Kirkeregnskab 1844 smst. ⁴⁷⁾ Ursin: Stiftsstadens Viborg s. 182. ⁴⁸⁾ Kirkeinspektionens almindelige korrespondance 1840-62. ⁴⁹⁾ Kirkeinspektionens kopibog 1828-63 s. 149. ⁵⁰⁾ Kirkeinspektionens almindelige korrespondance 1840-62. ⁵¹⁾ Skrivelse af 11. juni 1850 fra kirkeværgen til kirkeinspektionen i pakken Almindelig korrespondance 1840-62. ⁵²⁾ Kirkeinspektionens kopibog 1828-63, s. 149 f. ⁵³⁾ Stiftsøvrighedens skrivelse findes i Almindelig korrespondance 1840-62. ⁵⁴⁾ Kirkeregnskaber 1856-58 i Viborg bispearkiv. ⁵⁵⁾ Kirkeværgens kopibog 1827-86, fol. 94 b. ⁵⁶⁾ Kirkeinspektionens kopibog 1828-63, s. 180. ⁵⁷⁾ Ifølge udtalelse af skomager Hammershøj i Viborg Stifts Folkeblad 13. september 1922. I henhold til indenrigsministeriets skrivelse af 17. august 1878 blev

et stykke af grunden ved Lones kilde udlagt til gade (realregister til Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1875-90 matr. nr. 349).⁵⁸⁾ Meddelt af Viborg byhistoriske arkiv. ⁵⁹⁾ Anf. sted. fol. 36 a. ⁶⁰⁾ Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1683-96, fol. 132 a. ⁶¹⁾ Samme 1728-43, fol. 28 a. ⁶²⁾ Anf. sted s. 27. ⁶³⁾ Anf. sted s. 609. ⁶⁴⁾ Anf. sted s. 24. ⁶⁵⁾ Anf. sted s. 242. ⁶⁶⁾ Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1774-88, fol. 572 a. ⁶⁷⁾ Samme 1788-98, fol. 1 a. ⁶⁸⁾ Samme fol. 107 b og 269 a. ⁶⁹⁾ Nørlyng herreds gejstlige auktionsprotokol 1781-1808, fol. 148 b. ⁷⁰⁾ Viborg købstads skøde- og panteprotokol 1798-1805, fol. 60 a. ⁷¹⁾ Samme 1816-19, fol. 53 b. ⁷²⁾ Samme fol. 328 a. ⁷³⁾ Viborg Søndre Sogns kirkeregnskabsbog 1746-1826, fol. 870 a. ⁷⁴⁾ Samme fol. 880 b. ⁷⁵⁾ Samme s. 764. ⁷⁶⁾ Kirkeværgens skrivelser til inspektionen af 22. maj og 11. juni 1850 i Almindelig korrespondance 1840-62. ⁷⁷⁾ Stiftsstadens Viborg s. 182. ⁷⁸⁾ Antydte af August F. Schmidt: Danmarks Helligkilder s. 42. ⁷⁹⁾ Viborg Søndre Sogns kirkebog 1656-1711, s. 384. ⁸⁰⁾ Eusebs Kirkehistorie, oversat af Knud Bang s. 312. ⁸¹⁾ Hedda Boers: Den hellige Apollonia og Nødhjelperne (Tandlægebladet 1939, s. 1-48, især s. 5-25). ⁸²⁾ Jfr. Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark s. 134. ⁸³⁾ Anførte værk fol. D 5 b. ⁸⁴⁾ Beskrivelse af Hedda Boers i Tandlægebladet 1945, nr. 12, s. 3 ff. ⁸⁵⁾ Messebog fra 1497 i Thottske samling 443, 4° (Kgl. Bibliotek), andagtsbog i AM 782, 4° (Universitetsbiblioteket i København), Breviarium Slesvicense. ⁸⁶⁾ Nissen-Ramten anf. sted s. 160; jfr. Skivebogen 1923, s. 24. ⁸⁷⁾ Kildens forbindelse med den hellige Apollonia er allerede formodet af Saxild (Jul i Viborg 1928, s. 8). Afvises af J. C. Hansen (Viborg-Jul 1939, s. 15).

VIBORG HATTEMAGERLAVS UDENBYS FORBINDELSER I DET 18. ÅRHUNDREDE

Af arkivar *Anne Riising*, Odense.

Lavsorganisationen var oprindelig kommet fra Tyskland, og da den danske håndværkerstand endnu i det 18. århundrede havde nær kontakt med den tyske, forblev organisationsformen den samme. Hvis en dansk svend ikke var udlært i et lav, der fulgte de gamle traditioner, kunne han nemlig ikke blive anerkendt som rigtig udlært i et tysk lav, når han var »på valsen« for at skaffe sig mere uddannelse og se sig lidt om, men måtte stå i lære igen i et par år. Den danske regering så ikke altid med lige blide øjne på denne stærke afhængighed af tyske forhold, men kunne faktisk ikke gøre noget effektivt for at hindre den, og det bidrog i sig selv til, at de danske lav overalt fik et ret ensartet præg. I de små købstæder havde lavene i mange tilfælde fået bevilget lavsartikler af magistraten, og ofte søgte og fik de desuden kongelig konfirmation på privilegierne, hvilket navnlig blev nødvendigt efter reskriptet 10. april 1761, der kun anerkendte lav med kongeligt konfirmerede artikler som rigtige lav.

Da Viborg magistrat 1631 udstedte almindelige lavsartikler for alle byens håndværkere, blev hattemagerne eller filt-

magerne, som de ofte blev kaldt, anbragt i smedelavet, men 1715 blev de af magistraten udskilt som et særligt lav. De fulgte omhyggeligt de almindelige regler og blev også af hattemagerne i andre byer accepteret som »det højlovlige filtmageramt i Viborg«, men de manglede den kongelige konfirmation og blev derfor alligevel ikke regnet for et helt rigtigt lav, men måtte have deres lærlinge og svende indskrevet ved lavet i København eller i Aalborg for at få dem anerkendt andre steder, indtil de endelig i 1822 fik kongelig bevilling på egne lavsartikler¹⁾). Dette udelukkede i sig selv, at hattemagerne i Viborg kunne føre en isoleret tilværelse, som det ofte kunne være tilfældet i små købstæder med håndværksmestre, der ikke havde svende, men blot arbejdede med egne hænder; men dertil kom, at hattemagerlavet i det hele taget synes at have været et landsomspændende foretagende, og at det højlovlige filtmageramt i Viborg stod i nær kontakt med hattemagere andre steder i det 18. århundrede, fremgår af lavets vidtrækkende korrespondance²⁾). Lejlighedsvis brevvekslede man med tyske lav, f. eks. i Lübeck eller Altona, for at anbefale vandrede svende fra lavet, men iøvrigt indtog Københavns lav absolut en dominerende stilling, der bl. a. viste sig ved, at stridigheder mellem hattemagerlav i forskellige andre byer ofte blev indanket til afgørelse af lavet i København. Viborg havde dog naturligt nok nøjere kontakt med andre jyske byer, navnlig Århus, Horsens, Randers og Ålborg, og mellem dem indtog Ålborg førstepladsen; Viborg hattemagerne fik som regel deres lærlinge og svende indskrevet der og kom derved i en vis afhængighed af Ålborg lavet, men iøvrigt var det tydeligt nok, at dette anså sig for højeste myndighed i Jylland og kun bøjede sig for Københavns befalinger, og dette kunne nok resultere i, at forholdet mellem Ålborg lav og de andre byers lav ikke altid var lige harmonisk.

De bevarede breve er antagelig kun et lille udsnit af den korrespondance, der i virkeligheden blev ført mellem lavene, men de er talrige nok til at vise, at man brevvekslede om mange forskellige sager. Det mest almindelige var opkrævning af penge. Hvis en svend rejste og tog tjeneste i en anden by uden at have betalt sine syge- og tidepenge til svendenes kasse, hvis en mester skyldte en svend noget af hans løn, hvis en eller anden var idømt bøder, som han ikke havde betalt til lavkassen, så skrev man til lavet i den by, hvor vedkommende nu opholdt sig, og bad dem opkræve pengene, og det foregik paa den måde, at der sammenkaldtes til en lavsamling, hvor oldermanden læste skrivelsen op og formanede den pågældende til at betale. Det gik dog ikke altid lige fredeligt af. Således skrev Viborg 1720 til Randers om at opkræve 2 mark af Jens Thomassen Riis, og de blev også godt nok opkrævet og sendt til Viborg, men i følgeskrivelsen undlod de Randers hattemagere dog ikke at gøre opmærksom på, at der havde været store spektakler i lavsamlingen, idet nogle urolige hoveder havde beklaget sig over Viborgs krav og foreslået, at man skulle nægte at efterkomme kravet³). To år senere skulle der igen i Randers opkræves penge af Hans Jørgensen, og han lovede også at betale, men bad om udsættelse, fordi han i øjeblikket ingen penge havde. »Han er iøvrigt meget fortrydelig, at I gode mestre og svende vil være ham så haard, som han synes er imod al billighed, at han til omkostning skal betale en slet daler«. Det trak også ud med betalingen, og i et nyt brev foreslog Viborg hattemagere derfor, at hvis han ikke kunne betale selv, burde Randers lav betale på hans vegne og så senere opkræve pengene hos ham, men Randers hattemagere lod tydeligt nok, som om de aldeles ikke opfattede denne hentydning⁴).

Det kunne også ske, at den pågældende simpelthen ikke ville betale, og så måtte man forsøge at tvinge ham til det,

men man havde faktisk kun eet disciplinært middel, nemlig at erklære vedkommende mester eller svend for »urigtig«, d.v.s. han var midlertidigt udstødt af lavet, indtil han betalte. Konsekvensen af dette var for en mester, at ingen svend måtte tage arbejde hos ham, for en svend, at ingen måtte give ham arbejde, de kunne intet nyde af lavskassen til syge- eller begravelseshjælp o.s.v. Men »urigtigheden« skulle naturligvis være gældende overalt, så de andre lav skulle have besked om det. Da en svend i Randers 1726 forlod sin tjeneste og rejste til Viborg uden at få afskedsbrev af sin mester, erklærede Randers lav ham for urigtig og skyndte sig at meddele Viborg lavet det, for derved at tvinge svenden til at betale den idømte bøde til Randers lavkasse⁵).

Ifølge lavsartiklerne tilkom det også lavsforsamlingen at afgøre personlige stridigheder mellem lavsbrødrene indbyrdes, og en mester kunne meget vel blive erklæret urigtig for »grov ublu skælden« mod en anden. Således indkom der til Viborg lav en skrivelse fra Jens Henriksen i Thisted om en gammel strid mellem ham og hans tidligere arbejdsgiver i Viborg, mesteren Anders Bruun. Henriksen havde engang i drukkenskab erklæret, at Bruun skyldte ham fire rdl. i løn, og Bruun havde til gengæld skældt Henriksen ud for en løgnhals, og det havde udartet til et voldsomt skænderi med megen grov ublu skælden. Der var ikke blevet foretaget noget dengang, men nu ville Henriksen gerne have sagen afgjort, da han tænkte på at få en lærling indskrevet, og han indrømmede, at det ikke var rigtigt, at Bruun skyldte ham penge. Denne var imidlertid for længe siden rejst til Tyskland, og Viborg lav ville derfor ikke tage stilling til sagen eller give sig af med at idømme Henriksen bøder, men efter dennes ønske meddelte man Københavns lav sagens sammenhæng og overlod det til dem at afgøre sagen⁶).

Hvis der i et lav var mere omfattende stridigheder mel-

lem mestre og svende, var det også almindeligt at søge sagen afgjort ved at undersøge, hvad der var skik og brug andre steder. Århus hattemagermestre klagede 1741 over, at der var nogle svende der, som ikke ville betale bøssepenge (d.v.s. kontingent til syge- og begravelseskassen m. m.), og i den anledning erklærede Ålborg lav, som henvendelsen var rettet til, at det var virkelig deres egen skyld, da mestrene iflg. kongelig forordning selv skulle tage bøssepengene fra, inden de udbetalte lønnen. Viborg lav fik på vejen en kopi af skrivelsen for det tilfældes skyld, at det også skulle blive aktuelt der⁷).

Det ensartede præg trådte dog allertydeligst frem, når det gjaldt om at hævde lavenes rettigheder. Hvis nogen forsøgte at røre ved dem, skulle det hurtigt vise sig, at hattemagerne allevegne stod last og brast med hinanden. Det var gammel skik, at hattemagerne altid selv farvede hattefiltet, og de plejede også at farve tøj, strømper o. l. sort til brug ved dødsfald, men 1724 begyndte farverne i Viborg pludselig at hævde, at dette var et indgreb i deres næring. Hattemagerne sendte så ilbud til andre byers hattemagere for at få attest fra dem på, at det var gammel skik og brug, at de farvede selv, og der indløb prompte svar fra både Ålborg, Randers og en enlig hattemager i Skive, ligesom man også fik en række borgere i Viborg til at bevidne, at »da haver det altid og af alders tid så længe enhver af os kan mindes været brugeligt, at hattemagerne ikke alene selv haver sværtet deres hatte på deres profession, men endog sværtet for andre godtfolk gamle klæder og andet tøj, som de kunne behøve enten i nøds eller dødsfald, som aldrig nogensinde haver været forbuden, og de det haver brugt uforment for alle«⁸). Over for denne fælles front opgav farverne da også deres krav.

En anden sag, der krævede fællesoptræden, var sikringen af forsyningen med råmaterialer. Ved frdn. 25. aug. 1741

var ganske vist al land- og forprang strengt forbudt, men det hjalp dog ikke mere, end at de jyske hattemagere i 1753 fandt det nødvendigt at indgive en samlet ansøgning til kongen om ret til selv at pågribe disse land- og forprangere, som uden lovlig ret rejste rundt og opkøbte ulden⁹). Det hjalp ikke i første omgang, men ved reskript 5. okt. 1779 fik Viborg hattemagere omsider tilladelse til på samme måde som handskemagerne at holde kommissarier, der måtte rejse rundt på landet og opkøbe uld m. m. til lavet i fællesskab. Overhovedet var regeringen stort set indstillet på at håndhæve lavenes rettigheder, men der var dog tilfælde, hvor lavsprivilegierne stødte sammen med ting, som man på højere sted anså for vigtigere, og så måtte hensynet til lavene vige. Ved tugt- og manufakturhuset i Viborg begyndte Peter Schiønning 1770 at fabrikere hatte - til hattemagernes store harme. De nægtede at have noget som helst med ham at gøre, og for at sikre sig yderligere bad de Ålborg lav om at nægte ham at få svende indskrevet der. Det lovede Ålborg beredvilligt, men mente dog, at ingen rigtig svend ville give sig i arbejde hos Schiønning, da han derefter næppe ville kunne få arbejde hos nogen lavsmester¹⁰). Det var dog en forhastet optimisme, for skønt Schiønning ophørte med at arbejde ved tugthuset, vedblev han tillige med en anden at fabrikere hatte i Viborg ved hjælp af forskud fra en købmand, hvilket hattemagerne klagede over til magistraten 17. jan. 1780. Sagen gik videre til danske kancelli, men dette erklærede, at ikke alene var der intet ulovligt i denne fremgangsmåde, men det var endog at ønske, at flere ville gøre ligeså. Man anså tydeligt nok manufakturer for langt vigtigere end almindeligt håndværk, og hattemagerne fik desuden at vide, at de aldeles ikke havde nogen grund til at klage, da de jo ikke engang havde lavsrettighed, og de ville heller ikke få nogen bevilget, selv om de ansøgte om det, da »deraf ville foranlediges en Tvang,

som er til Hinder for Vindskibeligheden«¹¹). Det var de første tegn på den økonomiske liberalisme, der begyndte at gøre sig gældende, og hattemagerne måtte affinde sig med det, som de bedst kunne. Men de søgte at værgе sig mod konkurrence, så længe de kunne, og fik som regel støtte fra de andre lav, som i kraft af deres kongeligt konfirmerede lavsartikler indtog en stærkere stilling. Efter at Schiønning havde opgivet virksomheden ved tugthuset, var der kommet en hattemagersvend ved navn Peter Chr. Grubb, og da han, som venteligt var, ikke var velset i Viborg lav, søgte han at blive optaget i Københavns hattemagerlav. Men de Viborg hattemagere var straks ude efter at få det forpurret og forklarede i januar 1780 det københavnske lav sagens sammenhæng. Dette var straks indstillet på at støtte deres lavsbrødre i Viborg og afholdt prompte en lavssamling om dette spørgsmål. Beklageligvis kunne de ikke straffe den omtalte svend, da de ikke havde noget bevisligt mod ham, men de havde dog kategorisk nægtet at godkende den prøvehat, han havde sendt dem som mesterstykke; »altså blev han for denne gang afvist og ikke heller vil vi have noget med ham at bestille, uden vi skal nødes dertil«¹²).

Det var dog ikke altid, at samarbejdet mellem de forskellige lav gik lige glat; og navnlig kunne der let opstå gnidninger, når det drejede sig om, hvem der skulle bestræbe løbende omkostninger. Det var den almindelige regel, at der af svendenes kasse skulle ydes hjælp til syge svende der på stedet, men hvis der var lavvande i kassen, kunne det ske, at man prøvede på at unddrage sig forpligtelserne ved at sende en syg mand et andet sted hen. Det skete således i Randers. En svend ved navn Friedrich Andersen havde arbejdet der knap et år, da han blev syg, men da det øjensynlig kneb med midlerne til at yde ham hjælp og forplejning, ville man af med ham, og skønt han stadig var meget syg, blev han i januar 1733 med møje og besvær

Hattemagersvendenes lade fra 1725. Viborg Stiftsmuseum.

stabled op på hattemager Hans Christensens vogn og kørt til Hammershøj. Her fik hattemageren fat i en bonde, lejede ham til at transportere patienten videre til Viborg søbakker og forklarede, at der så skulle komme nogle svende fra Viborg og tage mod ham. Men da bonden kom dertil, var der ikke en sjæl at øjne, og da den arme svend hverken kunne stå eller gå, kørte bonden ham helt til Viborg og satte ham af ved hattemagersvendenes kro. Men enden var

ikke endda. Viborg lav blev stærkt ophidset over, at Randers hattemagere havde prakket dem den syge svend på og ville lade dem bestride udgifterne, og de skyndte sig derfor at sende ham videre til Ålborg under ledsagelse af en svend. I den medfølgende skrivelse forklarede de, hvordan svenden var kommet til Viborg; man havde der ladet en badskærer se på ham for at få at vide, om hans sygdom eventuelt var smittefarlig, men det var den ikke, så man mente nok, at han kunne sendes videre. Først havde man tænkt at skaffe ham til Århus, men han »begærte endelig at ville til Ålborg, formedelst at han var født i Sæby og ville hjem på«¹³). Så mente de Viborg hattemagere, at de nu var sluppet vel af med ham, men i Ålborg havde man nu en anden mening og ville aldeles ikke belemres med en ekstra syg svend, så den arme mand blev sendt tilbage til Viborg igen, atter under ledsagelse af en svend og med meddelelse om, at Ålborg lav også anså »de Randersers« færd mod den syge svend for højst usømmelig, men Viborg hattemagere skulle nu have sendt ham til Randers igen i stedet for at skikke ham til Ålborg. Derfor kom han nu tilbage, men Ålborg ville betale halvdelen af omkostningerne ved at få ham transporteret fra Viborg til Randers. I Viborg skulle man så straks se at få en erklæring fra den bonde, der havde ført ham til Viborg, for at få bevis på, at Randers lav var pligtig til at sørge for ham, og Ålborg lovede så at drive sagen igennem, så Randers lav skulle komme til at betale alle omkostninger, som Viborg eller Ålborg havde haft i den anledning¹⁴). I Viborg var man ikke meget glad for at få svenden igen, men skyndte sig dog at indhente de nødvendige erklæringer, både fra bonden og fra to smedsvende, som tilfældigvis havde set ham komme kørende med svenden, og endelig også fra svenden selv¹⁵). Den stakkels mand forklarede, at mens han var syg i Randers, fik han kun to skilling af svendenes kasse og i julen ikke en-

gang en dråbe tyndt øl, og skønt han var meget syg, var de meget ivrige for at komme af med ham.

Disse attester blev så sendt til Ålborg tillige med anmodning om at få omkostningerne refunderet, og herved havde man tænkt sig hele udgiften til forsendelsen af den syge svend, som øjensynlig var blevet sendt til Randers. Viborg var temmelig misfornøjet med Ålborgs optræden og truede med at indanke sagen for Københavns lav, hvis de ikke fik fuld erstatning¹⁶), men Ålborg lav var aldeles ikke til sinds at punge ud, og sagen trak i langdrag. Der blev vekslet mange skrivelser, hvori den ene beskyldte den anden for at have forvoldt dem unødige udgifter. Ålborg fastholdt energisk, at de ikke havde lovet at betale mere end halvdelen af udgifterne ved svendens forsendelse til Randers, og Viborg skulle aldeles ikke klage over, at Ålborg havde påført dem udgifter, da Ålborg snarere kunne beklage sig over det samme. Nu havde man i Ålborg tilmed bekostet alle erklæringerne på stemplet papir sendt til Københavns lav, der havde svaret, at alle de svende, der havde arbejdet i Randers på det tidspunkt, da svenden blev syg, skulle holdes urigtige, indtil de havde betalt. Det havde Ålborg holdt sig efterretteligt, og det kunne Viborg også gøre; til syvende og sidst blev det dog Randers, der kom til at betale¹⁷). Det var imidlertid en forhastet optimisme. De gode svende i Randers tog det øjensynligt ikke tungt, at de blev holdt for urigtige, og de var ikke til at formå til at indfinde sig i Ålborg og betale, og tilmed fik de støtte af hele lavet i Randers, der som repressalier erklærede de svende, der havde arbejdet i Ålborg, for urigtige. Svenden var død for længe siden, men det stod på i mange år, og så sent som januar 1747 klagede Ålborg til København derover og fik til svar, at samtlige mestre og svende i Randers skulle forlige sig med amtet i Ålborg. Hvis det ikke skete, havde de kun sig selv at takke, hvis der siden skete dem nogen

skade¹⁸). Men heller ikke denne trusel gjorde noget indtryk i Randers, og endnu i november samme år skrev Ålborg til Viborg, at sagen stadig var løbende, men at Ålborg fremdeles ville holde Randers lav for urigtigt, og Viborg burde gøre det samme. Det er muligt, at Viborg trods klagen over udgifterne var begyndt at finde det lidt upraktisk at holde Randers lav for urigtigt så længe. Det førte jo med sig, at ingen svend kunne tage dertil, undtagen til ganske enkelte hattemagere der, som ikke var urigtige, og disse og deres svende kunne i tilfælde af sygdom eller død ikke nyde noget af det stedlige lav formedelst deres urigtighed, hvorfor de kunne finde på at appellere til Viborg om økonomisk hjælp. Således havde mester Anders Olsen i Randers allerede 1737 bedt Viborg lav om delvis erstatning for den udgift, han havde haft, fordi han på egen bekostning havde måttet pleje og begrave en svend der¹⁹). - Det ser heller ikke ud til, at der kom nogen endelig afgørelse af sagen, der antagelig ebbede ud af sig selv, efterhånden som de implicerede parter rejste bort eller døde.

Til gengæld fik Viborg senere en meget bitter strid med Ålborg. Som tidligere nævnt var al forprang med uld strengt forbudt, og det var absolut heller ikke tilladt de enkelte hattemagermestre at foretage opkøb på landet på egen hånd. Præcipielt skulle ulden bringes ind på byens torv. Ikke desto mindre skete det dog ikke sjældent, at hattemagere selv drev forprang, og i 1770'erne havde Viborg lav grebet nogle af sine mestre i at opkøbe uld på landet. Disse mestre, Lauritz Carstensen, Jørgen Balle og Christen Lindholm var blevet indkaldt til en lavssamling i 1775, hvor de alle var gået ind på at betale bøder og havde lovet at ophøre med denne ulovlige færd. Det var dog tomme løfter, og i 1777 fandt Viborg sig foranlediget til at klage direkte til København over, at de alligevel blev ved med det. Carstensen var i mellemtiden flyttet til Ålborg og var

blevet antaget af lavet der, og da han stadig drev forprang omkring Viborg, måtte man henvende sig til Ålborg lav for at få det standset. Men dette viste ingen tilbøjelighed til at støtte Viborg mod Carstensen, men erklærede 1777, at da Carstensen havde indfundet sig ved lavet i Ålborg og betalt bøde for at have brudt sit løfte og havde lovet ikke at gøre det igen, ville Ålborg ikke erklære ham for urigtig, og man ville på det stærkeste fraråde Viborg at gøre det, da Ålborg om fornødent ville forsvare ham til sidste blodstråbe. Dette meget affejende svar faldt ikke i god jord hos de Viborg hattemagere, der meget syrligt svarede, at Ålborg kunne sagtens snakke, men forseelsen var sket mod Viborg lavet, og Ålborg havde aldeles ikke nogen kompetence til at give aflad for den. Viborg ønskede selv at ordne den sag, og der skulle mere til end Ålborgs befaling, før man var tilfreds. Over for dette påstod Ålborg øjensynlig, at man der ikke kendte noget til, at Carstensen stadig skulle drive forprang, og gik så over til direkte angreb ved at klage over, at Viborg ved alt dette skriveri forvoldte Ålborg udgifter til postforsendelser o.s.v., men dertil replicerede Viborg i meget bramfri vendinger, at den undskyldning med uvidenheden tog de nu ikke for gode varer; det var en kendt sag, at to svende lige havde forladt Carstensens tjeneste på grund af denne forprang. Og man understregede endnu engang, at Ålborg i højeste grad havde overskredet sin kompetence ved at idømme Carstensen bøder, for enhver kunne jo se, at den skrivelse, man i denne sag havde sendt fra Viborg til Ålborg, kun var til efterretning og aldeles ikke til at afsige dom efter. I betragtning af, at Carstensen tidligere havde lovet ikke at drive forprang med uld og dog ikke havde holdt sit løfte, var det ingen garanti, at han igen havde lovet det. Iøvrigt havde Ålborg selv været ude om sine udgifter, for Viborg havde ikke bedt dem om at antage Carstensen endsige befalet dem at gøre

det!²¹). - Det var usædvanlig skarpe ord fra Viborgs side, men det er nu næppe sandsynligt, at de førte til noget resultat. Til gengæld blev problemet delvis løst ved reskriptet 1779, der tillod Viborg hattemagere at holde kommissarier til at opkøbe uld. Men denne sag var meget karakteristisk for Ålborg lavets almindelige holdning; det var uden tvivl det dominerende lav på de kanter, og de gode ålborgensere lagde ikke skjul på, at de anså sig selv for adskilligt mere betydningsfulde end andre, og specielt over for Viborg havde de altid den store styrke, at de havde kongeligt konfirmerede lavsartikler, hvad Viborg hattemagere ikke havde. Deres skrivelser til Viborg var i det hele taget stærkt præget af en yderst hoven og nedladende tone, og det blev meget unådigt optaget, hvis Viborg tillod sig at kritisere noget. Da Viborg 1744 beklagede sig over, at de ikke havde fået svar på en forespørgsel, fik de mildest talt råt for usødet: »Hvad bilder I jer vel ind med jeres ubevandrede prokuratorvæsen! Vil I vel tænke at sætte et respectivt amt briller på næsen! !« Hvis Viborg ikke havde lyst til at lade deres lærlinge indskrive i Ålborgs lav, der dog havde så godt et ry som noget, så kunne de sandelig lade være!²²).

Men trods alt var alle disse stridigheder kun at betragte som interne familietvister. Udadtil kunne de nok holde sammen, og selv om lavsvæsenet gennem de mange detaljerede bestemmelser nok lagde snævre bånd på sine medlemmer, gav det dem også en tiltrængt følelse af tryghed. Hvor en lavshåndværker end kom hen, kunne han altid henvende sig til sine lavsbrødre på stedet og få hjælp og bistand, og hele dette ensartede præg skabte en stands- og samhörigsfølelse, der strakte sig over hele landet og langt ud over dets grænser.

NOTER:

1) C. Nyrop: Viborgske lavsforhold. Jy. Saml. 3, III s. 460 ff. 2) Viborg hattemagerlavsarkiv. Indk. breve 1718-1847. Hvor intet andet nævnes, findes de anførte breve i denne pakke. 3) Randers til Viborg 1720 18/8. 4) Randers til Viborg 1722 17/3, Vib. til Randers 1722 23/3. 5) Randers til Viborg 1726 26/2. 6) Vib. til Kbhvn. udat. 7) Ålborg til Århus 1741 25/4. 8) Ålborg til Viborg 1724 21/2, Randers til Vib. s. d., Jens Madsen, Skive, til Vib. 1724 26/2. Udat. erkl. fra Vib.borgere. 9) Ålb. til Vib. 1753 19/7, 5/11. 10) Ålb. til Vib. 1770 29/3. 11) Kancelliskr. 1780 23/8. 12) Kbhvn. til Vib. 1780 5/2. 13) Vib. til Ålb. 1733 19/1. Findes i Ålborg hattemagerlavsark. Indk. breve 1670-1776. 14) Ålb. til Vib. 1733 21/2. 15) 1733 20/1, 25/1, 30/3. Bondens og smedesvendenes erkl. findes i Viborg hattemagerlavsark. Div. Dok. 1715-1859. 16) Udat. skr. Vib. til Ålb. 17) Ålb. til Vib. 1734 16/8. 18) Kbhvn. til Ålb. 1747 31/1, Ålb. til Vib. 1747 20/11. 19) Anders Olsen, Randers til Vib. 1737 4/2. 20) Ålb. til Vib. 1777 28/7. Udat. koncept til skr. til Kbhvn. Vib. til Ålb. 1777 4/8, 18/8. 21) Ålb. til Vib. 1744 30/1. jvf. sm. til sm. 1774 3/1.

DET KONGELIGE DANSKE
LANDHUSHOLDNINGSSKAB OG
KALKVÆRKERNE
I DAGBJERG OG MØNSTED

Af Finn H. Lauridsen.

INDLEDNING.

»Lad det være sådan en tre hundrede år siden - dag og time er nu glemt - at man i den lille forblæste by Dagbjerg en aftenstund skulle til at tænde op under en af de små kalkovne, som fra Arilds tid har givet denne landsby dragning og mystik. Det var årets smukkeste tid. Rugen stod overalt med dræ mellem læberne; man mærkede det på duften nu i natteduggen. Månen steg betyngtet op omme over hedebakkerne i nordovst; den havde slet ingen hast med den ting; stod ligesom stille et øjeblik og følte med sit brede, bløde lys hen over alle de knudrede, små, runde kalkbakker, der mindede om en række hvide maver, der var blevet overrasket, før de havde fået tid til at trække det nødtørftigste op over sig.«

Med dette morsomme og godt sete billede indledede Jeppe Aakjær sin bekendte roman om den jyske røver Jens Langkniv, og digteren havde ret - der er dragning og mystik over Dagbjergs kalkgruber, vort lands eneste bjergværks-

drift. Vover man sig med et i en flaske nedstukket lys i hånden i vore dage ind i de gamle gange, føler man sig straks hensat i en fjern fortid, og de forkrøblede skygger, som lyset kaster på væggene, kunne lige så vel være Rane Jonsøn, kong Erik Glippings listige kammersvend, og hans følge, som Ingemann i »Erik Menveds barndom« dagen før mordet i Finderup St. Cæcilie nat 1286 lod gå ned i gruberne, som det kunne være og er en moderne turist, der ønsker at se og på nærmeste hold opleve disse vidnesbyrd om bondefolkets flid i umindelige tider. Ingen ved med bestemthed, når man er begyndt at bryde og brænde kalken i Dagbjerg og Mønsted; men det er givet, at tidspunktet går helt tilbage til de første stenhuse i landet. I 1100-tallet er såvel Gottorp slot som Ribe domkirke og herregården Spøttrup i deres oprindelige skikkelser opført med Mønstedkalk¹).

1587 befalede Frederik II Henning Reuentlef på Silkeborg at skaffe sig kalk til en ombygning af slottet den følgende sommer. Kalken skulle han købe i Dagbjerg, hvor den var god, og det så meget han kunne få, lade den føre til Silkeborg og lægge den i forråd på et bekvemt sted²). 1735 meddelte amtmanden på Hald, at der i Dagbjerg og Mønsted fandtes »et kalkbrug, som bruges til fællig af bønderne«, en værdifuld hjælp til egnens fattige agerbrug³).

Selve udvindingsmetoden forandrede sig ikke gennem århundrederne. Når en ny grav skulle åbnes, kastedes et hul 30-50 alen dybt, og af sikkerhedsgrunde for at undgå skred blev det gjort meget stærkt tragtformet, 4 alen i bunden mod 50 for oven. Dette forberedende arbejde udførtes af 20 personer i løbet af ca. tre uger, og forløb det uden uheld, d.v.s. uden at træffe en vandåre, kunne selve brydningen af blegen, som råstoffet kaldtes, begynde. Sognepræsten i nabosognet Vridsted, Christian Bredsdorf, meddelte i 1760'erne, at en hugger med sit etbladede huggejern på 18 dage

kunne producere en ovnfuld, og han fik herfor 2 rigsdaler og 4 mark. Til udbæring af blegen fra de bestandig længere og mere forgrenede gange havde han et vekslende antal hjælpere, som regel kvinder. Disse bistod også ved fjernel- sen af flinten, der dog ikke blev båret ud, men i opstabled stand tjente til at understøtte grubegangene. Træprops brug- tes kun ved indgangen. Arbejderne holdt sig selv med kost, men fik hver en kage, et fårelår og noget sul for hver ovn- fuld. Efter hugningen kørtes blegen i 140 vognlæs hjem til brændingsstedet, der lå ca. 1/2 fjerdingvej fra gruberne. Her blev den opstabled således i den ene side helt åbne ovn, at der var en runddel forneden, under hvilken der kun- ne fyres, resten sattes i form af en sukkertop. Det alminde- lige brændsel var lyng, og der gik 70-80 læs til på 5-6 dage til en ovns brænding. Udbyttet var 250-80 undertiden 300 tønder læsket kalk; beregnedes den ulæsket, var der cirka halvt så meget. Under ugunstige vejrforhold kunne ilden gå skævt i massen, og der fremkom da en secunda vare, som netop i slutningen af det 18. århundrede forsøgtes an- vendt som gødningskalk flere steder, således på Hering- holm⁴⁾). Selv var beboerne mærkeligt nok ikke interesserede i denne side af sagen, endda kalken havde forsøgt at gøre dem sin værdi begribelig. Gæster bemærkede nemlig straks, at der på de omliggende marker groede usædvanligt godt græs, og havde de lidt forstand på landbrug, var de nok klar over, at dette skyldtes den løse kalk, som spildtes, og som blæsten flyttede rundt med⁵⁾).

KRITIK OG REFORMØNSKER.

I den driftige og initiativrige oplysningstid i slutningen af det 18. århundrede havde nok enkelte øjnene åbne for, at kalkudvindingen i Dagbjerg og Mønsted ved en gennem- gribende rationalisering burde kunne bringes til at give gru- beejerne et større udbytte af deres anstrengelser, og det er

formodentlig kun et tilfælde, at der ikke allerede den gang var nogen, som for alvor ville tage sagen op. Kalkfolkene var ellers kendte nok, i alt fald i Jylland. Hvert år fragtedes læs på læs, vel omkring 2.000, rundt i landsdelen, og hedeboenderne afsatte deres produkter såvel i by som på land, idet de efter bedste måde søgte at sætte målene til deres egen fordel - man sagde, at deres tønder havde bevægelig bund⁶). De afsatte let alt, hvad de kom med, og da det ikke faldt dem ind, at de måske kunne være kommet med mere, så ingen i almindelighed noget problem i den fjerne, ukendte industri. Men i årene 1819-21 berejste nationaløkonomen O. J. Rawert provinsen for at undersøge industriens tilstand, og han kom også til Dagbjerg og Mønsted. Med sine på en europæisk rundrejse 1816-19 indhøstede erfaringer kunne han straks se, at der var noget galt. Fra udenlandsk bjergværksdrift kendte han skakt-systemet, hvor råprodukterne blev hejst op til jordens overflade, og han fandt derfor bæresystemet alt for besværligt. Ovnene havde han aldrig set slettere, og da netop en under hans besøg styrtede sammen midt i en brænding, fandt han god bekræftelse på sin dom. Elendigheden blev fuldstændiggjort af salgstransporten på åbne vogne, hvor indtræffende regn ved at læske kalken, inden den skulle bruges, simpelt hen kunne ødelægge læsset. I Dagbjerg ejede præsten en grube, som ikke blev drevet, fordi det ikke kunne betale sig, og det forstod Rawert så godt; men heri måtte der være en spore til forsøg med nyindretninger, som kunne ændre hele det præg af skønne, spildte kræfter, anlæggene frembød. I det hele taget burde enhver interesseret rejsende ikke undlade at besøge kalkbruddene, »thi det er ikke sjældent lige så lærerigt at se, hvorledes en indretning ikke bør være, som at se, hvorledes den burde være⁷).

Teoretikeren kom ikke til at stå uimodsagt. Præsten i Dagbjerg, R. Friis, læste Rawerts beretning og tog i Den

Viborger Samler til genmæle derimod⁶). Med hensyn til præstens egen grube dømte den »rejsende gransker« som den blinde om farven. Hvad vidste han om præsteløn? Af den blev der intet til overs til slige forsøg, og til ligefrem at nedlægge hele sin landbrugsbedrift for at kaste sig over tvivlsomme kalkeksperimenter havde pastoren ingen lyst. Hertil kom, at et sådant arbejde skulle ledes af en ekspert på disse områder, og hvor var han at finde? Han måtte i påkommende tilfælde hentes ude fra. Der ville til det alt sammen udkræves så mange maskiner, materialer og mennesker, at arbejdet kun kunne gennemføres af et interessentselskab eller måske en rig godsejer, som ville interessere sig derfor - i alt fald ikke af »en stakkels præst og beneficiarius på landet, der glæder sig ved at kunne erhverve det allernødvendigste til sine og sig uden at bygge kasteller i luften, der lettelig kunne falde ned og ved sit fald ødelægge ham«. Når præsten overhovedet ikke drev sin egen grube, var årsagen den, at han ikke ville være med til de bedragerier, der fandt sted - han kunne ikke sælge fem tønder kalk for seks. Han havde forsøgt almindelig drift i 1811, 12 og 13; men når han endelig havde fået stablet en ovn an, kom lyngmændene ikke med brændselet til den aftalte tid, og satte det så i med regn, ødelagdes størsteparten af den dyrt hjemførte kalk. Fik man endelig fyr på, gik tilkørselen for langsomt, og fyrbøderne nægtede at tømme lejerne, da det var sædvane, at halvdelen af hver ladning var til at ligge i (ovnen brændte uafbrudt i 4 dage). Følgen var da, at der måtte bestilles betydeligt mere lyng end de 80 læs, der sædvanligvis gik til en ovns brænding. De 33 tdr. kalk, som lyngmændene skulle have, blev derved ham langt dyrere end bøndernes, der selv kunne gå med i arbejdet.

Pastor Friis ville nok indrømme, at driftsmåden, især brændingen, kunne og burde forbedres; men noget sådant

opnåedes ikke ved »railleri og dadel i en offentlig tidende«, kun ved virksomt råd og virksom hjælp. Selv havde han hverken tid eller evne til at stille sig i spidsen, og han havde derfor hidtil indskrænket sig til, når han ved gilderne kom bønderne på nært hold, at opfordre dem til at ændre ovnene; men da der var 3-4 og undertiden flere om hver, kunne de aldrig blive enige om at vove forsøget. Med hensyn til blegens udbringning af gruben troede han derimod ikke, at nogen væsentlig forbedring var mulig; til et hejseværk skulle også bruges mennesker, og materialet skulle stadig bringes hen til dette.

Det skal nævnes til O. J. Rawerts ros, at han tog pænt imod præstens skarpe tilrettevisning. Han indrømmede, at hans hjemmelsmand på stedet tilsyneladende havde været dårligt underrettet; men han fandt ikke, at dette kunne lægges den rejsende til last. For dog at forhindre positive urigtigheder i at blive stående aftrykte han i Handels- og Industritidende hovedindholdet af Friis' artikel, og denne kom således også i København til at stå som debattens sidste ord⁹⁾.

LANDHUSHOLDNINGSSKABETS FORSØG 1826-1836.

Der var herefter stille om sagen i 5 år, men da den i 1826 dukkede frem igen, var det for alvor. Initiativet kom fra to hold. Frederik den VI besøgte på en sommerrejse i Jylland kalkbruddene, og da han kom tilbage til København, søgte han kontakt med sin deputerede i Finanskollegiet, præsident for Det kongelige danske Landhusholdnings-selskab Jonas Collin og pålagde gennem ham selskabet at undersøge, hvad der kunne gøres for at råde bod på manglerne i Dagbjerg og Mønsted¹⁰⁾. Collin vidste ved kongens henvendelse god besked med forholdene. Han havde om foråret talt med herredsfogeden for Fjends-Nørlyng herreder, kammerjunker, F. von Bülow, som netop var begyndt

at interessere sig for kalkværkerne, og denne havde efter aftale sendt ham en redegørelse for sit syn på, hvad der burde gøres¹¹). Ligesom pastor Friis var Bülow først og fremmest utilfreds med ovnene, ustabile og brændselssluggende, som de var, og han foreslog derfor, om ikke Landhusholdningsselskabet med sin interesse for almen gavnlige indretninger kunne tænke sig at lade opbygge en prøveovn af en forbedret konstruktion, som på billige vilkår efter nogle brændinger kunne overlades nogle af sognets beboere.

Bülow ledsagede sin skrivelse med en skematisk oversigt over værkernes daværende situation. Det fremgår heraf, at grubernes antal i begge sogne tilsammen var 11. Af disse var kun tre ejede af hver een mand, de øvrige otte var delt i halvdele, fjerdedele og ottendedele. Brænderierne var ikke bundne til gårde eller hartkorn, og større eller mindre dele af dem kunne derfor købes af enhver. Arbejde ydedes, og fordele toges i forhold til den ejede part. Arbejdernes antal varierede med grubelængden; men der var aldrig færre end tre og aldrig flere end otte pr. grube plus huggeren. Der blev almindeligvis arbejdet 12-14 dage til hver brænding (i 1760'erne 18, se side). Ovnenes antal svarede til grubernes og var altså 11, som hver tog ca. 150 læs à 2 tdr. (i 1760'erne 140, se side). Denne transport var særlig langsommelig og besværlig; men blegen var meget tung og ter-rænet vanskelig at køre i. Hver ovns udbytte var aldrig over 30 og sjældent under 20 læs à 5 tdr. færdig kalk, altså ca. 125 tdr. pr. ovn, nogenlunde det samme som i 1760'erne. Den bedste vare var den hårde stenkalk, af den dårlige pulverformede melkalk, der sædvanligvis dannedes ved Regnvejrer under brændingen, rummede hver ovn fra 15—30 tdr.

Til ildebrændsel brugtes foruden lyng undertiden tørv, 30—36 læs, der ligesom lyngen lønnedes med 33 tdr. stenkalk. I hver ovn brændtes som regel 4, sjældnere 5 gange om året, og der produceredes herved 7.500-8.500 tdr. sten-

kalk og 1.200-2.000 tdr. melkalk, som indbragte henholdsvis 1 rigsdaler til 1 rigsdaler 1 mark og 1 mark pr. tønne¹²).

I sit skemas sidste spalte opsummerede Bülow, hvad han kaldte for »Manglerne ved samtlige kalkværker«. Disse var ved selve grubernes indretning, at man ikke vidste noget om, hvor de gamle gange gik og således kunne være udsat for sammenstyrtninger hvorsomhelst. Anlæggene burde derfor for fremtiden være regelmæssige, hvilket også ville lette udbæringen af råmaterialet. En eventuel ny ovntype måtte flyttes ud til selv bruddene for at spare den vanskelige transport. Endelig ankede herredsfogeden over, at lyn-gen til brændingen skulle hentes så langt borte fra. Han anviste for dette sidste forhold ingen nye udveje; men beklagelsen var berettiget. Den havde sin forklaring deri, at man simpelt hen i århundredernes løb havde opbrændt al den omliggende lyng, og man hentede nu langt inde i Alheden de 5.-6.000 læs årligt, der var brug for¹³).

Landhusholdningsselskabet oversendte Bülows forslag og skema til en række eksperter for at høre deres dom om hele sagen, inden det blev besluttet, om man ville være med eller ej. Eksperterne var professor i kemi ved universitetet W. C. Zeise, økonomisk administrator ved Den kongelige porcelænsfabrik dr. G. Garlieb, botanikeren professor J. W. Hornemann og daværende lektor ved universitetet, senere i Sorø (med titel af professor) J. H. Bredsdorff. De herrer sagkyndiges betænkninger er alle bevarede med undtagelse af professor Zeises, og det fremgår heraf, at det indtil 1826 kun var Hornemann, der på stedet havde sat sig ind i forholdene; til gengæld havde han ikke fået meget ud af det, og indskrænkede sig til at foreslå forhandlinger med pastor Friis om anlæg af en grube efter skaktsystemet med tilhørende lukket ovn. Den sidstes voksende nødvendighed fik han under sit besøg bekræftet ved at erfare, at et stort stykke af den nærmest liggende Alhede netop var brændt¹⁴).

Garlieb havde ikke været i Dagbjerg og Mønsted; men han havde fra porcelænsfabrikken forstand på brænding. Denne begrænsning fremgik også klart af hans besvarelse, hvor han f. eks. skrev, at man skulle gøre, »vedkommende opmærksom på, hvorledes kalkstenen på den bedste og mindst bekostelige måde kan vindes ud af gruberne« uden dog at angive nogen måde hertil; af ovne kendte han derimod adskillige ude fra Europa, og han standsede ved den type, som blev anvendt ved Rudersdorff-kalkværket uden for Berlin. Han anbefalede at søge kontakt med gipsværket i Segeberg i Holsten, hvor han vidste, man lå inde med tegninger til disse ovne. Vigtigt ville det endelig være for hele industrien, at de forbedrede fremstillingsmuligheder kunne billiggøre varerne og derved stimulere afsætningen, således at kalken f. eks. i mergelfattige områder kom i højere kurs som gødningsstof. Det var desuden rimeligt at antage, at det i disse egne ville være muligt at udfinde betydelige lettelser i transporten til Jyllands søstæder, og kalken ville da derfra med fordel kunne udføres til andre af landets provinser, måske endog til udlandet. Garliebs sidste passus er typisk for hele den teoretiseren, der endnu omgav spørgsmålet. Det er umuligt at forestille sig, hvad han har tænkt på. Det eneste virkeligt effektive var vel kanalanlæg; men sådanne ville slet ikke svare regning i betragtning af, at disse kalklejer ikke var landets eneste, om end de var vigtige nok¹⁵).

Medens Garlieb særlig havde taget sig af brændingen, erklærede mineralogen J. H. Bredsdorff til indledning i sin betænkning, at den havde han i alt fald ikke den fjerneste forstand på; derimod ville han nok udtale sig om arbejdet i jorden. Det var klart, at de store tragtformede huller optog alt for megen plads, som kunne have været benyttet til kornavl og græsning; hertil kom, at de om vinteren fyldtes med sand, hvis fjernelse voldte megen besvær. En overgang

til skaktsystemet med den smalle, cirkelrunde nedgang ville fjerne disse gener; men der var dog også den mulighed, dersom jorden kun egnede sig til græsning, at udvide tragterne og gøre siderne mindre stejle. Transporten ville her ved lettes, mulighederne for skred mindskes, og kreaturerne kunne nu også græsse på skrænterne. For at spare arbejdskraft og øge rentabiliteten skulle gangene udvides og bærrerne erstattes af små vogne, som i skakterne kunne hejses op, i tragterne køres helt ud på en skrå træbane. Endelig var der den mulighed, at gruberne gjordes så store, at man ligefrem kunne køre ind i dem med hest og vogn.

Bredsdorff var fuldt klar over, at hans forslag måske ikke så let lod sig gennemføre, og han mente derfor, at en af de yngre interessenter burde hjælpes til en rundrejse til forskellige europæiske bjergværker for at gøre sig bekendt med, hvad man brugte andre steder. En anden udvej var at anlægge et mønsterkalkværk, der kunne tjene til efterlignelse¹⁶).

Efter således at have indhentet sagkyndige udtalelser henvendte Landhusholdningsselskabet sig til stiftamtmanden over Viborg amt, J. F. G. Schönheyder, med anmodning om, at han ville tage sig af sagen. Man forelagde de forskellige muligheder, som betænkningerne havde opstillet for grubeindretningerne, men bad ham først og fremmest undersøge, om beboerne ville være interesserede i opstillingen af en prøveovn efter det prøjsiske mønster. På selve stedet burde han søge forbindelse med pastor Friis, der sikkert varmt ville gå med, og efter endt orientering kunne han underrette selskabet om sine resultater¹⁷).

Det ser af aktstykkerne stærkt ud til, at stiftamtmanden i alt fald i første omgang har ladet herredsfoged Bülow tage sig af sagen. Han indsendte ganske vist tilsagn om medvirken fra grubeejere i både Dagbjerg og Mønsted, af hvilke Jens Pedersen og Anders Nonboe var villige til, hvis un-

derstøttelse kunne opnås, at anlægge nye ovne; men erklæringerne var ledsaget af en ny betænkning fra Bülow, og Schönheyder forbeholdt sig sine »yttringer«, indtil selskabet havde truffet nærmere bestemmelser¹⁸).

Herredsfogeden fandt ikke, at det ville være klogt at gøre noget ved de gamle gruber. Ukendskabet til deres forløb forhindrede, at man kunne give sig til at ændre i deres anlæg. Men der var kalk nok, og derfor burde alle nye brud, som blev åbnet, have en indretning, der sikrede en mere hensigtsmæssig udnyttelse. Han tænkte sig alle gange, forsåvidt ikke vand eller andet umuliggjorde det, indlagt horisontalt med en bestemt højde, bredde og længde. De skulle ligge i en vis afstand fra hverandre og skære hverandre i lige linier på bestemte punkter. Gruberne skulle forsynes med et antal stensatte skakter, som brønde, 20-25 alen dybe, og råmaterialet herigennem ophejses. Til disse ting kom endelig de nye ovne. Under henvisning til bøndernes erklæringer anbefalede Bülow, at offentligheden nu i form af økonomisk støtte tog sig af sagen, og han tilbød sig selv som tilsynsførende med arbejdet, hvis Landhusholdningsselskabet bestemte sig til at anlægge den omtalte prøveovn. Det ville dog være ønskeligt, om en naturvidenskabsmand forinden undersøgte brugene, idet der vel var mulighed for, at jorden indeholdt flere anvendelige stoffer end kalk¹⁹). Bülow har sikkert her tænkt på stenkul, som man også andre steder ventede at finde under kalklagene²⁰).

I den skrivelse, hvormed stiftamtmand Schönheyder fremsendte bøndernes billigelse af de påtænkte forsøg, lovede denne som nævnt at fremsætte sine »yttringer« om forholdene, når Landhusholdningsselskabet havde truffet sin bestemmelse. Denne frist overholdt han imidlertid ikke, for allerede den 4. januar 1827 sendte han en redegørelse for sine synspunkter, der, som det er at vente, kun var et ekko af Bülow, ja i virkeligheden kun et kort referat af

betænkningen af 20. november 1826. Stiftamtmanden var interesseret på embeds vegne; men til nogen personlig indsats strakte hans interesse sig ikke²¹). De formelle, men dog positive »yttringer« fik alligevel en vis betydning. Selskabet besluttede sig nemlig til under henvisning til Schønheyders stillingtagen at orientere kongen, hvilket skete i en allerunderdanigst forestilling af 3. april 1827²²). Man redegjorde her for, hvad der var sket, siden Frederik VI året i forvejen havde talt med Collin, og der blev givet detaljerede skildringer af tingenes tilstand og de foreliggende muligheder for forbedringer, som man mente burde gennemføres. Men inden noget skete, var det ønskeligt, og her fulgte man Bülow, at et par bjergværkskyndige mænd sendtes til kalklejerne for at sætte sig ind i forholdene og stille forslag om det videre fornødne. Til at gennemføre denne opgave mente man, at Bredsdorff og kontrollør ved gipsværket i Segeberg, John Sunne, ville være villige. Sagens eneste vanskelighed lå i, at selskabet ikke fandt sig økonomisk stærkt nok til at bære de byrder, undersøgelsen og det eventuelle forsøg ville pålægge det, og man androg derfor kongen om nogle hundrede rigsdaler til at fremme den vigtige sags løsning.

Efter at Dagbjerg og Mønsted kalkværkernes skæbne således var lagt frem til afgørelse hos landets øverste myndighed, startedes reformforsøget officielt med et kongeligt reskript af 7. juni 1827, der pålagde Landhusholdningsselskabet at undersøge mulighederne og bevilgede en ekstraordinær sum på 500 rigsdaler af Finanskassen som statens bidrag til foretagendet²³). Når det varede så længe, inden kongens svar indløb, skyldtes det, foruden almindelig kontoriet, at enten Hans Majestæt selv eller kabinetssekretariatet havde bortkastet den store redegørelse af 3. april, og først den 1. juni tog man sig sammen til at rekvirere en ny; til gengæld kom reaktionen så denne gang omgående²⁴).

Collin, der personlig tog sig af sagen, var meget ivrig for at nå et foreløbigt resultat allerede samme sommer, og han skyndede derfor på Bredsdorff og Sunne for at få dem til Jylland hurtigst muligt. Allerede omkring 1. juli befandt de sig i Viborg og påbegyndte straks deres arbejde²⁵). De søgte forbindelse med pastor Friis og fandt ham villig til at medvirke, og inden deres afrejse var man allerede i fuld gang med at anlægge en skaktgrube og bygge en ovn på hans lod. Uden besværligheder foregik det dog ikke. Ca. 17 alen nede stødte graverne på en stor sten, 5 fod lang og 2½ fod tyk, og da det ikke på stedet var muligt at få krudt til at sprænge den med, måtte Sunne brænde den mør med tørv og derefter lade den hugge i stykker og hejse op i den vinde, han allerede havde fået indrettet over skakten. Vinden var lavet af den lokale smed, Peder Jensen, for en sum af ca. 5 rd.²⁶). Da Sunne forlod Dagbjerg den 27. august var skakten endnu ikke stensat; men efter hans angivelser havde A. Laussen i Smollerup fremstillet 3.430 stk. formsten og skulle endnu levere 1100 til en pris af i alt ca. 60 rd.²⁷).

Det var Bredsdorffs og Sunnes håb efter igangsætningen af præstens mønsteranlæg, at de andre ejere ville følge med; men hermed var det vist så som så. Sunne havde forsøgt at få sognefogeden, Simon Jensen, til at stille sig i spidsen; men det var ikke lykkedes. Det var imidlertid klart, at flere måtte slutte sig sammen, dersom man skulle gøre sig håb om gennemførelse af alt det nye, idet der ville kræves betydelige økonomiske ofre. Helt billig havde i øvrigt heller ikke undersøgelsen været; alene Sunne skulle have 316 rd., medens Bredsdorffs beløb ikke er kendt, da bilaget ikke er bevaret; det har dog sikkert været noget lignende²⁸).

Arbejdet med mønsteranlægget fortsattes støt ind i efteråret. I oktober stod skakten færdig, og der var desuden anlagt en god vej hen til den. Man var dog utilfreds med den

vinde, som var anbragt og ønskede den erstattet med en lettere bevægelig konstruktion, der kunne betjenes med både menneske- og hestekraft. Pastor Friis rykkede flere gange for penge. Der gik mange til, selv om arbejdslønningerne var små, og al kørsel ydedes gratis af pastoratets sogne-mænd. I en diskussion om disse forhold mente Bülow nok, at arbejdet i øjeblikket skulle betales med tilskud; men de måtte kun være at betragte som lån, der over nogle år skulle tilbagebetales af Friis og eventuelle efterfølgere. Herredsfogeden tumlede i øvrigt i disse efterårsdage med planer til en anden ovntype end den præjssiske, som de sagkyndige var så glade for. Den tænktes opført af kampesten med to ildsteder og oven over et slags bevægeligt tag, der altid kunne give den bedste udnyttelse af vinden og herved virke brændselsbesparende. Også kalkens afsætning interesserede Bülow, og han ville gerne have en ladning rå kalksten sendt til København for at få undersøgt, om ikke Dagbjerg-Mønstedkalken skulle være bedre end den fra Fakse. Collin havde lovet at medvirke til et sådant forsøg ved deres samtale året i forvejen. Det følgende forår ville han endelig prøve at formå nogle Randerskøbmænd til ad Gudenåen at aftage kalk. En stor del af vogntransporten ville herved spares, og varerne kunne i Randers sælges for det samme som i Viborg, 5 mk. pr. tønde. På samme måde agtede han at gøre brug af Limfjorden, hvortil der netop over Kvols var ved at blive anlagt en ny vej²⁹). Det vil ses, at Bülows interesse i reformarbejdet var virkelig dybtgående, og det blev da også i høj grad hans person, der kom til at bære det fremover.

Men medens han således ret i oplysningens ånd med sine ideer og sit arbejde søgt at tjene det almene vel, sad pastor Friis ude i Dagbjerg og blev mere og mere bekymret. »Her er vi nu i vores gamle rolighed«, skrev han til Bredsdorff, »slider tiden hen ret godt under idelige arbejder i huset og

udenfor; thi munterheden i Dagbjerg er nu for denne gang forbi; vi lægger os nu til vinterhvile lig grævlingen for igen til foråret at vågne. Vist er det, at sommeren hengled på en såre behagelig måde, hvortil De, allerhøjstærede, under Deres korte, ja alt for korte ophold her bidrog så særdeles meget - og måske vi en anden gang tør vente en lignende fornøjelse.« Præsten havde nu af en eller anden grund fået den opfattelse, at der var en mulighed for, at Landhusholdningsselskabet ville anse ekspertbesøget for tilstrækkeligt, og at enden på det hele ville blive, at han kom til at stå ene med resten. Det magtede han ikke, hvad han allerede havde gjort Rawert klart i 1821, og han bad derfor på det indstændigste Bredsdorff intervenere hos Collin, så han fik penge sendt over, om ikke det, der allerede var udført, skulle være fuldstændig spildt³⁰). Hvad der kan have foranlediget dette udbrud af pessimisme hos Friis, står ikke klart; men han mente selv, at han en gang havde været sorteper med sin kalk, og det ønskede han naturligt nok ikke gentaget. Der havde ikke fra Landhusholdningsselskabets side været givet udtryk for nogen art af betænkeligheder, og for ikke at holde præsten på pinebænken, foranledigede man ret hurtigt, at han fik 100 rd., som endnu beroede hos Schönheyder. De var blevet tilovers fra Bredsdorffs andel i undersøgelsesbeløbet³¹).

Hvor uberettiget Friis' bange anelser kunne synes, så fik han dog ret. Han blev sorteper, og hermed hang det således sammen: Da man i sommeren 1828 ville til at indhugge en grubegang fra skakten, viste det sig nødvendigt at gå nogle alen dybere, end man havde tænkt sig for at sikre, at dens loft blev solidt nok. Under den videre gravning var man da uheldig at støde på en vandåre, som hurtigt satte skaktens bund under en alen vand. Selvom dette nu ikke viste nogen tendens til at stige yderligere, standsede Friis straks arbejdet. Bülow forsøgte med ihærdige

overtalelser at få ham til at sætte det i gang igen; men det var forgæves; præsten havde ikke penge til at fortsætte et arbejde, han anså for aldeles spildt. Herredsfogeden var ærgerlig, for med sin sædvanlige iderigdom havde han straks en plan parat. Han gik ud fra, at det ikke var grundvand, men blot en vandåre, man var stødt på; den smule, der stod i skakten kunne man øse væk hver dag og arbejde videre, indtil gangen skulle anlægges. Ved siden af denne kunne man så grave en brønd, som med mellemrum blev tømt. Til gennemførelse af dette forsøg anmodede Bülow om, at selskabet ville overdrage ham tilsynet med arbejdet og samtidig bevilge ham 50 rd. til at engagere folk til det. Han var nok klar over, at dette kunne blive en både besværlig og måske også farlig affære, og anbefalede derfor, at man lavede en afstivning af træ for at sikre sig mod styrt. For at anspore arbejderne foreslog han en ducør til dem på 5-10 rd. for blegen til den første ovns brænding. Uheldet havde ikke kølnet hans iver; han arbejdede stadig med forbedringer på det tilløbende vejnet, og han spekulerede på en videre udnyttelse af blegen. Han sendte i den anledning noget til Skive for at få undersøgt, om den egnede sig til det i 1798 opfundne litografiske billedtryk. Han var dog klar over, at hovedsagen måtte bestå i at udfinde et middel til at gøre kalkstenen hårdere³²).

Om nu Bülows pågående iver har irriteret Collin, eller han simpelt hen nærede mistillid til hans kendskab til forholdene - anerkendt sagkyndig var han jo ikke, kan være vanskeligt at afgøre, nok er det, at selskabet i første omgang lod tilbudet ubesvaret og i stedet søgte at få Sunne til Dagbjerg omgående. Man tilskrev Rentekammeret, under hvem Sunnes stilling sorterede, og bad det om at give ham tilladelse til at rejse op for at besigtige forholdene og fremkomme med sine forslag om, hvad der kunne gøres, og man anmodede samtidig kontrolløren om at holde sig klar, når

orloven blev bevilget³³). Denne foranstaltning burde havde været pastor Friis et klart bevis for, at man ikke havde til hensigt at svigte ham; men han må alligevel have holdt fast ved sit standpunkt; noget kunne tyde på, at han har været lidt af en kværlant og dertil stædig. I alt fald trængte vandet ham i bogstaveligste forstand ud af sagaen, og hans person figurerer ikke mere i reformarbejderne.

Selv om Sunne hurtigt fik tilladelsen, kom han dog ikke til Dagbjerg³⁴). Han forklarede Collin, at han allerede tidligere på sommeren havde sendt præsten en model til en hestegang og en pumpe, som han mente ville blive nødvendig i den nye skakt, og de indtrufne begivenheder havde bekræftet denne antagelse. Det ville være tilstrækkeligt på daværende tidspunkt at lade hestegangen og pumpen lave og så udsætte hans rejse til det følgende forår. Alt for lang tid ville gå med at samle materialer sammen, og vinteren ville overraske dem, inden man overhovedet var parat til at begynde de arbejder, der måske i større stil måtte iværksættes til afbødning af uheldet. I mellemtiden kunne man overdække skakten, så at ikke regn og smeltevand trængte ned i den, og i øvrigt holde den tom med pumpen³⁵).

På dette forslag gik Landhusholdningsselskabet med, og man skaffede fra Rentekammeret tidspunktet for Sunnes rejsetilladelse ændret³⁶). Til dets gennemførelse antog man Bülow, som således nu igen med fagre ord blev taget til nåde. Han skulle sørge for, at hestegangen og pumpen blev lavede og dernæst gå videre efter de retningslinier, han selv havde angivet; dog behøvede han ikke at drive stollen ind i sydlig retning, som det var aftalt, dersom han havde nogen formodning om, at det ville give mindre vand, hvis den gik mod øst. Man stolede på god gennemførelse, da man kendte hans »særdeles interesse og gode omsorg« for sagen - det var plasteret på såret efter forbigåelsen³⁷).

Herredsfogeden må nu om efteråret og vinteren havde

arbejdet efter sit eget bestik, for først i februar måned 1829 indsendte han et overslag fra snedkermester Preisler i Viborg på hestegangen, der ville komme til at koste ca. 170 rd. Den sum forekom ganske vist Landhusholdningsselskabet noget høj; men man gav ham dog tilladelse til straks at lade arbejdet på den sætte i værk under henvisning til, at maskinen sikkert var nødvendig for det gunstigst mulige resultat af pastor Friis' kalkværk³⁸).

Samtidig med, at Bülow passede sagerne i Dagbjerg, havde eksperterne og selskabet påbegyndt en diskussion om den ovntype, man skulle anvende derovre. Der må altså på trods af tidligere meddelelser ikke være sket noget i denne sag. Bredsdorff foreslog i februar fra Sorø, hvor han var blevet lektor ved akademiet, at der skulle opføres en ovn af samme slags, som brugtes i Rudersdorff, og selskabet lod i den anledning høre Sunne, hvad han mente om det³⁹). Kontrolløren, der allerede tidligere havde udtalt sig anerkendende om de præjsiske ovne, mente i og for sig nok, at de kunne anvendes, især når de blev tillempede lidt efter de særlige forhold blandt andet under hensyn til det brændsel, som man var nødt til at bruge i Midtjylland. Han udarbejdede derfor selv en tegning til den ovn, han fandt at kunne anbefale til forsøget, og efter at administrator Garlieb havde udtalt sig anerkendende herom, blev opførelsen vedtaget⁴⁰). For at arbejdet kunne være vel forberedt, fik kammerjunker Bülow allerede tidligt på foråret besked på at fremskaffe de mursten og kampesten, der skulle bruges, og det var også højlig nødvendig, for da han trådte i forhandling med proprietær Rosborg på Hald, der havde et teglværk, viste det sig, at der ville være en temmelig lang leveringstid på de specielle mursten. Bedre var det ikke med kampestenene. Dagbjerg og Mønsted ejede ikke på sine jorder anvendelige sten, og de måtte hentes i Finderup og andre sogne, ofte flere mil borte.

Med disse forberedelser til opførelsen af ovnen træder hele reformforsøget ind i en ny fase. Bülow stiller ændringsforslag. Han vil slet ikke have ovnen i Dagbjerg, men i Mønsted, nærmere betegnet ved Anders Nonboes nye kalkgrav. Noget afgørende argument fremkom han ikke med. Arbejdet ville i Mønsted møde langt mere velvilje end i Dagbjerg, skrev han, og for Sunne kunne det jo være lige meget, hvor der byggedes⁴¹). I betragtning af, at anbringelsen af ovn og grube sammen havde været et hovedargument, ser dette flytningsforslag lidt underligt ud, selv om der ganske vist sikkert skulle underforstås, at også Nonboes grube blev anlagt med skakt. Trods det lidt valne »velvilje«-argument, er det sikkert rigtigt nok. Pastor Friis var bleven gnaven over uheldet med vandet, og bedre er hans sindstilstand nok ikke blevet, da man ikke tog sig videre højtideligt af sagen, men roligt lod arbejdet fortsætte i hans grube - med fremmed ledelse. Det var nok i vanskelighederne med præsten, at Bülows flyttelyst bundede.

Imidlertid fik han allerede, inden der kunne gives nogen sanktion på han nye forslag, støtte fra uventet hold, nemlig naturen. Han modtog fra Dagbjerg meddelelse om, at »den dyrekøbte præstegrav« af tøbruddet efter vinterens ophør var blevet fyldt med sand og grus, som var styrtet ned med så stor kraft, at det egetræværk, hvori vindmaskineriet var anbragt, var væltet om og skaktens støtteplaner presset ind. Tandhjul og deslige havde han dog afmonteret og fået i hus inden vinterens komme, så de havde undgået ødelæggelsen. Han var nu i tvivl, om han skulle begynde at rydde op, eller han skulle vente på Sunnes ankomst. Givet var det i alt fald, at stedet for grubens anlæggelse var yderst uheldigt valgt; men det var sket efter præstens indstændige ønske, og han selv var ikke blevet rådspurgt. Nu var der i sig selv ikke noget sensationelt i, at en gravning mislykkedes, det skete så tit, og der var også

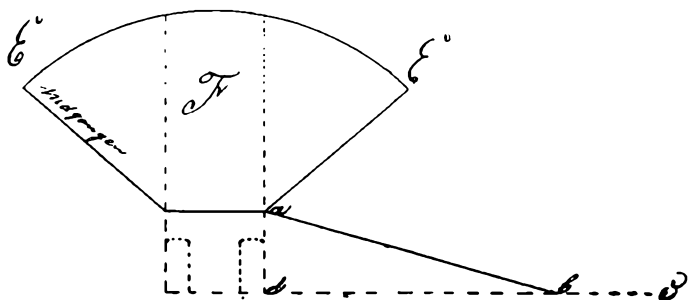
gode muligheder for, at Sunne med det forhåndenværende maskineri hurtigt kunne få en ny grube i arbejdsklar stand⁴²).

Bülow havde skubbet til pastor Friis' allerede hældende vogn, kontrolløren ved Segeberg gipsværk væltede den helt. Han erklærede kort og godt, at han ikke fandt det tilrådeligt at anvende flere penge på arbejdet ved dette vanskelige sted; allermindst kunne det forestås af en enkelt mand. Det ville i virkeligheden være bedst, om samtlige beboere sluttede sig sammen, således at det kun var nødvendigt med et anlæg i hvert sogn. At det, der allerede var udført, måske havde kostet temmelig meget, var der ingen grund til at beklage sig over, for om ikke andet havde dog de interesserede parter opnået at se, hvordan et skaktsystem skulle laves. Med hensyn til forslaget om, at det nye forsøg skulle gøres i Mønsted, ville Sunne hjertens gerne være med, når arbejdsforholdene, som det syntes, var bedre der. Blot fandt han det slet ikke nødvendigt, at han skulle rejse derop. Han havde på stedet givet alle anvisninger, og fulgte man blot dem, kunne man sagtens klare sig uden hans nærværelse⁴³).

Selv efter at have modtaget Sunnes erklæring var Landhusholdningsselskabet ikke til sinds at opgive arbejdet, der var påbegyndt med så megen besvær og betydelige bekostninger. Man lod derfor underhånden Bredsdorff høre, hvad han mente om sagernes nye stilling, og han var noget mere forsigtig: Hvis man ville anvende en ikke alt for ubetydelig sum, var det slet ikke umuligt, at gruben på pastor Friis' mark atter kunne bringes i brugbar stand. Hvad det ville koste, turde han ikke afgøre; men arbejdet måtte i alt fald udføres af en bjergværkskyndig mand. At begynde et helt nyt sted ville han under ingen omstændigheder tilråde, da man aldrig i forvejen kunne vide noget om, hvor dybt kalken lå. En mulighed var det, at det blev forsøgt at ind-

rette en allerede eksisterende grav efter det nye system, og han kunne her anbefale sognefoged Simon Kjærgårds i Dagbjerg, der var helt ny. Efter eksperimentets gennemførelse burde det nye kalkværk tilbagegives ejeren, ligesom han burde have en godtgørelse for lånet. Når Bredsdorff gik så stærkt ind for at blive i Dagbjerg, og når han i sin redegørelse gentagne gange fremhævede den bjergværkskyndige leder, er det utvivlsomt at betragte som et spark efter Bülow, hvis anmassende facon sikkert har generet ham, så meget mere som han var meget gode venner med pastor Friis, hvad også brevet side 101 vidner om. I redegørelsen i denne anledning betonedede han det yderligere ved at erklære, at pladsen for præstens grube var blevet udpeget af ham og Friis i fællesskab, for det første fordi stedet var nær ved Simon Kjærgårds kalkgrav, og de formodede, at det lag, hvori denne var anlagt, også strakte sig til det nye sted, og for det andet fordi det lå i en dal, hvis bund var endog betydelig lavere end det terræn, hvori sognefogedens grube var anlagt, så at man under forudsætning af kalklagets nogenlunde horisontale beliggenhed, med god grund kunne have ventet, at man ikke skulle gennemgrave et alt for stort lag løs jord, før blegen blev nået; denne formodning slog desværre fejl, idet råmaterialet netop her viste sig at ligge meget uregelmæssigt; endelig for det tredje fordi stedet var tørt og noget højere end de omliggende bække og moser. Gruben ville givet være forblevet fri for vand, hvis den første formodning om kalklagets beliggenhed havde holdt stik⁴⁴).

Af de to eksperters erklæringer valgte Landhusholdnings-selskabet at følge den sidste, og man anmodede Bülow om at søge forslaget iværksat. Præsidiet nærede dog ingen betænkeligheder ved at overlade ham ledelsen, dersom Sunne viste sig alt for utilbøjelig til at gøre rejsen den sommer. Viste vanskelighederne sig for store, kunne han jo altid

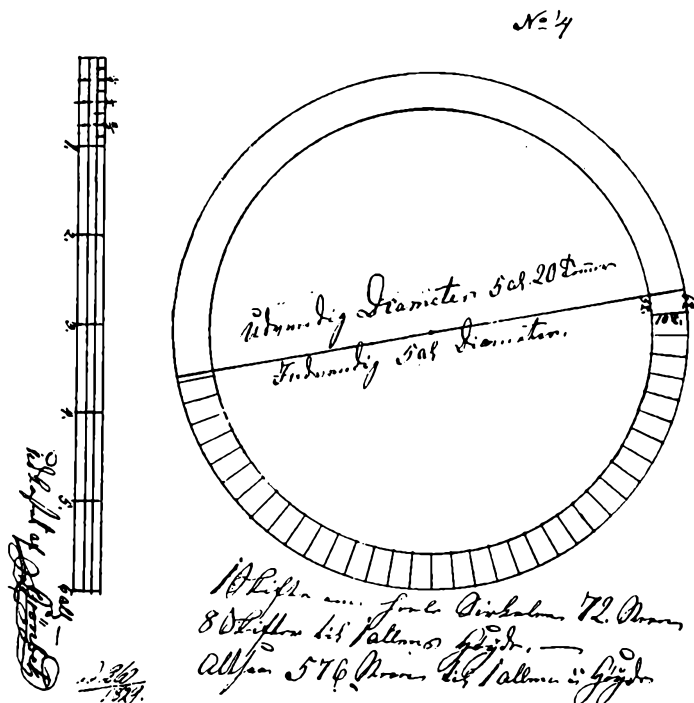

Bülow's skitse til ændring af Anders Nonboes kalkgrube
(bilag til Lhs. indkomne sager 260/1829).

kræve sagkyndig assistance og udsætte arbejdet til et be-
lejliger tidspunkt for en sådan⁴⁵). Men herredsfogden var
ikke tilfreds; han ville have sin vilje, og han gik til værks
med fasthed. Simon Kjærgårds grube var meget vandholdig,
og både han selv, murer Peder Wasbech og hugger Jens
Andersen, som begge havde bistået Bredsdorff og Sunne,
mente ikke, at den var tjenlig til anbringelse af en muret
skakt, da man hurtigt ville støde på betydelige vandmæng-
der. Hertil kom, og det var måske den væsentligste hin-
dring, at sognefogeden slet ikke ville være med til forsøget.
Det ville derimod Anders Nonboe i Mønsted, og de to
nævnte mænd var enige om, at hans grube også var egnet.
Resolut havde Bülow derfor truffet aftale med både ejer
og håndværkere, og sendte disses tilsagn i underskrevet stand
til København. Hvad angik erstatningen for afsavn, lød
kontrakten på 30 rd. af hver ovns brænding; men der ville
næppe, når alt blev lagt rigtigt an, blive tale om mere end
en enkelt. Med hensyn til selve arbejdet derimod, ville det
endog med anvendelsen af en allerede anlagt grube sikkert
blive ret kostbart. På tegningen ses det, hvordan der skulle
gås frem: E-E var den eksisterende, tragtformede skakt, fra
hvis bund ved a gangen gik skråt ned over b til c, den

egentlige stolle. Denne nedgang kunne ikke bruges i det nye system, og der måtte derfor graves videre fra a til d, hvorved stollen blev horisontal. Fra den nye bund skulle skakten F opmures til en sådan højde, at den blev sikret mod følgerne af tøbrud. Ved præstens anlæg havde der nemlig været det galt, at man kun havde muret i de løse lag og ladet kalken selv danne væggene et stykke længere ned, idet dog muren var blevet understøttet af et træværk. Da kalken ikke kunne afhugges regelmæssigt, var der i virkeligheden altid mulighed for styrt, ligesom naturligtvis det hele ville brase sammen, når træværket rådne. Noget sådant ville blive afbødet ved at føre murværket helt til bunds og lade indgangen til stollen gå gennem dette. Bülow havde egentlig håbet på, at de sten, der sad i pastor Friis' skakt, kunne have været taget op og brugt igen; men mureren ville helst have nye, og herredsfogeden ledsagede derfor sin skrivelse med en skitse af deres anbringelse og antal pr. alen. Dette var 576, og da man skulle 20 alen ned blev det altså ialt 11.520. De forslag, Bülow her fremkom med, ville han gerne have Sunnes godkendelse af - han nævner ikke Bredsdorffs - ligesom også af de to medhjælpere, murer Wasbech og hugger Jens Andersen; når den forlås, var han villig til at overtage tilsynet med arbejdet⁴⁶).

Kontrolløren traf hurtigt sin afgørelse, ja den var vel allerede truffet på forhånd ved hans vægring mod at gå videre i Dagbjerg. Han gav Bülow og hans mænd sin fulde tilslutning og fandt det også en god ide at begynde murværket helt nede ved skaktens bund. Man kan heraf forstå, at den hos pastor Friis brugte metode har været den mest almindelige. Sunne var i øvrigt ikke selv bange for at stille forslag om noget nyt. I selve vintertiden lå arbejdet stille, fordi blegen ikke tålte frosten. Dette fandt han lidet rationelt, og han mente derfor, at man trøstigt kunne vedblive med arbejdet i stollerne, blot man lod kalken ligge dernede

Skitse til stenenes anbringelse i skakten
(bilag til Lhs. indkomne sager 260/1829).

til foråret. Når den så kom op, var den meget let at få tør, og hele arrangementet ville derved virke brændselsbesparende. Med hensyn til de steder, hvor der var mulighed for nye gruber, stillede han det for en moderne opfattelse såre naturlige forslag, at det ved boringer blev gjort klart, hvor langt der var ned til kalken⁴⁷). Man kendte godt undersøgelsesboret i Dagbjerg og Mønsted; men det ser ud til, at det af en eller anden grund har været lidet anvendt. Når Sunne i 1829 indskærpede dets brug, var det måske, fordi han havde ærgret sig dygtigt over, at man havde undladt

at bruge det hos Friis i 1827, og det er virkeligt også underligt, da både han og Bedsdorff gik for at være kyndige. Megen besvær havde været sparet, dersom der de to år i forvejen var blevet gået systematisk til værks.

Bülow havde sejret ved sin målbevidsthed, sin sikkerhed og sit udmærkede kendskab til de lokale forhold, og de muligheder, de rummede. Gang på gang betonedede han beskedent, at kalkværkerne slet ikke var hans felt, han var kun lægmand o.s.v.; men beskedenheden var falsk, han vidste nok, hvad han havde med at gøre, og ikke så snart var anlægget hans, dvs. underkastet hans ledelse, før han gik igang med forberedelserne. Hos Rosborg på Hald bestilte han til levering midt i oktober 16.000 sten i størrelsen $5 \times 6 \times 10$ tommer⁴⁸). Men imedens dette foregik, sad Bredsdorff i Sorø og spekulerede på, hvordan præstens grube i Dagbjerg bedst kunne repareres. Han havde tidligere foreslået at lade den pumpe tom med to pumper, nu ville han imidlertid mene, at man kunne nøjes med een, når man i stedet for en sugepumpe benyttede sig af en trykpumpe⁴⁹). Landhusholdningsselskabet har i sin brevdagbog ingen bemærkninger til dette brev fra Bredsdorff, og det er forståeligt nok; pastor Friis' grube var definitivt opgivet. I Mønsted var man i slutningen af oktober nået ned i den nødvendige dybde og ventede snart at skulle til at mure. Bülow var imidlertid bekymret for de bestilte sten. Efterårsvejret havde været meget dårligt, og han troede derfor ikke, at Rosborg kunne levere hverken det lovede antal eller den lovede kvalitet⁵⁰). Bekymringen var berettiget, den behøvede blot ikke at rette sig mod stenene, vejret generede nemlig også arbejdet tilstrækkeligt og standsede det til sidst helt. Der var da arbejdet med fra 6-11 mand i 25 dage, heraf havde fjernelsen af 12 alen grus og sand taget 7; megen tid var også medgået til at følge med ned med en solid afstivning. I de hårde materialer havde man alle-

rede fra begyndelsen håbet at kunne vinde noget ved eventuelt at ramme en gammel gang, og det var også lykkedes; men man havde nøjedes med at bruge den som fyldaftager, da dens retning gik altfor stærkt skråt nedad til at kunne bruges i det nye system. Af hensyn til dens tilstedeværelse blev man nødt til at gå endnu 8 alen længere ned for at være helt sikret mod nedstyrtninger i den kommende stolle. Denne sidste ekstra nedgravning var endnu ved vinterens tidlige komme ikke foretaget, og når Bülow havde undladt dette, var det, fordi den gamle gang i vinterens løb kunne optage det vand, som måske sivede ind i udgravningen, ligesom den også ved forårstiden kunne optage smeltevand. For at sikre sig mod et lignende uheld som i Dagbjerg den foregående vinter lod han lave en meget stærk afstivning, som han var vis på kunne modstå alle eventualiteter.

Selv om den tidlige vinter således var hovedårsagen til arbejdets standsning, var der dog også noget galt med stene. Rosborg leverede 11.250; men da Bülow, der hver anden dag tilså gruben, gav sig til at undersøge dem, fandt han, at 5.400 af dem kun var halvbrændte, skønt alle var bestilt helbrændte. Da de halvbrændte var uanvendelige til formålet, blev de kasserede, og herredsfogeden meddelte teglværksejeren, at han måtte levere nye uden udgift for Landhusholdningsselskabet. Hele arbejdet om efteråret havde kun kostet ialt 95 rd., og dem bad Bülow sig godtgjort, idet han samtidig anmodede om, at Sunne måtte udtale sig om det, han hidtil havde udrettet⁵¹).

Denne anmodning fulgte selskabet; men man sendte også beretningen til Bredsdorff, som imidlertid nu udtalte sig delvis anerkendende, selv om han nok kunne have ønsket, at forsøget var blevet gjort på en »driftigere og ordentligere mands grund end Anders Nonboe i Mønsted« - det specificeres ikke nærmere, hvad der var galt med manden. Men heller ikke Bülow havde endnu vundet hans tillid. Han

nærede ængstelse for, at den planlagte skakt blev lavet firkantet, og hvis den blev cylindrisk, da for, at der ikke blev brugt sten af den rigtige form - i alt fald burde den, inden den blev taget i brug, efterses af en sagkyndig mand. Bredsdorff nærede som akademiker en næsten sygelig mistanke til den læge mands kvalifikationer⁵²). Sunne, der ikke var underkastet de samme fordomme, var i det store og hele tilfreds, ikke mindst fordi der var arbejdet så hurtigt. Når murerarbejdet skulle begynde, ønskede han dog, at stolleindgangene skulle tages først og opføres i almindelige sten, da sådanne ville have en større bæreevne end de formsten, der ellers var beregnet til skakten. I øvrigt nærede han i modsætning til Bredsdorff ingensomhelst ængstelse for forsøgets succes⁵³).

I slutningen af marts 1830 mente herredsfoged Bülow, at vinteren nu var så vidt overstået, at der kunne tages fat igen. En ekstra tilskyndelse til at begynde så tidligt som muligt havde han fået derved, at skakten på trods af alle sikkerhedsforanstaltninger var blevet fyldt med, hvad han vurderede til flere tusinde læs sne. Da han var klar over, at tøvejret sikkert ville ødelægge alt, hvad der var lavet, foranstaltede han ved hjælp af fem sognes mandskab sneen opkastet. Det var et stort arbejde; men arbejdskraften var billig - den lod sig nøje med »en liden gratifikation af brændevin«⁵⁴). I det hele taget var Bülow omhyggelig med at spare, hvor han fandt muligheder derfor, han gav således den blege, man arbejdede i, til Nonboe og dennes kompagnoner og betalte herved en del af den erstatning på 30 rd. for hver ovns brænding, de skulle have i følge aftalen⁵⁵). Landhusholdningsselskabet og statens tilskud indgik i småportioner, og det kunne nok sætte arbejdslederen i vanskeligheder, når han skulle udbetale større enkeltsummer, så hans omtanke og manipulationer var højlig nødvendige. Med proprietær Rosborg gerådede han dog i sommerens løb i

uenighed både over murstenenes levering og deres betaling; men han klarede sagen ved at henvise teglværksejeren direkte til selskabet, der betalte⁵⁶).

Den 9. december 1830 kunne Bülow endelig triumferende meddele, at det aftalte arbejde var afsluttet med en bekostning på i alt 830 rd. Det var nok mange penge; men han var overbevist om, at det var det billigste, det kunne have været udført for, og han fremhævede i den anledning, at han selv havde arbejdet vederlagsfrit de 60 gange, han var taget til Mønsted, ligesom han også i kraft af sin stilling havde skaffet fri transport og deslige⁵⁷). Alt i alt androg udgifterne i Dagbjerg og Mønsted indtil 1830 ca. 1850 rd.⁵⁸). Da der kun var bevilget 500 dertil af Finanskassen, besluttede Landhusholdningsselskabet sig til at søge om at få differencen udlignet⁵⁹). Herredsfogeden modtog megen anerkendelse for sin uegennyttige virksomhed - også fra Frederik VI, som bevilgede 1000 rd. til dækning af udgifterne, således at selskabet slap med ca. 350⁶⁰). Som den fineste fjer i hatten har han dog måske betragtet Bredsdorffs ubetingede bifald, der mundede ud i en anbefaling til et håndgribeligt officielt udtryk for tilfredshed med hans utrættelige bestræbelser; men Bülow fik nu ikke ved denne lejlighed nogen orden⁶¹).

Efter afslutningen af det nye anlæg blev dette overdraget til ejerne, der skulle drive det efter de principper, der var nedlagt i dets hele idé, således at de altså forpligtede sig til kun at anvende de metoder, som var opstillede i Bredsdorff og Sunnes oprindelige erklæringer fra 1827. Herredsfogedens stadige tilsyn skulle afholde dem fra at vende tilbage til gammel slendrian⁶²). Der var i øvrigt allerede i starten ved at komme vanskeligheder, idet et tøbrud i marts 1831 voldte alvorlige skader; men Bülow fik dem hurtigt udbedret, og snart var det daglige arbejde med kalk-

udvindingen på Frederiks kalkværk, som det blev døbt, i god gænge⁶³).

Der er i Landhusholdningsselskabets arkiv bevaret tre årsindberetninger fra herredsfogeden, som viser en stadig fremgang i resultaterne af bearbejdelsen af blegen efter det nye system. Der blev efterhånden inddrevet tre hovedstoller: Collin, Bredsdorff og Sunne; de gav i året 1831 i alt 1300 td. kalk, som solgtes for 1216 rd.; de samlede udgifter til arbejds løn og brændsel androg 421 rd., og overskudet blev således på 795 rd. Det første år indtraf i øvrigt den kendte begivenhed, som endnu på stedet berettes for turister, at gårdmand i Mønsted Peder Andersen Kirkegård sank igennem jorden ned i en gammel grube og blev dræbt⁶⁴). Allerede i indberetningen fra 1832 kunne Bülow møde med større tal. Udbyttet var nu 3.250 td. til en værdi af 3.041 rd., udgifterne var 1230 rd., og overskudet blev således på 1811 rd. Det sidste bevarede skema er for 1834 og viser, at udvindingen nu talte 4.420 td. kalk til 4.136 rd., og da udgifterne var på 1730 rd., blev overskudet på 2.406 rd.

Efter grubens fuldførelse stod tilbage indretningen af en ny ovn, og Landhusholdningsselskabet lod i den anledning i 1832 med støtte af finanskassen professor i mineralogi ved universitetet J. G. Forchhammer foretage en rejse til Dagbjerg og Mønsted i forbindelse med en almindelig rundrejse i Jylland. Professoren fandt som de andre sagkyndige før ham, at Rudersdorffovnen burde anvendes, og han traf den aftale med Mønstedboerne, at de skulle indrette i fællesskab en grube som Anders Nonboes, imod at selskabet lod opføre en ovn, i hvilken al deres kalk kunne brændes⁶⁵). Der kom imidlertid ikke noget ud af aftalen; det var tydeligt, at man i Landhusholdningsselskabet var ved at være trætte af kalkhistorien. Det havde ikke været tanken at drive værkerne, blot at reformere deres drift, og skulle der år for år koster

på anlæggene i Jylland, var det nok bedst, at det offentlige overtog også administrationen af hjælpen. Denne tankegang lykkedes det at få til at trænge igennem, og Rentekammeret overtog i 1835 udførelsen af de tilbageværende foranstaltninger med den øjeblikkelige følge, at der kom strid mellem Dagbjerg og Mønsted om, hvor den endnu ikke opførte kalkovn skulle ligge. Rentekammeret valgte Dagbjerg til stor fortrydelse for Bülow, der hos Landhusholdningsselskabet søgte at sikre sig et lån på 500 rd., så at man i Mønsted også kunne være med; men selskabet ville ikke inlade sig herpå og oversendte ansøgningen til Rentekammeret⁶⁶). Bortset fra nogle mindre sager vedrørende maskineri og lignende ophører hermed selskabets arbejde for kalkværkerne i Dagbjerg og Mønsted, og da Bülow allerede året efter i 1836 udnævntes til byfoged og byskriver i Storehedinge, mistede man den interesserede kontakt derovre, og sagerne forsvinder fra protokoller og papirer⁶⁷).

SLUTNING.

Var nu det stort anlagte reformforsøg en skuffelse? Dets skæbne efter 1830 giver en fornemmelse af det, og denne fornemmelse er også rigtig, for så vidt angår det nye grube-system og de nye brændingsmetoder. Endnu i mange år herefter anlagdes de skrå stoller, og kvinderne bar i små trug kalkstenen op i dagen. Stille gik de i gangene med deres »pojer« på fødderne (dvs. tøjsko af groft sammenrimpede, gamle klude) - træsko ville sidde fast, men en masse fik de udrettet. I 1838 angives produktionen til 9.500 td. kalk⁶⁸), 1859 til 14.000 td.⁶⁹) og i 1901 til 16.000⁷⁰). I årenes løb er dog brydningen blevet koncentreret i Mønsted, og der oprettedes i 1872-73 et selskab »Mønsted kalkværker«, som både der og i Dagbjerg opkøbte de enkelte jordbrugeres gruber. Dette selskab gik i 1890 op i A/S De jyske kalkværker, som siden ved helt moderne indretninger har øget

kapaciteten enormt. Den udgør i dag ca. 12.000 tons årlig. Arbejdet foregår dog stadig i grubegange under jorden; men netop i disse år har der været tale om at gå over til åbne brud, idet det så vil være muligt uden fare at anvende maskiner⁷¹⁾. Romantikken vil gå fløjten; men tankegangen er ganske i tråd med de udviklingsivrige folk fra 1820-erne, for hvem nyttiggørelsen var livets fornemste princip. Der er bare den forskel på dengang og nu, at dette forsøg givet vil blive gennemført med held; Landhusholdningsselskabets var på forhånd dømt til at mislykkes, fordi det på trods af en Bülow dog ikke kunne lade sig gøre at trænge ind i den jyske bondes sindighed og angst for alt nyt - og det også selv om de økonomiske muligheder havde været til stede i de fattige hedeegne.

NOTER:

1) Mønsted, Danmarks ældste og mest moderne kalkværk. A/S De jyske kalkværker. 1936. S. 5. 2) Kancelliets brevbøger: 1587, 8. sept. 3) Relationer til Kommercekollegiet 1735-36. Her efter Axel Nielsen: Industriens historie i Danmark. 1. bd. 1943. S. 191. 4) Efter Pontoppidans Danske atlas. Bd. 4. 1768. S. 592-94. 5) Laurits Muus: Afhandling om årsagerne til de høje kornpriser med midler derimod. Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs skrifter. 1. bd. 1776. S. 285. 6) Hugo Matthiessen: Den sorte jyde. 1939. S. 171. 7) Handels- og Industritidende for året 1821. S. 310. 8) Tillæg til Viborger Samler 10. nov. 1821. 9) Handels- og Industritidende for året 1821. S. 391. 10) Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs arkiv (Lhs.), Erhvervsarkivet. Kopibog 1823-27, skrivelse nr. 90/1827 til kongen. 11) Lhs. indkomne sager 366/1826: Udateret brev fra herredsfoged Bülow, modtaget 20. juni 1826. 12) De sidste tal og nogle af de efterfølgende mangler, men er tilføjede i 1828, da Bülow lod skemaet trykke, Lhs. indkomne sager 126/1829, men dækker sikkert fuldt ud situationen i 1826. 13) Den sorte jyde. S. 131. 14) Lhs. indkomne sager 535/1826: Betænkning af 28. sept. fra J. W. Hornemann. 15) Lhs. indkomne sager 535/1826: Betænkning af 15. sept. fra G. Garlieb. 16) Lhs. indkomne sager 535/1826: Betænkning af 28. sept. fra J. H. Bredsdorff. 17) Lhs. indkomne sager 535/1836: Koncept af 7. okt. til Schönheyder. 18) Lhs. indkomne sager 654/1826: Skrivelse af 4. dec. fra Schönheyder og er-

klæringer af 10. og 11. nov. fra bønder i Dagbjerg og Mønsted. ¹⁹⁾ Lhs. indkomne sager 654/1826: Skrivelse af 20. nov. fra Bülow til Schönheyder. ²⁰⁾ Se således Lhs. brevdagbog 68/1837: Skrivelse af 10. febr. fra købmand Rygaard og møller Roepstorff, Holstebro, om støtte til boringsforsøg efter stenkul under kalklagene ved Hjerm kalkværk. ²¹⁾ Lhs. indkomne sager 29/1827: Skrivelse af 4. jan. fra Schönheyder. ²²⁾ Lhs. kopibog 1823-27: Skrivelse af 3. april 1827. ²³⁾ Her efter Lhs. brevdagbog 237/1827: Referat af 8. juni. Selve reskriptet er bortkommet. ²⁴⁾ Lhs. indkomne sager u. nr. /1827: Skrivelse af 1. juni fra kabinetssekretariatet. ²⁵⁾ Lhs. indkomne sager 237/1827: Koncepter til breve af 9. og 22. juni til Bredsdorff og Sunne og 26. juli til Schönheyder. ²⁶⁾ Lhs. indkomne sager 387/1827: Regning af 27. aug. fra Peder Jensen. ²⁷⁾ Lhs. indkomne sager 387/1827: Regning af 26. aug. fra A. Laussen og kvittering af 27. aug. for modtaget depositum fra pastor Friis. ²⁸⁾ Lhs. indkomne sager 387/1827: Skrivelse af 6. sept. fra Sunne, regnskabsopgørelse i selskabets sekretær J. C. Halds hånd. Selve Bredsdorff og Sunnes beretning fra rejsen, der i brevdagbogen har nr. 398/1827, har det ikke været muligt at finde i arkivet. Den er imidlertid gengivet i uddrag i Tidsskrift for naturvidenskaberne 1828, men er ikke på grund af dens fuldstændig tekniske tilsnit medtaget i behandlingen, da dens følger klart fremgår af de videre begivenheder. ²⁹⁾ Lhs. indkomne sager 451/1827: Brev af 4. okt. fra Bülow til Bredsdorff, som den 12. s. m. fremsendte det til selskabet. ³⁰⁾ Lhs. indkomne sager 473/1827: Brev af 20. okt. til Bredsdorff, som den 31. s. m. fremsendte det til selskabet. ³¹⁾ Lhs. indkomne sager 541/1827: Schönheyder sender Friis kvittering for beløbet. ³²⁾ Lhs. indkomne sager 300/1828: Brev af 31. juli til Schönheyder, som med en anbefaling samme dag oversendte det til selskabet. ³³⁾ Lhs. indkomne sager 300/1828: Koncepter til breve af 9. aug. til Rentekammeret og 16. aug. til Sunne. ³⁴⁾ Lhs. indkomne sager 327/1828: Rentekammerets rejsetilladelse af 16. aug. ³⁵⁾ Lhs. indkomne sager: 348/1828: Brev af 24. aug. fra Sunne. ³⁶⁾ Lhs. indkomne sager: 348/1828: Koncept til brev af 9. sept. til Rentekammeret. ³⁷⁾ Lhs. indkomne sager 348/1828: Koncept til brev af 9. sept. til Bülow. ³⁸⁾ Indkomne sager 52/1829: Brev af 9. febr. fra Bülow, overslag af 7. febr. fra Preisler og koncept til brev af 17. marts til Bülow. ³⁹⁾ Lhs. brevdagbog 46/1829. ⁴⁰⁾ Lhs. brevdagbog 102/1829. ⁴¹⁾ Lhs. indkomne sager 166a/1829: Brev af 7. maj fra Bülow. ⁴²⁾ Lhs. indkomne sager 166b/1829: Brev af 7. maj fra Bülow. ⁴³⁾ Lhs. indkomne sager 186/1829: Brev af 21. maj fra Sunne og afskrift af brev af s. d. fra Sunne til

Bülow. ⁴⁴⁾ Lhs. indkomne sager 215/1829: Brev af 10. juni fra Bredsdorff stilet til sekretær Hald. ⁴⁵⁾ Lhs. indkomne sager 215/1829: Koncept til brev af 16. juni til Bülow. ⁴⁶⁾ Lhs. indkomne sager 260/1829: Brev af 8. juli fra Bülow. ⁴⁷⁾ Lhs. indkomne sager 261/1829: Brev af 20. juli fra Sunne. ⁴⁸⁾ Lhs. indkomne sager 302/1829: Brev af 24. aug. fra Bülow. ⁴⁹⁾ Lhs. indkomne sager 308/1829: Brev af 24. aug. fra Bredsdorff. ⁵⁰⁾ Lhs. indkomne sager 380/1829: Brev af 26. okt. fra Bülow. ⁵¹⁾ Lhs. indkomne sager 402/1829: Brev af 10. nov. fra Bülow. ⁵²⁾ Lhs. indkomne sager 402/1829: Brev af 15. nov. fra Bredsdorff. ⁵³⁾ Lhs. indkomne sager 2/1830: Brev af 15. dec. 1829 fra Sunne. ⁵⁴⁾ Lhs. indkomne sager 98/1830: Brev af 22. marts fra Bülow. ⁵⁵⁾ Lhs. indkomne sager 152/1830: Brev af 19. april fra Bülow. ⁵⁶⁾ Lhs. indkomne sager 363-64/1830: Redegørelse af 16. sept. med 4 bilag fra Rosborg og brev af 20. sept. fra Bülow. ⁵⁷⁾ Lhs. indkomne sager 467/1830: Brev af 9. dec. fra Bülow. ⁵⁸⁾ Lhs. indkomne sager 11/1831: Bilag. ⁵⁹⁾ Lhs. indkomne sager 467/1830: Koncept til brev af 4. jan. 1831 til Bredsdorff. ⁶⁰⁾ Lhs. brevdagbog 345/1831 og indkomne sager 345/1831: Koncept til brev af 9. aug. til Bülow. ⁶¹⁾ Lhs. indkomne sager 11/1831: Brev af 6. jan. fra Bredsdorff. ⁶²⁾ Lhs. brevdagbog 248/1831. ⁶³⁾ Lhs. brevdagbog 117 og 175/1831. ⁶⁴⁾ Lhs. indkomne sager 40/1832: Indberetning af 24. dec. 1831 fra Bülow. Om ulykken se i øvrigt: Isak Jensen: Gamle Mønsted. Årbog for historisk samfund for Skive og omegn. 1909. S. 59. Fra Mønsted til Spøttrup. Af J. J. Rinks dagbog 1838. Årbog for hist. samf. for Skive og omegn. 1915. S. 103. Manden kaldes hos Isak Jensen for Niels Kirkegård. ⁶⁵⁾ Lhs. indkomne sager 258/1832: Redegørelse af 21. juni fra Forchhammer. 253/1833: Koncept til brev af 27. juni til Rentekammeret; 456/1833: Skrivelse af 14. dec. fra Rentekammeret. ⁶⁶⁾ Lhs. indkomne sager og brevdagbog 459/1835. ⁶⁷⁾ Lhs. indkomne sager 447/1836: Brev af 15. nov. fra Bülow. Juridisk og statsvidenskabelig stat 1881. ⁶⁸⁾ Statistisk tabelværk. 5. heft. 1842. S. 63. ⁶⁹⁾ Trap 1859. Sp. del, vol. II. S. 332-33. ⁷⁰⁾ Trap. 1901. 4. bd. S. 660-61.

OPTEGNELSER
OM PRÆSTER I VESTER-VELLING
OG SKJERN SOGNE

1536—1771

Ved *Johan Hvidtfeldt*

Pastor Ditlev Hansen Arreboe, som blev præst i Vester-Velling og Skjern sogne 1648, har efterladt en optegnelse fra tiden 1681—83 om sine forgængere efter reformationen. Den synes nu kun at eksistere i en afskrift, som er taget af pastor Jens v. Haven, der i 1730 havde lånt manuskriptet af Arreboes søn Friderich Ditlevsøn, som var degn i faderens sogne. ¹⁾).

Beretningen lyder således:

Fortegnelse på alle sognepræster, som har været i samme sogne siden religionens forandring.

1. *Hr. Willum*, som var en papist og lod sig reformere. Han blev i sin tid ægtegivet, som mig er berettet. Han plantede først abildgården, lod grave jord-kælderen og den østre dam, som vi nu hente vor vand af o. s. v.

2. *Hr. Jens Romboe*, som siges at have haft 18 børn.

3. *Hr. Peder Sørensen*, som havde den navnkundige Eric Phiils datter af Øster-Vellinggård til ægte, som i sin tid var herredsfoged i Middelsom herred, hvilken mand skilte Vester-Velling by ved en mark østen for kirken, som kaldes Langagre. Men Gud velsignede byens indbyggere desmere,

så de savnede det intet. Samme Eric Phiil fik dog aldrig det held, at han måtte få nogen af alle hans børn at måtte nyde enten hans egen gård efter ham eller nogen gård i byen. En søn havde han, som stak en mand eller karl ihjel i Randers på rådhuset i et bryllup for en dans' skyld, og kom til at rømme, så at man spurgte aldrig mere til ham. Han havde tre døtre, den ene N. N., som fik formeldte hr. Peder Sørensen, den anden Berte Erichsdatter, som fik hr. Jacob Staffensøn, som var hr. Peders successor. Den 3die lod sig lokke.

4. *Hr. Jacob Staffensøn*, som var født her i byen, var efter samme tids enfoldighed holdet for en velstuderet mand, skal have levet i Bjørnsholm kloster, fra hvilket sted han kom hid og for hr. Peders alderdom og skrøbelighed har været hans medtjener, og fik hans hustrus søster Berte Eriksdatter Phiil, hvilket skete i hr. Peders levende live og med hans gode consens, hvorfor den ældre søster fortrød sådant, og da skal hun, der hun blev forskudt, have ladet hvert abild- og pæretræ bore indtil marven og lod lage deri, at de skulle vorde fordærvede og gå ud, som dog gud ske lov ikke gelingede. Samme præstekvinde fik siden herredsfogden i Sdr. Lyng herred, som boede i Hvidding. Hun ligger begravet i Vorning kirke. Bemeldte hr. Jacob i sin alderdom kom for ulykke og brød sin arm og sit lår i to i Løvskaal og måtte siden tage en medtjener, som var:

5. *Hr. Gregers Nielsen*, født i Viborg 1550, vor Herres himmelfarts aften. Han med sin hustru Maren Jensdatter, en rådmandsdatter fra Viborg, boede i anneksgården i Tindbæk sammesteds $7\frac{1}{2}$ år. Salig hr. Jacob døde den 5. april 1589. Så flyttede han straks til præstegården med hustru og børn, hvor han levede indtil over 1616 imellem 18de og 19de januar, da han salig i Herren hensov. Han stiftede meget godt for efterkommerne, thi først overtalede han sognefolket i Skjern sogn, at de gav ham oste, som ikke

var maner tilforn. Han trættede Grudstofte hid til gården, som tilforn af hr. Willum Pontificio var udlagt til en af hans diger, og dens mand med sine efterkommere stædet og fæstet, så han havde stor besværing, førend han fik den tilbage, som mig af mange gamle folk, der jeg først hidkom, er fortalt. Han trættede og en liden ager til gården, liggende i Kulballe, som lå til den næst vesterske gård på den sønder side her i byen, og det af sådan hændelse, som mig er berettet, at enten han eller hans formand skal have lånt et stykke af den søndre ende af en ager ved kirken, som kaldes Friisbjerg, af en mand i formeldte gård, og samme stykke land beholdtes upåkæret, sålænge han fik lovhævd derpå. Ville nu formeldte mand have sin agerende igen, måtte han afstå den ager i Kulballe til præstegården igen efter et foredrag, som skete imellem præsten og manden i øvrighedens nærværelse og interposition. Den tid var velbr. Bertel Holk øvrighed og husbond på Skjern hovedgård, som nu er øde. Det Skjern gods blev bortskiftet til kongen for den gård Jordberg i Skåne, som de Krabber nu ejer. Bemeldte hr. Gregers avlede alle sine børn i Tindbæk. Han var provst.

6. Hr. Jørgen Gregersen, hr. Gregersis søn, kom efter faderen og var provst her i Vester-Velling fra faderens død til anno 1639 ved helmesse tid, da han selv villig bortrejste med sin hustrus søster Giertrud Christensdatter, som han, horrendum dictu²), havde besvangret. De rejste bort og tog en stor formue med sig. Hun døde i Rodneby i Bleking elendig. Han skal have forgivet sig selv, somme sige på Hammershus på Bornholm. Mig er berettet af min degn Rasmus Jensen, nu salig, som var en gammel studiosus, og var præceptor på formeldte slot i 5 år hos Holger Rosenkrantz's børn, at han skulle have forgivet sig selv ved en kirke, hedder Rø kirke, hvor han og med bevilling ligger begravet. Samme hr. Jørgen var en vakker lærd mand, hel

vel begavet, som jeg af mange, som kendte ham, haver hørt, og af lærde skrifter, som jeg haver set, selv kan slutte. Han havde studeret til Wittenberg. Han var en prægtig mand, var tilmed rig. Hans hustru Maren Christensdatter, som og var min første kone, blev skilt ved ham for hans letfærdigheds skyld for kapitlet i Viborg. Han var præst her i 13 år. Efter ham passerede her meget nyt i nogle år.

7. Efter ham kom hr. *Jacob Willumsen*, hr. Jacob Stafensøns sønne-søn, født i Langå præstegård. Han var hr. Willums søn, præst og provst sammesteds. Han var min hustrus anden mand. Han blev præst anno 1631, thi kaldet opholdtes længe, efter at hr. Jørgen var bortrejst, og trættent hængte imellem hr. Jørgens venner og min hustru, som øvrigheden endelige ville unde brødet og præsten her på steden. Hr. Christen Pedersen Bjerregrav, præst i Hjermind, som havde hr. Jørgens søster, Karen Gregersdatter, og blev siden provst her i herredet, førte processen imod min hustru, som dog endelig vandt sagen og med det samme kom i ægteskab med hr. Jacob. Han var en gudfrygtig, hel skikkelig mand. Han var i sin tid mestendels en patient og scorbuticus³⁾, døde endelig af den samme sygdom 1648 d. 20. febr. Han lod bygge det vestre hus her i præstegården, uden tvivl han tænkte, at hans hustru efter hans død skulle have sin bolig derudi, thi hun var da aldrende. Han forbedrede præstegårdens avling med de to agre i Hundesballe, den ager i Tind, Snabe kaldet, Bøgens Klepper og de 2 sønderiske agre.

8. Salig hr. Jacob succederede jeg *Ditlev Hansøn Arrboe*, født på den insel Ærø, i den købstad Ærøskøbing, som var den navnkundige danske poetes, mag. Andreas Arrboe, fødeby, han var og med min sal. fader nær i svogerskab, thi min salig fader Hans Hansøn, fordum ældste rådmand i fornævnte Ærøskøbing, hans farbroders søn Christen Rasmussen havde mester Andersens søster Lene Christensdatter

til ægte. Velbemeldte mester Anders var og min sal. faders contubernabel i Slagelse skole, fra hvilken skole min sal. fader havde sit testimonium academicum, men for min sal. moder Abel Ditlewsdatters skyld, som var den tid amts-skriverens datter, og havde god formue ligesåvel som han, overgav han bogen og bekom hende til ægte, hvilket skete 1617. Jeg blev født 1619 d. 20. sep., en mandag, blev så holdt i skole, først hjemme hos os selv, blev så af højbårne fyrste hertug Phillip, herre til Lyksborg, som var min landsfyrste, eftersom Ærø med den insul Als ligger sub ducatu Slesvicensi¹⁾, recommanderet til velb. herre hr. Christoffer Ulfeld til Sundstrup, Danmarks riges råd og befalingsmand på Helsingborg slot, den tid skoleherre til det kloster og adelige skole Herlufsholm i Sjælland ved Næstved, som satte mig i forbemeldte adelige skole 1639 d. 3. sep., hvor jeg frekventerede, på $\frac{1}{4}$ år nær, 3 år, begav mig derfra til vor Frue skole i København, hvor jeg forblev fra anno 1639 til anno 1642, på hvilken tid jeg deponerede, og blev in album studiosorum⁵⁾ d. 10. juni immatrikuleret, fik så attestationem theologicam d. 20. sept. anno 1645, kom så, efter at jeg straks derefter for een eneste prædiken bekom min dimis, kaldet af nu sal. doktor Hans Michelson, den tid biskop over Fyns stift, til hører og kantor i Odense skole, hvorfra jeg blev fordret og kaldet anno 1646 til velbemeldte hr. Kay Lyche til Randzowholm, den tid kgl. majestæts Christiani 4ti kammerjunker, at være hans hofmester, fra hvilkens sal. forældre velbårne Franz Lyche til Overgård, den tid kgl. Maj. befalingsmand på Dronningborg, jeg, som den tid med min herres folk befandtes på Gisselfeld i Sjælland, ved eget bud, Søren Pedersøn, deres staldkarl, blev kaldet til sognepræst dog uværdig. Mit kald blev publiceret den 19. martii 1648 i begge kirker. Jeg blev ordineret i Viborg af bispen Hans Rosenberg, d. 5. aprilis, introduceret af provsten, hr. Jens Andersøn, sognepræst til

Øster-Velling, d. 9. dito, dominica quasimodo geniti. Og sang min første messe den 19. aprilis, kom så i ægteskab med min kære, nu sal. hustru, som var min sal. formands hr. Jacobs efterleverske, Maren Christensdatter, født i Sønder-Onsild, og trolovede hæderlige og nu sal. mand hr. Oluv Oluvsøn os her i huset d. 4. sep. 1648. Brylluppet stod d. 9. okt. straks derefter. Vi levede tilsammen uden børn til anno 1673 d. 16. martii. Siden kom jeg i ægteskab med min anden allerkæreste hustru, sal. Peder Niensens, ride- eller birkefoged i Skjern birk, residerende i Karmark, hans ældste datter. Vor trolovelse stod i Karmark d. 31. juli og vort bryllup den 19. okt. 1673. Provsten, hr. Jens Christensen Torrup, trolovede os, og hendes morbroder hr. Niels Jensøn Karmark i Velløv og provst i Hovbjerg viede os tilsammen i Skjern kirke. Vort ægteskab har Gud hidindtil velsignet med 5 levende børn. Hans blev født anno 1674 d. 10. aug., Peder 1675, Villum d. 23. og 24. nov. 1676, Friderik d. 8. jan. 1677 (!), Abel Marie 1679 d. 5. marts, Ellen Marie d. 10. aug. 1681. Gud give dem allesammen nåde til at frygte Gud og med år og alder forstand og skikkelighed, samt yndest og nåde hos Gud og mennesker.

Ditlev Hansøn Arrboe.

I sin indberetning fra 1771 har v. Haven⁶⁾ givet en redegørelse for de præster, der havde været i Vester-Velling og Skjern efter reformationen. For de ældres vedkommende byggede han selvfølgelig helt og holdent på Arreboes optegnelser. Om de følgende præster oplyser han:

Niels Michelsen Tved, som tog sin formands enke til ægte, som havde 4 sønner og 2 døtre, alle umyndige, med hr. Ditlev, og avlede med hende 1 søn, 4 døtre, var ellers en jævn køn mand, både i lærdom og levned, sad nogle år enkemand efter sin sal. kones død. Han døde 1719 sidst i martio.

Lauritz Christiansøn Høst var Christen Høst i Nær hans anden søn, gift 2 gange og den anden gang med min endnu levende 83 år gamle og i 34 år meget syge kone. Var en god ærlig mand, en velbegavet præst og højtelsket af sine menigheder og andre, som kendte ham. Efterlod sig 2 sønner, Henning Frideric, som døde (som) forpagter på Frisen-vold 1765 den 10. februar, og hr. Christen Høst, præst til Rimsø og Kastbjerg menigheder. Begge to tog jeg mig for at oplære fra det første til det sidste, at de begge blev ganske klar fra Akademiet med berømmelse. Den ældstes H. Friderics 2de sønner har jeg informeret i 6 år og derover. L. Høst døde 1728 in majo.

Jens von Haven, født den 15. december 1696. Efter min mormoders, som var rector, magister Jens Juulbye, hans hustru i Viborg og hr. biskop Villads Slanges ældste datter, hendes broder konferensråd Niels Slange hans forslag til hr. grev Christen Scheel, som kaldede mig til præst hertil stedet 1728 den 24. junii, da jeg havde rejst i 4 år på Winstrup et Resiniano stipendio /NB. Sal. doktor Peder Winstrup, bisp i Sjælland, var min mormoders mormoders fader/ og var et halvt år tilforn kommen til mine forældre/ min sal. fader var sognepæst til Vor Frue kirke i Odense og vice-stiftsprovst. År 1745 er jeg indsat til provst af sal. biskop Wöldike til Mauritii landemode.

¹⁾ Afskriften findes som bilag til v. Havens indberetning til biskop Rottbøll 1771, hvorfra de følgende oplysninger også er hentet. Indberetningen findes i Viborg bispearkiv: Sognepræsternes besvarelse på 12 spørgsmaal ang. præstekaldenes og sognenes forhold 1771. Optegnelserne, der har været benyttet af Wiberg i hans præstehistorie, er gengivet ordret, men ikke bogstavret. ²⁾ Skrækkeligt at sige. ³⁾ En, der lider af skørbug. ⁴⁾ I hertugdømmet Slesvig. ⁵⁾ Studentermatriklen. ⁶⁾ Angående hans epitafium se Fra Viborg Amt 1942, s. 62f. og hans testamente fra 1777 smst. 1931, s. 35—51.

FRA GENDARMERNES TID

*Uddrag af Erindringer skrevet af
afdøde Lærer Johannes Saabye, Mejlbj pr. Arden
(født i Løvel ved Viborg)*

Gengivet af *Alf. Saabye*, Lærer i Vannerup pr. Farsø.

I Danmark oprettedes et Gendarmerikorps som Bestanddel af Hæren ved foreløbig Lov af 27. Okt. 1885, inddelt i 4 Afdelinger i København, Ringsted, Kolding og Aarhus. Korpset stod umiddelbart under Krigsministeren og havde til Formaal at yde de civile Myndigheder Understøttelse til Opretholdelse af den offentlige Sikkerhed. Det ophævedes fuldstændig 1894. Det var under Konsejlspræsident Estrup (11. Juni 1875—7. August 1894), at denne Lov blev udstedt.

Gendarmerne færdedes overalt og virkede meget ophidsende paa Befolkningen, hvor Oplysning og Fremskridt mange Steder var i god Gænge. Enkelte unge kom hjem fra et Højskoleophold med et lysere Haab til Fremtiden, og under de bevægede Provisorieaar var Folk ikke bange for at sætte haardt mod haardt.

DEN FØRSTE GYMNASTIKOPVISNING I VORDE

I Vorde var Førstelærer Vestergaard Nielsen Foregangsmand. Han havde faaet bygget et Forsamlingshus. Her blev der afholdt adskillige Folkemøder. Harmen over Estrups Regimente var stor, og alle Steder i Sognet diskuteredes Politik.

Jeg kom til Vorde den 31. Okt. 1885 som Vikar for Vestergaard Nielsen, der var sygemeldt.

En af de første Aftener, jeg var der, spurgte Vestergaard

Nielsen, om jeg ikke kunde have Lyst til at holde Gymnastik med de unge Karle i Sognet. Vi drøftede Spørgsmaalet, og jeg besluttede at gøre et Forsøg. Efter forudgaaende Bekendtgørelse fik jeg startet en Gymnastikforening. To Aftener om Ugen skulde der holdes Øvelser i Forsamlingshuset. Det eneste Redskab, vi benyttede, var en hjemmelavet Træhest, som vi fik stablet paa Benene.

Vi sled godt i det hele Vinteren, og Karlene var flinke til at møde.

Det blev nu bestemt, at vi den sidste Søndag i Marts skulde slutte med en Opvisning i Forsamlingshuset. Dagen og Tiden blev bekendtgjort i Kirken og i begge Skoler.

Den store Dag kom, og jeg var spændt paa, om der nu var Folk, der vilde se Opvisningen; men da jeg kom hen i Huset, saa jeg, at Salen var fuld af Mennesker. Adgangen var gratis. Vi klædte om i den saakaldte Kaffestue og marcherede ind i Salen, idet vi sang: »Vi fik ej under Tidernes Tryk . . . !« (skrevet af Hostrup til Indvielsen af Vallekilde Højskoles Gymnastiksal 1883). Folk maabede. De havde aldrig oplevet noget saadant. Marchen var taktfast og Sangen kraftig; men adskillige falske Toner skingrede igennem. Holdningen var langtfra god.

Under de staaende Øvelser var der ganske stille i Salen. Der hørtes hverken Mislyd eller Bifald. Men da vi fik Hesten frem og begyndte paa Springene, kan det nok være, at Folk vaagnede op. Nu gav de deres Mening Udtryk i kraftige Bemærkninger. Det var ikke Skik dengang at klappe. Naar en Karl kom godt over Hesten, kunde man høre Raab som: »Det var da Fandens, som han kan«, eller »Det er da en ren Satan til at springe!« Var der en enkelt, der med et Bump satte sig paa Hestens Bagdel, lød det: »Gi' ham jen i Røvven, saa kommer han sku' øvver!«

Der var ingen Mangel paa Eder og opmuntrende Tilraab, og opildnede heraf sprang Karlene, saa det var en Lyst.

Da Farten var paa sit højeste, blev der imidlertid pludselig en overraskende Stilhed i Salen. Døren var gaaet op, og alles Blikke vendte sig mod Indgangen, hvorfra to Gendarmmer af Estrups de »Lyseblaa« kom frem i Salen. Den ene raabte, at jeg øjeblikkelig skulde holde op med Gymnastikøvelserne, og at Folk skulde gaa hjem, da saadanne Sammenkomster af Regeringen var strengt forbudt.

Vi stod alle uforstaaende overfor denne bratte Afbrydelse. Men saa traadte Gaardejer Søren Sørensen (Degn) fra Hjarbæk frem mod de to Ordenshaandhævere. Han var en rigtig Kæmpekarl, høj og kraftig med brede Skuldre og et langt Skæg. Han stirrede ned paa dem, — de naaede ham ikke længere end til Skægget, og udtalte: »Vi er ikke kommet sammen for at gøre Oprør, men for at se, hvor dygtig Karlene er blevet til Gymnastik i Vinter under Lærer Saabyes Ledelse. Saa hvis I har Lyst til at se paa Øvelserne, saa maa I godt, det koster ingenting. Men vil I forbyde os at være sammen i vort eget Hus, da tror jeg ikke, at nogen vil holde med jer heri. Det vilde da være en forfærdelig Uretfærdighed«, — og han sluttede: »Væsgue go fræ Daren, saa vi ka fo den lukket.«

Det var, ligesom Gendarmernes Humør dalede en Smule. Lidt efter traadte den ene frem og sagde, men i en mere dæmpet Tone: »Vi kommer efter Ordre, og hvis I ikke adlyder, bliver I draget til Ansvar efter Loven.«

Søren Degn tog nu atter Ordet: »A tøkkes helsen Forsamlingen foholler sæ rolle naak, men skuld nuen, — hva a no ett trover, — finn po aa lav Mudder, ansier I saa ett mæ for, te a ka holl Orden po dem, aa I haa da sitt, te Gymnastiklæreren ka styrer Kaalen. A tøkkes næjsten, de er hiel kison te I æ gaan den laang Vej fræ Viborg aa herud te ingen Nøtt.« »Hvad er Deres Navn?« spurgte Gendarmen. »A hie Søren Degn aa bover i Hjarbæk!« fik han til Svar. »Det vil blive Dem en dyr Historie, naar De kommer

for Retten«, lød det, idet de »Lyseblaa« forsvandt ud af Døren.

Folk sundede sig noget ovenpaa denne uventede Episode. Men da der var gaaet en lille Tid i Stilhed, og man havde forvisset sig om, at Gendarmene ikke lyttede ved Døren, men virkelig var gaaet deres Vej, kan det nok være, at Folk fik Luft i kraftige Forbandelser over Estrups Regimente.

Jeg var helt betuttet og ikke klar over, om jeg skulde begynde med Gymnastikken igen. Da lød der pludselig en Stemme, der overdøvede alt: »Føj for Satan — saaen no Kumpaaner, dæ vel faabye vos aa samles i vo inn Huss. De skull sku i Tovthuset. Men læ voss no fo no mier Gømnastik, de æ da skjønner.« Jeg efterkom straks Opfordringen, og vi fortsatte Øvelserne, til Timesedlen var udtømt. Derefter klædte vi om og samledes atter i Salen. Jeg holdt en kort Tale, hvori jeg takkede Tilskuerne, fordi de var mødt saa talrige. Jeg rettede ogsaa en Tak til Gymnasterne for godt Samarbejde og sluttede med at sige lidt om Maalet for Gymnastikundervisningen. Søren Degn udtalte paa Forsamlingens Vegne en Tak for Opvisningen, ligesom han fra Gymnasterne bragte mig en Tak for Vinterens Arbejde og overrakte en Gave — Holbergs Komedier — som en Paa-skønnelse.

Den alvorlige Del af Festen var nu forbi, og Dansen begyndte. Bestyrelsen blev, til Festen sluttede Kl. 2. Alt var foregaaet i bedste Orden.

Men overalt i Sognet var Gendarmernes Besøg i mange Dage Genstand for lange Samtaler, og man ventede med stor Spænding paa, om Søren Degn virkelig skulde for Retten, og hvordan det da vilde gaa ham.

En Dag kom Indstævningen, og han maatte møde. Der er ingen Tvivl om, at det har været et bevæget Retsmøde. Resultatet blev dog, at Søren Degn blev frikendt.

LITTERATUR OM VIBORG AMT

Hedens Opdyrkning i Danmark. Mindebog udgivet ved Oprettelse af Kongenshus Mindepark for Hedens Opdyrkere. 1953. 440 sider.

Samtidig med, at den smukke mindepark for hedens opdyrkere blev indviet i sommeren 1953, udsendtes under redaktion af redaktør Skodshøj et stort værk om heden og hedeopdyrkningens mænd gennem tiderne. Direktør Basse gør først rede for baggrunden for mindeparkens oprettelse, hvorefter museumsleder Rasmus Mortensen i en velskrevet artikel giver en oversigt over hedens historie. Mens udviklingen i ældre tid skildres i et kort rids, behandles opdyrkningen i 1800-årene mere indgående. Til Mortensens afhandling slutter sig N. C. Nielsens mere statistisk betonedede redegørelse for de sidste 100 års udvikling indenfor landejendomme og befolkning, for arealets benyttelse, for planteavl og husdyrhold. Samme forfatter har også behandlet hedens jordbunds- og vegetationsforhold, kultivering, mergling m. m.

Værkets største og værdifuldeste afsnit er skildringen af de mænd og kvinder, »der gik foran i arbejdet for hedens opdyrkning og beplantning«, og som er hædrede i Kongenshus mindepark. Alle de navne, der findes på stenene, er med, men om de fleste er oplysningerne meget nødtørftige, som regel kun fødsels- og dødsår og hustrus navn. Men af en del af disse gode mænd, som ved deres arbejdsindsats var med til at gøre Danmark større, findes der dog fyldigere skildringer, som bygger på indberetninger ude fra sognene og er bearbejdet af Rasmus Mortensen, der således har båret hovedsliddet ved bogens tilblivelse. Disse små biografier er værdifuld læsning, og de giver et godt materiale til belysning af hedeopdyrkningens almindelige historie, ikke mindst fordi vi her netop får fat på menneskene bag dette store værk. Den, der læser disse menneskeskildringer igennem, vil have fået et stærkt indtryk af, hvad hedeopdyrkning var, og af den arbejdsindsats, den energi og viljekraft, udholdenhed parret med nøjsomhed, som gjorde opdyrkningen mulig.

I disse biografier vil ikke blot lokalhistorikere og personalhistorikere kunne hente meget værdifuldt stof, men også den, der beskæftiger sig med dansk historie i 1800-årene, vil her finde et udmærket kildemateriale. Det vil bevare denne bogs værdi til sene tider. Og så gør det jo ikke bogen ringere, at den er smukt trykt og er udstyret med et usædvanlig smukt billedmateriale.

J. H.

Valdemar Andersen: Alheden med Frederiks sogns historie.
Konrad Jørgensens forlag, Kolding.

Det er vist overalt godkendt i nutidens skoler, at man ved undervisningen i historie og geografi bør tage sit udgangspunkt i det nære og kendte. Ordet »hjemstavnslære« har fået god klang. Det gælder også uden for skolen. De sognebeskrivelser, der i de senere år hist og her er dukket frem, har fået en modtagelse, der viser, at man her er inde på det rette.

I det lokalhistoriske arbejde har sognebeskrivelserne deres særlige betydning derved, at de giver en samlet fremstilling af livet, som det har udviklet sig inden for den snævre lokalitet, som et sogn er.

Naturligvis har ikke noget sogn kunnet føre nogen isoleret tilværelse, men sognegrænserne dannede dog tidligere ret dybe skel i befolkningen. Det kan f. eks. dialektforskerne snakke med om. Ja på sine steder trækker de såmænd skellene skarpt nok op endnu, selv om de almindeligvis i overensstemmelse med deres formål er af administrativ art.

Helt særlige forhold har rådet for Frederiks sogn, som Vald. Andersen fortæller om i ovennævnte bog. Disse særlige forhold er også årsagen til, at bogens hovedtitel er *Alheden*.

Medens de fleste af landets øvrige sogne har deres oprindelse langt tilbage i tiden, så har Frederiks sogn først for nylig strøget barne-skoene af. Det forholder sig nemlig sådan, at »Frederiks sogn« og »Alheden« er to betegnelser, der dækker hinanden. Frederiks sogn er den tidligere Alhede, hvis tilbageerobring til kulturen først tog sin begyndelse for knap 200 år siden.

Vil man skrive Frederiks sogns historie, må man derfor begynde med Alhedens opdyrkning. Det gør Vald. Andersen da også. Ud fra skriftlige kilder, der er magre som heden selv, fra mundtlige udsagn og gamle stednavne, søger han at trække linjerne op for Alhedens skiftende skæbne lige til den dag, da kolonisterne med deres studepand brød den første fure.

Efter den tid er der konkrete oplysninger at holde sig til. De er ikke altid lige muntre. Modtagelsen af de indkaldte sydtyskere og de vilkår,

man gav dem at begynde under, er ikke noget smigrende kapitel i Danmarks historie. Opdyrkningen blev et hårdt job for de kolonister, der ikke foretrak at returnere til Pfalz og Hessen, eller hvor de nu var kommen fra.

Men Vald. Andersen dokumenterer, at der var krummer i dem, der holdt ud. De åd sig ind i heden og skabte sig en tilværelse på lige fod med landets børn. Overmåde interessant er det at følge, hvad flid og nøjsomhed kan udrette. Takket være disse fremmede nybyggere er landet bleven beriget med et sogn, der i enhver henseende kan måle sig med landets øvrige.

Det samme kan siges om sognefolket selv. Det var jo naturligt, at de ældre i den første tid måtte føle sig fremmede, men der gik år, før nærmere samkvem med danskerne fandt sted. Heri havde danskerne vel deres del af skylden. Men eftersom nybyggerne lagde den danske jord under deres plov, og en ny slægt voksede op, blev også deres sindelag dansk. De tilegnede sig dansk sæd og skik, deres sprog blev bestandig fattigere på tyske ord, og fastelavnssøndag 1870 kunde den sidste prædiken holdes på tysk i Frederiks kirke. I dag minder kun de mange fremmede navne om den udenlandske afstamning.

Det kan måske siges, at Vald. Andersen på visse områder breder sig lidt mere end nødvendigt og medtager ting, som føles uvedkommende. Men på den anden side fortjener han anerkendelse, fordi han med den rette forståelse af sit arbejdes karakter har åbent øje for selv de mindste fremskridt og noterer sig de mange små enkeltheder, der hver for sig kan synes ligegyldige, men dog tilsammen skaber helheden.

Vald. Andersen har med denne bog ydet et meget værdifuldt bidrag til Alhedens og specielt til Frederiks sogns historie. Den er et kilde-skrift, hvori man praktisk taget kan finde oplysninger om alt vedrørende sognet og dets beboere. Og den omhyggeligt udarbejdede tidstafel vil sammen med de fyldige registre over sager, steder og personer gøre det let at øse af kilden.

M. E. G.

BERETNING FOR VIBORG STIFTSMUSEUM 1953

Året 1953 har været et underligt år for Viborg stiftsmuseum. Alt har syntes uorden og opløsning. Men det skal jo til, når man vil nå frem til noget nyt og bedre. Først på foråret var nyindretningen af det tidligere Skovgård-museum færdig, og museets kustode kunne flytte over i den lejlighed, der var indrettet til ham dér. Kort tid efter afsluttedes også opstillingen af de Christensen'ske og Laub'ske samlinger, som først på sommeren kunne gøres tilgængelige for offentligheden. I det gamle hus, den tidligere telegrafbygning, kunne der desuden indrettes kontor for styrelsen og et mindre magasin.

Da dette arbejde i alt væsentlig var afsluttet, tog man fat på selve stiftsmuseet, som det har været nødvendigt at holde lukket i hele sæsonen. Styrelsen var klar over, at det var bydende nødvendigt at underkaste bygningen, byens gamle rådhus fra 1728, en indgående restaurering, ligesom den også indvendig måtte undergå en hovedreparation. Af hensyn til fugten var der fra Nationalmuseets side blevet udtalt ønske om at få indlagt centralvarme i stuen, og en installation af elektrisk lys var også bydende nødvendig. Museet havde gennem en årække opsparet en ikke ubetydelig kapital, men da de fleste af disse penge ville medgå til reparationen og nyindretningen af Skovgård-museet, til flytning og nyopstilling af samlingerne og til omlægning af haven, måtte der skaffes midler andetsteds fra til den ydre og indre istandsættelse. Viborg by viste stor forståelse for museets vanskeligheder og bevilgede et beløb på indtil 18,000 kr. til den indre vedligeholdelse, herunder installation af lys og varme. Da det var nødvendigt at foretage visse ændringer i bygningens ydre og indre, forhandlede styrelsen med Det særlige bygningsyn, hvis arkitekt, overinspektør, dr. Roussell, tog det gamle rådhus i øjesyn.

Efter at synet havde godkendt de ønskede ændringer, kunne man tage fat på arbejdet. Ved udgangen af året 1953 er næsten hele det ydre arbejde afsluttet, og indvendig mangler kun malerarbejdet på 1. og 2. sal.

Ved restaureringen, der er blevet ledet af arkitekt Frederik Jensen, har man på flere punkter søgt at føre bygningen tilbage til dens oprindelige skikkelse. To nye døre mod vest og mod øst, den sidste fra omkring 1870, er blevet muret til, men i stedet er der kommet to nye vinduer, et mod haven og et mod Domkirkepladsen. Samtidig er Stallknechts smukke barokhus blevet »frilagt«, idet man har fjernet den lidet skønne mur i »ny-middelalderlig« stil, som støttede sig til rådhuset og delte haven i to dele. Det uskønne plankeværk ud til Domkirkepladsen erstattes af et neutralt trådvævshegn. Et stort og vanskeligt arbejde var fornyelsen af tagrytteren. Da de gamle egebjælker kom ned, viste det sig, at de var fuldstændig rådne. Det er noget af et under, at rytteren ikke er faldet ned, og at der ikke er sket alvorlige ulykker. Stallknechts »vejrhan« fra 1728 er blevet forgyldt og forsynet med kuglelejer, så den nu atter kan fortælle byens borgere og fremmede gæster, hvordan vinden blæser i Viborg.

I det indre er der foretaget en gennembrydning af midtervæggen, så der bliver rundgang i hele stuen. Skillerummet i den tidligere kustodebolig er blevet fjernet, hvorved man har opnået at få et udmærket og stort udstillingsrum i den sydvestlige del af stueetagen. På 2. sal er udstillingspladsen udvidet, og samtidig er der indrettet ret store magasinrum heroppe.

Arbejdet med nyopstillingen af museumssagerne er godt i gang. Museumskonsulent, dr. Bæksted har ved flere besøg udtaget de dele af oldtidssamlingerne, som skal udstilles, og i løbet af nogle måneder vil udstillingen af oldsager være nyopstillet. Mens disse sager lægger beslag på den største del af stuen, vil den store byrådssal på 1. sal blive indrettet til Viborg-sagerne, og de fire hjørneværelser vil komme til at rumme de forskellige sager fra middelalder, renaissance, barok og senere tider. På 2. sal anbringes de sager, der fortæller om landbokulturen gennem tiderne. Her indrettes også et særligt rum til tekstilier. Da disse ikke må udsættes for dagslys, vil der kun blive kunstigt lys her. Stiftsmuseet har af ministeriets dispositionsbevilling fået penge til at gennemføre en del af de meget påkrævede konserveringer, og museets tekstilier er indsendt til 3. afdelings konserveringsanstalt. Tøjhusmuseet har ligeledes lovet sin hjælp ved restaureringen af faner og våben.

Arbejdet med nyopstillingen af de nyere samlinger vil kunne påbegyndes i maj, når museumskonsulent Halkjær Kristensen kommer til Viborg, og det er styrelsens håb, at museet i sin nye skikkelse vil kunne åbnes engang i august.

Det betyder dog ikke, at arbejdet med samlingerne dermed er afsluttet. Udarbejdelsen af et sagligt register var langt fremskredet ved

amtslæge Kjærs død, men der er dog et stykke tilbage. Og de mange sager, som nu overføres til museets magasiner, må opstilles på en sådan måde, at det er let at finde dem, når forskerne har brug for dem, eller de skal overføres til udstillingen. Og længere forude ligger endnu større opgaver. Museet må skabe interesse for sit arbejde i så vide kredse som muligt. Det er ganske simpelt en betingelse for, at det kan udføre sin lille del af kulturarbejdet i by og amt. Der må på en eller anden måde finde en reorganisation sted, så museet kan komme i kontakt med de flest mulige mennesker. Og man kommer heller ikke uden om at gøre et forsøg på at skaffe midler til at lønne faglig kvalificeret medhjælp. Et andet spørgsmål, som naturligt melder sig, er ejendomsretten til stiftsmuseets bygning, der nu ejes af stiftsøvrigheden.

Når nu alle disse praktiske spørgsmål engang er løst, kan styrelsen for alvor gå over til det vigtigste punkt på dets dagsorden: en intensivering af dets indsamlingsarbejde. Der er ingen tvivl om, at der i byen og ikke mindst ude på landet ligger talrige sager fra gammel tid, der fortæller om vore forfædres liv i arbejde og fest. Vi må gennem vort arbejde og med støtte fra alle interesserede kredse gøre det klart for enhver, at gamle sager må ikke gå i »brokkassen«. Det er kulturelle værdier, som det er vor pligt at værne om, og museet er det naturlige opbevaringssted for de ting, der er overleveret os fra fortiden.

Selvom museet har været lukket det meste af året, har det dog været besøgt af forskellige inden- og udenlandske forskere, bl. a. af professor Riis, Århus, af Mr. J. Butler og Sverre Marstrander fra Oslo, der studerede museets broncealderssamling. Desuden af dr. phil., frøken Ellen Redlefsen, Flensborg, der særlig var interesseret i middelalderlige røgelseskar.

Udgravningen til *borger- og håndværkerforeningens* nye bygning blev fulgt med interesse fra museets side. Desværre var udbyttet ret ringe. I området lige øst for købmand Christensens forretning viste talrige brandspor, at der her har været bygninger, som blev ødelagt af den store brand 1728. Der blev fundet brokker af mursten, og bebyggelsen må derfor formodes at have været fra middelalderen eller 1500-årene. Kulturlaget var de fleste steder meget dybt, og overalt var der talrige potteskår. Desværre kan de ikke dateres, men det sandsynligste er, at de stammer fra begyndelsen af 1700-årene. I den vestlige del af udgravningsområdet blev der i en dybde af ca. 1½ m fundet fundamenter, der synes at have været syldsten. I stykket langs med Matthiasgade konstateredes brolægning i en bredde af godt 4 m, længst mod nord i lidt lavere niveau. Den blev ud mod gaden afsluttet af et kam-

pestensfundament, og der er derfor formodentlig tale om et kælder-gulv. I dette område, ca. 1 m fra gaden og i en dybde af ca. 40 cm, fandtes en romansk vinduesoverligger, der vel må stamme fra en af byens mange sognekirker, som blev nedbrudt under og efter reformationen. Desuden blev der på udgravningsstedet fundet nogle kakler fra en kakkelovn; de var marmorerede og syntes efter stilen at dømme at være fra omkring 1800.

Ved indgangen til Østre Skoles legeplads fra *Nikolaigade* undersøgtes nogle rester af ældre bebyggelse. Lige indenfor indgangen konstateredes først et munkestensfundament og umiddelbart indenfor dette et kampestensfundament i en bredde af 70 cm. I den ene side var en opbygning, der kunne tyde på, at der her har været et hjørne, men videre gravning var umulig.

Museet undersøgte i marts en gravplads fra yngre bronzealder på gårdejer Anders Møller Hansens mark i *Vejrumbro*, hvor der optoges en defekt gravvare med brændte ben, ragekniv og tatovernål. Senere tilkaldtes museet for at bese en ødelagt gravhøj i *Torup* ved Simsted. Gravhøjen havde været brugt som børnelegeplads. Også her fremdroges en urne fra yngre bronzealder med lignende indhold. Ved oprensningen af *Tange å* nordfor Thorning kirke blev der fundet en kæbe af et menneske. Undersøgelser, som museet foretog på findestedet, bragte desværre ikke flere ting for dagen.

Malmgryde, fundet i Bruunshåb, købt. — Seks mønter og en knap, fundet i Landsarkivets have. — Broncelysestige på tre ben med dyrehoveder, ca. 1300, fundet i jordfyld ved Østre skole (gennem landsdommer Toldam) — Selskabskjole, ca. 1920, gave fra murer Christensen. — Kakkelovnsfigur fra Himmestrup, gave fra fru Granhaug. — Sandstensplade med løvehoved og frugtguirlander i relief, gave fra bygmester Paludans arvinger. — Sølvspiseske, ca. 1710, mrk. A. N., købt. — Hvid hørlærredssærk, gave. — Dobbeltkapslet sølvur, gave fra landsretsfuldmægtig Bryndum. — Oldsager, gave fra frk. Nicolajsen. — Diverse oldsager af flint, en del af amtslæge Kjærs private samling, gave fra fru Kjær. — Guldbroche fra den Zahrtmann'ske slægt, gave fra antikvitetshandler Welsch-Riis. — Fund: En bronzealderurne, udgravet i *Vejrumbro*, en do. udgravet i *Torup* ved Simsted; en vinduesoverligger af granit, diverse potteskår, marmorerede kakler og en sølvknap fra grunden ved Borger- og Håndværkerforeningen.

Johan Hvidtfeldt.

Henning Paulsen.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

1951 — 52

På et bestyrelsesmøde den 16. aug. aflagde formanden for Viborg byhistoriske arkiv, revisor von Spreckelsen, nedennævnte beretning:

Jeg beklager meget det sene tidspunkt for det årlige møde, hvor formanden skal aflægge beretning, kassereren oplyse om vort regnskab og bestyrelsen konstituere sig; men det viste sig umuligt i månederne maj, juni og juli at finde en dag, hvor hele bestyrelsen kunne samles, førend i dag, oven i købet en søndag eftermiddag.

Amtslæge Vilhelm Kjær døde for godt et år siden; han var museets repræsentant i vor bestyrelse og var et meget interesseret medlem, der ved starten af arkivet straks forstod, at der her var skabt en institution, som ville være af stor betydning for vor by, en institution, der påtog sig en opgave, der ikke kunne skade Viborg museum, og som museet ikke magtede selv at tage op, men at disse to institutioner glimrende kunne arbejde hånd i hånd. Vi vil alle her i arkivets bestyrelse med taknemmelighed mindes amtslæge Vilhelm Kjær.

Jeg byder museets nye repræsentant i vor bestyrelse, adjunkt Henning Paulsen, hjertelig velkommen. Jeg ved, at også De forstår værdien af vort arbejde og på alle måder vil være arkivet en god støtte.

Inden jeg går over til at fortælle om det arbejde, der er foretaget på arkivet i det forløbne år, skal jeg oplyse, at den 13. aug. sidste år fik arkivet fra Viborg byråd den glædelige meddelelse, at det havde bevilget os 10,000 kr til hjælp ved udgivelsen af »Viborg borgerbog«. I denne forbindelse kan jeg oplyse, at der til dato er trykt 240 sider, altså 15 ark, og at jeg allerede har skrevet registerkort til de første 7 ark. På disse 240 sider findes personalhistoriske oplysninger om 1176 viborgensere, der har taget borgerskab i Viborg, men vi mangler endnu at trykke meddelelser om endnu 700 borgere, hvortil kommer det meget store register, der skal omfatte både person- og stednavne.

For byrådets store tilskud til trykning af bogen og for byens og Sparekassens årlige bidrag til arkivet udtaler jeg arkivets varmeste tak.

Jeg kan samtidig meddele, at arkivets publikation nr. 2, »Stænderpladsen«, blev solgt i 127 eksemplarer.

Jeg deltog i dagene 29. til 31. aug. sidste år i Dansk historisk fællesforenings årsmøde i Ribe. For mig personlig var det en dejlig tur, hvor jeg lærte mange af de historikere og museumsfolk at kende, som jeg før kun kendte gennem korrespondance, og herigennem har turen også været til stor gavn for byhistorisk arkiv. Hvad selve det lille møde angår, som Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver afholdt i forbindelse med det store fællesmøde, så bragte det intet nyt for dagen.

Den 3. juli talte jeg i radioen i en udsendelse, der havde titlen: »Hvad kan byen fortælle om sin fortid«. Jeg fortalte om starten og arbejdet med vort arkiv, og desuden talte formanden for Fåborg byhistoriske arkiv. Landsarkivar Hvidtfeldt sluttede udsendelsen med meget vægtige udtalelser om de lokalhistoriske arkivers fremtid. At udsendelsen var blevet aflyttet og havde skabt interesse både her i byen og landet over, så jeg gennem tilsendte gaver til arkivet og mange breve til mig selv.

Det glædelige for mig ved årsberetningen er at skulle nævne nogle af de mange, der har betænkt arkivet med små og store gaver: Frk. Clara Michelsen, fotograf Munksgaard, frk. Kate Pontoppidan, København, boghandler Victor Christensen, direktør Olaf S. Nelleman, Næstved, stationsforstander Vater, fru Preisler, frk. Gjørup, fru Louise Madsen, fru Brems, lrs. Mikkelsen, kreditforeningsfuldmægtig Andersen, fru Borreschmidt, oberstløjtnant Bokkenheuser, København, barbermestrene Chr. Nielsen og Th. Gravesen, ors. Ørum, fotograferne Vilh. Kaj og Zacho, tømremester Puggaard, boghandler Otto Markusen, København, fru Dorthea Otkjær, farver Buck, København, og fru grosserer Nielsen.

Jeg bringer dem alle arkivets bedste tak, og samtidig takker jeg de mange, der på vor foranledning har indsendt deres fotografi og biografiske data, men størstedelen af vore henvendelser er desværre stadig resultatløse.

Viborg murer- og tømrsrvendes stiftelse og Alliance francaise har deponeret deres gamle arkivalier hos os, og jeg kan ikke kraftigt nok udtale, at alle byens foreninger burde gøre det samme, så risikerer de ikke, at forhandlingsprotokoller og lignende arkivalier en dag er forsvundet eller brændt, hvilket afstedkommer et stort hul i foreningens historie. Foreningerne burde også tilsende os deres billedmateriale til opbevaring, i al fald fotografier af de formænd, der har ledet foreningerne.

Hvad det daglige arbejde på arkivet angår, kan jeg meddele, at

Viborg stiftstidende nu er registreret op til år 1913; samtidig kan jeg oplyse, at arkivets trofaste medarbejder, kreditforeningsfuldmægtig Arnold Andersen, i år kan fejre en slags jubilæum, idet han i foråret, da han afleverede registersedler for 1913, ialt for arkivet har udskrevet 50 årgange af avisen, næsten 20,000 sedler. Et kæmpearbejde, som vi er ham meget taknemmelig for. Vi mangler endnu at udskrive registerkort til ca. 30 årgange; gid der dog fandtes flere borgere, der havde fuldmægtig Andersens historiske interesse og flittige og rålmodige karakter.

Overbibliotekaren har fortsat udskrivningen fra de daglige aviser, har kompletteret vore registreringskort over bøger, tidsskrifter o. l., hvor der findes noget om Viborg, byens historie og dens borgere, samt sørget for, at bogbestanden om Viborg stadig à jourholdes.

Jeg selv har opklæbet og ordnet alle vore fotografier, der ikke kommer ind under vor topografiske afdeling. Jeg har samtidig haft en fremtidig udstilling for øje, idet jeg på hvert karton og under hvert fotografi har skrevet, hvad det forestiller, hvornår det er taget og navngivet de personer, der findes på billederne. I vinter går jeg atter i gang med de topografiske fotografier, der forlængst er opklæbde på karton, og vil forsøge at tidsfæste hvert billede, men det er et langt og vanskeligt arbejde. Når det er overstået, kan den udstilling, vi agter at holde, for at vore medborgere kan se, hvad vi samler på, og hvormegit vi allerede har nået, afholdes, idet vi så blot behøver at hænge kartonerne med de opklæbde fotografier op; alle oplysninger vil så findes under hvert billede, således at de besøgende kan få et godt udbytte af udstillingen.

Aarhus havde i år en sådan udstilling, og overbibliotekaren og sparekassebogholder Ballund Jensen var nede at bese den.

Jeg har endvidere lavet en fortegnelse over samtlige byrådsmedlemmer i Viborg fra 1869 og op til vor tid og forsøgt at samle nogle fotografier af de forlængst afdøde medlemmer, arkivet manglede. Da jeg i foråret var i København, tog jeg en ekstra dag derovre til arbejdet for vort arkiv, og det lykkedes mig ved besøg på det kongelige bibliotek, garnisonsarkivet og hærens arkiv at få affotograferet 15 billeder af byrådsmedlemmer. Jeg var også på rigsarkivet for at se på folketællingslister med affotografering for øje. Vi har i år erhvervet folketællingen for 1860, og hertil har jeg udskrevet registerkort. Det daglige arbejde på arkivet med udklipning af aviser, opklæbning af fotografier og større avisartikler er blevet passet, og den stadig stigende korrespondance vedligeholdet. Jeg er efterhånden kommet i forbindelse med mange gamle viborgensere fra alle egne af landet, og hvor er det

dejligt at mærke den store kærlighed, de stadig bevarer til deres barn-
domsby. Deres breve bereder mig altid den største fornøjelse og giver
mig troen på, at det arbejde, vi har begyndt, stadig vil udvikles til
glæde for os selv, men først og fremmest til gavn for vor gamle by.

Sparekassebogholder Ballund Jensen forelagde regnskabet, der viste
indtægter på kr. 3,108,09 og udgifter på kr. 1,267,33. Beholdningen,
der skal overføres til næste års regnskab, er kr. 1,840,67.

Bestyrelsen består af revisor v. Spreckelsen (formand), landsarkivar
Hvidtfeldt (næstformand), sparekassebogholder Ballund Jensen (kas-
serer), adjunkt Henning Paulsen, overbibliotekar Henri Hansen, kas-
serer Aarestrup og borgmester Egon Lauritzen.

Otto von Spreckelsen.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

I de første dage af 1953 afholdtes på Landsarkivet i Viborg et lokalhistorisk kursus, ledet af landsarkivar Hvidtfeldt. Samfundet havde tilrettelagt kursuset med særligt henblik på dem, der havde leveret stof til *Fra Viborg amt* eller muligt kunde få lyst til at gøre det. Der deltog 15, og deltagerne gik med stor interesse op i arbejdet.

Den årlige generalforsamling afholdtes 29. april på hotel Phønix. Forud for den talte professor Glob om de udgravninger, han på Nationalmuseets vegne havde foretaget af stenalderbyen Barkær på Djursland. Gennem en række gode lysbilleder præsenteredes byens omgivelser og udgravningens resultater. Barkær lå på en holm i den nu udtørrede Korup sø, og det var en ret anselig by, der under udgravningen dukkede frem. Den omfattede ikke mindre end 52 huse, der lå i 2 rækker med en 10 m bred vej imellem. Det kunde fastslås, at den havde været beboet af et folk, der levede af agerdyrkning og kvægavl. Formodentlig blev beboerne drevet fra bopladsen af den sandflugt, der begravede byen.

Formanden, teglværksejer Gulddal, indledte sin beretning med at mindes amtslæge Vilh. Kjær og snedkermester Lars Larsen, Viborg, samt dyrlæge C. C. Petersen, Højslev, der alle tre var afgået ved døden siden sidste generalforsamling. Hver for sig havde de været gode støtter for Historisk samfund — de to første gennem deres arbejde med Viborg stifts museum, den sidste som sognerepræsentant.

Under omtalen af den ny årbog kom formanden ind på de vanskelige økonomiske forhold, samfundet arbejder under. Medlemstallet viste en mindre fremgang, men fremgangen burde være langt større. Han opfordrede medlemmerne, specielt sognerepræsentanterne, til af bedste evne at virke for tilgang, idet han dog gjorde opmærksom på, at selv en betydelig forøgelse af medlemstallet ikke kan skaffe balance i regnskabet. Det vil stadig være nødvendigt, at der kommer penge ude fra. Han henstillede derfor til medlemmerne, at de, hvor de fik lejlighed

til det, gjorde deres indflydelse gældende, så de nuværende tilskud forhøjedes, og nye tilskud kom til. Det vilde således være naturligt, om hver kommune ydede sit bidrag til samfundets arbejde, men kun et fåtal gør det. Formanden rettede en tak til de institutioner og kommuner, hvorfra støtte modtages.

Formanden bad også medlemmerne være redaktionen behjælpelig med at få et righoldigt lokalstof frem enten ved selv at behandle det eller ved at henlede redaktionens opmærksomhed på det.

Til slut gjorde formanden opmærksom på den vandalisme, mange af vore gravhøje var ude for. Højene er ved lov fredet, men faste bestemmelser for tilsyn og påtale savnes.

Efter beretningen fremlagde kassereren, adjunkt Henning Paulsen, det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 5,461,00, og så fulgte en forhandling, hvori en del af medlemmerne samt museums-konsulent Halkjær Kristensen, der for tiden opholdt sig i byen, deltog. Foruden om højenes bevarelse drejede forhandlingen sig særlig om at være vågen over for, hvad man af gammelt mødte på sin vej, og søge det bevaret. Halkjær Kristensen opfordrede til, at man ved eventuelle fund straks henvendte sig til sagkyndige i stedet for at tage tingene op. Findestedet har ofte fuldt så stor interesse som selve fundet.

Både beretningen og regnskabet godkendtes.

Efter tur afgik af bestyrelsen arkitekt Orla Nielsen, Kjellerup, og fabrikant Tobias Lassen, Engesvang. De genvalgtes begge. Efter derom fremsat forslag udvidedes bestyrelsen fra 7 til 9 medlemmer, og de to nye blev proprietær L. K. Laursen, Danstrupbundgård, og amtsråds-medlem Kr. Pedersen. — Overofficiant N. P. Munk genvalgtes til revisor.

Sommerudflugten foregik 13. september med Rosenholm og Kalø som mål og med c. 50 deltagere. Rosenkrantzernes stolte herresæde er jo et besøg værd. Vel er dets storhedstid forbi, det er ikke mere centrum i store besiddelser, men det glemmer man, når man vandrer gennem de mange store rum med gamle gobeliner og gyldenlæders tapeter og med møbler og malerier samlede gennem slægtled. Man glemmer også helst, at »Rosenholm den røde lagde Kalø øde«, og at man ikke nøjedes med at hente sten fra Kalø, da man omkring 1560 byggede slottet, men også lod det gå ud over omegnens kirker. Men når man står ved resterne af det historiske Kalø og glemmende nuet søger at udrede borgens islæt i en svunden tids begivenheder, da dukker Rosenholm frem som et afsluttende punktum.

På udturen gjorde vi holdt ved Sjellerbro på Randers-Ebeltoft-vejen for at se de gamle vejspor, som man der har fundet, og navnlig »Troldestenen«, der står som vogter ved det gamle vadested.

Efter frokosten på Femmøller badehotel benyttede nogle af deltagerne lejligheden til at besøge jagtgården og avlsgården på Kalø, medens de øvrige tog til ruinerne. Turen var begunstiget af herligt vejr, og da vi sluttede ved kaffebordene på Kaløvig badehotel, var der enighed om, at det havde været en vellykket dag.

M. E. Gulddal.

VEDTÆGTER

FOR

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

§ 1

Samfundets formål er at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysning om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.

§ 2

Dette formål søges fremmet dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold, og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen osv.

§ 3

Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

Udmeldelse må ske inden regnskabsårets udgang.

§ 4

Bestyrelsen består af mindst 7 medlemmer, der skal være bosiddende i amtet. De vælges ved almindelig stemmeflerhed på den årlige generalforsamling for et tidsrum af 3 år. De afgår skiftevis med $\frac{1}{3}$ hvert år. Genvalg kan finde sted.

Afgår et bestyrelsesmedlem uden for tur, kan bestyrelsen selv supplere sig med et nyt medlem for den tilbageværende tid.

Bestyrelsen er ulønnet. Den vælger selv sin formand samt fordeler arbejdet mellem sine medlemmer.

§ 5

Bestyrelsen kan antage repræsentanter i det omfang, det findes nødvendigt.

Repræsentanternes opgave er bl. a. at arbejde for tilgang af nye Medlemmer og at medvirke ved afholdelse af møder på deres egn.

§ 6

Regnskabsåret er kalenderåret.

Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges på den årlige generalforsamling for 2 år ad gangen og afgår skiftevis.

§ 7

Den ordinære generalforsamling afholdes inden 1. maj og indkaldes med mindst 8 dages varsel. På denne skal der

1. afgives beretning om samfundets virksomhed i det foregående år,
2. fremlægges det reviderede årsregnskab og tages beslutning om dets godkendelse,
3. foretages valg af bestyrelsesmedlemmer og revisorer.

Desuden behandles de sager, der af bestyrelsen forelægges, samt forslag, der af medlemmerne ønskes behandlet. Sådanne forslag må, senest 4 dage før generalforsamlingen afholdes, anmeldes til formanden.

§ 8

Ekstraordinær generalforsamling afholdes, når bestyrelsen finder det fornødent, eller når mindst 50 medlemmer skriftligt fremsætter forlangende derom.

§ 9

Alle sager afgøres ved simpel stemmeflerhed.

Ændringer i vedtægterne kan kun ske på en ordinær generalforsamling, og kun når indkaldelsen hertil har indeholdt meddelelse om, at der vil blive forhandlet om sådanne ændringer, samt når $\frac{2}{3}$ af de mødte stemmer derfor.

§ 10

Generalforsamlingen såvel som andre møder bekendtgøres ved skriftlig meddelelse til medlemmerne eller på anden måde, som bestyrelsen måtte finde det mest praktisk.

Generalforsamlingen ledes af en af de mødte valgt dirigent. Denne træffer beslutning om fremgangsmaaden ved stemmeafgivning.

§ 11

Opløses samfundet, overgår dets arkiv til Landsarkivet for Nørrejylland og dets beholdning af tryksager til Centralbiblioteket.

Om anvendelsen af samfundets eventuelle formue tages der bestemmelse af den afsluttende generalforsamling.

Således vedtaget på den ordinære generalforsamling 22. april 1950.

M. E. Gulddal

Johan Hvidtfeldt

Henning Paulsen

M. Anchersen

Søren Offersen

Orla Nielsen

Johs. Madsen

REGISTER

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget her.*

A

- Andersen, Frederik, hattemager
i Viborg 80 ff
— Jens, hugger i Dagbjerg
109 f
— Jens, præst i Ø. Velling
125 f
Apollonia, helgeninde 69 ff
Arreboe, familien 124 f, 126
— Ditlev, præst i V. Velling
121, 124 ff
— Frederik, degn i V. Velling
121
Axelsen, Laurids, præst 49, 52

B

- Becker, gartner i Viborg 62
Bjerregrav, Christen, præst
i Hjerminde 124
Bjørnsholm kloster,
d. v. s. Vitskøl 122
Borum, Søren, kapellan 46 ff
Bredsdorff, J. H., professor
95 ff, 99 f, 105, 107 f, 110, 112 ff
Bruun, Anders, hattemager
i Viborg 77

- Burdal, v. Virksund 17
Bülow, F. v., herredsfoged
i Fjends-Nørlyng 93 ff
Bøgens Klepper, i V. Velling 124

C

- Carstensen, Laurits, hatte-
mager i Viborg 84 ff
Christensdatter, Gjertrud, præste-
konens søster i V. Velling 123
— Maren, præstekone
i V. Velling 124 ff
Christensen, Peder, i Virksund 18
— Rasmus, i Virksund
23 ff, 30 ff
Clemmensen, Niels, lensmand 18
Collin, Jonas, præsident f. d.
Kgl. danske Landhushold-
ningsselskab 93, 100 f, 104

D

- Dagbjerg og Mønsted,
Kalkværkerne i 88 ff
Degn, Søren Sørensen,
gårdejer i Vorde 130 f

F

Falsterbo, Knud, præst	51
Forchhammer, J. G., professor	116
Foss, Karen, enke efter Peder Rosenstand	51
Frederiksen, Frederik, i Virksund	40 f
— Niels Peter, i Virksund	37 ff
— Peter, i Virksund	41
Friis, R., præst i Dagbjerg	91 ff
Friisbjerg, i V. Velling	123
From, Henrik, købmand	54
Færgemand, Peder, i Bøstrup gadehuse	19

G

Galskyt, Anne, præstekone	43 ff
— Jochum, forpagter	46, 48
— Thomas, præst	43 ff
Garlieb, G., administrator v. d. Kgl. Porcelænsfabrik	95 f
Glud, Søren, biskop	46, 50, 54
Gregersen, Jørgen, præst i V. Velling	123 f
Grubb, Peter Chr., hatte- mager i Viborg	80
Guldberg, købmand i Viborg	63 f

H

Harbou, jomfru, i Svingel- bjerg	48
Haven, v., familien	127
— Jens v., præst i V. Velling	121, 126 f
Hemmer, Karen de, g. m. Thøger Hoffmann	52

Henriksen, Jens, hattemager i Thisted	77
Herlufsholm	125
Hieronimussen, Laurids, præst	46, 49, 52
Hinge, Laurids, præst	
Historisk Samfund for Viborg Amt	5 ff
Hoffmann, Thøger, ejer af Gunderupgård	47, 49 ff
Holck, Bertel, ejer af Skjern	123
Holst, Jens, præst	47
— Morten, præst	47
— Thøger, præst i Farso	43 ff
Hornemann, J. W., professor	95
Hundesballe, i V. Velling	124
Huus, Søren Sørensen, i Virksund	34
Høst, Christen, præst i Rimsø	127
— Henning Frederik, forpagter	127
— Laurits, præst i V. Velling	127
Hår, Maren, præstekone	47, 53

J

Jensen, Morten, i Virksund	19
— Rasmus, degn i V. Velling	123
— Simon, sognefoged i Dagbjerg	100
Juul, løjtnant, på Stårup- gård	48, 50

K

Karmark, Niels, præst i Vellev	126
Kirkegård, Peder Andersen, gårdejer i Mønsted	116

Kjærgård, Simon, sognefoged
 i Dagbjerg 108 f
 Kjærulf, Anders, ejer af
 Sødal 51
 — Johanne, præstekone 43 ff
 Klein, Chr., proprietær,
 rådmand 20

Kragbæk, Christoffer,
 præst 46 ff, 50, 52
 Krotakster i Gislum herred 42
 Kulballe, i V. Velling 123
 København, Frue skole 125

L

Lerche, Peder, landsdommer 44 ff
 Lones kilde 57 ff
 Lykke, Kaj 125
 Lysgård og Hids herreder,
 Historisk Samfund for 11

M

Mikkelsen, Christen, ejer af
 Hvandstrup 47
 Mogensdatter, Anne,
 præstekone 49
 Mortensen, Jens, i Virksund 29 f
 Munk, Anna, frue, i Fandrup 48
 Møller, birkedommer
 i Skive 20 ff

N

Nielsen, Frederik,
 i Virksund 34 ff
 — Gregers, præst
 i V. Velling 122 f
 — Peder, foged på
 Karmark 126
 Nonboe, Anders, grubeejer
 i Mønsted 97, 106, 109,
 113, 116

O

Olsen, Anders, hattemager
 i Randers 84
 Olufsen, Oluf, præst 126

P

Pedersdatter, Dorthe,
 jordemoder i Viborg 62
 Phiil, Berte, præstekone
 i V. Velling 122
 — Eric, i Ø. Velling 121 f
 Philip, hertug af Lyksborg 125
 Pors, Poul, ejer af
 Fredbjerggård 48

R

Rawert, O. J., national-
 økonom 91 ff
 Richter, ejer af Ørslevkloster 20
 Rombo, Jens, præst
 i V. Velling 121
 Rosborg, J. E., ejer af
 Hald 105, 112 ff
 Rosenkrantz, Holger, til Glim-
 minge, på Skjern slot 123
 Rosenørn, Kirsten, g. m.
 Peder Lerche 44, 48
 Rødding kirke 70
 Rønberg, Jens, i Virksund 30

S

Schönheyder, J. F. G.,
 stiftamtmand 97 ff
 Schønning, Ander,
 herredsfoged 51
 — Peter, fabrikant 79 f
 Skade, Albert 53
 Skipper, Christen, præst 48

Skriver, Peder Andersen, herredsskriver	46, 53
Slagelse skole	125
Snabe i Tind	124
Sortebrødreklostret	58
Spoormand, borgmester	50
Staffensøn, Jacob, præst i V. Velling	122
Staun, Christen, præst	46, 49 f, 52
Steenblock, Willum, præst	48
Steffensen, Chr., i Virksund	21
Stistrup, Christen, provst, magister	44 ff
Sundstrup	19 ff
Sunne, John, kontrollør v. gipsværket i Segeberg	99 ff
Sdr. Lyng, herredsfogeden i	122
Søndre sogns kirke	59 ff
Sørensen, Peder, præst i V. Velling	121 f
Såbye, Johannes, lærer i Mejby	128 ff

T

Tolstrup, Johs., i Virksund	20
Thors, el. Thorsholm, sø	17
Tved, Niels, præst i V. Velling	126
Tæbring, Niels, præst	48

U

Ulfeld, Christoffer, rigsråd	125
Ulstrup, Ulbjerg s., voldsted	17 f

V-W

Wasbech, Peder, murer i Dagbjerg	109 f
Vestergård Nielsen, første- lærer i Vorde	128 f
Vester Velling - Skjern	121 ff
Viborg, farverne i	77
— Hattemagerlav	74 ff
Willum, præst i V. Velling	121, 123
Willumsen, Jacob, præst i V. Velling	124
— Mathias, præst	47, 50 f
Vinkel, den gamle gård i	7 ff
Virksund	15 ff
— fægekroen	19 ff, 42
Vorde	128 ff

Ø-A

Ørslevkloster sø	17
Ålborg, Else, præstekone	44
Ålestrup, Anders, herreds- foged	46, 49, 53

SOGNEREPRÆSENTANTER

- Aidt:* Læge Ulrik Balslev.
- Almind:* Forst. Arne Jørgensen,
Birgittelyst.
- Bigum:* Gdr. Marius Munk.
- Bjerringbro:* Gdr. Vilh. Mondrup.
- Borris:* Snedkerm. Johs. Christensen, Sparkær.
- Daubjerg:* Sognef. N. Chr. Fårbæk, Sjørup.
- Dollerup:* Gdr. Fr. Langvad,
Stanghede, og værkstedsleder
Chr. Strandholt, Hald Ege.
- Finderup:* Sognef. Chr. Gårdsdal.
- Fly:* Gdr. Jacob Kudahl.
- Funder:* Repr. S. Fisker.
- Gedsted:* Cyklehandl. K. Hedemann Stefansen.
- Grensten:* Lærer B. C. Laugesen,
Stevnstrup.
- Gråbrødre lands:* Gdr. P. Møller,
Tougård.
- Hammershøj:* Læge K. Thomsen.
- Hinge:* Centralbestyrer Døssing
Storgård.
- Hørup:* Bankbogh. N. Gjedsø
Madsen, Kjellerup.
- Karup:* Urmager N. M. Kristensen.
- Klejtrup:* Lærerinde S. Weis-Fog.
- Kobberup:* Cand. phil.
Jac. Odgård, Tastum.
- Kragelund:* Gdr. J. Petersen,
Refshalegd.
- Kvorning:* Gdr. Chr. Knudsen.
- Langå:* Overbetjent C. P. Paulsen.
- Lindum:* Norup Bay, Sjørring.
- Lysgård:* Gdr. Vilh. Madsen.
- Løvel:* Lærer Vestergård-Jacobsen.
- Mammen:* Gdr. Johs. Hansen.
- Pederstrup:* Gdr. Chr. Andersen.
- Resen:* Lærer J. Pedersen, Høgild.
- Rødding:* Gdr. P. Andersen,
Batum.
- Sinding:* Gdr. Georg Mikkelsen.
- Sjørlev:* Propr. Røhr-Lauritzen,
Demstrupgd.

- Skern:* Lærer E. Poulsen, Løvskaal.
Sdr. Rind: Lærer Håhr.
Sdr. Vinge: Lærer M. E. Nielsen.
Tapdrup: Gdr. Chr. Berg.
Tjele: Godsforv. Skamris.
Torning: Lærer Strandbygård-Jørgensen.
Tårup: Lærer H. Sonne Ravn, Moesgård og lærer K. Andersen, Borup.
Vammen: Gdr. Georg Jensen.
Vejrum: Lærer Bernh. Holm, Vejrumbro.
V. Bjerregrav: Gdr. Laust Nørskov, fhv. M. F.
V. Velling: Lærer H. Bertelsen.
Vinderslev: Mejerib. K. Nielsen.
Vindum: Gdr. P. Pedersen, Brandstrup.
Vinkel: Murerm. M. Larsen.
Vium: Dyrlæge Krogsgård-Christiansen, Hvam.
Vorning: Lærer A. Fiil Pedersen.
Vridsted: Lærer S. Rasmussen.
Vroue: Sognepr. V. Tranberg.
Ø. Bjerregrav: Dyrlæge Clemann, Mosegård.
Østerbølle: Lærer S. J. Søgård.
Alum: Malerm. Chr. Laugesen.

SAMFUNDETS STYRELSE

Teglværksejer *M. E. Gulddal*, Brunshåb, Viborg, formand.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, næstformand.

Adjunkt *Henning Paulsen*, Overlund, Viborg,
sekretær og kasserer.

Fabrikant *Tobias Lassen*, Engesvang.

Proprietær *L. K. Laursen*, Danstrupbundgård.

Ingeniør *Johs. Madsen*, Viborg

Arkitekt *Orla Nielsen*, Kjellerup

Gårdejer *Søren Offersen*, Vammen.

Amtsrådsmedlem *Kr. Pedersen*, Rogenstrup.

De tre førstnævnte udgør redaktion og forretningsudvalg.

Indholdsfortegnelse

---

25 år. Af teglværksejer M. E. Gulddal	5
Virksund færgested. Af forstander F. Elle Jensen	15
Trolovelsesgildet i Thorup præstegård. Ved postmester C. Klitgaard	43
Lones kilde i Viborg. Af arkivar Henning Heilesen	57
Viborg Hattemagerlavs udenbys forbindelser i det 18. århundrede. Af arkivar Anne Riising	74
Det kongelige danske Landhusholdningsselskab og kalkværkerne i Dagbjerg og Mønsted. Af arkivar Finn H. Lauridsen	88
Optegnelser om præster i Vester-Velling og Skjern sogne 1536—1771. Ved landsarkivar Johan Hvidtfeldt	121
Fra gendarmernes tid. Gengivet af lærer Alf. Saabye	128
Litteratur om Viborg amt	132
Beretning for Viborg stiftsmuseum 1953	135
Viborg byhistoriske arkiv 1951—52	139
Samfundet siden sidst	143
Vedtægter for Historisk Samfund	146
Register	150